

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu

Bitlis Eren Sosyal Araştırmalar Dergisi

BERSAD

Journal of Bitlis Eren Social Research

BİTLİS EREN SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Journal of Bitlis Eren Social Research

Cilt/Volume: 2 -Sayı/Number: 3 -Yıl/Year: 2024

e-ISSN: 3023-5995

Sahibi/Owner

Bitlis Eren Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Necmettin ELMASTAŞ

Baş Editör/Editor in Chief

Dr. Öğr. Üyesi Yücel ÖZDEN

Yazışma Adresi/Correspondence Address

Hüsrevpaşa Yerleşkesi Hüsrevpaşa Mahallesi Sosyal Konutlar 13000 Merkez/BİTLİS

Telefon/Phone: +0434 222 00 95

E-posta: bersadtr@gmail.com

URL: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bersad>

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.
Authors are responsible for the articles and opinions expressed in the journal.

Yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

Publication languages are Turkish and English.

Dergimizde açık erişim olarak yayımlanan tüm makaleler
Creative Commons Atıf-GayrıTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası (CC BY-NC-ND 4.0)
olarak lisanslıdır.

Temmuz ve Aralık aylarında yılda iki sayı olarak yayınlanan uluslararası hakemli,
açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.

This is an international peer-reviewed open access and scientific
journal published twice a year in July and December.

Yayın Türü/Publication Type

Yaygın Süreli/Periodical

Sahibi/Owner

Prof. Dr. Necmettin ELMASTAŞ (Rektör, Bitlis Eren Üniversitesi)

Baş Editör / Editor in Chief

Dr. Öğr. Üyesi Yücel ÖZDEN (Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Müdürü)

Yardımcı Editör(ler) / Assistant Editor(s)

Doç. Dr. Nazan GÜNGÖR KARYAĞDI (Bitlis Eren Üniversitesi)

Öğr. Gör. Dr. M. Akif ERÇELİK (Bitlis Eren Üniversitesi)

Öğr. Gör. Kübra İLHAN (Bitlis Eren Üniversitesi)

Öğr. Gör. Yakup Enes ÇAM (Bitlis Eren Üniversitesi)

Alan Editörleri / Section Editors

Prof. Dr. Nazan SUSAM (Maliye, İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Selahattin KARABINAR (İşletme, İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Yener ŞİŞMAN (Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, Anadolu Üniversitesi)

Doç. Dr. Osman GÜLDEMİR (Gastronomi ve Turizm, Anadolu Üniversitesi)

Doç. Dr. Simge ÜNLÜ (İletişim, Sakarya Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi İskender KARAKAYA (Uluslararası İlişkiler, Yozgat Bozok Üniversitesi)

Doç. Dr. Veysel ERAT (Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Bitlis Eren Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Meryem MEMİŞ DOĞAN (Sosyoloji, Bitlis Eren Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz Ulvi UZUN (İktisat, Bitlis Eren Üniversitesi)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Deniz KAĞNICIOĞLU (Anadolu Üniversitesi)

Prof. Dr. Haluk ZÜLFİKAR (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Seçkin ÖZMEN (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Yaşar KABATAŞ (Marmara Üniversitesi)

Doç. Dr. Levent Ersin ORALLI (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Doç. Dr. Sami Sonat ÖZDEMİR (Balıkesir Üniversitesi)

Doç. Dr. Sultanov TULKİN IRGASHEVİCH (International University of Tourism and Cultural Heritage)

Dr. Öğr. Üyesi Levent BÖRKLÜOĞLU (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)

Dr. Elnur ALLAHVERDİYEV (Baku Business and Cooperation College)

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet KARADAĞ (İnönü Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali Yaşar SARIBAY (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Ayşe Nilüfer NARLI (Bahçeşehir Üniversitesi)

Prof. Dr. Banu UÇKAN HEKİMLER (Anadolu Üniversitesi)

Prof. Dr. Bener GÜNGÖR (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Binhan Elif YILMAZ (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Botokanova GULNARA (Bishkek State University)

Prof. Dr. Burak Samih GÜLBOY (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Burhan KILIÇ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Prof. Dr. Ece KARADOĞAN DORUK (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Fatih HAZAR (Bitlis Eren Üniversitesi)

Prof. Dr. Ferit İZCİ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Prof. Dr. Gökhan TUNCEL (İnönü Üniversitesi)

Prof. Dr. Gulnara MURZAKHMEDOVA (Bishkek State University)

Prof. Dr. Gürel ÇETİN (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Hacı Mustafa PAKSOY (Gaziantep Üniversitesi)

Prof. Dr. Haluk ZÜLFİKAR (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Harun ŞEŞEN (Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi)

Prof. Dr. İclal ATTİLA (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZER (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Murat AKÇAKAYA (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Rahman TEMİZKAN (Osmangazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Saparbayev ABDİZHAPAR (Al-Farabi Kazakh National University)

Prof. Dr. Seçkin ÖZMEN (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Süphan NASIR (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Şerife GENİŞ (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)

Prof. Dr. Tulegenova M. (Al-Farabi Kazakh National University)

Prof. Dr. Ufuk BAKKAL (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Veysel BOZKURT (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Zeynep HATUNOĞLU (Tarsus Üniversitesi)

Doç. Dr. Abdulkadir GÜMÜŞ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Doç. Dr. Ahmet YILDIZ (Batman Üniversitesi)

Doç. Dr. Aziza SYZDYKOVA (Ahmet Yassawi International Kazakh-Turkish University)

Doç. Dr. Erhan EKİNGEN (Batman Üniversitesi)

Doç. Dr. Erkan DİKİCİ (Bitlis Eren Üniversitesi)

Doç. Dr. Hüseyin Nihat GÜNEŞ (Bitlis Eren Üniversitesi)

Doç. Dr. Işıl ARPACI (İnönü Üniversitesi)

Doç. Dr. Kadir GÖKOĞLAN (Dicle Üniversitesi)

Doç. Dr. Lokman CERRAH (Atatürk Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet Burhanettin COŞKUN (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet Fatih BUĞAN (Gaziantep Üniversitesi)

Doç. Dr. Metin IŞIK (Bitlis Eren Üniversitesi)

Doç. Dr. Murat SEZİK (İnönü Üniversitesi)

Doç. Dr. Osman ÇAVUŞ (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)

Doç. Dr. Ruzmanova Rokhila USMANOVNA (Samarkand State University)

Doç. Dr. Yahya DEMİRKANOĞLU (Bitlis Eren Üniversitesi)

Doç. Dr. Yakup ASLAN (Muş Alparslan Üniversitesi)

Doç. Dr. Yusuf ÇINAR (Batman Üniversitesi)

Doç. Dr. Zerrin SUNGUR TAŞDEMİR (Anadolu Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ali ŞEN (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Banu KOÇ (Gaziantep Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ceyhun UÇUK (Gaziantep Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Fikret SONER (İstanbul Bilgi Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KESİCİ (Kırklareli Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Özgür KIZILTOPRAK (Bitlis Eren Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Sebahattin KOÇ (Bitlis Eren Üniversitesi)

Dr. Fərahilə FAZİL (Azerbaycan Üniversitesi)

Dil Editörleri / Language Editors

Öğr. Gör. Elanur SİNER (Bitlis Eren Üniversitesi)

Öğr. Gör. Doğukan YANDIM (Bitlis Eren Üniversitesi)

Yazım Editörleri / Writing Editors

Öğr. Gör. Gülşah AYZ (Bitlis Eren Üniversitesi)

Öğr. Gör. Gökhan MURAT (Bitlis Eren Üniversitesi)

İndeks Editörleri / Index Editors

Öğr. Gör. Kübra İLHAN (Bitlis Eren Üniversitesi)

Öğr. Gör. Yakup Enes ÇAM (Bitlis Eren Üniversitesi)

Sekreteryaya / Secretariat

Öğr. Gör. Alperen ÇİÇEK (Bitlis Eren Üniversitesi)

Öğr. Gör. Deniz YEŞİL (Bitlis Eren Üniversitesi)

Mizanpaj Editörleri / Layout Editors

Öğr. Gör. Ali GEYLANI (Bitlis Eren Üniversitesi)

Sayının Hakemleri / Referee of This Issue

Prof. Dr. Burak Darıcı	Bandırma Onyeddi Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. M. Kemal Öktem	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Melih Özçalık	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Seçkin Özmen	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Veysel Bozkurt	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Yelda Özkoçak	Doğuş Üniversitesi
Doç. Abdullah Aydın	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşegül Çiğner	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Bora Balun	Karabük Üniversitesi
Doç. Dr. Celal İnce	Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. Ceren Yegen	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Deniz Tansi	Yeditepe Üniversitesi
Doç. Dr. Dönüş Çiçek	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Gencay Saatçı Savsa	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan Alptürker	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Hülya Semiz Türkoğlu	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Hüsne Demirel	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Kemal Yaman	Karabük Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Emre Ünsal	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Kevser	Bandırma Onyeddi Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Özge GÜdü Demirbulat	Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Soner Akın	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Tuğba Yolcu	Tarsus Üniversitesi
Doç. Dr. Volkan Genç	Batman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Özpınar	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Arzu Bozdağ Tulum	Malatya Turgut Özal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aslı Arslan	Fırat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aysel Güney Türkeç	Amasya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül Sili Kalem	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Başak Düzel	Bitlis Eren Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Betül Durmaz Yurt	Siirt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Burçin Eser	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cesim Behremen	Bitlis Eren Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem Özdemir	Giresun Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emine Canlı	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Ömür Binici	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fevzi Kaçer	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Güzin Yasemin Tunçay	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Handan Haykır	Fırat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Aytekin	Bitlis Eren Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İlke Bezen Tozkoparan	Fırat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İnci Çoban İnce	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sadık Aydın	Mardin Artuklu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Zakir Sarıkaya	Bitlis Eren Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat Artuç	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Olga Untila Kaplan	İstanbul Medipol Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sait Vesek	Balıkesir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selçuk Çetin	Bozok Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selim Bozdoğan	Bitlis Eren Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Uğur Yıldırım	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zehra Nurdan Atalay	Bandırma Onyediy Eylöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zehra Sevim Adıgöznel	Siirt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zehra Zeynep Sadıkoğlu	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nur İncetahtacı	Gaziantep Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Gökhan Şallı	Anadolu Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. İlke Örcen Güler	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Cumhuri Havan	Eskişehir Büyükşehir Belediyesi
Öğr. Gör. Furkan Düzenli	Düzce Üniversitesi

İÇİNDEKİLER /TABLE OF CONTENTS

MAKALELER/ARTICLES

Araştırma Makalesi/Research Article

Work-life Balance and Gender Equality: Obstacles and Possibilities for Turkish Women in Education and Academics 126
Meltem İNCE YENİLMEZ

Araştırma Makalesi/ Research Article

Belediyelerin Engelsiz Yaşam Uygulamaları ve Konya Büyükşehir Belediyesi Örneği 139
Hakkı Mümin AY, Duygu İLKHAN SÖYLEMEZ

Araştırma Makalesi/ Research Article

Sosyal Kredi Sistemi Üzerine Nitel Bir Araştırma 163
Meltem TOKSOY ÇAĞAL, Yahya Mustafa KESKİN

Araştırma Makalesi/Research Article

Sosyal Belediyecilik Uygulamaları Ve Konya Büyükşehir Belediyesi Örneği191
Nihal GÜNEŞ AY, Duygu İLKHAN SÖYLEMEZ

Araştırma Makalesi/Research Article

Çokkültürcülüğü “Gözden Düşen Bir Fraksiyon” Bağlamında Yeniden Okumak.....206
Yunus EROĞLU

Araştırma Makalesi/Research Article

Türkiye'de Toplumsal Cinsiyeti Ana Akımlaştırma Stratejisinin Analizi Ve Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği (CEİD).....222
Tuğba DAMGACI

Araştırma Makalesi/Research Article

Turizmde Emek Konulu Çalışmaların Bilimsel Haritalama Tekniği İle Bibliyometrik Analizi.....238
Songül Çilem KAYA

Araştırma Makalesi/Research Article

Siyasi Gücün Görsel Göstergesi: Türk Siyasi Parti Liderlerinin Instagram Profil Fotoğraflarının Derinlemesine İncelemesi 267
Yağmur GÜMÜŞBOĞA

Araştırma Makalesi/Research Article

Foucault'da Yönetimsellik Düşüncesi ve Biyopolitika287
Emre KAYA

Araştırma Makalesi/Research Article

Aşı Tereddüdü Ve Aşı Karşıtlığının Risk Toplumu Üzerinden Okunması 301
Başak KART

Araştırma Makalesi/Research Article

Walter Benjamin'in Tarihi Yerler ve Aura Kaybı Kavramı Üzerine Bir İnceleme:
Çanakkale Örneği 315
Fatma YÜKSEL, Mustafa Bekir YILDIZ

Araştırma Makalesi/Research Article

İkinci Meşrutiyet'in Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Demokrasisine Etkileri331
Semih ŞEN

Derleme Makale/Compilation Article

Türkiye'de Organize Sanayi Bölgelerinin Yapısal Sorunları Ve Çözüme Yönelik
Öneriler 354
Mehmet ÖLMEZ, Bülent BAYRAK, Yusuf KARAKILÇIK

Derleme Makale/Compilation Article

Ambalaj Tasarımında Yapay Zekâ Kullanımı372
Elif Arzen DEMİREL İNAL, Elif TARLAKAZAN

WORK-LIFE BALANCE AND GENDER EQUALITY: OBSTACLES AND POSSIBILITIES FOR TURKISH WOMEN IN EDUCATION AND ACADEMICS

Meltem İNCE YENİLMEZ*

ABSTRACT

Academic women expect equal opportunities for advancement and recognition in a supportive work environment. For women in academics, it's also crucial to have access to professional and personal development programmes that align with their specific career objectives. Additionally, studies have shown that academic women prioritise work-life balance and personal happiness over conventional notions of professional success. It can be challenging for female academics to balance the demands of their careers with their family responsibilities, so it's important to create policies that encourage schedule flexibility to accommodate personal and family obligations. Recognising and eliminating gender bias in the workplace is also essential. This entails eliminating ingrained biases, ensuring fair remuneration, and cultivating an inclusive culture that values a range of viewpoints and experiences. By addressing these issues, we can influence the culture that upholds power imbalances and gender gaps and help create a more encouraging work environment for female academics. Changing organisational barriers including male dominance, progression barriers, lack of mentorship and support and discrimination is also necessary to create a work environment that supports female academics. The only way to fully solve these issues is to pass legislation that values diversity and inclusiveness. This paper highlights the need to understand the nuanced perspectives of female academics and encourages further efforts to support and advance gender equality in higher education.

Keywords: Female Academics, Working Life, Equal Opportunities, Workplace Balance

İŞ-YAŞAM DENGESİ VE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ: EĞİTİM VE AKADEMİDE TÜRİ KADINLARI İÇİN ZORLUKLAR VE FIRSATLAR

ÖZET

Akademisyen kadınlar, destekleyici bir çalışma ortamında ilerlemek ve tanınmak için eşit fırsatlar beklemektedir. Akademisyen kadınlar için, kendi özel kariyer hedefleriyle uyumlu mesleki ve kişisel gelişim programlarına eriőebilmek de oldukça önemlidir. Ayrıca araştırmalar, akademisyen kadınların iş-yaşam dengesine ve kişisel mutluluğa, geleneksel mesleki başarı kavramlarından daha fazla öncelik verdiğini göstermektedir. Kadın akademisyenler için kariyerlerinin talepleri ile ailevi sorumluluklarını dengelemek zor olabilir; bu nedenle kişisel ve ailevi yükümlülükleri karşılamak için program esnekliğini teşvik eden politikalar oluşturmak önemlidir. İőyerindeki toplumsal cinsiyet önyargılarının tanınması ve ortadan kaldırılması da çok önemlidir. Bu da kökleşmiş önyargıların ortadan kaldırılmasını, adil ücretlendirmenin sağlanması ve farklı bakış açılarına ve deneyimlere değer veren kapsayıcı bir kültürün geliştirilmesini gerektirmektedir. Bu konular dikkate alınarak, güc dengesizliklerini ve cinsiyet uçurumlarını koruyan kültürü etkileyebilir ve kadın akademisyenler için daha teşvik edici bir çalışma ortamı yaratılmasına yardımcı olabiliriz. Erkek egemenliği, ilerleme engelleri, mentorluk ve destek eksikliği ve ayrımcılık gibi kurumsal engellerin değiştirilmesi de kadın akademisyenleri destekleyen bir çalışma ortamı yaratmak için gereklidir.

* Prof. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi, melteminceyenilmez@gmail.com,

Bu sorunları çözümlenmenin yolu, çeşitliliğe ve kapsayıcılığa değer veren yasalar çıkarmaktır. Bu makale, kadın akademisyenlerin bakış açılarını anlama ihtiyacını vurgulamakta ve yükseköğretimde toplumsal cinsiyet eşitliğini desteklemek ve ilerletmek için daha fazla çaba gösterilmesini teşvik etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın Akademisyenler, Çalışma Hayatı, Fırsat Eşitliği, İşyeri Dengesi

1. INTRODUCTION

Restoring equilibrium between work and life enables people to devote enough time to their personal and work lives, resulting in a harmonious lifestyle. When people have a work-life balance, it helps them to be content with their lives by allowing them to connect their social, personal and professional lives. Additionally, attaining a work-life balance helps individuals meet the demands of their professions while also maintaining stability in their personality, behaviour, and emotions (Hill et al., 2001; Clark, 2000). Scholars, like professionals in other fields, need to strike a work-life balance.

Academic institutions can maintain and improve standards to improve student behaviour and boost retention rates by encouraging a healthy work-life balance (Schreiber and Asner, 2011). Teachers who successfully manage their personal and professional lives can have a greater favourable influence on the growth of their students. As a result of having a bad work-life balance, academic professionals may encounter personal problems and perform poorly at work (Greenhaus et al., 2003).

Despite its importance, academic staff members all over the world are starting to worry about preserving a work-life balance. Due to their lengthier workdays than the average, the unequal distribution of family responsibilities and the additional stress of raising their children, American academics find it difficult to maintain a healthy work-life balance. Furthermore, they struggle even more because they are dissatisfied with the security and safety of the creche for their child and because their partners or spouses are not providing them with adequate assistance to manage their daily routine (O'Laughlin and Bischoff, 2005). Most New Zealand academics put in more than 10 hours of overtime beyond their regular full-time schedules (Houston et al., 2006).

Scholars find it difficult to reconcile work and life in their daily schedules, which has a big impact on their personal lives (Kinman and Jones, 2003). The marital status of a working woman also reveals how well she manages her personal and professional lives in South Asia. Following marriage, women have a lot of responsibilities to fulfil, which causes stress and a feeling of overload (Kinnunen et al., 2006). Furthermore, research from India indicates that because they work too many hours in the office each week, women workers may experience a conflict between their obligations at work and at home. This includes rigid overtime required to complete organisational responsibilities, an inflexible work schedule and unsupportive management (Frone et al., 1997). Furthermore, a study conducted in Bangladesh discovered that a considerable degree of discontent stems from women's imbalance in their personal and professional lives, which is challenging to handle fairly (Uddin et al., 2013). Accordingly, research on women's work-life balance indicates that the variety of responsibilities women have affects their stress levels, well-being and mental and physical health (MacDonald and Friedman, 2002; Shakir and Noorani, 2014; Yousaf and Schmiede, 2017).

2. WOMEN'S ISSUES: WORK-LIFE BALANCE

The concept of work-life balance pertains to an individual's tendency to uphold clear boundaries and allocate a suitable duration to the diverse responsibilities of their personal and professional lives. As a result, one achieves life balance (Grzywacz and Carlson, 2007); contentment and optimal functioning at home and at work with the least amount of role conflict (Clark, 2000); and a fruitful, profitable, and productive life that harmonises a variety of life pursuits, including spiritual and personal growth, and expresses an individual's distinct interests, pastimes, and values (Emmerik, 2002; Wayne et al., 2004; Creswell, 2012).

Historically, work-life balance has been seen as a rival model with demeaning results based on burnout and stress (Marks, 1977; Gay and Airasian, 2000; Houston et al., 2006; Marafi, 2013). According to Gordon and Whelan-Berry (2004), social support is a crucial factor that supports work-life balance. The substantial help that an employee receives from their parents, siblings, children, spouse, cousins, coworkers, department head and friends outside of the job is referred to as social support (Marcinkus et al., 2007). Studies have demonstrated a beneficial correlation between work-life balance and social support.

A noteworthy source of support is the life partner, who offers assistance in a range of work and non-work domains, including financial support (Hakanen et al., 2011; Kossek et al., 2011), career guidance (Darcy et al., 2012), supervision of the family, and individual support (Abendroth and Den, 2011). According to Wallen (2002), family support also involves helping one another out. According to Wayne et al. (2007), there are two types of personal social support: instrumental and emotional. Emotional support is the preservation of work-life balance by positive emotional expressions that improve a person's behaviour or influence.

As such, it concerns the expression of affective conduct in support of an individual's function in the workplace. The phrase "instrumental support" describes the mindsets and behaviours of family members who are meant to support each other in their day-to-day activities. For example, a family member might do less around the house to focus more on their work. The individual's employment benefits from the preservation of energy that would have otherwise been used up (Thomas and Ganster, 1995; Russo et al., 2016). Support from supervisors and colleagues at work is another essential element of work-life balance (Abendroth and Den, 2011).

A few examples of workplace support in the form of organisational support are reduced work weeks, flexible scheduling, telecommuting, shortened working hours, childcare facilities, job security, part-time work schedules, job crafting, job sharing, mother leaves and enhanced working conditions (Lyness and Kropf, 2005; Kelliher et al., 2019; Erden and Bayazit, 2019; Chung, 2019). Integrating and supporting obligations in both work and life is seen to require these structures. Even in countries where family arrangements fluctuate and women work in different capacities, women are still the primary carers for the home and children (Rossi, 2001; Siu and Phillips, 2007; Beutell and Wittig-Berman, 2008). Owing to women's strong employment penetration and career-focused mindset, there has been a rise in research on work-life balance issues.

The traditional systems of developing countries like Türkiye do not take the initiative to increase the scope of support given to women to preserve a balance between the roles of carer and earner. In traditional cultures, women's status outside the house has been limited by deeply rooted traditions (Kalliath and Brough, 2008). She will be criticised by everyone in society, even other women, if she refuses to carry out her assigned role as a housewife.

Concerns about women's work-life balance have gained a lot of attention recently in Türkiye. As the country continues to modernise and adapt and as more and more women enter the workforce, traditional gender standards are coming under scrutiny. Nonetheless, striking a healthy balance between their personal and professional lives still presents significant difficulties. Turkish women are expected by society to take care of the home while going to work, which commonly leads to stress and burnout. Despite progress in gender equality, work-life balance issues still need to be addressed if women in Türkiye are to be empowered.

One of the biggest problems Turkish women face is the traditional family structure, in which women are expected to perform a significant portion of household chores. The inability of many women to strike a balance between their work and these taxing family chores results in high

levels of stress and fatigue. The strong support of extended families in Turkish society may also make women feel obligated to take care of family members, particularly in-laws or elderly family members. Women's capacity to pursue occupations and attain financial autonomy is sometimes hampered by the complex web of responsibilities.

Recently, the government has put in place work-life balance initiatives for women, such as flexible work hours and remote jobs. Nonetheless, challenges persist, particularly in more traditional and rural communities. More needs to be done to challenge cultural norms, break down gender stereotypes, and give women access to strong support systems. Enhancing the equilibrium between work and personal life is essential for promoting gender parity and women's rights in Türkiye.

3. WORK-LIFE BALANCE AND FEMALE EMPLOYMENT IN THE EDUCATION SECTOR

From an economic standpoint, there are no gender disparities in the workforce. It's a place where customers and sellers meet to exchange products and services. But labour markets don't work by themselves. People, power disparities, and social norms all have an impact on this social structure (Browne and Misra, 2003). Men and women have distinct skill sets and knowledge bases, as well as disparate labour, financial and social capital resources. According to DeLeire and Levy (2001), the way labour markets operate is a reflection of both formal and informal social norms.

Although there is no gender difference in the connection between an employer and employee, it does follow the gender standards that society has developed (Atalianis and Litosseliti, 2017). Male supervisors are prevalent, and labour is divided into two categories: "male's work" and "female's work." Rather than the product of a person's choice, these prejudices are embedded in cultural systems. On the other hand, women are limited to a narrow number of occupations, even though Türkiye's constitution promises equal job opportunities to men and women. In actuality, there is a higher concentration of women employed in some professions than in others, particularly in those in education and medicine. Women's responsibilities have changed significantly during the past 50 years in both industrialised and developing countries (Zedeck and Mosier, 1990).

The problem of female employment in Türkiye's education sector and work-life balance is intricate and multifaceted. In Türkiye, the number of women working in the education sector has grown dramatically in the last several years. This indicates that there has been a positive trend towards gender equality in the workplace and also highlights the need for greater work-life balance to support these female educators (Cudeville and Gurbuzer, 2010; Gocen, 2020).

There is a noticeable increase in the number of women working in Türkiye's education sector; many of these women have roles as instructors, administrators, and professors. Still, people often find it difficult to reconcile their personal and work lives (Aldan, 2021). Lesson planning, long workdays, and administrative responsibilities are just a few of the challenges that come with working in the education sector. Stress and burnout may consequently harm the wellness of female educators and their families (Blundell and Shephard, 2012).

Furthermore, in addition to pursuing careers in education, women in Türkiye are also expected to adhere to traditional gender roles and take care of the home. It can be extremely stressful for female educators to balance the demands of their professional responsibilities with their responsibilities. It's still quite challenging to strike a healthy balance between work and family life. Despite the growth in the number of working women, the employment-to-population ratio for women is still less than half that of men, at 49.9 percent (TUIK, 2022), and it is still below the OECD average of 62.5 percent. Research on the percentage of women employed in postsecondary

education institutions is few (World Economic Forum, 2022). Nevertheless, multiple studies have attested to the paucity and underrepresentation of women in the academic field (Yousaf and Schmiede, 2017; Tree and Vaid, 2022).

The results of this study indicate that female academics' management techniques need to be improved. To help women achieve a better work-life balance, they should focus on improving their time management skills and creating more realistic goals. Self-management is crucial in this situation, as female academics must moderate their expectations for how their work and personal lives will be balanced. Academic women endeavour to balance their professional aspirations with their familial obligations. The strain of these two responsibilities could lead to arguments and tensions. They put in a lot of effort, but they are unable to obtain extra time to carry out additional study, thus their progress is still going slowly. Another finding of this study is that female professors did not have personal free time. They were unable to find free time for their leisure activities and lacked any hobbies as a result. This problem contributed to their degree of disregard for their physical, emotional, and personal health. Therefore, a healthy work-life balance has been linked to improved performance and mental health in them (Punia and Kamboj, 2013).

174 universities in total provide services to the public and private education sectors: 229 public and 77 private. Public universities have multiplied since 1947, when there were just two of them and none in the private sector. There is a greater workforce as a consequence. According to Fatima and Sahibzada (2012), recruiting more employees typically results in issues in both the personal and professional spheres and lowers organisational effectiveness. Consequently, contemporary companies are finding it more and more challenging to give their workers a work-life balance.

Under such circumstances, considering the implications for the education sector and academia vis-à-vis work-life balance and career development could easily bypass the striking distinctions of these two separate entities, different dynamics in light of one another. While the workload of those teaching at the primary, secondary, and high school levels is shaped by the rules and policies set out by the Ministry of National Education, academic work at universities allows more flexibility but also requires more intensive research and publication activities. These differences create different challenges and opportunities regarding work-life balance and career development. Work-life balance in academia is threatened by demands on research, teaching, and administration, and increasingly also by international collaboration, production of publications, and fundraising. The consequence of this development could be that academics have to accept a high level of intensity of work, especially during non-work time. Further, academic careers-like an associate professorship or professorship-are very competitive and demanding promotional procedures. Furthermore, universities' flexible working arrangements, which promote good work-life balance for academics, may blur the demarcation line between work and personal life.

Things, though, change much when it involves the education sector that involves teaching in fields about teachers of K-12 levels in kids. Teachers more often than not work in a morning-to-evening sort of schedule and are frontline, field-involved with students rather than administrative, backend tasks. Still, the pressure of after-school extra classes, preparations for different sets of examinations and parent-teacher interaction go ahead and create an imbalance in their personal life. It is, therefore, relevant to distinguish the educational sector from academia when assessing each of these professions, with their opportunities and challenges. Research on work-life balance and career development in academia could, therefore, be utilized for recommendations on academics at the university level. Resources could be focused, for example, on workload reduction, extension of research support programs, or the extension of career guidance. Such measures in the field of

education include training programs that would be important for teachers' professional development, stress management techniques, and flexible working models (Sullivan and Ariss, 2021; Torres et al., 2024).

These two fields are thus so different that a difference between them could underline the elaboration of more specific policies and solutions. This includes robustness checks to support findings, which validate results as indicated: replacing mobile cellular subscription with other ICT-related indicators; combining such as broadband penetration or, including subtle digitalization effects such as digital literacy or the gender digital divide. The variance inflation factors have been computed to check the multicollinearity so that the regressors like fertility rates and GDP per capita are not highly linked-a facts that can distort the estimates (Darling-Hammond et al., 2019). The data set therefore excludes outliers as a means of analyzing stability in the results-some countries having very high GDP per capita and internet penetration. This is necessary in ensuring the robustness of testing over time-for instance, excluding previous years. Estimates have been made using both fixed and random-effects models. First, in order to identify the best strategy, this paper used the Hausman test, which ensured that unobserved country-specific factors were managed. Other dependent variables, which could capture complementary aspects of female labour market outcomes, might include gender wage inequalities or unemployment rates among females (Papke and Wooldridge, 2023).

Work-life balance has been the subject of numerous studies that have examined how individuals manage their personal and professional lives. However, there is a clear gap in this study environment regarding the academic community, which is still a little-studied subject. Even while more women are pursuing academic careers, it is concerning that they still do not receive the respect they deserve in terms of work-life balance and professional visibility. Women's experiences are underrepresented in academia because of biases, prejudices, and injustices that hinder women's advancement in the workforce (Marecki, 2024).

This research gap emphasises how important it is to conduct studies that focus on the unique challenges faced by female academics in balancing their personal and professional lives and gaining more recognition. Understanding these issues is essential to resolving gender gaps in academia and promoting women's job satisfaction. By acknowledging the distinct obstacles and intricacies faced by female academics, we may formulate strategies and policies that foster an equitable, hospitable, and supportive educational milieu. Closing this research gap will benefit gender equality as well as the general standard and diversity of the academic workforce (Horta and Tang, 2023).

To address these issues, initiatives have been undertaken in the field of education, such as the introduction of flexible work schedules and remote work options. Still, there's more to be done to promote gender equality, redefine social standards, and provide total support for female educators. Not only is a better work-life balance vital for the well-being of women employed in the education sector but it is also required to guarantee that talented women will continue to contribute to Türkiye's educational progress and advance gender equality in the workforce (Smith and Sinkford). The Challenges and Opportunities Facing Women in Academics Female academics in Türkiye have a unique combination of opportunities and obstacles when navigating the academic environment. These adjustments and challenges are a reflection of broader cultural norms and expectations. Recent years have seen a greater recognition of the value of women's contributions to academia, which has opened up many opportunities for women scholars (Bakioğlu and Ülker, 2018).

In Türkiye, women have opportunities for academic and professional success. A growing number of women are being celebrated and acknowledged for their accomplishments in a wide range of academic sectors where they have made major impacts. The government and academic institutions have implemented policies and initiatives to improve gender equality in academia. These include funding and help for female researchers to advance their careers. The alternative is the changing values and attitudes of the younger generation (Marinoni and Cardona, 2024). The acceptance of gender equality and diversity in the classroom is growing among younger academics and students as cultural norms shift. This shift in mindset creates a more accepting and supportive environment for female academics.

Nevertheless, Turkish women's academics continue to face several challenges. Bias and gender-based stereotypes continue to be obstacles to promotion in the workplace. Women are underrepresented in positions of authority and usually face barriers in their pursuit of these positions. This underrepresentation has an immediate influence on academic policies and decision-making processes.

Balancing a profession and household responsibilities is a major challenge for female academics. Women's development in the workforce may be hindered by gender-specific traditional roles and expectations that place a burden on women to take care of the home. Balancing research, teaching, and administrative responsibilities with family responsibilities can be incredibly demanding. Furthermore, whereas governmental laws and institutional initiatives aim to promote gender equality in academia, their implementation may not always be successful. Closing these gaps is an ongoing battle because there are still differences in the chances that are provided fairly (Cerrato and Cifre, 2018).

Female academics face additional challenges due to gender-motivated assault, harassment, and intimidation. These issues could lead to hostile work environments and jeopardise women's academic prospects. It is necessary to address these problems and promote inclusive, safe campuses to provide a supportive academic atmosphere. All things considered, Turkish women scholars have a great opportunity to excel and make a significant contribution to the academic world. Still, there are problems with gender discrimination, work-life balance and violence. The advancement of education and research accomplishments in the nation depends heavily on the success made in addressing these issues and creating a more equitable academic environment for women.

4. CONCLUSION

The topic of work-life balance has attracted a lot of attention from academics. This is especially important for female academics in poor countries. It is typical for women to take on the majority of childcare and cleaning duties in this situation. Due to modernity, easier access to higher education, and more opportunities for working outside the home, women in traditional communities face numerous challenges related to work-life balance. The plethora of problems that female academics face at work and home is confirmed by the most recent poll. Among the issues are demands for equal performance in both contexts, jobs other than teaching in the workplace, and the lack of departmental support.

Furthermore, it seems that female academics do not have enough personal time, which negatively affects their mental and physical health. The good news is that women in academia seem to have the courage, the will, and the ability to get through these challenges by using a variety of coping strategies, such as splitting their lives, setting aside time for work, talking to their families about their problems, and making an effort to remain composed. These are interesting and

promising findings, and more thorough research is needed to go deeper into these and other intriguing subjects with more contextual and methodological details.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review: Externally peer reviewed.

Conflict of Interest: The author declared that she has no conflict of interest.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

REFERENCES

- Abendroth, A. and Den, L. (2011). Support For The Work-Life Balance in Europe: The Impact of State, Workplace And Family Support On Work-Life Balance Satisfaction, *Work, Employment And Society*, 1–23.
- Aldan, A. (2021). Rising Female Labor Force Participation and Gender Wage Gap: Evidence From Turkey. *Social Indicators Research*, (155), 865–884.
- Bakioğlu, A. and Ülker, N. (2018). Career Barriers Faced By Turkish Women Academics: Support For What? *Yükseköğretim Dergisi*, 8(3), 313–321.
- Beutell, N.J. and Wittig-Berman, U. (2008). Work-Family Conflict And Work-Family Synergy For Generation X, Baby Boomers, And Matures: Generational Differences, Predictors, And Satisfaction Outcomes. *Journal of Managerial Psychology*, 23(5), 507–523.
- Blundell, R. and Shephard, A. (2012). Employment, Hours of Work and the Optimal Taxation of Low-Income Families. *Review of Economic Studies*, 79(2), 481-510.
- Browne, I. and Misra, J. (2003) The Intersection of Gender and Race in the Labor Market. *Annual Review of Sociology*, (29), 487-513.
- Cerrato, J. and Cifre, E. (2018). Gender Inequality in Household Chores and Work-Family Conflict. *Front. Psychol.* (9), 1330. <https://10.3389/fpsyg.2018.01330>
- Chung, H. (2019). “Women’s Work Penalty” in Access To Flexible Working Arrangements Across Europe. *European Journal of Industrial Relations*, 25(1), 23-40.
- Clark, S.C. (2000) Work/Family Border Theory: A New Theory Of Work/Family Balance. *Hum Relat*, (53), 747–770.
- Creswell, J. W. (2012). *Educational Research Planning Conducting And Evaluating Quantitative and Qualitative Research*. Pearson Education Inc.
- Cudeville, E. and Gurbuzer, L. Y. (2010). Gender Wage Discrimination in the Turkish Labor Market: Can Turkey be Part of Europe? *Comparative Economic Studies*, 52(3), 429- 463.
- Darcy, C., McCarthy, A., Hill, J. and Grady, G. (2012). Work–Life Balance: One Size Fits All? An Exploratory Analysis of The Differential Effects of Career Stage, *European Management Journal*, Elsevier, 30(2), 111-120.
- Darling-Hammond, L., Flook, L., Cook-Harvey, C., Barron, B., and Osher, D. (2019). Implications for Educational Practice of The Science of Learning and Development. *Applied Developmental Science*, 24(2), 97–140.
- DeLeire, T. and Levy, H. (2001). Gender, Occupation Choice and the Risk of Death at Work, NBER Working Papers 8574, *National Bureau of Economic Research*, Inc.
- Emmerik, I. H. (2002). Gender Differences in The Effects Of Coping Assistance on The Reduction of Burnout in Academic Staff. *Work & Stress*, 16(3), 251-263.
- Erden Bayazit, Z. and Bayazit, M. (2019). How Do Flexible Work Arrangements Alleviate Work-Family Conflict? The Roles of Flexibility Ideals and Family-Supportive Cultures. *The International Journal of Human Resource Management*, 30(3), 405-435.
- Frone, M. R., Yardley, J. K. and Markel, K. S. (1997). Developing and Testing an Integrative Model of The Work-Family Interface. *Journal of Vocational Behavior*, 50(2), 145-167.
- Gay, L. and Airasian, P. (2000). *Educational Research: Competencies For Analysis And Application*. OH, Prentice–Hall.
- Gocen, S. (2020). Ekonomik Gelişme ve Kadın İş Gucu İstihdamı: Türkiye İçin Nedensellik İlişkisi İncelenmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (29), 45-60.
- Gordon, J.R. and Whelan-Berry, K.S. (2004). It Takes Two To Tango: An Empirical Study of Perceived Spousal/Partner Support for Working Women, *Women in Management Review*, 19(5), 260-73.
- Greenhaus, J.H., Collins, K.M. and Shaw, J.D. (2003) The Relation Between Work-Family Balance and Quality of Life. *J Vocat Behav*, (63), 510–531.

Grzywacz, J.G. and Carlson, D.S. (2007) Conceptualizing Work-Family Balance: Implications for Practice and Research. *Adv Dev Hum Resour*, (9), 455–471.

Hakanen, J.J., Peeters, M.C.W. and Perhoniemi, R. (2011). Enrichment Processes and Gain Spirals at Work and Home: A 3-Year Cross-Lagged Panel Study. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, (84), 8–30.

Hill, E. J., Hawkins, A. J., Ferris, M. and Weitzman, M. (2001). Finding an Extra Day a Week: The Positive Influence of Perceived Job Flexibility on Work and Family Life Balance. *Family Relations*, 50(1), 49-58.

Horta, H. and Tang, L. (2023). Male and Female Academics Gendered Perceptions of Academic Work and Career Progression in China, *Higher Education Quarterly*.

Houston, D., Meyer, L. H. and Paewai, S. (2006). Academic Staff Workloads and Job Satisfaction: Expectations and Values in Academe. *Journal of Higher Education Policy and Management*, 28(1), 17-30.

Kalliath, T. and Brough, P. (2008). Work-Life Balance: A Review of The Meaning of The Balance Construct. *Journal of Management & Organization*, 14(3), 323-327.

Kelliher, C., Richardson, J. and Boiarintseva, G. (2019). All of The Work? All of Life? Reconceptualising Work-Life Balance for The 21st Century. *Human Resource Management Journal*, 29(2), 97- 112.

Kinman, G. and Jones, F. (2003). Running Up The Down Escalator: Stressors and Strains in UK Academics. *Quality in Higher Education*, 9(1), 21-38.

Kinnunen, U., Feldt, T., Geurts, S. and Pulkkinen, L. (2006). Types of Work-Family Interface: Well-Being Correlates of Negative and Positive Spillover Between Work and Family. *Scand J Psychol*, (47), 149–162.

Kossek, E.E., Baltes, B.B. and Matthews, R.A. (2011). How Work-Family Research Can Finally Have an Impact in Organizations. *Industrial and Organizational Psychology*, 4(3), 352–369.

Lyness, K. S. and Kropf, M. B. (2005). The Relationships of National Gender Equality and Organizational Support With Work-Family Balance: A Study of European Managers. *Human Relations*, 58(1), 33-60.

MacDonald, D. A. and Friedman, H. L. (2002). Assessment of Humanistic, Transpersonal and Spiritual Constructs: State of The Science. *Journal of Humanistic Psychology*, 42(4), 102-125.

Marafi, H. (2013). Perception of Work-Life Balance-An Investigation of Education Sector of East and West. *Asian Journal of Business Management*, 5(1), 174-180.

Marcinkus, W.C., Whelan-Berry, K.S. and Gordon, J.R. (2007). The Relationship of Social Support To The Work-Family Balance and Work Outcomes of Midlife Women. *Women in Management Review*, 22(2), 86–111.

Marecki, L. (2024). Impact of Work-Life Balance on Employee Productivity and Well-Being. *Journal of Management and Financial Sciences*, (50).

Marinoni, G. and Cardona, S.B.P. (2024). Internationalization of Higher Education: Current Trends and Future Scenarios, 6th Iau Global Survey Report, *International Association of Universities (IAU) UNESCO House, France*.

Marks, S.R. (1977). Multiple Roles and Role Strain: Some Notes on Human Energy, Time and Commitment. *Am Sociol Rev*, (42), 921–936.

McEntee-Atalianis, L. and Litosseliti, L. (2017). Narratives of Sex-Segregated Professional Identities. *Narrative Inquiry*, 27(1), 1-23.

O’Laughlin, E. M. and Bischoff, L. G. (2005). Balancing Parenthood and Academia: Work/Family Stress As Influenced By Gender and Tenure Status. *Journal of Family Issues*, 26(1), 79-106.

Papke, L.E. and Wooldridge, J.M. (2023). A Simple, Robust Test for Choosing The Level of Fixed Effects in Linear Panel Data Models. *Empir Econ*, (64), 2683–2701.

Rossi, A.S. (2001). *Caring and Doing for Others: Social Responsibility in the Domains of Family, Work, and Community*, University of Chicago Press, Chicago, IL

Russo, M., Shteigman, A. and Carmeli, A. (2016). Workplace and Family Support and Work-Life Balance: Implications for Individual Psychological Availability and Energy At Work. *The Journal of Positive Psychology*, (11), 173-188.

Schreiber, J. and Asner, S. (2011). *Educational Research: The Interrelationship of Question. Sampling, Design and Analysis*. John Willey & Sons.

Shakir, K., and Noorani, I. (2014). Work-Life Balance: A Practice Or Myth in Pakistan—A Quantitative Analysis of The Factors Affecting The WLB of Employees of Pakistan International Airline Corporation. *European Journal of Business and Management*, 6(4), 229-243.

Siu, O.L. and Phillips, D.R. (2007). *Research on Family-Friendly Employment Policies and Practices (FEPPs)—Executive Summary*. Equal Opportunity Commission and Women's Commission, Hong Kong SARG.

Smith, S.G. and Sinkford, J.C. (2022). Gender Equality in The 21st Century: Overcoming Barriers To Women's Leadership in Global Health, *Journal of Dental Education*, <https://doi.org/10.1002/jdd.13059>

Sullivan, S.E. and Ariss, A.A. (2021). Making Sense of Different Perspectives on Career Transitions: A Review and Agenda for Future Research, *Human Resource Management Review*, 31(1), 100727. <https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2019.100727>

Thomas, L. T. and Ganster, D. C. (1995). Impact Of Family-Supportive Work Variables on Work-Family Conflict and Strain: A Control Perspective. *Journal of Applied Psychology*, (80), 6–15.

Torres, A.J.C., Barbosa-Silva, L., Oliveira-Silva, L.C., Miziara, O.P.P., Guahy, U.C.R., Fisher, A.N. and Ryan, M.K. (2024). The Impact of Motherhood on Women's Career Progression: A Scoping Review of Evidence-Based Interventions. *Behav Sci (Basel)*. 14(4), 275.

Tree, J.E.F. and Vaid, J. (2022). Why so Few, Still? Challenges to Attracting, Advancing and Keeping Women Faculty of Color in Academia. *Front. Sociol.*, Retrieved from <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fsoc.2021.792198/full>

TUIK (2022). Women in Statistics, 2021, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2021-45635&dil=2>

Uddin, M. R., Mamun, A. M. A., Hoque, N. and Uddin, M. S. (2013). Work-Life Balance: A Study on Female Teachers of Private Education Institutions of Bangladesh. *Work*, 5(13), 10-17.

Wallen, J. (2002), *Balancing Work and Family: The Role of the Workplace*, Allyn and Bacon, Boston, MA.

Wayne, J.H., Grzywacz, J.G., Carlson, D.S. and Kacmar, K.M. (2007). Work-Family Facilitation: A Theoretical Explanation and Model of Primary Antecedents and Consequences. *Hum Res Manage Rev*, (17), 63–76.

Wayne, J.H., Musisca, N. and Fleeson, W. (2004). Considering the role of personality in the work-family experience: relationships of the big five to work-family conflict and facilitation. *J Vocat Behav*. 64:108–130.

World Economic Forum (2022). *Global Gender Gap Report 2022*. ISBN-13: 978-2-940631-36-0

Yousaf, R. and Schmiede, R. (2017). Barriers to Women's Representation in Academic Excellence and Positions of Power. *Asian Journal of German and European Studies*, 2(1), 1-13.

Zedeck, S. and Mosier, K.L. (1990). Work in The Family and Employing Organization. *Am Psychol.*, 45(2), 40-51.

BELEDİYELERİN ENGELSİZ YAŞAM UYGULAMALARI VE KONYA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĐİ¹

Hakkı Mümin AY*

Duygu İLKHAN SÖYLEMEZ**

ÖZET

Toplum halinde yaşamak zorunda olan insanın bir takım toplumsal ihtiyaçları oluşmaktadır. Kapitalist ekonomik sistem içerisinde emeğini ve girişimciliğini kullanan kişiler bir gelire kavuşabilmektedirler. Ancak dezavantajlı durumda olan çocuklar, yaşlılar, bakıma muhtaç olanlar, doğuştan ya da sonradan engelli olan kişiler herhangi bir üretimde bulunamamaktadırlar. Sosyal devlet kavramının yerel uzantısı olarak sosyal belediyeçilik uygulamaları içinde, dezavantajlı toplum kesimlerine aynı ve nakdi yardımların dışında, genel tüketime açık faaliyetlerden de yararlanmaları yer almaktadır. Türkiye’de belediyeler gerek toplumsal talep ve gerekse oy kaygısı nedenleriyle yoğun olarak sosyal belediyeçilik uygulamaları yürütmektedirler. Topluma en yakın kamu yönetimi olan belediyeler engelli kişilere yönelik hizmetlerini artırmışlardır. Bu çalışmada engellilik kavramı, yasal mevzuatta engelli hizmetleri ve belediyelerin engellilere yönelik çalışmaları anlatılacaktır. Ardından Konya Büyükşehir Belediyesi (KBB)’nin engelsiz yaşam uygulamalarına yer verilecektir. KBB yalnızca alt yapı ve üst yapı yatırımları, estetik kaygıları içinde çevre düzenlemeleri ile yetinmeyip, dezavantajlı toplum kesimlerine dönük sunduğu hizmetler detaylı olarak anlatılacaktır. Engelli kişiler için fiziki mekanlar, eğitim, danışmanlık, araç-gereç sağlama, psikolojik destek gibi sosyal belediyeçilik uygulamalarını yerine getirmektedir. KBB’nin engelsiz yaşam uygulamaları aynı zamanda çevre belediyelere de örnek olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Engelsiz Yaşam, Dezavantajlı Kesimler, Sosyal Belediyeçilik, Konya Büyükşehir Belediyesi

BARRIER-FREE LIFE PRACTICES OF MUNICIPALITIES AND THE EXAMPLE OF KONYA METROPOLITAN MUNICIPALITY

ABSTRACT

People who have to live in society have a number of social needs. In the capitalist economic system, people who use their labour and entrepreneurship can earn an income. However, disadvantaged people such as children, the elderly, people in need of care, people with congenital or acquired disabilities cannot engage in any production. As a local extension of the concept of social state, social municipality practices include not only in-kind and cash aids to disadvantaged segments of society, but also activities open to general consumption. In Turkey, municipalities intensively implement social municipalism practices due to both social demand and voting concerns. Municipalities, which are the closest public administration to the society, have increased their services for disabled people. In this study, the concept of disability, disability services in legal legislation and municipalities' activities for the disabled will be explained. Then, the barrier-free life practices of Konya Metropolitan Municipality (KBB) will be included. KBB is not satisfied with only infrastructure and superstructure investments, environmental arrangements in aesthetic concerns, but the

¹ Bu çalışma 2-5 Kasım 2023 tarihleri arasında Girne/KKTC’de düzenlenen Akdeniz 10th International Conference on Social Sciences’ta tam metin olarak sunulan ve bildiri kitabında ss.306-320’de yer alan bildirinin güncellenmiş ve genişletilmiş halidir.

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, hma@selcuk.edu.tr,

** Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, duyguilkhan@gmail.com,

services it offers to disadvantaged segments of society will be explained in detail. It carries out social municipalism practices such as physical spaces, education, counselling, provision of tools and equipment, psychological support for disabled people.

Keywords: Barrier-Free Life, Disadvantaged Groups, Social Municipalism, Konya Metropolitan Municipality

1. GİRİŞ

Her toplumda çocuklar, kadınlar, engelliler, korunmaya ve bakıma muhtaç kişiler gibi dezavantajlı kesimler bulunmaktadır. Kapitalist ekonomik sistem içerisinde dezavantajlı kesimlere yönelik düzenlemeler başlangıçta yer almamaktaydı. Bir yandan sosyalizm akımının yayılma endişesi, diğer yandan toplum kesimlerinin merkezi ve yerel yönetimlerden artan bir takım talepleri, sosyal devleti zorunlu kılmıştır. Sosyal barışın zedelenmemesi adına merkezi yönetimlerde sosyal devlet ve yerel yönetimlerde sosyal belediyeçilik uygulamaları adeta bir yarış halini almıştır.

Sosyal devlet ve sosyal belediyeçilik anlayışı çerçevesinde kamu ve özel sektörde engelli istihdamı, yaşlı bakım hizmetleri, işsizlik maaş ve yardımları, öğrenci bursları, yolların ve kaldırımların engellilere uygun olarak düzenlenmesi, yeşil alanların oluşturulması, gençlik merkezlerinin kurulması ve buralarda eğitim verilmesi gibi çok yönlü hizmetler yer almaktadır. Birçok kamu hizmetlerini ilk anda sunan belediyeler, aynı zamanda bireylere de en yakın kamu hizmet birimleridir.

Nüfusun artması ile birlikte engelli bireylerin sayısı da artmaktadır. Bir yandan sosyal belediyeçiliğin bir gereği olarak, diğer yandan da vatandaşların memnuniyetini kazanarak tekrar seçimlerden galip çıkmak için belediyeler, engelsiz yaşam için bazı uygulamaları başlatmışlardır. Engelli bireyler gerek kentsel ve gerekse kırsal alanda fiziki çevre, bilgi ve kamusal hizmetlere diğer bireyler gibi eşit ve/veya adil olarak katılamamaktadırlar. Hatta engellilere dönük kamusal hizmetler genellikle kentsel alanlarda daha yoğun gerçekleştirilmektedir (Yılmaz, 2024: 117). Nitekim yapılan saha araştırmalarına göre engelli bireyler kentlere nispeten kırsalda daha fazla sosyal ve ekonomik eşitsizlikler yaşamaktadırlar (Ipsen vd., 2022:1). Bu çalışmalarda engellilerin sosyal kimlik gelişimleri için boş zaman aktiviteleri oldukça önemlidir. Bu bağlamda kamu tarafından rekreasyon çalışmalarının artırılması vurgulanmaktadır (Roult vd., 2017: 1-2).

Son yıllarda Türkiye’de engelli bireylere yönelik hem merkezi yönetim hem de yerel yönetimler içinde yer alan belediyelerin artan ve gelişen engelsiz yaşam uygulamaları bulunmaktadır. Belediyeler tarafından engelsiz yaşam uygulamaları konusunda akademik çalışmaları henüz yeterli değildir. Bu çalışmada öncelikle engellilik gerçeğine, dünyada engellilik durumu ve bu alandaki çalışmalara, Türkiye’de merkezi yönetim ile yerel yönetimlerin gerçekleştirdiği engelsiz yaşam uygulamalarına değinilecektir. Daha sonra Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından engelli bireylere dönük hizmetlere yer verilecektir.

Belediyeler kendi sınırları dahilinde yerel vatandaşların ortaklaşa ve çağdaş gereksinimlerinin karşılanması amacıyla toplumsal, ekonomik, kültürel, esenlik, huzur, sağlık, ulaşım, imar ve çevre düzenlemeleri alanlarında hizmet veren ve yerel halkın iradesi ile seçilip göreve getirilen tüzel kişiliklerdir. Belediyeler engelsiz yaşam uygulamalarının yanında oluşturacakları sosyal politika ve sosyal projelerle engelli bireylerin talep ve beklentilerine cevap veren en yakın kamu kuruluşlarıdır (ÖİB, 2005:137). Belediyelerin sundukları hizmetlerden insanların bedensel yeterlilikleri, yaşları, cinsiyetleri, eğitimleri gibi özellikleri nedeniyle mahrum olmalarını engellemek ve bütün sosyal kesimlerin bu hizmetlere ulaşabilirliğini kolaylaştırmak konusunda sorumlulukları vardır (Öztabak, 2017: 355).

2. YAŞAMIN KESKİN GERÇEĞİ: ENGELLİLİK

Engellilik, bu duruma sahip kişinin belirli aktiviteleri yapmasını (aktivite sınırlaması) ve etrafındaki dünyayla etkileşimde bulunmasını (katılım kısıtlamaları) zorlaştıran herhangi bir vücut veya zihin durumudur (bozukluk) (CDC, 2024). İnsan olmanın ve deneyiminin olasılıklar dahilinde bir parçası olan engellilik (WHO, 2023a), sağlık koşulları yanı sıra bazı çevresel ve kişisel

faktörlerden etkilenmektedir. Bireylerde başlıca engellilik halleri şunlardır (CDC, 2024): Görme, hareket, düşünme, hatırlama, öğrenme, iletişim kurma, işitme, ruh sağlığı, sosyal ilişkiler. Engelli kişiler çok çeşitli bir gruptur. Engellilerin cinsiyet, yaş, din, ırk, sosyoekonomik durum, cinsellik, etnik köken veya kültürel miras gibi farklı kişisel özellikleri vardır. Bu nedenle engelliliğe farklı yönleri dikkate alınarak dengeli bir yaklaşımla bakılmalıdır (UN, 2018: 4). Engelli kişiler daha erken ölümler, sağlıkları daha kötüdür ve günlük işlevselliklerinde sağlıklı kişilere göre daha fazla kısıtlama yaşarlar.

Başlıca engellilik çeşitleri şunlardır (MEB, 2013: 4-5): Ortopedik engelli, görme engelli, işitme engelli, konuşma engelli, zihinsel engelli ve süregen hastalıklar. Başlıca engelli hakları ise şunlardır (Aybars, 2023:37; MEB, 2013: 5-10): Eğitim hakkı, çalışma ve işsizlikten korunma hakkı, ulaşım hakkı, toplumsal ve kültürel yaşama katılma hakkı, maaş hakkı, bakım hizmeti alma hakkı, sağlık ve hasta hakları, siyasi yaşama (seçme ve seçilme) katılma hakkı, dilekçe ve adalete erişim hakkı, rehabilitasyon hizmet hakkı, aile ortamında veya bağımsız yaşama hakkı, altyapı hakkı, kamuya açık binalara erişim hakkı, tam yasal kapasitenin sağlanması hakkı.

Tahminen 1,3 milyar insan önemli derecede engellilik yaşamaktadır. Bu oran dünya nüfusunun %16'sını, dolayısıyla her 6 kişiden 1'ini temsil etmektedir. Engelli bireylerin yüzde 80'i gelişmekte olan ülkelerde yaşamaktadır (UN, 2022). Bu sayı ve oran bulaşıcı olmayan hastalıkların artması ve insanların daha uzun yaşaması nedeniyle giderek artmaktadır.

İnsanların doğuştan veya sonradan meydana gelen bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuşsal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi olasıdır (Öztürk, 2011: 17). İnsanlar yaşamının bir kesitinde geçici veya kalıcı olarak engelli durumuna düşebilmektedirler. Bu nedenle bu insanların sosyal yaşama uyum sağlayamama ve günlük gereksinimlerini karşılayamama sorunları ile karşılaşır (Tokol, 2018: 356). Korunmaya, bakıma, rehabilitasyona, danışmanlık ve destek hizmetlerine gereksinim duyan kişiler engelli olarak tanımlanır (T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 2008: 34). Bu tanım kapsamında engelliler bedensel, zihinsel ve ruhsal olarak üç ana gruba ayrılırlar. Engelliliğe Karşı Ayrımcılık Yasasında engellilik, bir kişinin gündelik aktivitelerini gerçekleştirme becerisinde uzun dönemde negatif etkileri olan fiziksel ya da zihinsel bozukluk şeklinde değerlendirilmektedir (Equality Commission, 2011: 3). Bu gibi değerlendirmeler doğrultusunda engellilik kavramı maalesef bir sağlık sorununa indirgenmiştir (Özateş Gelmez, 2018: 193). Kamu otoritesinin bugüne kadar engellilere ve onların karşılaştıkları engellere değil doğrudan engelliliğe odaklandığı görülmüştür (Arıkan, 2002: 13). Bu nedenle engellilik daha ziyade bir özür ve fonksiyon eksikliği olarak nitelendirilmiş ve tıp biliminin sınırları içinde çözümlenmeye çalışılmıştır (Okur ve Erdugan, 2010: 250). Ancak engelliliğe medikal çözümler üretilmesi, engellilerin potansiyellerini ortaya çıkarabilecek fiziksel, sosyal, kültürel ve ekonomik olanaklarından mahrum kalmaları süresini uzatmıştır. Oysa engellilik karmaşık, dinamik, çok boyutlu ve hala tartışmalı bir konudur (WHO, 2011).

Ulaşım, sosyal dışlanma, eğitim, istihdam ve fiziksel çevre gibi sorunlar engelli bireylerin karşılaştıkları başlıca sorunlardır (Genç, 2015: 84-88; Küçükali, 2014: 62; Şemşit, Uçar ve Yüksel, 2016: 211). Engelli bireyler çoğunlukla herkesin ulaşabildiği sağlık ve bakım hizmetlerine, eğitim hakkına ve istihdam fırsatlarına eşit derecede ulaşamamaktadırlar. Gereksinim duydukları hizmetlere erişememekte ve gündelik sosyal yaşam faaliyetlerinden dışlanmaktadır.

Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme Genel Kurul'nun 13 Aralık 2006 tarihli ve A/RES/61/106 tarihli kararıyla kabul edilerek 3 Mayıs 2008 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye ise bu sözleşmeyi 30 Mart 2007 tarihinde imzalayarak 28 Ekim 2009 tarihinde yürürlüğe koymuştur (İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2023). Sözleşmenin yürürlüğe girmesiyle birlikte bir farkındalık oluşmuş ve engellilik, giderek daha fazla bir insan hakları sorunu haline gelmiştir.

Bu arada Birleşmiş Milletlere üye 180 devlet Engelli Hakları Sözleşmesi'ni onaylamıştır (UN, 2022).

Engelliler sosyal ve ekonomik yaşam içerisinde daima dezavantajlı durumdadırlar. Engelli bireyler birçok sağlık eşitsizliğiyle karşı karşıyadır. Sağlıklı kişilere kıyasla engelli kişilerde depresyon, astım, diyabet, felç, kötü beslenme, obezite veya kötü ağız sağlığı gibi durumlara yakalanma riski iki kat daha fazladır. Hatta bazı engelli kişilerin engelli olmayanlara göre 20 yıl daha erken öldüğü bir gerçeği vardır (WHO, 2023a). Ayrıca engelliler uygun fiyatlı ulaşımı, engelli olmayan kişilere göre 15 kat daha zor bulmaktadırlar. Engellilik aynı zamanda bir ekonomik kalkınma sorunudur. Çünkü engelli bireylerin engelsiz bireylere oranla daha düşük sosyo-ekonomik şartlarda yaşadıklarına ve daha yoksul olduklarına işaret eden kanıtlar gün geçtikçe çoğalmaktadır (WHO, 2011:7).

Sağlık açısından normal kabul edilecek yetkinlik ve becerileri akranlarına göre eksik ya da kısıtlı gerçekleştiren engellilere (WHO, 1980: 143), devleti temsil eden merkezi yönetim ve yerel yönetimler tarafından pozitif ayrımcılık tanınmalıdır. Sosyal devlet acımasız rekabet şartlarının yer aldığı piyasa mekanizmasında dezavantajlı kesimlere yardım eden ve destek sağlayan bir anlayıştır. Yaşlı, çocuk, bakıma muhtaç, kimsesiz gibi dezavantajlı kesimler içerisinde yer alan ve tarihsel süreçte lanetli, kusurlu, sakat, özürlü gibi olumsuz kavramlarla betimlenen engellilerin sayıları her geçen gün artmaktadır.

Bir kişinin çevresi, engelliliğin deneyimi ve kapsamı üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Erişilemez ortamlar, çoğu zaman engelli kişilerin topluma diğerleriyle eşit, tam ve etkili katılımını engellemektedir. Bu engellerin özellikle kamu otoriteleri tarafından ortadan kaldırılması ve engelli kişilerin günlük yaşamlarının kolaylaştırılması yoluyla sosyal katılımlarının geliştirilmesi konusunda ilerleme kaydedilebilir (WHO, 2023b). Bu nedenle engelliliğin farklı yönlerine uygun olarak dengeli bir yaklaşıma ihtiyaç vardır (Forsyth vd., 2007:345-346).

3. ENGELSİZ YAŞAM UYGULAMALARI VE YASAL MEVZUATTAKİ YERİ

Kapitalist sistem her ne kadar başlangıçta ekonomik yaşamı düzenlese de zamanla sosyal yaşamı ciddi bir şekilde etkilemiştir. Kapitalist sistemin açıklarının varlığı halinde sosyalizmin yaygınlaşacağı kaygısıyla 2. Dünya Savaşı sonrasında sosyal devlet uygulamaları başlatılmıştır. Sosyal devlet, toplumsal refahı artırmak için devletin birçok alanda başat ve müdahaleci olarak davrandığı ve kamu hizmetlerinin toplumsal yarar düşüncesiyle uygulandığı yöntemler bütünü olarak tanımlanır (Barr, 2012: 7). Kapitalizm, dengesiz bir dağılımı içeren refah artışı doğurmuştur. Refahın bireyler arasındaki dağılımı sorunu, sosyal devlet anlayışının çerçevesini oluşturmuştur (Karaca ve Çam, 2019: 72). Sosyal devlet milli gelirin adil dağılımını gerçekleştirerek, insan haysiyetine uygun asgari yaşam standardını sağlamaktadır (Gümüş, 2010: 188). Halkın kamu kurumlarından talepleri arttıkça kamu bütçesi içinde transfer ve sosyal harcamaların payı da görece artmıştır. Devlet harcamalar ve gelirler yoluyla ekonomik ve sosyal yaşama müdahale ederek bireylere ekonomik ve sosyal haklar sunabilmektedir. Bu nedenle sosyal devlet anlayışında bireylerin gelecek kaygısı taşımaması için önlemler alınmalı ve yasal düzenlemeler oluşturulmalıdır. Böylece herkes kamunun sunduğu tüm hizmetlerden eşit olarak faydalanabilecektir (Kurt, 2015: 418)

Engelsiz yaşam uygulamaları: engelliliği önlemek, engellileri ayrımcılıktan uzak, sağlık, eğitim, istihdam, rehabilitasyon, ulaşım, bakım hizmetlerinde fırsat eşitliğine dayalı olarak yaşamlarını ve toplumsal yaşama tam katılımlarını sağlamak, engellilerin kamusal yaşam pozisyonları ve meşgul olabileceği yollar hakkında farkındalık yaratmak olarak özetlenebilir

(Equality Commission, 2022: 4, 6; T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 2011: 7). Fiziksel eksikliklerinden dolayı engelliler sosyal hayatın tüm alanlarında engellerle karşılaşmakta ve toplumda en dezavantajlı grup olarak nitelendirilmektedir (European Commission, 2000: 3). Engelli bireyler, gündelik yaşamlarında farklı oranlarda zorluklarla karşılaştıkları için destek hizmetlerine gereksinim duyarlar (MEB, 2011: 1). Engelli bireylerin kişisel bakım ve beslenmeleri ile yaşam alanlarının güvenliği, öncelikli sorunlarının başında gelir.

Engelli olmak bazı kişiler tarafından farklı olmanın kötü deneyimlerini yaşamak olarak nitelendirilse de (Hahn, 1986: 276) aslında sanal ve fiziki çevreye ulaşamamak demektir. Erişilebilirlik, kentsel alanların önemli bir özelliğidir ve genellikle ulaşım ve arazi kullanım planlarına yansır. Oysa önemli bir literatürü olmasına rağmen erişilebilirlik kavramına, politikaların değerlendirilmesi ve uygulanması sırasında nadiren rastlanmaktadır (Handy ve Niemeier, 1997: 1175). Özellikle bugünün kentlerinde ayrımcı kent plan ve tasarımları varlığını devam ettirmektedir (Gleeson, 1999: 174).

Engelli bireylerin toplumsal yaşama kazandırılmasında en etkili yollardan birisi istihdam politikalarıdır. İstihdam politikaları engelli bireyi hem bağımlı ve bakıma muhtaç algısından kurtaracak hem de topluma katılım ve uyumu sağlamış olacaktır (Kanyılmaz Polat, 2020: 878). Öncelikli olarak engelli bireylerin istihdama dahil edilmelerinin önündeki engellerin ve çalışma yaşamında karşılaştıkları sorunların belirlenmesi ve çözüme kavuşturulmaları önem arz eder. Engellilere fırsat eşitliği verilmemesi durumunda en temel hakları olan istihdam hakkına erişememekte, kayıt dışında ve/veya marjinal, sağlıksız ve sosyal güvenceden mahrum işlerde çalışmak zorunda kalmalarına neden olmaktadır (Orhan, 2015: 79).

Engellilik aynı zamanda bir sağlık sorunu olduğu için hükümetler, engelli bireylerin sağlık hizmetlerinden yararlanmalarını sağlamak zorundadırlar. Merkezi yönetim sağlık hizmeti arzına dönük politikalar, düzenleyici ve denetleyici mekanizmalar ve standartlar geliştirerek, bunların pratikte uygulanmasını, izlenmesini ve denetlenmesini sağlamalıdır. Hastane, rehabilitasyon merkezleri gibi hizmet sunucuları en yüksek kalitede sağlık hizmetlerini gerçekleştirmelidirler. Bunun yanında hizmet alan engelli ve yakınları, engelli örgütleri ve meslek kuruluşları farkındalık oluşturmalı, politika gelişimine katkı sunmalı, politikaların ve hizmetlerin uygulanmasını izlemelidirler. Uluslararası kurum ve kuruluşlar ile birlikte hareket edilerek kaliteli ve gelecek vaat eden uygulamalar paylaşılmalıdır. Ülkelerin engelli politikalarını, sistemlerini ve hizmetlerini güçlendirmeleri için uluslararası düzeyde teknik yardım sağlanabilir (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2011: 88).

Engelli bireylerin yaşam kalitelerinin artırılması konusunda en önemli çalışmaları Birleşmiş Milletler yapmaktadır. Birleşmiş Milletlere bağlı Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Organizasyonu (UNESCO), Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu (UNICEF) gibi kuruluşların yanı sıra Birleşmiş Milletler Engelliler Programı da bulunmaktadır. Başka bir kuruluş olan Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) de istatistikler yayınlamanın yanı sıra engellilerin iş yaşamına ulaşmaları konusunda çalışmalar yapmaktadır (www.megep.meb.gov.tr, 2018). Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu 1981 yılında aldığı bir karar ile o yılı 'Engelli Yılı' ilan etmiştir. BM Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme'yi 2006'da tamamlanmıştır. Sözleşmenin amacı: "Engelli bireylerin, diğer bireylerle herhangi bir ayırım olmaksızın, tüm temel insan hakları ve özgürlüklerinden eksiksiz şekilde ve tam bir eşitliğe uyarak yararlanmasını desteklemek, garanti altına almak ve her insanın doğuştan sahip olduğu onuruna saygıyı daha ileri bir düzeye taşımaktır" şeklinde açıklanmıştır (Engelliler Hakkında Kanun, 2005; Azarkan ve Benzer, 2018:7). Sözleşmenin amacının yer aldığı 1. madde aynı zamanda taraf ülkelere bazı yükümlülükler getirmektedir. Engelli bireylerin yalnızca temel hak ve özgürlüklerden

tam ve eşit olarak yararlanmaları sağlanmayacak, ayrıca bu hak ve özgürlüklerin insan onuruna saygı çerçevesinde teminat altına alınmasını da sağlamaktadır (Lawson, 2009:20).

Avrupa Birliği (AB)'nde engelliliğe ilişkin yasal düzenlemelerin temelini 1965'te yürürlüğe giren ve 1996'da kapsamlı bir şekilde açıklanan 'Avrupa Sosyal Şartı'nın 15. Maddesi oluşturmaktadır. Bu madde engellilerin mesleki eğitim, istihdam ve çalışma koşulları, sosyal koruma, sağlık ve danışmanlık hizmetleri gibi alanlarda desteklenmesi ve toplumla bütünleştirilmesine değinmektedir (Council of Europa, 1996: 11). AB Birleşmiş Milletler Engellilik Hakları Sözleşmesi'ni 2010 yılında onaylamıştır. Böylece engellilerin sosyal yaşama katılımı, eğitimi, istihdamı, sağlığı ve ilgili diğer alanlarda yaşam kalitesini artırmak için uluslararası düzeyde işbirliği yapmayı taahhüt etmiştir (Lecerf, 2020:1). AB'de engelli hakları konusunda 2000 yılında kabul edilen Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nın 21. maddesi, ayrımcılık yasağı ilkesini düzenlemektedir. Bu maddeye göre insanların dil, din, ırk, cinsiyet, renk, inanç, siyasi veya başka türden görüşler, engellilik ve yaş gibi herhangi bir nedenle ayrımcılığa uğraması engellenmektedir (Avrupa Komisyonu, 2020: 16).

Türkiye Cumhuriyeti 30 Mart 2007 tarihinde New York'ta Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin onaylanması uygun bulunmuştur (Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, 2008). Söz konusu sözleşme 14 Temmuz 2009 tarih, 27288 Sayı ve 2009/15137 Karar Sayısı ile Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Bu Sözleşme'nin amacı (m. 1): "engellilerin tüm insan hak ve temel özgürlüklerinden tam ve eşit şekilde yararlanmasını teşvik ve temin etmek ve insanlık onurlarına saygıyı güçlendirmektir. Engelli kavramı diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişileri içermektedir".

İlerleyen maddelerde Ayrımcılık Yapılmaması ve Eşitlik (m. 5), Engelli Kadınlar (m. 6), Engelli Çocuklar (m. 7), Bilinçlendirme (m. 8), Erişebilirlik (m. 9), Yaşama Hakkı (m. 10), Risk Durumları ve İnsani Bakımdan Acil Durumlar (m. 11), Yasa Önünde Eşit Tanınma (m. 12), Adalete Erişim (m. 13), Kişi Özgürlüğü ve Güvenliği (m. 14), İşkence, insanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Maruz Kalmama (m. 15), Sömürü, Şiddet veya İstismara Maruz Kalmama (m. 16), Kişisel Bütünlüğün Korunması (m. 17), Seyahat Özgürlüğü ve Uyruklu (m. 18), Bağımsız Yaşayabilme ve Topluma Dahil Olma (m. 19), Kişisel Hareketlilik (m. 20), Düşünce ve İfade Özgürlüğü ile Bilgiye Erişim (m. 21), Özel Hayata Saygı (m. 22), Hane ve Aile Hayatına Saygı (m. 23), Eğitim (m. 24), Sağlık (m. 25), Habilidadasyon ve Rehabilitasyon (m. 26), Çalışma ve İstihdam (m. 27), Yeterli Yaşam Standardı ve Sosyal Korunma (m. 28), Siyasal ve Toplumsal Yaşama Katılım (m. 29), Kültürel Yaşama, Dinlenme, Boş Zaman Aktiviteleri ve Spor Faaliyetlerine Katılım (m. 30) alt başlıkları düzenlenmiştir.

Dünya Sağlık Örgütü ve Dünya Bankası'nın 2011'de hazırladığı engelliliğe ilişkin ilk dünya raporuna göre engelli kişilerin genel olarak sağlık durumları daha kötü, eğitim başarıları daha düşük, ekonomik fırsatlar daha az ve yoksulluk oranları engelli olmayan kişilere göre daha yüksektir. Rapor, hükümetler ve ortakları için somut bir dizi tavsiyeler içermektedir. Dünya Engellilik Raporu'nda engelli bireylerin sosyal yaşama dahil olma ve içselleştirme düzeyini iyileştirmek için gerekli adımlar yer almaktadır (WHO, 2011:7). Rapor politika yapımcılarına, uygulamacılara, bilim insanlarına, uluslararası kalkınma kuruluşlarına ve sivil toplum kuruluşlarına dönük olarak hazırlanmıştır. Uluslararası kurum ve kuruluşlar tarafından hazırlanan rapor, sunum ve direktifler merkezi yönetim ve belediyelerin engelsiz yaşam uygulamalarına yol gösterecektir. Avrupa Birliği (AB)'nde engelli haklarının temel yasal dayanakları Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı ve Avrupa Birliğinin İşleyişine dair Antlaşma'dır. AB kurum ve ülkeleri engelsiz yaşamın sağlanması veya en aza indirgenmesi için ortak hareket noktaları şunlardır: engellilik ile ilgili

konularda farkındalık oluşturmak, finansal destek olanaklarını arttırmak, istatistiksel verileri iyileştirmek ve engelli haklarına ilişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin uygulanmasını sağlamaktır. AB'nin engelsiz yaşam konusunda öncelikli alanları kamu ve özel kesim hizmetlerine erişilebilirlik, katılım, eşitlik, istihdam, eğitim-öğretim, sosyal koruma, sağlık ve dış politikadır (European Commission, 2010: 3-9; European Disability Forum, 2023). Topluluk içinde engelliler ile politika alanları çeşitli olsa da esas odak noktası iletişimidir. Engelli kişilerin hizmetlere erişiminin sağlanması halinde, hizmet kalitesinin artmasının yanı sıra çalışma yaşamı, tüketicinin korunması ve Avrupa sanayisinin rekabet gücü gibi alanlar üzerinde de olumlu etkileri vardır (European Commission, 2000: 3).

Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'de engellilere yönelik 1973 tarihli Rehabilitasyon Yasası kabul edilmiştir. Bu yasa federal ajanslar tarafından yürütülen programlarda (Bölüm 504), federal fon alan programlarda (Bölüm 504), federal istihdamda (Bölüm 501) ve federal yüklenicilerin istihdam uygulamalarında (Bölüm 503) engelliliğe dayalı ayrımcılığı yasaklamaktadır. Yasanın 508. Bölümü, federal elektronik ve bilgi teknolojisinin engelli kişiler tarafından erişilebilir olmasını zorunlu kılar. Bu, çeşitli şekillerde çalıştırılabilirliği ve kullanıcının tek bir duyusuna veya yeteneğine dayanmaması gerektiği anlamına gelmektedir. ABD'de 1999 tarihli Olmstead Kararı da engelli bireylere dönük hizmetleri içermektedir. ABD Yüksek Mahkemesi'nin, Engelli Amerikalılar Yasası'nın (ADA) II. Başlığını ve uygulama yönetmeliklerini, eyaletlerin hizmetleri, programları ve faaliyetleri 'engelli nitelikli bireylerin ihtiyaçlarına uygun entegre ortamda', 'engelli bireylerin engelli olmayan kişilerle mümkün olan en geniş ölçüde etkileşim kurmasını sağlayan' bir ortamda yönetmesini gerektirecek şekilde yorumlayan bir karardır. Ortamlar ile ev veya toplum temelli ortamlardan, konut bakım ortamlarına (örneğin destekli yaşam) ve kurumsal ortamlara kadar geniş bir alan anlatılmak istenir. Bu karar engelli kişilere aile ilişkileri, sosyal temaslar, iş, eğitim ilerlemesi ve kültürel zenginleşme gibi günlük yaşam aktiviteleri de dahil olmak üzere toplum yaşamına katılma fırsatı sağlamaktadır (HHS, 2005).

Toplum içindeki varlıklarının güçlenmesi ve bilinçli bireyler olmaları için anayasa, yasalar, yönetmelikler ve bazı düzenlemelerle engellilere pozitif ayrımcılık yapılmaktadır (Küçükali, 2014: 69). Herkesin kanunlar önünde eşit olduğunu içeren Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 10. Maddesinin devamında (Ek fıkra: 7/5/2010-5982/1 md.): "Çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz" (Anayasa, 1982) hükmü yer almaktadır. 50. Maddede "Küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar" hükmü ile çalışma koşullarının engelli bireylere göre yapılandırılmasını emreder. Ayrıca 61. Maddede yer alan "Devlet harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleriyle, malul ve gazileri korur ve toplumda kendilerine yaraşır bir hayat seviyesi sağlar" hükmü ile engellilere insan onuruna yakışır bir yaşam sunulmasını kendisine bir görev saymaktadır. Bu maddenin devamında "Devlet, sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alır. Yaşlılar, devletçe korunur. Yaşlılara devlet yardımı ve sağlanacak diğer haklar ve kolaylıklar kanunla düzenlenir" hükmü ile devletin görevleri artmaktadır.

Türkiye'de 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanunda 'Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılması' ibaresinde yer alan özürlü kelimesi 3/5/2013 tarihli ve 6462 sayılı Kanunun 1. maddesinde Engelliler olarak düzenlenmiştir. Bu arada sakat ve özürlü kelimelerinin olumsuz anlamlar çağrıştırmaları nedeniyle günümüzde hareket yeteneği sınırlı olan bireyleri anlatmak için engelli kavramı daha çok tercih edilmektedir. Türkiye'de 2013 yılından itibaren ilgili kanunlardan özürlü, çürük, sakat gibi küçümseyici kavramlar çıkarılarak genel bir yaklaşım ile engelli kavramı kullanılmaktadır (Resmi Gazete, 2013). Türkiye'de engelli bireyler

kendilerine sağlanacak hak ve hizmetlerden yararlanabilmek için öncelikle Sağlık Bakanlığı'nın yetkilendirdiği heyetler tarafından verilen sağlık kurulu raporu almak zorundadırlar. Bu raporda bireyin engellilik durumu, engel grubu, türü ve derecesi belirtilir. Alınan sağlık kurulu raporu ile engelli aylığı, evde bakım ve yardım, özel eğitim, istihdam, sağlık, vergi indirim ve muafiyetleri gibi hak ve hizmetlerden yararlanabilirler (Danış vd., 2020: 234).

Türkiye'de Ulusal Engelli Veri Tabanında 2023 yılı Temmuz ayı verilerine göre kayıtlı ve yaşayan engelli sayısı 2.511.950'dir. Bu veri içinde Engelli Sağlık Kurulu Raporu almak için yetkili hastanelere başvuru yapmamış ve hizmet almak için kamu kurumları ile iletişime geçmemiş bireyler yer almamaktadır. Bu sayının 1.414.643'ü (%56) erkek 1.097.307'si (%44) kadındır. Ağır engelli kişi sayısı 775.012'dir (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023b: 16).

2022 yılında devlet tarafından engelli, emekli, yaşlı, dul, yetim, işsizlik, aile ve çocuk gibi konularda yapılan sosyal koruma harcaması bir önceki yıla göre %59,6 artış göstererek 1.257.763.000 TL olarak gerçekleşmiştir. Engellilere yapılan 23.693.000 TL harcama, sosyal koruma harcaması içinde %30,8'lik bir pay almıştır. Sosyal koruma harcaması içinde sosyal koruma yardımları, yönetsel giderler ve diğer giderler bulunmaktadır. Sosyal koruma yardımları ise hastalık/sağlık bakımı, engelli/malul, emekli/yaşlı, dul/yetim, aile/çocuk, işsizlik, konut ile sosyal dışlanma ve başka yerde sınıflandırılmayanlar için yapılan sosyal yardımlardan oluşmaktadır (TÜİK, 2023).

Türkiye'de engellilerin çalışma yaşamında dezavantajlı durumunu en aza indirmek için başka düzenlemeler de yapılmıştır. İş Kanunu'na göre özel sektörde 50'den fazla çalışanı olan işletmelere, çalışanlarının en az %3'ü engelli kişi olması şartı getirilmiştir. Kamu sektöründe ise engelli sayısı en az %4'tür. 2021 Haziran itibarıyla kamu sektörü 4.834.238 memur istihdam etmektedir. Engelli memur sayısı 193.369 olması gerekirken 2021 Ağustos ayı itibarıyla engelli memur sayısı 58.520'dir. 2018 yılından itibaren kamu kurumlarında istihdam edilen engelli sayısı kanuna göre olması gereken sayının altındadır. Özel sektörde de istihdam edilmesi gereken engelli sayısı, kanunen olması gerekeni geçmemiştir. Türkiye İş Kurumu tarafından işe yerleştiren engelli sayısı, ağırlıklı olarak özel sektörde istihdam edilmektedir. 2021 yılı Ağustos ayında işe yerleştirilen engelli sayısı kamuda 284, özel sektörde ise 5.937 olmak üzere toplam 6.221'dir. 2015 yılında işe yerleşen engelli sayısı 20.455 iken 2020 yılında 8.853'e düşmüştür (Büyükbayrak, 2020). Yasal düzenlemelere rağmen, Türkiye'de son yıllarda iş arayan engelli sayısı artarken, yeni iş olanakları giderek azalmaktadır (Doğrulokpayı, 2017).

Türkiye'de engellilere yapılan maddi yardımlar da vardır. Bunlar; engelli aylığı, engelli yakını aylığı, muhtaç aylığı ve evde bakım ücretidir. Engelli aylığını Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı, muhtaç aylığını Vakıflar Genel Müdürlüğü, evde bakım ücretini ise T.C. Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı vermektedir. Evde bakım ücreti %50 ve üzerinde engelli olan ve sağlık kurulu raporuna göre ağır engelli kabul edilen kişilerin bakımını üstlenenlere verilmektedir (Doğrulokpayı, 2020). Avrupa Komisyonu'nun Türkiye raporunda savunmasız kişiler için kurumsal açıdan yeterli ilerleme sağlanmadığı tespiti yer almaktadır. Savunmasız çocuklar ve engelli kişiler için evde bakım destekleri artmış olsa da; bakım hizmetleri için kalite standartları, izleme, teftiş ve değerlendirmenin iyileştirilmesi tavsiye edilmektedir (European Commission, 2019: 86).

4. BELEDİYELER VE ENGELSİZ YAŞAM

Engelliler talep, beklenti ve şikâyetlerini ilk basamak olarak gördükleri yer olarak belediyeleri görmektedirler (Kesgin, 2014: 8-9). Türkiye'de belediyeler anayasa ve yasalar veya sosyal belediyeçilik anlayışı gereği kurdukları birimlerle engellilere yönelik sosyal, kültürel,

ekonomik ve eğitsel politikaları yürütmektedirler (Pektaş, 2010: 13). AB ülkelerinde engelsiz yaşam için hizmet ve uygulamaların gözetimi yerel yönetimlerin yetki alanındadır. Ayrıca engelli haklarına ilişkin olarak uluslararası kuruluşlar, merkezi ve yerel yönetim kuruluşları ile sivil toplum kuruluşları arasında iletişim ve işbirliğinin artırılması teşvik edilmektedir. Nitekim bu amaçla AB Komisyonu engelli haklarının korunması ve geliştirilmesi konusunda farkındalık yaratmak ve teşvik etmek amacıyla 2003 yılını Avrupa Engelliler Yılı ilan etmiştir (European Commission, 2000: 20).

AB ülkelerinde engelsiz yaşam konusunda farklı uygulamalar da görülmektedir. Hollanda, Avrupa Birliği Sosyal Fonu'nun finansmanı ile Sosyal İşler ve İstihdam Bakanlığı engellilerin işgücü piyasasına geçişi için belediyeleri teşvik etmektedir. Belediyeler engellilere istihdam oluşturmak için işverenler ve özel eğitim kurumları ile işbirliği içerisinde olmaktadır. Bu program engellilerin okul eğitiminden sonra aktif çalışma yaşamına geçişini ve katılımını kolaylaştırmayı amaçlamaktadır. Ayrıca iyi uygulamalara Erişilebilir Kent Ödülü verilmektedir. Nüfusu 50.000'in üzerindeki kentlerde erişilebilirliğin artırılması konusundaki isteklilik, kapasitesi ve çabalar değerlendirilmektedir. Bu uygulamalar sayesinde tüm bireylerin kentsel hizmetlerden eşit olarak yararlanması amaçlanmaktadır. Kamu Çalışanları İçin Çalışan Destek Programı ile kamu çalışanlarının en yüksek performansı göstermesini engelleyen sorunlar belirlenmekte ve çözümlenmesine yardımcı olunmaktadır (Zahra vd., 2016: 28-33). Almanya'da karşılaştıkları sorunlara karşı engelli kişilere destek olunmaktadır. Bu destek 'dezavantaj tazminatı' olarak nitelendirilmektedir. Engelli kişilere devlet tarafından sağlanan başlıca destekler şunlardır (Handbook Germany, 2024): Özel tıbbi bakım, iş arayışı ve çalışma sırasında yardım, evde yardım, küçük çocukların bakım ihtiyaçları, ücretsiz toplu taşıma kullanımı, erken emeklilik hakkı, daha düşük oranda vergi. Almanya'da her engelli olan bu desteklerden yararlanamaz. Desteklerden yararlanabilmek engellilerin kişisel durumlarına bağlıdır.

İngiltere'de belediyeler, geliri olmayan veya çok düşük olan kişilere sosyal yardım ve sosyal hizmetler sunmaktadırlar. Öncelikli olarak eğitim ve sağlık konularında çok geniş görevler üstlenmektedirler. Bölgesel gelişmişlik farklarını düşürmek için istihdam geliştirme programları yürütmektedirler (URL-3). İngiltere'de çıkarılan Engelli Ayrımcılığı Yasası, engellilere istihdam, mal ve hizmetlere erişimde kolaylık, mal mülk alımı ve kiralanmasında yeni haklar vermektedir. Ayrıca okullar, kolejler ve üniversiteler engellilere bilgi sağlamakla yükümlü kılınmış ve belediyeler taksi, tren ve otobüsler için asgari ulaşım standardı oluşturmakla görevlendirilmişlerdir (Okur, 2001). İngiltere'de yerel yönetimler, eğitim ve kütüphane kurulları, özel eğitim gereksinimi olan çocukların eğitimini normal okullarda gerekli koşullar hazırlayarak sağlamakla yükümlüdür.

İngiltere'de belediyeler engellilere dönük yardım ve hizmetleri Sağlık Bakanlığı (National Health Service) ile işbirliğinde gerçekleştirmektedir. En yaygın hizmet, Blue Badge (Mavi Bant) engelli park uygulamasıdır. Evde bakım hizmetleri, bakıcı destekleme ve bakıcı değişim hizmetleri, rehabilite ve psikolojik destek, ev içinde bazı tamirat hizmetleri, mesleki eğitim ve terapi hizmetleri, kontrol hakkı, ulaşım için eve araç gönderme, tıbbi malzeme desteği, tele-alarm hizmeti, danışmanlık hizmeti belediyelerin engellilere dönük diğer faaliyetleridir (Bingöl, 2018: 111).

Türkiye'de yerel yönetimler içinde belediyeler için engellilere dönük birçok yasal düzenlemeler bulunmaktadır. 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun Belediyenin Görev, Yetki ve Sorumluluklarını içeren 14/b Maddesine göre: "Belediye hizmetleri, vatandaşlara en yakın yerlerde ve en uygun yöntemlerle sunulur. Hizmet sunumunda engelli, yaşlı, düşkün ve dar gelirlilerin durumuna uygun yöntemler uygulanır" hükmüyle hizmetin sunumunda engellilerin durumuna uygun yöntemlerin uygulanacağı belirtilmektedir. Kanunu 38 (n) Maddesinde belediye başkanının görev ve yetkileri yer almaktadır. Bu madde içerisinde: "Bütçede yoksul ve muhtaçlar için ayrılan

ödeneği kullanmak, engellilere yönelik hizmetleri yürütmek ve engelliler merkezini oluşturmak” görevleri yer almaktadır. Ayrıca belediyenin giderlerini içeren kanunun 60 (i) maddesinde engellilere yönelik “Dar gelirli, yoksul, muhtaç ve kimsesizler ile engellilere yapılacak sosyal hizmet ve yardımlar” yapılması yer almaktadır.

Kanunun 77. Maddesinde belediye hizmetlerine gönüllü katılım yer almaktadır. Bu madde: “Belediye; sağlık, eğitim, spor, çevre, sosyal hizmet ve yardım, kütüphane, park, trafik ve kültür hizmetleriyle yaşlılara, kadın ve çocuklara, engellilere, yoksul ve düşkünlere yönelik hizmetlerin yapılmasında belde de dayanışma ve katılımı sağlamak, hizmetlerde etkinlik, tasarruf ve verimliliği artırmak amacıyla gönüllü kişilerin katılımına yönelik programlar uygular” hükmünü içerir. Ayrıca 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu Ek Madde 1’e göre bilgilendirme, danışmanlık, bilinçlendirme, yönlendirme, sosyal ve mesleki rehabilitasyon hizmetleri sunmak için birimler oluşturulmalıdır. Bu ilgili birimler, engellilere dönük faaliyet gösteren vakıf, dernek ve bunların üst kuruluşlarıyla işbirliği içinde olacaktır (Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 2004). Türkiye’de engellilik konusunda gerek yasal mevzuat ve gerekse uygulamalar yeterli olsa da daha fazla ilerleme kaydedilmesi beklenmektedir (Oral vd., 2023).

16.08.2006 tarih ve 26261 sayılı Resmi Gazete’de Büyükşehir Belediyeleri Engelli Hizmet Birimleri Yönetmeliği yayımlanmıştır. Bu yönetmeliğin amacı 1. Maddede şöyle yer almaktadır: “büyükşehir belediyesi ve mücavir alanları içerisinde yaşayan özür lü lülerin, toplum hayatına katılımını kolaylaştıracak ve toplumsal fırsatlardan özür lü olmayan diğer bireyler gibi eşit faydalanmalarını sağlamak üzere; büyükşehir belediyelerinde özür lü lülerle ilgili bilgilendirme, bilinçlendirme, yönlendirme, danışmanlık, bakım, sosyal ve mesleki rehabilitasyon hizmetleri verecek olan özür lü hizmet birimlerinin kuruluş, işleyiş ve görevleri ile bu birimde çalışan personelin, yetki, sorumluluk ve görevlerine ilişkin usul ve esaslarını düzenlemektir”.

Ankara Büyükşehir Belediyesi (ABB) bünyesinde bulunan Engelliler ve Rehabilitasyon Şube Müdürlüğü, engelli bireylerin ev ortamında desteklenmesini ve toplumla ilişkilerinin güçlendirilmesi için kurulmuştur (ABB, 2024). ABB sosyal, eğitim, kültürel, sağlık, spor ve bilişim alanlarındaki sorunlara çözümler üretmek, toplumla kaynaştırma programları düzenlemek, rehabilite merkezlerinde engellileri topluma kazandırmak gibi faaliyetler yürütmektedir.

İzmir Büyükşehir Belediyesi kentte ikamet eden ve yoksul olan engelli kişilere, çölyak hastalarına, yaşlı ya da hasta olup yatağa bağımlı kişilere destek olmaktadır. Belediye bünyesinde kurulan Sosyal Hizmetler Şube Müdürlüğü tarafından akülü tekerlekli sandalye, pediatrik tekerlekli sandalye, manuel tekerlekli sandalye, tekerlekli sandalye aküsü, baston, engelli ve hastaların durumlarına uygun yatak ve yemek masası, hasta bezi, engelliler için İzmir Şehir Kart bakiye yüklemeleri şeklinde yardımlar yapılmaktadır. (İzBB, 2024)

Kocaeli Büyükşehir Belediyesi ekonomik açıdan zayıf olan ve ağır engelli raporu bulunan kişilere her ay düzenli olarak nakti destek sağlamaktadır (KcBB, 2024). Cemil Meriç Engelsiz Yaşam Merkezi’nde farklı görsel-sanatsal ve mesleki atölyeler kurulmuştur. Bu atölyelerde engelli bireylere müzik, yöresel oyunlar, el sanatları, seramik, yiyecek-içecek, okuma-yazma, beden eğitimi, seracılık, E-KPSS dersleri, eğitim danışmanlığı ve değerler eğitimi verilmektedir (Güler ve Çakı, 2021:104).

Bursa Büyükşehir Belediyesi’nde engelliler için yardım ve hizmetler Sosyal Hizmetler Dairesi Başkanlığı Engelliler Şube Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir. Belediye tarafından engelliler için danışmanlık, yönlendirme, rehberlik hizmetleri, eğitim ve kurs hizmetleri, sosyal destek hizmetleri, akü şarj dolmuş istasyonları hizmeti, şehir içi ulaşım desteği hizmeti, engelli

araçları tamir ve bakım atölyesi hizmetleri, erişilebilirlik hizmetleri, sosyal-kültürel ve sportif hizmetler sunulmaktadır (BBB, 2024).

Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nde Engelliler ve Sağlık İşleri Daire Başkanlığı Engelliler ve Yaşlılar Şube Müdürlüğü tarafından engellilere yönelik hizmet ve faaliyetler yürütülmektedir. Belediye tarafından kurulan Engelli Koordinasyon Merkezi'nde projeler yapılmakta, kurslar ve eğitimler düzenlenmekte ve atölyeler açılmaktadır. Bu merkezde engellilerin yararlanabileceği fitness ve spor salonu, yarı olimpik yüzme havuzu, hidroterapi havuzu bulunmaktadır. Resim ve müzik gibi görsel sanat atölyeleri ve gastronomi mutfağı gibi alanlarda engelli bireyler hem beceri kazanmaktalar hem de rehabilite edilmektedirler (Güler ve Çakı, 2021:100).

Samsun Büyükşehir Belediyesi tarafından Mavi Işıklar Eğitim, Dinlenme ve Rehabilitasyon Merkezi'nde engelli bireyler ve ailelerine ücretsiz 5 yıldızlı otel hizmeti sunulmaktadır. Tesiste engelliler asansör ile havuz ve rehabilitasyon merkezine ulaşmaktadır. Ayrıca talep olması durumunda engelli bireyler özel donatılı araçla evlerinden alınıp tesise getirilmektedir. Bunun yanı sıra belediye tarafından bireysel fizyoterapi danışmanlığı, psiko-sosyal destek hizmeti, diyetisyen hizmetleri, engelsiz çocuk evi hizmetleri ve ulaşım destek hizmetleri verilmektedir (SBB, 2024).

Elazığ Belediyesi 5393 Sayılı Belediye Kanun ve diğer kanunların verdiği yetkiler çerçevesinde bir yandan sosyal hizmet uygulamaları gerçekleştirmekte diğer yandan da nüfus artışı yaşayan kentte geçim sıkıntısı yaşayan ailelere bazı sosyal yardımlar yapmaktadır. Genellikle bu sosyal yardımlar içinde gıda, temizlik, giyim, yakacak, eğitim ve diğer yardımlar yer almaktadır (Aygen, 2014: 186).

5. KONYA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ VE ENGELSİZ YAŞAM UYGULAMALARI

Konya Büyükşehir Belediyesi uzun yıllardır süregelen klasik belediye hizmetlerinin yanı sıra eğitim, kültür, spor, yeşil alan, dezavantajlı kesimler, çevre gibi sosyal belediyecilik kapsamında çok geniş bir alanda çağdaş hizmetler de yürütmektedir. Bunlar içinde engelliler için yardım, destek ve hizmetler de yer almaktadır. Konya Büyükşehir Belediyesi'nin engellilere yönelik görev ve faaliyet alanı, ilgili 5378 Sayılı Engelliler Kanunu ile Bakıma Muhtaç Engellilerin Tespiti ve Bakım Hizmeti Esaslarının Belirlenmesine İlişkin Yönetmelikte yer almaktadır (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023a; KBB, 2019). Konya Büyükşehir Belediyesi bünyesinde engelliler ile ilgili kurum Sağlık ve Sosyal Hizmetler Dairesi Başkanlığı içindeki Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Şube Müdürlüğü'dür (KBB, 2022a: 22).

Kurum içerisinde daha iyi hizmet verebilmek için Engelli Destek Merkezi (ENDEM) kurulmuştur (KBB, 2022a: 377). Bu merkez ile kentte ikamet eden engelli bireyleri bir merkezde toplamak, onlarla daha yakın ilişki kurmak, kentin engelli sosyal doku haritasını oluşturmak ve talep edilen ihtiyaçlar doğrultusunda engellilere daha etkin hizmet vermek amaçlanmıştır. ENDEM'e kayıt yaptıran engelli bireylerle daha hızlı ve etkili iletişim kurulmaktadır. Ayrıca Konya Büyükşehir Belediyesi Su ve Kanalizasyon İdaresi (KOSKİ) tarafından da engelliler için içme suyu indirim ve toplu ulaşım (otobüs ve tramvay) hizmetleri gibi güncelleme gerektiren hizmetler izlenmektedir.

Engelli ve dezavantajlı bireylere dönük çalışmalar yürütmek (Stratejik Hedef 25.2) belediyenin stratejik hedefleri arasında yer almaktadır (KBB, 2019: 151). Bu bağlamda Konya ve ilçelerinde bulunan anaokulu, ilk ve orta öğretim okulu öğrencilerine, özel eğitim kurumlarında eğitim alan işitme ve görme engelli, down sendromlu, otistik gibi dezavantajlı öğrencilere yönelik

çevre eğitimleri vermek için projeler yürütülmektedir. Kentte toplu taşımının yoğun olduğu otobüs duraklarında görme engelli bireylerin yararlanabilmesi için 200 adet sesli anons hizmeti verilmektedir (KBB, 2022a: 145, 190).

Ortopedik engelli kişilere mekanik ve akülü tekerlekli sandalye verilmektedir (KBB, 2022a: 190). Engellilik oranı %40 ve üzeri olan öğrencilere her yıl kasım-haziran arası 8 ay süreyle eğitim desteği sağlanmaktadır. 2021 yılında Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Şube Müdürlüğü tarafından araç ve malzeme desteği, nakil hizmeti, ev temizliği, öz bakım, medikal malzeme yardımı, sosyal aktiviteleri içeren toplam da 13.131 adet/kişi iş ve işlem yapılmıştır. İşitme engellilere din eğitimi ve görme engelliler diksiyon eğitimi verilmiştir. Engellilere yönelik gelişim atölyeleri, etkinlik ve müze çalışmaları, festival ve yarışmalar düzenlenmiştir. Bu etkinliklere katılan kursiyerlere ahşap teknolojisi ve robotik kodlama konularında kurslar düzenlenmektedir (KBB, 2022a: 243-273).

Dünya Engelliler Günü dolayısıyla ilgili dernek temsilcisi ve üyelerinin katılımıyla anma ve gezi etkinliklerinin yanı sıra engellilerin hazırlayıp sunduğu sergiler düzenlenmektedir. Kata judo ve taekwondo gibi spor dallarının Türkiye şampiyonluklarına engelli öğrenciler hazırlanmakta ve katılmaları sağlanmaktadır. Engellilerin ev yaşantısını kolaylaştırmak amacıyla yapılarda düzenlemeler yapılmaktadır. Engellilerin geçişlerini kolaylaştırmak amacıyla tretuar ve refüj çalışmaları yapılmaktadır. Engellilere dönük sosyal, kültürel, sportif, fiziki ve eğitim faaliyetleri yürütülmektedir (KBB, 2022a: 244-402).

2024 yılında ENDEM tarafından engellilere yönelik kent gezisi ve tiyatro etkinliği gerçekleştirilmiştir. Numune Hastanesi ile Beyhekim Eğitim Araştırma hastanelerinde hizmet veren danışmanlar (doktor ve hemşireler) eşliğinde engelli bireyler düzenlenen gezi ile Mevlana Müzesi, Taş Bina, Darü'l-Mülk Sergi Sarayı ve Sille'yi görme fırsatı bulmuşlardır. Danışman ve engelliler daha sonra Bedensel Engelliler Tiyatro Topluluğu tarafından sahnelenen 'Oyun İçinde Oyun' adlı gösteriyi izlemişlerdir (Kültür A.Ş., 2024).

2020 yılında Engelsiz Konya Mobil Uygulaması başlatılmıştır. Bu uygulama özel ekran tasarımlarıyla görme engellilerin de yer aldığı dezavantajlı kesimlere kolaylıklar sağlamaktadır. Uygulama, engellilerin toplu ulaşım araçlarına ulaşımını kolaylaştırmayı, engellilerin aynı platformda buluşmasını ve hayata daha kolay entegre olmalarını amaçlamaktadır. Kentte engellilere dönük faaliyetlerden bilgi sahibi olabileceklerdir. Yalnızca toplu ulaşım hizmetleri değil eğitim, istihdam, kulüp faaliyetleri, özel etkinlik, engelli erişilebilir tesisler, sesli kitap ve sosyal medya hizmetleri de sunulmaktadır. Uygulama aynı zamanda engellilerden gelen talep, öneri ve şikâyetleri de ilgili kurumlara iletmektedir (KBB, 2020b:3). Engelsiz Konya Mobil Uygulaması sayesinde, engellilere yönelik hizmet veren tüm kurum, dernek ve STK'ların faaliyetlerinin tek merkezden yönetilebilmesi, engellilerin tüm hizmetlere tek platformdan erişmesi ve şehirde engellilere yönelik yapılan çalışmaların yaygınlaştırılması sağlanmaktadır.

Toplu ulaşım hizmetleri başta olmak üzere; eğitim, istihdam, özel etkinlik, kulüp faaliyetleri, engelli erişilebilir tesisler, engellilere özel hizmetler, sesli kitap, kıble tayini ve sosyal medya hizmetlerini sunan Engelsiz Konya Mobil Uygulaması, ayrıca engellilerin talep, öneri ve şikâyetlerini de özel olarak tasarlanan portal üzerinden tüm kurumlara kolayca iletebilmelerini sağlıyor (KBB, 2024a).

Erişilebilir Konya vizyonuyla kentte yaşayan tüm engelli bireylerin toplu ulaşım kullanırken karşılaşacakları zorlukları en aza indirmek amacıyla Engelsiz Kiosk uygulaması geliştirilmiştir. Toplu ulaşım duraklarında yer alan kiosklerde, duraktan hangi

hatların geçeceği ve aracın ka dakika sonra geleceği bilgileri yer almaktadır Engelli yolcu bineceği hattı seçtikten sonra aracın sürücüsünün bilgi ekranına durak numarası, engel türü ve engelli birey sayısı bilgisi yansımaktadır. Görme engelli veya okuma yazma bilmeyen bireylerin de yararlanabilmeleri için sesli komut sistemi bulunmaktadır (KBB, 2024b:351).

2023 yılı içinde Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Şube Müdürlüğü'nde toplam 3.451 adet/kişi iş ve işlem yapılmıştır. Bu işlemler içinde birebir görüşme 487, ev temizliği ve öz bakım 2.251, ENDEM ambulans hizmeti 555, medikal malzeme yardımı 126 ve sosyal aktiviteler 32 adet olarak gerçekleşmiştir. KOSKİ tarafından %40 ve üzeri engelli kişilere içme suyu aboneliklerine %50 indirim yapılmıştır. Bu uygulamadan 2023 yılına kadar merkez Selçuklu, Meram ve Karatay ilçeleri ile diğer 28 ilçede 20.729 engelli kişi yararlanmıştır Ortopedik engelli olan 110 kişiye mekanik 2 kişiye de akülü tekerlekli sandalye sağlanmıştır. %40 ve üzeri oranda engelli olan öğrenciler yanı sıra Liseye Giriş Sınavı (LGS)'nda Türkiye genelinde ilk binde 1'e giren öğrenciler kasım-haziran arası 8 ay boyunca eğitim bursundan yararlanabilmektedirler (KBB, 2024b:347-348; Güler ve akı, 2021:104).

ENDEM, 204 yılında zel Gençler Bando Takımı çalışmalarında engelli öğrencileri bekleyen annelerine örgü dersleri vermiştir. Anneler ördüğü bere ve boyunlukları Yaşar Aydın zel Eğitim Anaokulu ğrencilerine hediye edilmiştir (KBB, 2024e).

KBB herkesin gereksinim duyduğu akıllı Şehir zmleri ve sürdürülebilir teknolojilerin Şehir zerindeki pozitif etkilerinden yararlanmak için XYZ Akıllı Kuşaklar alıştayı düzenlemiştir. Bu kuşakların temsilcileri yanında engelli bireylerin de katılımıyla gerçekleşen alıştayda Proje Yazımı 101 ve Akıllı Őehirler 101 eğitimleri verilmiştir. Bu eğitimlerde akıllı Őehirlerin temel ilkeleri ve etkili proje hazırlama teknikleri konusunda temel bilgiler verilmiştir (KBB, 2024b:355).

2024 yılında KBB nclğnde Rumi Görme Engelliler Derneği yeleri, 1974 Kıbrıs Barış Harekatı'nın 50. yılı nedeniyle Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde gerçekleşen 20 Temmuz Barış ve zgrlk Bayramı törenine katılmışlardır (KBB, 2024c). Aynı yıl ENDEM öncülüğünde zel Gençler Bando Takımı yeleri ve aileleri için çeşitli faaliyetler yrtmışlerdir. 2024 Konya Byşehir Belediyesi, 7 yaş ve üzeri engelli erkek çocukları ile babaları için Beyşehir'de 3 gün süren 'Baba-Oğul Kampı' düzenlenmiştir. Babalar ve oğulları 2 gece 3 günlük kamp süresince halat çekme, salon oyunları, paintball, sokak oyunları, okçuluk, badminton, survivör, futbol, basketbol, voleybol ve tandem bisiklet sürüşü gibi farklı faaliyetlere katılmışlardır (KBB, 2024d). Yine aynı yıl 7 yaş ve üzeri engelli kız çocukları ile anneleri için Beyşehir'de 'Anne-Kız Kampı' düzenlemiştir. Bu kampa down sendromu, otizm, işitme, görme, fiziksel ve zihinsel engel gurubundan 80 engelli kız çocuğu ile birlikte anneleri katılmıştır. Anne ve kızları 2 gece 3 gün boyunca çeşitli etkinliklere katılmışlardır. Makrome anahtarlık ve parfüm yapımı, sokak oyunları, küçülen desenler, salon oyunları, film gösterimleri, sahil yürüyüşleri, zel Gençler Bando Takımı'nın müzik dinletisi gibi eğlenceli etkinlikler yapılmıştır. Bu etkinlik sayesinde doğal yaşam içinde engelli çocuklar yeteneklerini keşfedecek, yeni arkadaşlıklar kuracak ve öz güvenlerini artacaktır (KBB, 2024g).

Kent içerisindeki yol ve kaldırımlarda engellilere uygun düzenlemeler yapılmıştır. 2023 yılında 12 adet engellilerin geçişlerine uygun hale getirilen tretuvar ve refüj uygulaması yapılmıştır. Bu hizmet için toplam 3.600.000 TL harcama yapılmıştır. Birleşmiş Milletler 2030 kalkınma hedefleri doğrultusunda, dezavantajlı kesimler için toplumsal yaşama uyum etkinlikleri düzenlemek çerçevesinde 15 adet engelliler için kurs açılmış ve bu kurslara 279 engelli kursiyer katılmıştır (KBB, 2024b:400-464).

Engelsiz Şehir politikaları kapsamında KBB 2024 yılında engelli öğrenciler için eğitimler vermiş ve geziler düzenlemiştir. Eğitimler Özel Genç KOMER Okulları, Selçuklu Özel Eğitim Meslek Okulu, Konevi İştme Engelliler Okulu, Karatay Özel Eğitim Meslek Lisesi ve 15 Temmuz İlköğretim Okulu'nda gerçekleştirilmiştir. Eğitimler dokuma, basit dikiş, mutfak, orf eğitimi, el sanatları, okçuluk, resim, değerler eğitimi, akıl zeka oyunları, spor, matematik gibi çeşitli branşlarda verilmiştir. Özel Genç KOMER Yaz Okulu'na katılan engelli öğrenciler yüzme havuzu etkinliklerine katılmışlardır. Öğrenciler servis, ders gereçleri, ilçe gezileri, dönem sonu etkinlikleri, fidan ekim ve hasatı ile Kelebekler Vadisi gezisi gibi çeşitli faaliyetlerden yararlanmışlardır (KBB, 2024f). Bir önceki yıl 2023'te ENDEM tarafından Özel Gençler Mehter Takımı üyeleri ve ailelerine yönelik te Ermenek gezisi düzenlenmiştir (KBB, 2023b).

KBB ile birlikte Konya Valiliği, Selçuklu, Meram ve Karatay belediyeleri tarafından Konya'daki dezavantajlı kişi ve ailelerine yönelik her yıl geleneksel olarak iftar programları düzenlenmektedir (KBB, 2024h). Bu tür buluşmalar, engelli kişi ve ailelerin bir araya gelmesi ve sosyalleşmeleri için önemli bir etkinliktir.

KBB'nin stratejik amaç 25 çerçevesinde 'Benim Şehrim' sloganıyla kentteki yoksul ve dezavantajlı kişilere sosyal destek sağlamak, şehit aileleri ve gazilere, engelli bireylere dönük yardım ve hizmetler geliştirmek ve belediye idari hizmetlerinin etkin ve verimli kullanımını gerçekleştirmek amacıyla 2023 yılında 66.872.000 TL harcama yapılmıştır. Bu harcamalar için 2024 yılı ise hedefi ise 69.570.000 TL olarak belirlenmiştir. 2023 yılı için engellilere yönelik sosyal, eğitim, kültür, spor ve fiziki faaliyetler 31 adet hedeflenmişken, 33 adet faaliyet gerçekleştirilmiştir. Engelliler ile ilgili kurum ve sivil toplum kuruluşları ile 425 adet işbirliği yapılmış, 3050 adet engellilere yönelik sportif, sosyal ve kültürel faaliyetler düzenlenmiş ve 437 adet Özel Gençler Mehter Takımına engelli birey alınmıştır (KBB, 2024b:465, 469).

KBB'ye ait 29 adet umumi tuvaletlerde engelli tuvaletleri de faal olarak kullanılmaktadır. Engelliler için kaldırım rampası, park ve bahçelerde uygun masa ve oturma yerleri düzenlenmiştir. 2023 yılında (KOMER Uzaktan Eğitim Sistemi) KUZEM kapsamında 6 farklı branşta 287 işitme engelliler için eğitim almıştır. Hat anons cihazları sayesinde görme engelli kişiler toplu ulaşım güzergahındaki durak ve hat bilgileri sesli uyarıda bulunmaktadır. Engellilerin ev yaşamını kolaylaştırmak için yapıların düzenlenmesi amacıyla 2023 yılında 15 adet planlanmasına rağmen yalnızca 2 adet ev düzenlemesi yapılabilmektedir. Kamusal alanlarda engelli bireylere yönelik erişilebilirliğin gerçekleştirilebilmesi için projeler yapılmıştır. Engelsiz Kent Konya Erişilebilirlik Master Planı, 17 farklı yoğunluk noktasında erişilebilirlik master planı hazırlanmıştır (KBB, 2024b:142, 224, 337, 367, 395, 487).

2023 yılında KBB ile Selçuklu, Karatay ve Meram belediyeleri tarafından Türkiye Sakatlar Derneği Konya Şubesi üyelerine ve ailelerine yönelik Sille Seyir Tepesi'nde 'Uçurtma Şenliği' düzenlenmiştir (KBB, 2023c). ENDEM tarafından 2023 yılı yaz etkinlikleri çerçevesinde engelliler için şehir turu ve tiyatro etkinliği düzenlenmiştir. Numune Hastanesi ve Beyhekim Eğitim Araştırma Hastanesi'nde çalışan doktor, hemşire ve psikologların eşliğinde engelliler Mevlana Müzesi, Taş Bina, Darü'l-Mülk Sergi Sarayı ve Sille'yi gezmişlerdir. Bu gezinin ardından Bedensel Engelliler Tiyatro Topluluğu'nun 'Oyun İçinde Oyun' adlı gösterisini izlemişlerdir (KBB, 2023d). Yine 2023 yılında ENDEM tarafından düzenlenen satranç turnuvasının ardından görme engelliler ve aileleri için Isparta Şarkikarağaç'ta bulunan Kızıldağ Milli Parkı'nda doğa yürüyüşü etkinliği düzenlenmiştir (KBB, 2023e).

KBB, toplu ulaşım hizmeti veren otobüs şoförlerine 2023 yılı boyunca 'Farkındalık ve Empati Eğitimi' vermiştir. Toplu ulaşım araçlarında görevli şoförler, kentin değişik yerlerindeki otobüs duraklarından eğitime katılmaktadırlar. Belirlenen otobüs duraklarına gelen şoförler, göz bandı veya tekerlekli sandalye kullanarak empati yapmaları sağlanmaktadır (KBB, 2023f). Her yıl olduğu gibi 2023'te de KBB ile Karatay, Meram ve Selçuklu belediyeleri tarafından 3 Aralık Dünya Engelliler Günü dolayısıyla program düzenlenmiştir (KBB, 2023g).

2024 yılında KOMEK bünyesinde 'En Özel KOMEK'li' projesinde hizmet veren Özel Genç KOMEK Yaz Okulu'ndaki engelli öğrenciler ürettikleri ürünleri sergilenmişlerdir. Genç KOMEK Engelli Eğitimi faaliyetlerini içeren kısa film gösterimi ve engelli öğrencilerin dans gösterisi ve müzik dinletisi etkinliği düzenlenmiştir. Bu gibi faaliyetlerle engelli öğrencilerin hem becerileri artmakta, hem eğitim almakta ve hem de sosyal katılım ve paylaşım hızlanmaktadır (KBB, 2024f).

KBB tarafından dezavantajlı kişilerin sosyal yaşamın her alanına katılmaları için Türkiye Belediyeler Birliği'nin 'Engelsiz Şehir Fikir ve Proje Yarışması'nda ödüle layık görülen 'Engelsiz Kent Konya Erişilebilirlik Master Planı Projesi'nin tanıtımı yapılmıştır. Bu proje kapsamında bireylerin yoğun kullandığı alanlarda, erişilebilirliğin daha fazla gereksinim duyulduğu ibadethane, kamu binaları, yollar, sosyal yaşam alanları, yeşil alan ve parklar gibi yerlerde engellilere yönelik uygulamalar belirlenmektedir. Bu proje ile engellilerin yaşadığı zorluklar, karşılaştıkları engeller ve beklentileri doğrultusunda şehrin 17 farklı noktasında bu bireylerin yaşamını kolaylaştıracak uygulamalar gerçekleştirilecektir (KBB, 2024i).

2022 yılında KBB, Dünya Beyaz Baston Görme Engelliler Günü nedeniyle görme engellilere yönelik Antalya'da rafting etkinliği düzenlemiştir (KBB, 2022a). ENDEM tarafından aynı yıl Engelliler Haftası kapsamında görme engellilerin oluşturduğu Körkütük Şamata Tiyatro Topluluğu'nun kendi yazdıkları oyunu sahnelemesini sağlamıştır. Komedi türündeki oyun gündelik hayatta kendilerinin başlarına gelen tirajikomik olayları sahnelemişlerdir (KBB, 2022b). Aynı yıl KBB ile Karatay, Meram ve Selçuklu Belediyeleri'nin düzenlediği 3 Aralık Dünya Engelliler Günü kapsamında Konya'daki engelli derneklerinin temsilcileri, üyeleri ve aileleri ile bir araya gelinmiştir. Etkinlikte öykü, Kuranı Kerim okuma, resim ve fotoğraf yarışmasında dereceye girenlere ödülleri verilmiştir (KBB, 2022c).

2021 yılında KOMEK tarafından görme ve işitme engellileri için çevrimiçi diksiyon eğitimi verilmiştir. Bilgisayar, Braille alfabesi ile Kur'an-ı Kerim okuma, pasta ve yemek yapımı, mantar yetiştiriciliği, fotoğrafçılık kursları açılmıştır. İŞ-KUR işbirliğinde giyim ve mefruşat kursu, Türk işaret dili, işaret dili öğretici ve tercümanlık eğitim kursları başlatılmıştır (KBB, 2021a).

İçişleri Bakanlığı'nın genelgesi doğrultusunda KBB toplu ulaşımda Hayat Eve Sığar (HES) kodu uygulamasını Elkart üzerinden yapmıştır. Bu kapsamda, HES sorgulaması yapılabilmesi için % 40 ve daha fazla oranda engelli olan bireylerin de Elkart almaları gerekmektedir. KBB engelli bireylerin pandemi sürecinde olası risklerden korunmak için internet üzerinden başvuru yapmaları halinde kendilerinden kart ücreti ve kargo ücreti alınmamıştır (KBB, 2020c).

2019 yılında KBB'nin yürüttüğü 'Tarıma Engel Yok' projesi kapsamında Selçuklu, Karatay, Meram ve Ereğli'den gelen engelli öğrenciler ile fide dikimi yapılmıştır (KBB, 2019). 2021 yılında KBB'nin İl Milli Eğitim Müdürlüğü ile birlikte hayata geçirdiği 'Tarıma Engel Yok' projesi kapsamında Meram Melike Hatun Özel Eğitim Meslek Okulu'ndaki engelli öğrenciler, kendilerinin diktikleri fidelerden sebze hasatı yapmışlardır. Engelli öğrenciler biberden bamyaya, nandeden altın çileğe kadar çok sayıda sebzenin hasadını yaparak, hem sosyal yaşama uyumları sağlanmış hem de rehabilite olmaları sağlanmıştır (KBB, 2021b).

KOMEK tarafından 2017 yılında Konya'da ilk olarak 'Görme Engellilere Fotoğrafçılık Kursu' açılmıştır. Kısmen görebilen veya hiç görmeyen 20 kursiyere, fotoğrafçılığın teknik konuları ve çekim sırasında yapılacakların neler olduğu uygulamalı olarak anlatılmıştır (KBB, 2017a). Aynı yıl KBB 'Engelsiz Şehir, Engelsiz Yaşam' projesi kapsamında şehrin en işlek caddelerindeki kaldırımlar üzerine görme engellilere yönelik yüzey yürüme yolları yapmıştır. Bu tür çalışmalar kentte yaşayan görme engellilerin daha nitelikli bir yaşam sürdürmelerini sağlamak ve kentte erişilebilirliği mümkün kılmak içindir (KBB, 2017b).

6. SONUÇ

Engellilik, bir sağlık sorununun ötesinde daha kapsamlı kavramdır. Bireylerin en önemli sorunu engelli olmalarından kaynaklı fiziksel zorluklardan ziyade eğitim, kültür, sağlık, istihdam, sosyal ve hukuki alanlardaki herkese açık imkan ve kaynaklara erişimde yaşadıkları zorluklardır. Nitekim bu tür erişim problemleri engellilerin yüksek oranda yoksulluk, ayrımcılık, insan hakları ihlalleri, düşük moral değerleri ve sosyal dışlanma gibi olumsuzluklarla karşılaşmalarına neden olmaktadır.

Engelsiz yaşam politikalarının oluşması, izlenmesi, uygulanması ve denetlenmesi merkezi yönetim, yerel yönetim ve sivil toplum kuruluşlarının iş birliğini zorunlu kılmaktadır. Engelsiz yaşam politikalarının hayata geçirilmesinde merkezi yönetim egemen rodedir. Belediyeler hem gelir kaynağı olarak hem de mevzuatın uygulanması açısından merkezi yönetime bağımlıdır. Türkiye'de engelli, yaşlı, dul, yetim, çocuk ve kadın gibi dezavantajlı gruplara dönük yerel yönetimler önemli uygulamalar yürütmektedir. Aynı zamanda engellilere yönelik sosyal

politikaların üretilmesi ve engelsiz yaşamın inşası konusunda yerel yönetim kuruluşları etkin rol üstlenebilirler.

2019 yılında başlayan ve 2020'den itibaren kamu müdahalesi talebinin yoğun olarak yaşandığı pandemi sürecinde, KBB'nin sosyal belediyeçilik kapsamında hizmetleri genişlemiştir. Bu bağlamda engelli kişilere yönelik yardım ve hizmetlerin de nicelik ve nitelik itibariyle arttığı görülmüştür. KBB kentte engelli bireylerin kamusal hizmetlere erişilebilirliğinin artırılması yönünde bilgi teknolojilerinden de yararlanılarak yoğun faaliyetler yürütmektedir. Engelli bireylerin ihtiyacı olan fiziki mekanların oluşturulmasından, toplu ulaşımda görevli şoförlerin empati yeteneğinin geliştirilmesine, engelli birey ve ailelerin sosyalleşmesi programlarından, eğitim, seminer ve kurslara kadar KBB'nin engellilere yönelik çalışmaları yadsınmaz. Bu faaliyetleri yaparken kurum içi ve kurum dışı iletişimin sağlanması, etkinlik ve verimliliğe katkı sunmaktadır. Ancak gerçekeştirilen faaliyetlerin kent ve kırsalda aynı düzeyde olmadığı birçoğ araştırmanın da sonucudur. KBB kentte yaşayan engellilerle iletişim sağlaması kolay olmaktadır. Ancak kırsal kesim ve hatta kentin yakın çeperlerindeki engelliler belediye tarafından kandilerine sunulan olanaklardan aynı ölçüde yararlanamamaktadırlar. Bu bağlamda merkezi yönetimin de taşra teşkilatlarının yardımıyla kırsaldaki engellilere ulaşmak ve taleplerini yerine getirmek kolaylaşacaktır.

Merkezi yönetim yerel yönetimlere dönük gözetim ve denetim işlevini ciddiyle yerine getirmeli ve gerektiğinde merkezi bütçeden finansman sağlamalıdır. Hatta merkezi yönetimin katkılarıyla uluslararası fonlardan belediyelerin dezavantajlı gruplara dönük projelerinde bir finansman modeli olarak teşvik ve tavsiyeleri artmalıdır.

KBB eğitim, kültür, sosyal, istihdam, ulaşım ve fiziki çevre alanlarında engelsiz yaşama yönelik çalışmalarıyla kent düzeyinde gerçekeştirilecek politikaların şekillenmesinde etkin ve işlevsel bir rol almaktadır. Özellikle çevre belediyeler açısından KBB rol model olarak alınabilecek faaliyetler yürütmektedir. Belediyelerin çabaları merkezi yönetim tarafından finansman ve nitelikli işgücü olarak desteklenmesi gerekmektedir. Engellilere yönelik uygulamaların denetim ve gözetim mekanizmalarına engellilerin de dâhil edilmesi hizmetlerde etkinlik ve verimliliği artıracaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir.

Yazar Katkısı: Yazarlar bu çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Peer Review: Externally peer reviewed.

Conflict of Interest: The authors declared that they have no conflict of interest.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Authors Contributions: The authors contributed equally to this study.

KAYNAKÇA

ABB (2024). Amaçlarımız. Ankara Büyükşehir Belediyesi Engelli Hizmetleri. 20.09.2024 tarihinde <https://www.ankara.bel.tr/sosyal-hizmetler/engelli-hizmetleri> adresinden alındı.

Anayasa (1982). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*. Kanun Numarası: 2709, Kabul Tarihi: 18/10/1982, Yayımlandığı Resmi Gazete Tarih: 9/11/1982 Sayı: 17863.

Arıkan, Ç. (2002). Sosyal Model Çerçevesinde Özürlülüğe Yaklaşım. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 2(1), 11-25.

Avrupa Komisyonu. (2020). AB'nin Engellilik ile İlgili Politikaları ve Mekanizmaları Raporu. 20.09.2024 tarihinde <https://avrupaveengellilik.org> adresinden alındı.

Aybars, A. İ. (2023). AB Temel Haklar Müktesebatı Kapsamında Engelli Bireylerin Hakları. *Türkiye ve AB Mali İşbirliği Temel Haklar*.

Aygen, M. (2014). Sosyal Belediyecilik Üzerine Bir İnceleme: Elazığ Belediyesi Örneği. *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi* 1(1), 173-192.

Azarkan, E. ve Benzer, E. (2018). Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme ve Türkiye'de Engelli Hakları. *DÜHFD*, 23(38), 3-29.

Barr, N. (2012). *Economics of the Welfare State*. Oxford: Oxford University Press.

BBB (2024). *Engelli Hizmetleri*. Bursa Büyükşehir Belediyesi. 20.09.2024 tarihinde <https://www.bursa.bel.tr/hizmetler/engelli-hizmetleri-115> adresinden alındı.

Belediye Kanunu (2005). Belediye Kanunu 21.03.2024 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5393.pdf> adresinden alındı.

Bingöl, E.S. (2018). İngiltere Yerel Yönetimlerinde Sosyal Hizmet ve Sosyal Yardım. *Ombusman Akademik*, (8), Ocak-Haziran, 105-123.

Büyükbayrak, B. (2020). Engelli Bireylerin İstihdamı Azalıyor. 21.03.2024 tarihinde <https://www.dogrulukpayi.com/bulten/3-aralik-uluslararası-engelliler-gunu> adresinden alındı.

Büyükşehir Belediyesi Kanunu. (2004). Kanun Numarası: 5216, Sayı:25531.

CDC (2024). *Disability and Health Overview*. Disability and Health Promotion, National Center on Birth Defects and Developmental Disabilities, 21.03.2024 tarihinde https://www.cdc.gov/disability-and-health/about/?CDC_AAref_Val=https://www.cdc.gov/ncbddd/disabilityandhealth/disability.html adresinden alındı.

Council of Europa (1996). The European Social Charter. Strasbourg. 20.09.2024 tarihinde <https://www.coe.int/en/web/european-social-charter> adresinden alındı.

Danış, D. (2020). Engelli Bakımı. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları No: 8423, Ankara: Meslekî ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü.

Doğrulukpayı (2017). Türkiye'de Engellilerin Yoksulluk ve İşsizlik Durumu. Bültenler, 17.03.2024 tarihinde <https://www.dogrulukpayi.com/bulten/turkiye-de-engellilerin-yoksulluk-ve-issizlik-durumu> adresinden alındı.

Doğrulukpayı (2020). T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Engelli Olmayan 62 Bin Kişiyeye Engelli Maaşı Ödedi mi? Doğruluk Kontrolleri, 17.10.2023 tarihinde <https://www.dogrulukpayi.com/dogruluk-kontrolu/t-c-aile-calisma-ve-sosyal-hizmetler-bakanligi-nin-engelli-olmayan-62-bin-kisiye-engelli-maasi-odedigi-iddiasi> adresinden alındı.

Engelliler Hakkında Kanun (2005). Kanun Numarası: 5378, Sayı: 25868.

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (2008). Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun ve Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme. Kanun Numarası: 5825, Sayı: 27084.

Equality Commission (2011). *Disability Discrimination Law In Northern Ireland - A Short Guide*. Equality Commission for Northern Ireland. Belfast: Equality House 7-9 Shaftesbury Square.

Equality Commission (2022). *Encouraging the Participation of Disabled People in Public Life a Guide for Public Authorities*. Northern Ireland.

European Commission (2000). *Towards a Barrier Free Europe for People with Disabilities*. Brussels: Commission of The European Communities.

European Commission (2010). *European Disability Strategy 2010-2020*. Employment, Social Affairs & Inclusion, A Renewed Commitment to a Barrier-Free Europe, Brussels.

European Commission (2019). *Turkey 2019 Report*. Commission Staff Working Document, Brussels: 2019 Communication on EU Enlargement Policy.

European Disability Forum (2023). *Do you know your rights in the EU?* 20.10.2023 tarihinde <https://www.edf-feph.org/your-rights-in-the-eu/> adresinden alındı.

Forsyth, R., Colver, A., S Alvanides, S., Woolley, M. ve Lowe, M. (2007). Participation Of Young Severely Disabled Children is Influenced By Their İntrinsic İmpairments And Environment. *Dev Med Child Neurol*, 49 (5): 345-349.

Genç, Y. (2015). Engellilerin Sosyal Sorunları ve Beklentileri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 15 (35/2), 65-92.

Gleeson, B. (1999). *Geographies of Disability*. London: Routledge.

Güler, Ç.U. ve Çakı, N. (2021). Büyükşehir Belediyelerinin Engellilere Yönelik Hizmetlerinin İçerik Analizi Yöntemi ile Değerlendirilmesi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 19(1), 92-127.

Gümüş, T. (2010). *Sosyal Devlet Anlayışının Gelişimi ve Dönüşümü*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Hahn, H. (1986). Disability and the urban environment: A perspective on Los Angeles. *Environment and Planning D Society and Space*, (4), 273-288.

Handbook Germany (2024). *Engelli Bireyler*. 20.09.2024 tarihinde <https://handbookgermany.de/tr/disability> adresinden alındı.

Handy, S. L. ve Niemeier, D. A. (1997). Measuring accessibility: An exploration of issues and alternatives. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 29(8), 1175-1194.

HHS (2005). The Surgeon General's Call To Action To Improve the Health and Wellness of Persons with Disabilities. U.S. Department of Health and Human Services. US Department of Health and Human Services, Office of the Surgeon General. 20.09.2024 tarihinde <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK44667/> adresinden alındı.

Ipsen, C., Hall, J. P. ve Lui, J. (2022). Editorial: Rural Disability And Community Participation. *Frontiers in Rehabilitation Sciences* 3. DOI: 10.3389/fresc.2022.1049578.

İstanbul Bilgi Üniversitesi (2023). Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme. *İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi*, İnsan Hakları Hukuku Bilgi Bankası.

İZBB (2024). *Engelli Vatandaşlarımıza Yönelik Yardımlar*. İzmir Büyükşehir Belediyesi, 20.09.2024 tarihinde <https://www.izmir.bel.tr/tr/Projeler/engelli-vatandaslarimiza-yonelik-yardimlar/2766/4> adresinden alındı.

Kanyılmaz Polat, E. (2020). Engelli Bireylerin Çalışma Yaşamında Karşılaştıkları Sorunlara Yönelik Nitel Bir Araştırma: *Çanakkale Örneği*. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(39), 869-897.

Karaca, C. ve Çam, Y. (2019). Türkiye'de Sosyal Devlet Anlayışının Değerlendirilmesi. *Maliye Dergisi*, (176), 72-97.

KBB (2017a). Görme Engelliler İçin Fotoğrafçılık Kursu Açıldı. 20.09.2024 tarihinde <https://www.konya.bel.tr/haber/gorme-engelliler-icin-fotografcilik-kursu-acildi> adresinden alındı.

KBB (2017b). Konya'da Engelleri Kaldıran Yollar Yapılıyor. 20.09.2024 tarihinde <https://www.konya.bel.tr/haber/konyada-engelleri-kaldiran-yollar-yapiliyor> adresinden alındı.

KBB (2019a). *2020-2024 Stratejik Planı*. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi.

KBB (2019b). Başkan Altay, Özel Öğrencilerle Fide Dikti. 20.09.2024 tarihinde <https://www.konya.bel.tr/haber/baskan-altay-ozel-ogrencilerle-fide-dikti> adresinden alındı.

KBB (2020a). Konya Büyükşehir'den Engelli Destek Merkezi. 20.09.2024 tarihinde <https://www.konya.bel.tr/haber/konya-buyuksehirden-engelli-destek-merkezi> adresinden alındı.

KBB (2020b). Engelsiz Konya Mobil Uygulaması Kullanma Klavuzu. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi.

KBB (2020c). Engelli Vatandaşlarımızın Elkartları Evlerine Ücretsiz Teslim Ediliyor. 20.09.2024 tarihinde <https://www.konya.bel.tr/haber/engelli-vatandaslarimizin-elkartlari-evlerine-uccretsiz-teslim-ediliyor> adresinden alındı.

KBB (2021a). KOMEK'ten Görme Engellilere Çevrimiçi Diksiyon Eğitimi. 20.09.2024 tarihinde <https://www.konya.bel.tr/haber/komekten-gorme-engellilere-cevrimici-diksiyon-egitimi> adresinden alındı.

KBB (2021b). Özel Öğrenciler Hasat Sevinci Yaşadı. Haberler, Konya Büyükşehir Belediyesi, 20.09.2024 tarihinde <https://www.konya.bel.tr/haber/ozel-ogrenciler-hasat-sevinci-yasadi> adresinden alındı.

KBB (2022a). Konya Büyükşehir Görme Engellilere Rafting Heyecanı Yaşattı. 20.09.2024 tarihinde <https://www.konya.bel.tr/haber/konya-buyuksehir-gorme-engellilere-rafting-heyecani-yasatti> adresinden alındı.

KBB (2022b). Görme Engelli Gençler Kendi Yazdıkları Oyunu Sahneledi. 20.09.2024 tarihinde <https://www.konya.bel.tr/haber/gorme-engelli-gencler-kendi-yazdiklari-oyunu-sahneledi> adresinden alındı.

KBB (2022c). *Konya'daki Engelli Derneklerinin Üyeleri Engelliler Günü Programında Buluştu.* Haberler, Konya Büyükşehir Belediyesi, <https://www.konya.bel.tr/haber/konyadaki-engelli-derneklerinin-uyeleri-engelliler-gunu-programinda-bulustu> (Erişim Tarihi: 20.09.2024).

KBB (2023a). *Engelsiz Konya Mobil Uygulaması.* 21.10.2023 tarihinde <https://www.konya.bel.tr/proje> adresinden alındı.

KBB (2023b). Konya Büyükşehir Özel Gençler ve Aileleri İçin Etkinlik Düzenledi. 20.09.2024 tarihinde <https://www.konya.bel.tr/haber/konya-buyuksehir-ozel-gencler-ve-aileleri-icin-etkinlik-duzenledi> adresinden alındı.

KBB (2023c). Konya Büyükşehir'den Engelliler İçin "Uçurtma Şenliği. Haberler, Konya Büyükşehir Belediyesi, 20.09.2024 tarihinde <https://www.konya.bel.tr/haber/konya-buyuksehir-den-engelliler-icin-ucurtma-senligi> adresinden alındı.

KBB (2023d). Konya Büyükşehir'den Engelliler İçin Şehir Turu ve Tiyatro Etkinliği. 20.09.2024 tarihinde <https://www.konya.bel.tr/haber/konya-buyuksehir-den-engelliler-icin-sehir-turu-ve-tiyatro-etkinligi> adresinden alındı.

KBB (2023e). Konya Büyükşehir'den Görme Engelliler İçin Doğa Yürüyüşü Etkinliği. 20.09.2024 tarihinde <https://www.konya.bel.tr/haber/konya-buyuksehir-den-gorme-engelliler-icin-doga-yuruyusu-etkinligi> adresinden alındı.

KBB (2023f). Konya Büyükşehir'den, Otobüs Şoförlerine Engellileri Daha İyi Anlamaları İçin Farkındalık ve Empati Eğitimi. 20.09.2024 tarihinde <https://www.konya.bel.tr/haber/konya-buyuksehir-otobus-soforlerine-engellileri-daha-iyi-anlamalari-icin-farkindalik-ve-empati-egitimi-veriyor> adresinden alındı.

KBB (2023g). Konya'daki Özel Bireyler Engelliler Günü'nde Buluştu. 20.09.2024 tarihinde <https://www.konya.bel.tr/haber/konyadaki-ozel-bireyler-engelliler-gununde-bulustu> adresinden alındı.

KBB (2024a). *2023 Yılı Faaliyet Raporu*. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi.

KBB (2024b). Engelsiz Konya Mobil Uygulaması. Proje Detayı, Konya Büyükşehir Belediyesi, 20.09.2024 tarihinde <https://www.konya.bel.tr/proje/engelsiz-konya-mobil-uygulamasi> adresinden alındı.

KBB (2024c). Konya Büyükşehir Özel Çocuklar İçin Baba-Oğul Kampı Düzenledi. 20.09.2024 tarihinde <https://www.konya.bel.tr/haber/konya-buyuksehir-ozel-cocuklar-icin-baba-ogul-kampi-duzenledi> adresinden alındı.

KBB (2024d). Görme Engelliler Konya Büyükşehir'in Destekleriyle Kıbrıs Barış Harekatı'nın 50. Yıl Programlarına Katıldı. 20.09.2024 tarihinde <https://www.konya.bel.tr/haber/konyadaki-gorme-engelliler-kibris-baris-harekatinin-50-yil-donumunde-kktcdede-pedal-cevirdi> adresinden alındı.

KBB (2024e). Konya Büyükşehir'den Özel Gençler Bando Takımı Üyelerinin Annelerine Etkinlik. 20.09.2024 tarihinde <https://www.konya.bel.tr/haber/konya-buyuksehirden-ozel-gencler-bando-takimi-uyelerinin-annelerine-etkinlik> adresinden alındı.

KBB (2024f). Özel Öğrencilerimiz Özel Genç Komek Yaz Okulu'nda Yeteneklerini Keşfediyor. 20.09.2024 tarihinde, <https://www.konya.bel.tr/haber/baskan-altay-ozel-ogrencilerimiz-ozel-genc-komek-yaz-okulunda-yeteneklerini-kesfediyor> adresinden alındı.

KBB (2024f). En Özel KOMEK'lilerden Coşkulu Dönem Sonu Programı. 20.09.2024 tarihinde <https://www.konya.bel.tr/haber/en-ozel-komeklilerden-coskulu-donem-sonu-programi> adresinden alındı.

KBB (2024g). Konya Büyükşehir Engelli Kızlar ve Anneleri İçin Anne-Kız Kampı Düzenledi. 20.09.2024 tarihinde <https://www.konya.bel.tr/haber/konya-buyuksehir-engelli-kizlar-ve-anneleri-icin-anne-kiz-kampi-duzenledi> adresinden alındı.

KBB (2024h). Konya'daki Dezavantajlı Gruplar ve Aileleri İftarda Buluştu. Haberler, Konya Büyükşehir Belediyesi 20.09.2024 tarihinde <https://www.konya.bel.tr/haber/konyadaki-dezavantajli-gruplar-ve-aileleri-iftarda-bulustu> adresinden alındı.

KBB (2024i). Konya Büyükşehir Engelsiz Kent Konya Erişilebilirlik Master Planı Projesini Tanıttı. 20.09.2024 tarihinde <https://www.konya.bel.tr/haber/konya-buyuksehir-engelsiz-kent-konya-erisilebilirlik-master-plani-projesini-tanitti> adresinden alındı.

Kültür A.Ş. (2024). Konya Büyükşehir'den Engelliler İçin Şehir Turu ve Tiyatro Etkinliği. 20.09.2024 tarihinde <https://konyakultur.com/konya-buyuksehirden-engelliler-icin-sehir-turu-ve/> adresinden alındı.

KCBB (2024). *Ağır Engelli Nakdi Destek Programı*. Kocaeli Büyükşehir Belediyesi. 20.09.2024 tarihinde <https://www.kocaeli.bel.tr/hizmet/agir-engelli-nakdi-destek-programi-181.html> adresinden alındı.

Kesgin B. (2014). Engellilere Yönelik Yerel Sosyal Politikalar. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 23(4). 1-15.

Kurt, H. İ. (2015). Yerel Yönetimler ve Engellilere Yönelik Hizmetler. M. Ökmen (Ed.), *Yerel Yönetimlerde Güncel Gelişmeler içinde* (413-434). Bursa: Ekin Kitabevi.

Küçükali A. (2014). Engellilere Uygulanan Sosyal Politikaların Değerlendirilmesi: Atatürk Üniversitesi Örneği. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1) 59-86.

Lawson, A. (2009). Engellilerin Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesine Genel Bir Bakış ve Taraf Devletlerin Yükümlülükleri. Ankara: Türk Hukukunda Engelliler ve Engelli Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi Sempozyumu.

Lecerf, M. (2020). *Employment And Disability In The European Union*. Briefing, EPRS | European Parliamentary Research Service, 651.932.

MEB (2013). *Hasta ve Yaşlı Hizmetleri Engelli Bakım Hizmetleri*. Ankara: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı.

MEB (2011). *Aile ve Tüketici Hizmetleri Engelli Bireylerde Temel İhtiyaçlar*. Ankara: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı.

Okur, N. ve Erdugan, F. E. (2010). Sosyal Haklar ve Özürlüler: Özürlülük Modelleri Bağlamında Tarihsel Bir Değerlendirme. *Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu*.

Oral, A. (2023). Dünya Engellilik Raporu: Türkiye'de Engellilik İle İlgili Konuların Analizi Ve Fiziksel Tıp Ve Rehabilitasyon Tıp Uzmanlığının Katkıları. Türkiye Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon Derneği. 21.03.2024 tarihinde https://www.tftr.org.tr/uploads/dunya_engellilik_raporu.pdf adresinden alındı.

Orhan, S. (2015). Türkiye'de Engellilerin Bilinç Düzeyi: Engellilere Sunulan İstihdam Hakları Üzerinden Bir Araştırma. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 73- 98.

Özateş Gelmez, Ö. S. (2018). Engelliliğe İlişkin Varsayımların Keşfi: "Görmezden Gelme" ya da "Normal Dışı Görme". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(5), 192- 200.

ÖİB (2005). *Yerel Yönetimler ve Özürlüler*. II. Özürlüler Şurası Özürlüler İdaresi Başkanlığı, Ankara: Nurol Yayıncılık.

Öztabak, M.Ü. (2017). Engelli Bireylerin Yaşamdan Beklentilerinin İncelenmesi. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (9) 354-375.

- Öztürk, M. (2011). *Türkiye’de Engelli Gerçeği*. İstanbul: MÜSİAD Cep Kitapları.
- Pektaş E.K. (2010). Türkiye’de Sosyal Belediyecilik Uygulamaları ve Temel Sorunları. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 5(1), 5-22.
- Resmi Gazete (2013). Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Yer Alan Engelli Bireylere Yönelik İbarelerin Değiştirilmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. Sayı: 28636.
- Roult, R. (2017). Leisure for People with Disabilities in Rural Quebec. *Societies* 2017, 7(3), 22.
- SBB (2024). Engelsiz Hizmetlerimiz. Samsun Büyükşehir Belediyesi. 20.09.2024 tarihinde <https://samsun.bel.tr/icerik/engelsiz-hizmetlerimiz> adresinden alındı.
- Şemşit S., Uçar A. ve Yüksel M.A. (2016). Avrupa Birliği Politikaları Perspektifinden Türkiye’de Belediyelerin Sunduğu Engelli Hizmetleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, ICEBSS Özel Sayısı, 205-223.
- T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2023a). *Bakıma Muhtaç Engellilerin Tespiti ve Bakım Hizmeti Esaslarının Belirlenmesine İlişkin Yönetmelik*. Ankara: Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğu.
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2023b). *Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni*. Temmuz 2023, Ankara: Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğu.
- T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2011). *Dünya Engellilik Raporu*. Ankara: Anıl Group Matbaa.
- T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı (2008). *Özürlüler Kanunu ve İlgili Mevzuat* (3. Baskı). Ankara: T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Yayınları.
- T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı (2011). *2010 Yılı Faaliyet Raporu*. Ankara.
- Tokol, A., (2018). Engellilere Yönelik Sosyal Politikalar. Aysen Tokol ve Yusuf Alper (Ed.), Sosyal Politika içinde. Bursa: Dora Yayınları.
- TÜİK (2023). Haber Bülteni. Sosyal Koruma İstatistikleri 2021. 16.09.2024 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sosyal-Koruma-Istatistikleri-2022-49675> adresinden alındı.
- UN (2022). *Disability Inclusion Strategy*. United Nations, 13.03.2024 tarihinde <https://www.un.org/en/content/disabilitystrategy/> adresinden alındı.
- UN. (2018). *The United Nations and Disability: 70 Years of the Work Towards a More Inclusive World 70 Years*. Of The Work Towards A More Inclusive World. New York: Division for Social Policy and Development United Nations Department of Economic and Social Affairs
- WHO (1980). *International Classification of Impairments, Disabilities, and Handicaps*. Geneva.
- WHO (2011). *World Report on Disability*. Geneva: World Health Organization. 13.03.2024 tarihinde <https://www.refworld.org/pdfid/50854a322.pdf> adresinden alındı.
- WHO (2023a). *Disability*. 7 Mart 2023, 13.03.2024 tarihinde <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health> adresinden alındı.
- WHO (2023b). *Disability*. 13.10.2023 tarihinde https://www.who.int/health-topics/disability#tab=tab_1 adresinden alındı.
- Yılmaz, M. (2024). Engellilerin Kamu Hizmetlerine Erişim Düzeylerinin ve Bunu Etkileyen Faktörlerin Antalya İli Kırsal ve Kentsel Alanda Karşılaştırmalı Olarak Belirlenmesi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Zahra, A.C; Callus, A.M. ve Gauci, V. (2016). *European Semester 2015/2016 Country Fiche on Disability*, European Commission.

SOSYAL KREDİ SİSTEMİ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Meltem TOKSOY ÇAĞAL*

Yahya Mustafa KESKİN**

ÖZET

Teknolojinin hızla gelişmesi ve dijitalleşmenin yaygınlaşması, toplumun sosyal yapılarını derinden etkilemektedir. Bu etkilerden biri de sosyal kredi sistemlerinin yükselişidir. Sosyal kredi, bireylerin davranışlarını izleyen ve puanlayan bir sistem olarak tanımlanmaktadır. Yapay zeka, sosyal kredi uygulamasının veri analizi ve karar alma süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu sistem, Çin'de başlamıştır ve farklı ülkelerde uygulamaları görülmektedir. Söz konusu uygulamanın, gözetim toplumu kavramının kapsamını genişlettiği ve uygulamaya yönelik farklı görüşlerin olduğu görülmektedir. Bu nedenle, sosyal kredi ve gözetim toplumu üzerine yapılan araştırmaların ve tartışmaların önemi giderek artmaktadır. Bu bağlamda araştırmanın amacını sosyal kredi sistemine yönelik bireylerin görüşlerinin tespiti oluşturmaktadır. Araştırmada nitel yöntem tekniklerinden görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın verileri, Nisan- Mayıs 2024 tarihleri arasında sosyal kredi hakkında bilgi sahibi olan 10 kişi ile yarı yapılandırılmış sorular çerçevesinde gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilmiştir. Betimsel analiz ve içerik analiz sonucunda 14 farklı tema ve kodlamalar tablolara aktarılmıştır. Araştırma sonucunda Sosyal Kredi Sistemine (SKS) yönelik olumlu değerlendirmeler olduğu ancak SKS kapsamında yapılacak puanlamaların tarafsızlığı gibi konularda kaygıların olduğu tespit edilmiştir

Anahtar Kelimeler: Gözetim Toplumu, Sosyal Kredi Sistemi, Yapay Zekâ

A QUALITATIVE RESEARCH ON SOCIAL CREDIT SYSTEM

ABSTRACT

The rapid development of technology and the spread of digitalization have a profound effect on the social structures of society. One of these effects is the rise of social credit systems. The term "social credit" is defined as a system that monitors and assigns scores to the behavior of individuals. Artificial intelligence plays a significant role in the data analysis and decision-making processes associated with the implementation of social credit system. This system originated in China and is currently being implemented in several other countries. It is observed that this application has expanded the scope of the concept of a surveillance society, and there are differing views on its implementation. It is therefore becoming increasingly important to conduct research and hold discussions on the relationship between social credit and the surveillance society. In this context, the purpose of this research is to determine the views of individuals on the social credit system. In this study, the interview technique, which is one of the qualitative research methods, was employed. The data for this study were obtained from interviews conducted between April and May 2024 with 10 individuals who had information about social credit within the framework of semi-structured questions. As a result of the descriptive analysis and content analysis, 14 different themes and codings were transferred to tables. The findings of the research indicated that there were positive evaluations towards the Social Credit System (SCS), but also a number of concerns regarding issues such as the impartiality of the scoring within the SCS were determined.

Keywords: Surveillance Society, Social Credit System, Artificial Intelligence

* Dr., Karabük Rehberlik Araştırma Merkezi, toksoymeltem61@hotmail.com,

** Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, mustafa611968@hotmail.com,

1. GİRİŞ

1.1. SOSYAL KREDİ SİSTEMİNİN MAHİYETİ VE BU SİSTEMLE YAKINDAN İLİŞKİLİ KAVRAM VE HUSUSLAR

Tarih boyunca, toplumsal düzenin sağlanması ve sürdürülmesi çeşitli araçlar ve yöntemlerle gerçekleştirilmiştir. Bu araçlar genellikle devletin yasal düzenlemeleri, güvenlik güçlerinin denetimi, dini ve ahlaki kurallar, eğitim sistemi gibi politik, sosyal ve kültürel faktörlerin karmaşık etkileşiminden oluşmaktadır (Konuk Kandemir vd., 2023). Bu araçlar, toplumsal normların korunması, bireyler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi ve toplumun istikrarını sağlamak amacıyla kullanılmıştır. Teknolojide yaşanan gelişmelerle birlikte günümüzde toplumsal düzenin sürdürülmesi amacıyla yeni uygulamalar bireyler tarafından deneyimlenmektedir. Bunlardan biri Çin’de uygulanmaya başlayan ve gittikçe yaygınlaşan Sosyal Kredi Sistemi (SKS)’dir. Toplumun tümünü kapsayacak şekilde planlaması yapılan sosyal kredi uygulaması, devlet işlerinde güvenilirlik inşasını ileriye taşımak esas alınmıştır. Ayrıca insanı ön planda tutan, ekonomik ve sosyal çalışma ortamlarının iyileştirilmesi hedeflenen toplumun tümünde güveni koruma gibi eylemler norm haline getirilmeye çalışılmaktadır (State Council, 2014).

Sosyal Kredi Sistemi, Çin’deki iş ve bireysel davranışları düzenlemenin ortak bir amacına sahip olan, devlet ve ticari aktörler tarafından yönetilen ulusal ve yerel girişimlerin bir ağıdır. Bu girişimler, ortak veri platformları aracılığıyla bağlantılıdır. Veri toplama, değerlendirme ve ceza ödül sistemi, atanmış bir kimlik numarası, çalışan ağın genel yapısını oluşturmaktadır. Sistem, hükümet, mahkemeler, özel işletmeler ve sosyal gruplar dâhil toplum genelinde dürüst ve samimi bir kültürün inşası için yapay zeka sistemlerini kullanmaktadır (Chorzempa vd., 2018: 2). Bir yüz tanıma yazılımı, kişinin çevrimiçi olarak bulunabilen her bir görüntüsünü toplayabilmektedir. Cep telefonu sinyallerinden takip yapılabilen ve kamuya açık kayıtlarla birleştirildiğinde konum verileri, memurların ve ailelerinin mahremiyetlerine ait bilgiler elde edilebilmektedir (Cho, 2020). Diğer bir ifade ile kişinin cep telefonu, onun her hareketi onlarca şirket tarafından kayıt altına alınabilmekte ve takip edilebilmektedir. Üst düzey yetkililer dâhil olmak üzere günümüzde hiç kimse dijital gözetimden muaf değildir (Thomson ve Warzel, 2019). Sosyal kredi uygulamasında, dijital teknolojilerin en önemli aktörü olan yapay zeka ile toplanan veriler işlenmektedir ve belirlenen kriterlere göre bir puanlama yapılmaktadır. Kişi, güven sarsıcı bir davranışta bulunduğu anda kişinin adı ve sosyal kredi kodu, eyleme ilişkin ayrıntılar ve yasal yaptırımlarla birlikte çevrimiçi “kara listede”, güveni koruyan eylemler ise “kırmızı listede” yer almaktadır (Cho, 2020) ve kişinin sosyal kredisine göre ödül ve cezalar verilmektedir (Liu, 2019). Sosyal kredi uygulaması, sorumluluğu aile bireylerinden bireye transfer etmektedir. SKS’ler, insanların elde edilmiş, atanmış olmayan niteliklerine dayanmaktadır. SKS’ler insanları değiştirilemez aile geçmişi yerine kendi davranışlarına dayanarak değerlendirmektedir (Liu, 2019: 30).

Konu ile yakından ilişkili kavramların başında “Sosyal Kredi Sistemi” nin geldiği görülmektedir. Bu bağlamda söz konusu sistemi detaylı ele almak önemlidir. Bunun için SKS’ nin tarihçesine, amacına, işleyişine ve farklı ülkelerdeki benzer uygulamalara değinmek gerekmektedir. Sosyal Kredi Sistemi (SKS), dünya genelinde son yıllarda dikkat çekmiş olsa da, "sosyal kredi" terimi Çin’de uzun bir süredir varlığını sürdürmektedir (Chen vd., 2018: 7). Sosyal kredi sistemi fikri Çin’de 1900’lü yıllarda bankacılık sisteminden ortaya çıkmıştır (Vieweg, 2021: 149). 2002 yılında düzenlenen Çin Komünist Partisi’nin (ÇKP) On Altıncı Ulusal Kongresi’nde "modern piyasa sisteminin iyileştirilmesi ve makroekonomik uyumun iyileştirilmesi" bölümünde resmi olarak kullanılmıştır. SKS’nin ilk aşamadaki kapsamı ekonomik yönetimle sınırlıydı. Amaç, bir finansal altyapı geliştirmek ve piyasa düzenini bozan çeşitli uyumsuzlukları çözmektir (Zhang, 2020). O dönemde, sosyal kredi kavramı daha çok iş odaklıydı ve günümüz finansal piyasalarında

uygulanan bir kredi sistemini oluşturma amacına yönelikti (Chen vd., 2018: 8). 2000 yılında pilot çalışmalara başlanan sosyal kredinin içeriği sosyal boyutu içerecek şekilde daha da genişletildi (von Blomberg, 2018: 86). Bu sistemle, Çin toplumundaki güvensizlik ve güvenilmezlikten kaynaklanan bir dizi toplumsal sorun, dizginlenmeye çalışılmıştır (Locker, 2018). Finansal kurumların güçlenme ve finansal faaliyetlerin düzenlenmesi ile yola çıkılan bu uygulama toplumun yönetimine doğru evrilmiştir (Zhang, 2020).

Çin Halk Cumhuriyeti, sahtekârlık, rüşvet ve yasaların tam uygulanamaması gibi sorunlar yaşandığından Xi Jinping yönetimi, “güven bozan davranışlar” a karşı yeni mücadele başlatmıştır (von Blomberg, 2018: 79). 2014 yılında Çin hükümeti, vatandaşların kredi bilgilerini toplamak-değerlendirmek, sosyal kredisine göre ödül ve cezalar vermek için bir sosyal kredi sistemi (SKS) önerisinde bulundu (Liu, 2019: 22). Bireyin, özel bir kuruluşun veya bir kamu organının güvenilirliği ile ilgili bir kaydı ifade eden sosyal kredi sistemi ile ilgili (von Blomberg, 2018: 79), o tarihten bugüne çeşitli pilot uygulamalar hayata geçirildi (Liu, 2019: 22). Çin’de başlatılan sosyal kredi uygulamasının genel amacı ülkenin güven içinde yönetilmesini sağlamaktır (Zhang, 2020; Keyvan, 2022: 46). Çin sosyal kredi uygulaması ile kamu kurumlarındaki yolsuzlukların ve çalışma hayatındaki sahtekârlıkların azaltılması, mahkeme kararlarının uygulanması, yargı güvenilirliğinin sağlanması hedeflenmiştir (Cabestan, 2021: 69). Sosyal kredi notu sadece bireyleri değil kurumları da kapsamaktadır. Kurumsal sosyal kredi notu verilirken işletmenin zamanında vergi ödeyip ödemediği, işletmenin çevre koruma gerekliliklerini yerine getirip getirmediği, işletmenin gerekli lisanslara sahip olup olmadığı, işletmenin ürün kalite standartlarını karşılayıp karşılamadığı gibi kriterler dikkate alınabilmektedir (Donnelly, 2023).

Sosyal kredi sisteminin pilot uygulamaları yerel düzeyde yapılmıştır (Borak, 2019; Elie, 2022). Çin’deki kırk üç belediye kendi kriterlerine göre puan sistemini oluşturmuştur (Raphaël ve Xi, 2019). Kamu ve özel sektörde devlet vatandaşlarına, “İyi ve Kötü Çinli” şeklinde dereceleme sistemi uygulamaya çalışmıştır (Raphaël ve Xi, 2019). Sosyal kredi sisteminin işleyişi şu şekildedir; veri toplama, verileri paylaşma, etiketleme ve yaptırımlardır (Zhang, 2020). Bilgi toplama aşamasında “güven bozan” davranışların tespiti yapılır. Bu yapılırken her kişi ve işletmenin “sosyal kredi birleşik kodu” bulunmaktadır. Bu kod, kimlik kartları üzerinde 18 haneli bir kod olup bireyselleştirilmiş verileri, depolamak ve bulmak için bir indeks görevi görmektedir (Chen vd., 2018: 11; Engelmann vd., 2019: 70). Veriler belediyeler ve özel kuruluşlar tarafından toplanıp paylaşılmakta ve büyük veri oluşturulmaktadır. Elde edilen verilerle bireyler ve şirketler kara ya da kırmızı listeye alınmaktadır (Zhang, 2020). “Güven bozan” olarak kabul edilen bireyler ve organizasyonlar “Kara Listelere”, “güveni koruyanlar” ise “Kırmızı Listelere” konulmaktadır. Açıklanan bu veriler SKS'nin kredi bilgisinin çekirdeğini oluşturmaktadır (Chen vd., 2018: 13). Diğer bir aşama kredi bilgilerinin aktif bir şekilde entegre edilmesi ve paylaşılmasıdır. Toplanan bilgiler hükümet kurumları (vergi daireleri, mahkemeler, polis, sağlık...) arasında paylaşılmaktadır (Chen vd., 2018). Etiketleme aşamasında, toplanan veriler doğrultusunda kişilerin ve kurumların olumlu kredisi olanlar (güvenli olanlar) kırmızı listeye; olumsuz kredisi olanlar (güveni ihlal edenler) kara listeye alınmaktadır (Liu, 2019: 24; von Blomberg 2018: 89). Kara listeye giren bireyler veya işletmeler 2 ile 5 yıl aralığında kara listeden çıkabilmektedir. Kara listeden erken çıkarılma, suçun ciddiyetine veya suçu işleyen tarafın ilgili yönetim organının gözünde durumu düzeltmek için yeterli çaba gösterip göstermediğine göre değişmektedir (Donnelly, 2023). Kırmızı listeye alınma, vatandaşların ve şirketlerin günlük yaşamlarını etkileyecek belirli ayrıcalıklara erişmelerine olanak tanımlanırken (Donnelly, 2023) kara listede tam tersi durum vardır. Kara listede bulunanlar istihdamdan mesleki niteliklere, toplumsal hareketlilikten çeşitli sosyoekonomik faaliyetlere kadar bir dizi alanda dezavantajları içermektedir. Örneğin, alınan bir kararı yerine getirmeyen bireyler, kamu kurumlarında kamu görevlisi olmaktan, bankacılık sektörlerinde

çalışmaktan veya devlete ait işletmelerde yöneticilik yapmaktan men edilebilir. İlaç ve gıda ile ilgili sektörlerde de çalışamazlar. Ayrıca belirli sınıflarda uçak ve trenlere binmek, yüksek puan alan otellerde kalmak gibi fiziksel hareket alanlar da sınırlandırmalar olabilmektedir (Chen vd., 2018: 30). Kara liste sisteminin uygulamaya konmasından bu yana 4,9 milyon havayolu yolcusu ve 1,6 milyondan fazla tren yolcusunun seyahatinin reddedildiği söylenmektedir. 2017 yılında yaklaşık 6 milyon vatandaşın uçak bileti alması engellenmiştir (O'Meara, 2016).

Çin'deki sosyal kredi sisteminin pek çok unsuru farklı ülkelerde uygulandığı görülmektedir. Farklı ülkelerde görülen benzer uygulamalardan Çin'deki sistemin farklı tarafı, büyüklüğü ve genişliğinin yanı sıra verilerin toplanması ve kullanılmasıdır. Avustralya'da sosyal yardım programı kapsamında 'ParentsNext' uygulaması, bekâr annelere ödeme sağlamaktadır. Bunu alabilmek için alıcıların, her hafta çocukları ile yüzme derslerine katılmak, kütüphaneye gitmek gibi belirli faaliyetlerde bulduklarını doğrulaması gerekmektedir. Bu, Çin sosyal kredi sisteminin bireyleri özel aile faaliyetleri nedeniyle cezalandırma ve ödüllendirmesiyle bazı benzerlikleri bulunmaktadır. Darwin şehrinin belediye meclisi, şehir merkezindeki insanların hareketlerini cep telefonu verilerinden kaydeden bir teknolojiyi kullanmaktadır. Kontrol merkezine bir 'ping' ulaştığında güvenlik kameraları kişiyi tespit edip ve polise haber vermektedir. Bu durum, Çin sosyal kredi sisteminin kamera gözetimi yönüyle benzerlik göstermektedir (Donnelly, 2023). Yine benzer bir sosyal kredi sistemi, 2022 yılından beri İtalya'da test edilmektedir (Elie, 2022). İtalya'nın şehirlerinden biri olan Roma ve Bolonya'da "Akıllı Vatandaşlık Cüzdanı (Smart Citizen Wallet)" adlı sistemin uygulamasının planlaması yapılmıştır (Rosano, 2022; Boos, 2022). Birleşmiş Milletlerin 2030 Gündeminde tanıtılan cüzdan, "sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasına katkıda bulunan şehir kullanıcılarının erdemli davranışlarını ödüllendirmek" için tasarlanmıştır (Elie, 2022). Akıllı Vatandaş Cüzdanı, bir süpermarkette puan toplamaya benzetilmektedir. İnsanları geri dönüşüme dikkat etme, toplu taşımayı kullanma, enerjiyi iyi yönetme ve ceza almama gibi "erdemli davranışlar" için ödüllendirmeyi amaçlamaktadır (Boos, 2022). Örneğin toplu taşıma kullanımı, elektrikli ulaşım, düşük enerji tüketimi puan kazandıracak (Elie, 2022) ve bu puanlar çeşitli indirimler, ücretsiz kültürel etkinlikler gibi avantajlar sağlayacaktır (Boos, 2022). Avrupa'daki bu uygulamalar Çin'in aksine zorlayıcı değil isteğe bağlıdır (Boos, 2022; Elie, 2022). Ayrıca çevreye duyarlı eylemlere teşvik etmekte ve yalnızca iyi davranışları ödüllendirmektedir (Elie, 2022). Almanya'da geniş kapsamlı kredi derecelendirme sistemi bulunmaktadır. Almanya'da ev kiralamak veya satın almak, borç almak veya kredi ile mal almak için "SCHUFA" gereklidir. SCHUFA, bireylerin kredi geçmişini ve ödeme gücünü değerlendirmek için kredi skoru ve raporu sunmaktadır. Puanın detayları gizli tutulsa da, düşük gelirli bir bölgede yaşamak veya düşük puanlı komşulara sahip olmanın skorunuzu olumsuz etkileyebileceği iddia edilmektedir. Burada Çin sosyal kredi sisteminin "anti-sosyal" davranışları cezalandırma şeklinde benzerlikler bulunduğu açıktır (Donnelly, 2023). Hindistan'da "Aadhaar" adında kimlik belirleme programı bulunmaktadır. Bu uygulamada, 12 haneli bir numara bireylere verilmektedir. Parmak izleri-iris taramaları dahil olmak üzere demografik ve biyometrik veriler kaydedilmektedir. Program 2009 yılında gönüllü bir sistem olarak başladığı ancak şu anda nüfusun yüzde 99'unu kapsadığı belirtilmektedir. Bu programın amacı sosyal yardım programlarına erişimi sağlamaktı, ancak kolluk kuvvetleri tarafından kullanılmasının Çin sosyal kredi sistemiyle ilgili bazı denemelerde gözetim verilerinin toplu olarak alınmasıyla bazı benzerlikleri bulunmaktadır (Donnelly, 2023). Avrupa'daki uygulamaların Çin'deki uygulamalardan farkı, isteğe bağlı olmasıdır (Boos 2022; Elie, 2022).

Söz konusu sosyal kredi sistemi olunca bununla ilişkili olarak ele alınması gereken kavramlardan birisi de "gözetim toplumu" kavramıdır. Gözetim, her durumda gerçekleşen bir eylemdir ve insanoğlu her zaman birbirini gözetlemiştir. Bu durum hem tehlikeyi uzaklaştırmış hem de korku yaratmıştır (Lyon, 2001). Anne-babalar çocuklarını, işverenler işçileri, gardiyanlar

mahkûmları, öğretmenler öğrencileri... gözetmektedir (Lyon, 2010: 107). Gözetimin, genellikle fiziksel ve mekânsal olduğu belirtilmektedir (Girlando, 2017). 21. yüzyılda izlenen kişilerin ve alanların, türü ve kapsamı katlanarak arttığı için gözetim en önemli gündem maddelerinden biri olmuştur (Girlando, 2017). Kişiler, gündelik hayatta izlenmeye, denetlenmeye ve incelemeye tabidir. Belirli bir amaca yönelik izleme, etiketleme, dinleme, kaydetme, konum bulma vb. bunların hepsi gözetim örnekleridir. Yönetim-kontrol süreçlerinde iletişim ve bilgi teknolojilerine bağımlı olan tüm toplumlar gözetim toplumdur (Lyon, 2001: 2).

Bireylerin sürekli izlendiği ve denetlendiği gözetim toplumunda, geleneksel gözetim otorite figürlerinin eve girmesi, eşyaları karıştırması gibi fiziksel gözetleme şeklinde gerçekleşirken, dijital teknolojilerin gelişimiyle birlikte daha çok veri gözetleme şeklinde gerçekleşmektedir (Yüksel, 2003: 184-185). Gözetlemenin referansı "Panoptikon"dur ve bu kavram Jeremy Bentham tarafından ortaya atılmış, Michel Foucault tarafından ele alınmıştır (Lyon, 2010: 108). Hapishane tasarımının metaforu olan panoptik gözetimde, bireylerin eylemleri gözlenir ve kaydedilir (Phillips, 2004: 695). Bu yapı içinde kişi görülmekte ancak kendisi göreni görememektedir (Foucault, 1975: 200). Panoptikon, artık gözetim ve sosyal kontrolün eşanlamlısı haline gelmiştir (Girlando, 2017: 4). Panoptikon, Foucault'a göre, gözetim hapishane kapıları ile sınırlı değildir, modern yaşamda okullara, hastanelere ve işletmelere kadar yayılmıştır. Söz konusu durum, yönetsel bir bakış altında "gözetim toplumunu" oluşturmuştur (Giddens ve Philip, 2013).

Günümüzde Panopticon'un hem fiziksel hem de ideolojik açıdan zamanla değişime uğradığı görülmektedir (Girlando, 2017). Diğer bir ifade ile günümüz teknolojisiyle birlikte panoptikon işleyemez hale geldiği ve panoptikonun farklı şekillere evrildiği görülmektedir. Örneğin, kredi kartları, cep telefonları, uydu sistemleri, kameralar ve internet kullanımından dolayı panoptikon kavramının yetersiz kaldığı görülmektedir (Öztürk, 2013). Halka açık alanlarda kullanılan kapalı devre televizyonlarının (CCTV) yaygınlaşması, gözetleyenlerin görünmezliğini artırmış olup gözetleyenlerin her şeyi görebilmesine daha fazla imkân sağlamıştır (Girlando, 2017: 24). Bauman (2000), panoptikonun gözetimin sadece bir formu olduğunu belirterek, günümüzü "panoptik sonrası" şeklinde tanımlamıştır. Dijital teknolojilerle birlikte duvarlar ve pencereler aşılarak (Avcı, 2015), gözetlemenin sinoptikon, süperpanoptikon ve omniptikon gibi farklı formlarda yapılmaya başlandığı görülmektedir. Sinoptikon, çoğunluğun azınlığı izlediği bir gözetlemede türüdür ve panoptikondaki görülenler görünene diğer bir ifade ile seyredilenler seyredene dönüşmektedir. Artık politikacılar, sporcular, bilim insanları, sanatçılar... seyredilmektedir. Böylelikle seyredilenler hayat tarzları ile ilgili mesajı seyredenlere verirler ve bir imrenme yaratırlar (Öztürk, 2013: 142). Mark Poster tarafından geliştirilen "süperpanoptikon", dijital teknolojilerin sağladığı imkanlarla bireylerin her zaman ve her yerde izlenir hale gelmesini ifade etmektedir (Badenhop, 2021). Dijital ortamda, bireyler davranışlarının izlerini bırakır ve daha sonra bu izler, birçok kuruluşun ve kurumun veritabanlarına kaydedilir. Böylece gerçek bedenlerin elektronik görüntüsü oluşturulmaktadır (Girlando, 2017: 26). Bu bağlamda, veritabanlarının süperpanoptikon olarak işlev gördüğü söylenebilir (Lyon, 2001: 115). Omniptikon gözetim, çokların azı ve azların çoğu gözetleyebildiği diğer bir ifade ile herkesin herkesi gözetlediği bir yapı olup farklı özneler tarafından farklı amaçlar için kullanılmaktadır. Örneğin, şirketler daha fazla kazanç için, insanlar sosyalleşme ve bilgi edinme için, kamu kurumları ise toplumsal kontrol ve güvenlik amacıyla insanları gözetlemektedir (Kalaman, 2019: 577). Görüldüğü üzere zaman geçtikçe gözetlemenin hedefleri ve kapsamı da genişlemiştir. Yolda yürürken veya binaya girerken kameralar, cep telefonu sinyalleri, IP numaraları... gibi teknolojilerle insanlar sürekli gözetlenmektedir (Toprak vd., 2014: 146). Gözetim toplumunda, dijital teknolojinin çeşitli biçimlerinin bir araya gelerek panoptik, sinoptik ve omniptik gözetim

formları dijital gözetim toplum yapısını oluşturmuştur. Ayrıca dijital gözetim toplumu, postmodern kültür içinde gözetimin olağanlaştığı bir toplumu ifade ettiği de söylenmektedir (Aşkın, 2022: 270).

Çalışma kapsamında modern toplumların yapısında önemli bir role sahip olan sosyal kredinin, gözetim ve yapay zekâ kavramları ile arasındaki ilişkiye değinmek gerekmektedir. Modern zamanlara kadar gözetimin ölçeği genellikle küçüktü ve izleme sistematik değildi (Lyon, 2001: 2). Modern yaşam kameralar, sensörler, bilgisayar tabanlı programlar gibi sürekli gözetim cihazlarının varlığıyla karakterizedir (Girlando, 2017: 33). Günümüzde gözetim, çoğu insanın izlenmesine yardımcı olan ve onlar hakkında kişisel bilgi edinmeyi sağlayan modern teknolojilerle ilişkilendirilmektedir (Girlando, 2017). İletişim ve bilgi teknolojilerini gözetimin merkezi haline getiren şey bilgisayar uygulama alanındaki büyüme ve teknik gelişmelerdir (Lyon, 2001: 2). Dijital teknolojilerle verilerin toplanması, depolanması, eşleştirilmesi, geri alınması, işlenmesi ve dolaşıma sokulması mümkün olmaktadır. Bu nedenle, birçok bilim insanına göre, bilgi toplumları tanım gereği gözetim toplumlarıdır (Girlando, 2017: 23). Yapay zeka (YZ), makinelerde insan zekasının simülasyonunu ifade eder. Yapay zekanın bir alt kümesi, bilgisayar programlarının insanlardan yardım almadan otomatik olarak öğrenebileceği ve yeni verilere uyum sağlayabildiği konsepti, makine öğrenimidir (ML). Derin öğrenme teknikleri, metin, resim veya video gibi büyük miktarda yapılandırılmamış verinin özümzenmesi yoluyla, otomatik öğrenmeyi mümkün kılmaktadır (Fishel, 2023). Ayrıca, bulut bilişim ve nesnelerin interneti (IoT) gibi ağlar yapay zeka gözetim araçlarının ayrılmaz bir parçadır (Feldstein, 2019: 16). Yapay zeka modelleri, bilgiyi insanlardan daha hızlı ve kesin bir doğrulukla işleyebilir. Örneğin, YZ, müşteri davranışları, kazanç dökümleri gibi çok büyük verileri gerçek zamanlı olarak analiz ederek, finans danışmanlarına yararlı bilgiler sunabilmektedir (Rosenberg, 2024). Yapay zekânın makine öğrenimi tabanlı yaklaşımı “duygu analizi”, duygu ve düşünceleri belirlemek için sohbetler ve sosyal medya gibi metinleri taramaktadır (Nandwani ve Verma, 2021). Tüketicilere ürün ve hizmet sunan finansal hizmet firmaları, kredi ve kredi başvurularıyla ilgili daha hızlı kararlar almak için borçluyu değerlendirmek amacıyla makine öğrenimi kullanmaktadır (Rosenberg, 2024).

Devletler, yapay zeka teknolojilerini kullanarak kapsamlı gözetim yapabilmek için akıllı şehir altyapıları, yüz tanıma sistemleri ve akıllı polis sistemlerini kullanmaktadır. En az 56 ülkede, kamu güvenliği ile doğrudan ilişkili olan akıllı şehir platformları, yapay zeka destekli gözetim teknolojilerine sahiptir. Yüz tanıma, kameraların bireylerin saklanmış veya canlı görüntülerini veritabanındaki görüntülerle eşleştirmek için kullanıldığı bir biyometrik teknolojidir. Bütün yüz tanıma sistemleri, veritabanı eşleştirmesi aracılığıyla bireysel tanımlama üzerine odaklanmamaktadır. Bazı sistemler, kitle taraması ile genişletilmiş demografik eğilimleri değerlendirmek veya daha kapsamlı duygu analizi yapmak amacıyla tasarlanmıştır (Feldstein, 2019: 18). Akıllı polislik kavramının temel fikri, suçları önlemek, suç eylemlerine yanıt vermek veya gelecekteki suç faaliyetleri hakkında tahminler yapmaktır. Bunun için geniş veri yelpazesi bir algoritmayla analiz edilmektedir. Bu veriler arasında coğrafî konum, geçmişteki tutuklama düzeyleri, işlenen suç türleri, biyometrik veriler ve sosyal medya içerikleri bulunabilmektedir (Feldstein, 2019: 20). Yapay zeka sistemleri insanların çalıştıkları yerden yaşadıkları yere kadar çok şeyi bilmektedir (Chorzempa vd., 2018).

Büyük veri, son yıllarda dünya genelinde en çok gündeme gelen ve tartışılan konudur. Büyük veri, “dijital verinin miktarında ve çeşitliliğinde patlama” anlamına gelmektedir ve özelden kamuya, gelişmiş ülkelere kadar küresel ekonomide yerini almıştır (Cheng, 2014: 3). Büyük veri gerçek zamanlı bilgiyi yakalama ve işleme konusunda çok yeteneklidir. SKS, tüm vatandaşların ve işletmelerin davranışlarını izlemek, değerlendirmek ve şekillendirmek için veri destekli bir projedir (Cho, 2020; Chorzempa vd., 2018). Sosyal kontrol amacıyla tasarlanan yapay zeka sistemi, bireylerin etkileşimde bulunduğu cihazlardan geniş bir veri

yelpazesini toplama yeteneğine sahiptir. Büyük veri kaynakları; elektronik tıbbi kayıtlar, suç kayıtları, sigorta kayıtları, hastane ziyaretleri, genetik taramalar, banka dokümanları, çevrimiçi aramalar, takip cihazları, Facebook, Twitter, Weibo gibi sosyal medya yorumlarını... içermektedir (Cheng, 2014: 3; Schaefer, 2020). Bazı veriler toplanırken sınırlamalar bulunmaktadır. Bazı yerlerde, dinî inanç, genetik, parmak izi, kan grubu, hastalıklar ve tıbbi geçmişe dair bilgi toplamak yasaktır ve bilgi toplama, “doğruluk, tarafsızlık ve gereklilik prensipleri” doğrultusunda sınırlandırılmıştır (von Blomberg, 2018: 88). Veriler, günümüzün petrolüne benzetilmektedir ve yapay zekanın temel bileşenidir. Yüz tanıma ve ses tanıma gibi yapay zeka destekli teknolojiler, kitlesel gözetimi mümkün kılmaktadır (Ruan, 2018: 3). Kapalı devre televizyon (CCTV) kameralarının yaygın kurulumu gözetim alanlarının mekânsal genişlemesini sağlamıştır (Badenhoop, 2021). Dijital teknolojilerin gelişmesi ile birlikte gözetim yapay zeka ağlarının kullanıldığı CCTV kameraları (Kiger, 2019) ile artık daha kolay yapılmaktadır. Teknolojideki yenilikler, Çin’de uygulanan sosyal kredi sisteminin işleyişinde önemli rol oynamaktadır (Donnelly, 2023). Özellikle yapay zekanın ve bu tür teknolojilerin entegre edildiği görülmektedir (Chen vd., 2018: 26). Yapay zekanın, yüz tanıma yazılımı Çin’de 200 milyondan fazla güvenlik kamerasıyla birlikte kullanılmaktadır (Donnelly, 2023). Çin dijitalleşme ile ilgili politikalar geliştirmiş ve bu politikalarla ülke kapsamında sosyal kontrolü sağlamaya çalışmaktadır (Keyvan, 2022: 155). Çin genelinde çok sayıda veri toplayan nesnelere interneti (IoT) cihazları ile kişilerin her hareketi takip edilmekte ve bu bilgilerden sosyal kredi girdisi olarak yararlanılmaktadır (Ahmed, 2017). Dünyadaki en yüksek sayıda CCTV gözetim kamerasıyla donatılmış yer Çin şehirleridir. Polis birimleri, insan davranışlarını izlemek, ses biyometrisi, iris taramalarını toplamak, için yüz tanıma teknolojisini yoğun bir şekilde kullanmaktadır (Impiombato vd., 2023: 4). SKS kapsamında, yapay zekâ tabanlı sistemler kullanılarak devlet tarafından kişisel bilgilerin toplanması ve paylaşılması yönündeki uygulamalar mümkün olmaktadır ve toplumun gözetimi yeni teknolojilerle birlikte artmaktadır (Chen vd., 2018: 34). Batı medyası ve akademisyenler genellikle Çin SKS’yi, insanların biyoverilerini, çevrimiçi konuşmalarını ve sosyal ağlarını toplayan merkezi bir gözetleme aracı olarak tasvir etmektedir. Onlar, bunu ticari sistemleri devlet veri setleri ile birleştiren ve otomatik tespit ve cezalandırmanın mümkün olmasını sağlayan Çin’in teknobilim distopyasının önemli bir parçası olarak görmektedir (Liu, 2019: 22).

Çin hükümeti gözetim sisteminin, kamu güvenliği için kullanıldığını belirterek, sosyal kredi sisteminin 2020 yılında tüm ülkede uygulanabilir hale gelmesini hedeflemiştir (Keyvan, 2022: 145). Çin, yapay zeka sistemlerini sosyal kredi uygulamasında kullanmaktadır. Önce kişisel veriler toplanmakta sonra bu veriler algoritmalar tarafından otomatik olarak işlenmektedir (Elie, 2022). Verilerin tamamı sosyal ağlardan, akıllı telefonlardaki uygulamalardan, halka açık alanlarda yüz tanıma kameralarından toplanmaktadır (Raphaël ve Xi, 2019). Görüldüğü üzere fiziksel gözetimin yanı sıra vatandaşların çevrimiçi davranışları da izlenerek veriler toplanmaktadır (Donnelly, 2023). Dünyanın en büyük online alışveriş platformu Alibaba, bireysel “sosyal kredi” puanlarını derlemek için tüketicilerin veritabanını kullanmaktadır. Alibaba’nın finansal kanadı olan Susam Kredi’nin değerlendirme kategorilerinden biri, bir kişinin alışveriş alışkanlıklarını içeren tercihleridir (Hatton, 2015). Susam Kredi, on binlerce farklı veri boyutunu modellemek için makine öğrenimini kullanmaktadır (Li, 2015). Uygulanan Susam Kredisinde kullanıcılara 350 ile 950 puan verilmekte ve bu puan bulut bilişim ve makine öğrenimi kullanılarak hesaplanmaktadır. Kredi puanı hesaplanması, kişinin kredi geçmişi, sosyal ilişkiler, sorumluluklarını yerine getirme gibi farklı kategorilere ayrılmış verilere dayanmaktadır (Chen vd., 2018: 24). Alibaba, belirli ürünler satın alındığında daha yüksek puan vermektedir. Günde on saat bilgisayar başında oturan ve video oyunları oynayan biri ile internetten sıklıkla organik sebze siparişi veren biri arasında kıyaslama yapılmaktadır. Bu durum, ikinci kişinin sorumluluk sahibi ve sağlık bilincinin olduğunun göstergesi olarak kabul edilmekte ve ona göre puanlanmaktadır (Lee, 2017). Detaylı tüketim

bilgileri içeren Susam Kredi puanına başka bir örnek bebek bezi alımının daha yüksek puan getirdiği nk sosyal sorumluluğun olduğu anlamına gelmektedir (Liu, 2019: 24). Susam Kredi, yüksek puan alanlara avantajlar sunmaktadır; bisiklet, otel gibi çeşitli kiralama hizmetlerinde kolaylık imkanı (Liu, 2019: 24), depozito ödemeden araç kiralama, daha düşük faiz oranlarıyla kredi alabilme, online alışverişlerde ücretsiz teslimat, Lüksemburg, Japonya ve Singapur için vize başvurusu yaparken sırayı atlayabilme gibi... (Ahmed, 2017). Ayrıca düzenli olarak hayır kurumlarına bağışta bulunmak, kredi puanını daha da yükseltmektedir (Ahmed, 2017). Sosyal Kredi'de sektörlerin kendilerine özgü listelerinde verileri entegre eden "Büyük Veri Uyarı Listesi" bulunmaktadır, özellikle, üç veya daha fazla farklı sektörde listede yer alan herhangi bir kişi veya kuruluş, büyük veri listesinde potansiyel bir risk olarak listelenmektedir (Daum, 2018). Bir meslektaşımızın evini yenilemesine yardım etmek puanınızı arttırırken faturaları geç ödemek kişilerin kara listeye alınmasına neden olmaktadır (Elie, 2022). Çin'de yaşanan bir olayda anne oğlunun yarım biletli ğrenci kartını turnikeden geçirerek yetişkin biletini ödemediği için kendisi 6 dolar para ve kınama cezası aldı (Chin ve Wong, 2016). Bazı Őehirler kendi belediye puanlama sistemlerini yayımladı. Bu sistemler, sakinlerin güvenilirliğini değerlendirirken "ebeveynlere karşı tutum" gibi verileri içermektedir. Yüksek puan alan insanlara toplu taşıma indirimleri gibi ödüller sunulmaktadır (Liu, 2019: 22). Çin hükümeti, yüz tanıma ve tahmini polislik (predictive policing) gibi yapay zeka destekli araçları SKS ile birleştirebilecek daha kapsamlı bir versiyon üzerinde çalıştığına dikkat çekilmektedir. Bu tür araçlar, hükümeti otoriterliği arttırmak ve sosyal kontrolünü pekiştirmek konusunda daha fazla yetkilendirebilme riski bulunduğu belirtilmektedir (Chen vd., 2018: 5).

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Araştırma, Çin'de başlayan ve diğer ülkelerde de benzer uygulamaları görülen, bireylerin veya kurumların sosyal ve ekonomik davranışlarının izlenip puanlandığı sosyal kredi sisteminin bireyler tarafından nasıl algılandığı ve değerlendirildiği araştırmanın konusudur. Bu bağlamda sosyal kredi sistemlerine yönelik bireylerin fikirlerini belirlemek ve değerlendirmek araştırmanın amacı olup bu amaç doğrultusunda araştırmanın problemi Şu Şekilde oluşturulmuştur: "Bireylerin Sosyal Kredi Sistemi hakkındaki görüşleri nelerdir?"

Sosyal kredi sistemini tanıtan geniş literatür çalışmaları bulunmaktadır ancak nitel araştırma yöntemleri kullanılarak bireylerin konu ile ilgili düşüncelerine yönelik araştırmaların sınırlı olduğu görülmüştür. Her geçen gün teknolojik gelişmelerin neden olduğu yeni deneyimler yaşayan kişilerin, sosyal kredi uygulamaları hakkındaki görüşlerinin belirlenmesi, uygulamaların etkinliği ve ielleştirilmesi açısından önemlidir. Çalışmanın söz konusu uygulamalara dönük farkındalığın arttırılmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca, çalışmanın içeriğinin alan araştırmalarına farklı bakış aıları sunmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda yrtlen çalışma literatürdeki boşluğu doldurması ve sonraki çalışmalara rehberlik etmesi açısından önemlidir.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışma kapsamında, soruların sorulduğu ve verilerin yorumlandığı nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmalarda, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi farklı kaynaklardan elde edilerek incelenen veriler kodlanıp bulgulara ulaşılır (Büyüköztürk vd. 2020). Katılımcıların sosyal krediye yönelik düşüncelerinin incelendiği bu araştırmada, bilimsel verilerin elde edildiği görüşme tekniklerinden (Yıldırım ve Şimşek, 2006) içeriğinde yapılandırılmış soruların bulunduğu ve gerektiğinde ek soruların görüşme sırasında dahil edildiği (Gall vd., 2003: 240) yarı yapılandırılmış görüşme tekniği uygulanmıştır. Görüşmeler sonucunda elde edilen verilerin analizinde betimsel ve içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi betimsel analizi kapsamaktadır, bundan dolayı içerik analizinin yapılabilmesi için betimsel analize gerek duyulmaktadır (Gnbağı, 2018: 5).

2019). İçerik ve betimsel analiz karşılaştırıldığında betimsel analizin, içerik analizine göre daha yüzeysel olduğu bilinmektedir. Betimsel analizde veriler, önceden belli olan kategorilere ya da temalara göre özetlenip yorumlanırken içerik analizinde toplanan verilerin daha detaylı çözümlenmesi yapılarak önceden belli olmayan kavram ya da temalar ortaya çıkartılabilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2006).

Kavram, veriler içinde bulunan anlamlı parçaların her birine verilen addır ve kavramların aralarındaki ilişkiler incelendiğinde kategori (tema) gibi üst düzey başlıklar oluşur (Akbulut, 2012: 187). Kodlama, hem nitel verileri betimlemek hem de veri setinde bulunan temaları ortaya çıkarmak için analiz birimlerinin anlamlı parçalara ayrıldığı ve bu parçaların isimlendirildiği süreçtir. Kodlama sürecinde birbirine benzeyen isimler daha genel başlık altında toplanarak, kapsamlı veri seti uygun tema altında özetlenmiş olur. Kodlama sürecinde çalışma soruları doğrultusunda beklenen temalara ulaşılabilmesi gibi beklenmedik temalara ya da sınıflandırılması zor temalara da ulaşılabilir. Bu durumda çeşitli veri kaynaklarından ve farklı bakış açılarından yararlanılmaktadır (Akbulut, 2012: 187). Çalışma kapsamında ortaya çıkan kodlar bir araya getirilerek ortak yönleri bulunmuştur. Bu işlem bir yönüyle tematik kodlamadır. Tematik kodlamada ortaya çıkan benzerlik ve farklılıklar belirlenir ve bağlantılı kodlar bir araya getirilerek temalar belirlenir. Tematik kodlamada iç tutarlılığı sağlamak için belirlenen temanın altındaki veriler arasında anlamlı bir bütünlük olmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca belirlenen temaların tümünün elde edilen verileri açıklaması gerektiği gözönünde bulundurularak dış geçerlilik sağlanmıştır (Yıldırım ve Şimşek 2006 : 237).Özetle veri analizde önce veriler kodlanıp temalar bulundu sonrasında kod ve temalar düzenlenerek bulgular yorumlanmıştır.

Çalışma grubunun katılımcıları, ilk ulaşılan kişinin önerisi doğrultusunda kişilerin seçildiği kartopu yöntemi (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 112) kullanılarak oluşturulmuştur. Nitel bir araştırma, çalışma gruplarının temsil gücünden ziyade araştırmayı netleştirecek ve derinleştirecek verilerin toplanabilmesini sağlamaktır (Neuman, 2014: 320). Başka bir ifade ile araştırma gruplarının niteliği nicelikten önce gelmektedir (Baltacı, 2018). Çalışma grubunu oluşturan kişilerin sosyal kredi sistemi ile ilgili algılanan bilgi düzeylerinin orta veya yüksek olmasına dikkat edilmiştir. Gönüllü katılımcılardan ilki, söz konusu özelliği taşıyan ve araştırmacı tarafından bilinen kişi olup diğer katılımcıya da ilk katılımcı aracılığıyla ulaşılmış ve bu döngü zincirleme devam ettirilmiştir. Katılımcılarla telefonla iletişime geçilmiş ve çalışma ile bilgilendirme yapılmış, görüşme için randevu oluşturulmuştur. Araştırmanın katılımcılarına ait bazı tanımlayıcı bilgiler Tablo 1’de özetlenmiştir. Katılımcıları 5’i erkek 5’i kadındır. Katılımcıların altısı ile yüz yüze görüşülürken dördü ile telefonla görüşülmüştür. Görüşmeler ortalama 25 dakika sürmüştür. Görüşme esnasında veriler ses kayıt cihazı ile kaydedilmiş, kayıt istemeyen katılımcıların görüşleri yazılı kopya ile kaydedilmiştir.

Kişilerin sosyal kredi uygulamasına yönelik görüşlerinin tespiti amacı ile araştırmacı tarafından yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Mülakat soruları, ilgili alanyazın taranarak hazırlanmış olup kapsam geçerliliği açısından da uzman görüşü alınmıştır. Çalışma grubunda olmayan üç kişi ile pilot çalışma yapılmıştır. Pilot çalışmada, görüşmelere katılan kişilerin sorulara ve araştırma konusuna olumlu tepki verdikleri görülmüştür. Yapılan görüşmelerde soruların genel yapısının çalışma amacına uygun ve yeterli olduğu görülmüştür. Genel olarak görüşme sorularının açık ve anlaşılır olduğu katılımcılar tarafından belirtilmiş olup katılımcılardan gelen dönütler doğrultusunda sadece 7. ve 8. sorularda düzeltme yapılmıştır. Böylece açık uçlu 10 sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formuna son hali verilmiştir.

Çalışmanın nitel basamağında, nicel çalışmadaki geçerlilik ölçütüne denk gelen inanırılık dikkate alınmıştır (Robson, 1993). Bu kapsamda (Lincoln ve Guba 1985; Shenton, 2004), sorulara

verilen cevaplardan sonra özetleme yapılarak doğruluğunun teyidi, eklemek istenilen başka bir şey olup olmadığı sorulmuştur. Böylece veriler analize hazır hale getirilmiştir. İnanırlığı sağlamak için, verilerin toplanması, analizi ve sonuçların yazılması alanda uzman kişiden yararlanılmıştır. Yine geçerlilik kapsamında gerek betimsel ve gerekse içerik analizinde ulaşılan sonuçların doğruluğunun teyidi için en sık kullanılan yöntem doğrudan alıntılara yer verilmesidir (Günbayı, 2019). Çalışma kapsamında da tablolaştırılan dataları temsil ettiği düşünülen katılımcı görüşlerine yer verilmiştir.

Araştırma, nitel görüşme yapılan 10 katılımcı ve 2024 yılı Nisan-Mayıs aylarında belli tarih aralığında yapılması araştırmanın sınırlılıklarındandır.

Etik Beyan

Araştırmanın etik izni, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimlerde İnsan Araştırmaları Etik Kurulu' nun "Protokol NO. 2024/139", 01.04.2024 tarihli ve 2024/03 sayısında yer almaktadır. Araştırma, görüşme sorularını yanıtlamayı kabul eden ve onam veren gönüllü katılımcılarla yürütülmüştür.

Tablo 1. Katılımcıların Tanımlayıcı Bilgileri

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Düzeyi	Meslek	Şehir	Algılanan Bilgi Düzeyi	Gelişmelerin Takip Edilme Düzeyi
K1	Kadın	40	Lisans	PDR	Karabük	Orta	Sıklıkla
K2	Erkek	46	Lisans	İnş. Müh.	Bursa	Orta	Sıklıkla
K3	Erkek	33	Lisansüstü	Öğretmen	Karabük	Orta	Nadiren
K4	Kadın	32	Lisansüstü	PDR	Ankara	Orta	Sıklıkla
K5	Erkek	33	Lisansüstü	Gen. Müh.	Ankara	Orta	Sıklıkla
K6	Kadın	39	Lisansüstü	Sosyolog	Muş	Orta	Nadiren
K7	Erkek	50	Lisansüstü	Asker	Ankara	Orta	Nadiren
K8	Kadın	50	Lisansüstü	Av.Bir. Uz.	Ankara	Orta	Nadiren
K9	Kadın	35	Lisansüstü	Akademisyen	Karabük	Orta	Sıklıkla
K10	Erkek	34	Lisansüstü	Öğretmen	Ankara	Yüksek	Sıklıkla

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

4.1. BULGULAR

Araştırma kapsamında hazırlanan sorular ile gerçekleştirilen görüşme neticesinde sosyal kredi sistemine yönelik on dört tema belirlenmiş. Bu bölümde söz konusu bulgulara ve bulgular tartışılarak bazı açıklamalara yer verilmiştir.

Sosyal Kredi Sistemi Tanımı

Yapılan görüşmelerde sosyal kredi sistemi tanımı ile ilgili görüş bildiren katılımcıların ifadeleri Tablo 2'de özetlenmiştir.

Tablo2. Sosyal Kredi Sisteminin Tanımına İlişkin Görüşlerin Dağılımı

Tema	Kod	Görüş Sayısı
SKS Tanımı	Sosyal düzeni sağlayan sistem	5
	İyi davranışın değer görmesi	4
	Yapay zekâ ile gözetim	7
	Toplumsal normlara uygun davranmaya yönlendiren sistem	4
	İnsanların kendi çabalarıyla aldığı puan sistemi	5
	Ödül ve cezaların olduğu bir sistem	8
	İnsanlarla ilgili bilgileri toplayan sistem	9

Araştırmaya katılan katılımcıların sosyal kredi sistemine ilişkin tanımlamalarının özetlendiği Tablo 2 incelendiğinde SKS ile ilgili verileri toplayan sistem, ödül-cezanın olduğu sistem, yapay zeka ile gözetimin yapıldığı sistem şeklindeki tanımlama oranının yüksek olduğu görülmektedir. Katılımcıların bir kısmı sosyal krediyi insanların kendi eylemleri sonucunda puanlamasının yapıldığı, iyi davranışların değer görmesini sağlayan ve toplumsal normlara uyumlu davranışlara teşvik eden sistem şeklinde tanımlamıştır. Katılımcıların sosyal kredi sistemi tanımı ilişkin bazı görüşleri şu şekildedir:

K1: “Ödül ve cezanın sadece çocuklukta değil yetişkinlere de uygulandığını gösteren sistem bana göre, yani yaşam boyu kişileri toplumsal normlara uygun davranmaya yönlendirir bence. Yani bu tanımlar da bir sığ kalabilir çünkü içinde yapay zekânın ve gözetlemenin olduğunu da biliyorum...”

K2 : “Sosyal kredi deyince aklıma öncelikle yapay zekânın geldiğini söyleyebilirim. Çünkü bu uygulamanın işleyebilmesi yapay zekânın veri toplaması ve işlemesi gerekmektedir sonra da puanlama yapması gerekiyor...”

K3: “...Bu sistemde yapay zeka kullanıldığını biliyorum ve uygun sosyal davranışları pekiştirmek için artı puan verildiği uygun olmayan davranışlar için eksi puan verildiğini biliyorum. Ayrıca burada insanlar onu bunun şüyu olduğu için değil kendi çabasıyla bu puanları aldığını biliyorum”

SKS'nin Sosyal Yaşama Etkisi

Katılımcıların, sosyal kredi sisteminin sosyal yaşama etkilerine yönelik görüşleri Tablo 3'te özetlenmiştir.

Tablo 3. Sosyal Kredi Sisteminin Sosyal Yaşama Etkilerine İlişkin Görüşlerin Dağılımı

Tema	Kod	Görüş Sayısı
Sosyal yaşama etki	Bireysel ve kitlesel gözetimin artması	6
	Davranışların kontrolü	7
	Olumsuz davranışlarda azalma	7
	Toplumsal refahta artış	6
	Hoşgörü ve dayanışmada artış	6

Araştırmaya katılan bireyler, sosyal kredi sisteminin toplumsal hayata etkileri konusunda olumlu ve olumsuz yönde görüş bildirmişlerdir. Olumsuz etkileri kapsamında hem bireysel hem de kitlesel gözetimin daha da artacağı bundan dolayı da davranış kontrollerinin olacağı belirtilmiştir. Bu bağlamda davranış kontrollerinin toplum içindeki problemleri azaltmasında etkili

olacağı ifade edilmiştir. Olumlu etkileri ile ilgili insanlar arasında hoşgörünün ve dayanışmanın aynı zamanda toplum refahında artış olacağını vurgulandığı görülmüştür. Katılımcıların bu konu ile ilgili görüşleri şu şekildedir:

K4: “*Bu sistemin toplum içindeki olumlu davranışların yani kurallı davranışların artışına, olumlu katkısı olacağını düşünüyorum. Süreç içinde insanlar bu şekilde davrandığında ödül alacak ve motive olacak, kural dışı davranış sergileyenler yaptırımlarla karşılaşacağı için zamanla onlar da bu davranışlarını azaltacaktır...*”

K5: “*Bu sistemin hem birey bazında hem de toplumsal bazda gözetimi daha da artıracığını düşünüyorum. Bu benim mahremiyetim nerde başlayacak nerede bitecek belirsizleşecek...*”

K6: “*Bu sistemin her türlü gözetimi artıracığını biliyorum ancak şöylede bir gerçek var istesek de istemesek de her türlü gözetleniyoruz gerek yolda yürürken gerek trafikte gerekse dijital ortamda yani bu sistem için gözetlenmek beni çok da rahatsız etmez ki eğer toplumda düzeni sağlayacaksa bunu sorun etmem...*”

K7: “*Bu sistemin davranış kontrollerini artıracığını biliyorum evet insanların öz denetimleri gelişecek ve davranışlarını kendileri sorgulayacak ancak belli bir noktadan sonra bu insanların bir tiyatro oyuncusu gibi davranmasına neden olacağı düşüncesindeyim yani insanların doğal hallerinden kopmasına neden olabilir...*”

K10: “*Bu sistemin insanların doğuştan getirdikleri özellikler, ailesinden kalan maddi, manevi ve kültürel mirasın göz ardı edileceği ve birey puanlanırken bunların dışında tutulacağı kanısındayım bundan dolayı sosyal kaynakların daha adil ve hak edilebilir şekilde kullanılmasını sağlayacak ve toplumsal refaha katkısı olacaktır.*”

SKS Kapsamında Toplanması ve Puanlanması Uygun Veriler

Katılımcıların sosyal kredi sistemi kapsamında toplanılmasının ve puanlanmasının uygun olduğunu düşündükleri verilerle ilgili ifadeleri Tablo 4’te özetlenmiştir.

Tablo 4. SKS Kapsamında Toplanması Ve Puanlanması Uygun Verilere İlişkin Görüşlerin Dağılımı

Tema	Kod	Görüş Sayısı
Toplanması ve puanlanması uygun veriler	Kamusal alandaki veriler	7
	Eğitim ile ilgili veriler	6
	Sağlıkla ilgili veriler	5
	İş deneyimi ile ilgili veriler	5
	Adli sicil kaydı verileri	7
	Ceza ödeme verileri	5
	Vergi ödeme verileri	8
	Sosyal medya paylaşım verileri	5

Tablo 4 incelendiğinde, katılımcıların sosyal kredi kapsamında toplanılmasının doğru buldukları veriler için puanlamanın yapılması gerektiğini düşündükleri görülmüştür. Toplanan verilerden puanlamanın yapılması istenilenlerin çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Özellikle vergi ödeme, adli sicil, kamusal alandaki verilerin puanlamanın yapılması katılımcıların çoğu tarafından kabul görmektedir. Bu verilerin doğrudan ya da dolaylı olarak hem kişisel hem de toplumsal boyutu olduğu söylenebilir. Örneğin ceza ya da vergi ödeme ile ilgili veriler kişinin sorumluluğunu yerine getirdiği için kişisel boyutu; kamusal hizmet alımına katkıda bulunacağı için

toplumsal boyutu oluşturmaktadır. Bu durum dolaylı olarak toplumsal vergi kültürünün yerleşmesine olumlu katkı sağlayacağı söylenebilir. Yine bu başlık altında eğitim, sağlık, iş deneyimi, ceza ödeme ve sosyal paylaşım verilerinin de puanlama içinde yer aldığı görülmektedir. Katılımcılar puanlaması yapılması istenilen veriler ile ilgili görüşlerini şu şekilde ifade etmektedirler:

K1: “Sağlıkla ilgili verilerin toplanması gerektiğini düşünüyorum. Sigara – alkol tüketmeyen, düzenli spor yaparak sağlıklı beslenen insanların toplumda farkı olmalı örnek olarak topluma sunulmalı ve ona göre de yüksek puan verilmeli...”

K9: “Güvence verilmesi şartı ile toplumsal alandaki veriler örneğin hastaneye gidildiğinde nasıl davranıldığı, okul ortamında, trafikte yani bunlar puanlansın tabi zaten kameralar bizi gözetliyor. Çünkü son zamanlarda kamusal alanlarda şiddet içerikli davranışlarda artış var ve belki bir şekilde bunun önüne geçilebilir. Artı vergi ödeme yani düzenli vergisini ödeyen kişi ama diğer taraftan af gelir diye vergi ödemeyen kişiler sonra düzenli vergi ödeyene haksızlık oluyor...”

K10: “Ekonomik veriler örneğini verginin zamanında ödenmesi, kredi borcu ödeme bilgileri, insanın doğaya bıraktığı çöp, eğitim bilgileri gibi veriler...”

SKS Kapsamında Toplanma ve Puanlanma Dışı Bırakılan Veriler

Katılımcıların Sosyal Kredi Sistemi kapsamında toplanılmasının ve puanlamasının uygun olmadığını düşündükleri verilerle ilgili ifadeleri Tablo 5’te özetlenmiştir.

Tablo 5. SKS Kapsamında Toplanması Ve Puanlanması Uygun Olmayan Verilere İlişkin Görüşlerin Dağılımı

Tema	Kod	Görüş Sayısı
Toplanması ve puanlaması uygun olmayan veriler	İnanç	6
	Siyasi görüş	8
	Etnik köken	7
	Biyolojik özellikler	6
	Genetik bilgiler	7
	Sendika üyeliği	4

Yapılan görüşmelerde, sosyal kredi puanlama kapsamında din, mezhep, etnik köken, dernek, vakıf, siyasi düşünce gibi kişisel veri türlerinin hem toplanmasının hem de puanlanmasına onay vermedikleri tespit edilmiştir. Bu konudaki katılımcı görüşlerinden bazıları şu şekildedir:

K1: “Açıkçası insanların inançları, parmak izleri, siyasi görüşleri yani bu tür veriler puanlama dışında tutulması gerektiğini düşünüyorum. Çünkü önemli olan kişilerin eylemleridir.

K2: “Kesinlikle siyasi görüş, etnik köken, dini görüş, cinsiyet gibi konuların puanlamanın dışında kalması gerektiğini düşünüyorum bir kere etik değerlere aykırı. Örnek veriyorum bir kişi kız doğduysa bunu kız olduğu için puanlayamazsınız...”

K3: “Özel hayatıma ait verilerin toplanıp puanlanmasını istemem. İnsanların inanç, cinsiyet, sendika üyeliği gibi bilgiler puanlamasının yapılmaması gerekiyor. Bu tür veriler insanların dışlanmasına neden olabilir.

İyi Davranışın Tanımlanması

Katılımcıların iyi davranışın tanımına ilişkin görüşleri Tablo 6’da özetlenmiştir.

Tablo 6. İyi Davranışın Tanımına İlişkin Görüşlerin Dağılımı

Tema	Kod	Görüş Sayısı
İyi davranış	Ayrımcılık yapmadan herkese eşit davranmak	6
	Yardımsızlık	8
	Canlı ve cansız tüm varlıkların yararını gözetilen davranışlar	7
	Sosyal normlara uygun davranışlar	6

Tablo 6 incelendiğinde katılımcıların sadece insanlara karşı olan davranış şekillerini değil diğer canlılar hatta canlı olmayan varlıklara karşı davranış şekillerinin de iyi davranış tanımı içerisinde almıştır. Tablo 6 ya yönelik katılımcı görüşlerinden bazıları şu şekildedir:

K10: *“İyi davranış bir başkasına zarar vermeyen davranıştır, insanlara ve diğer canlılara karşı saygılı olunmasıdır...”*

K6: *“Bana göre iyi davranış tüm canlıların faydasını gözeterek sosyal normlara uyumlu davranışların sergilenmesidir...”*

K2: *“İyi davranışı, karşıdaki bireyin cinsiyet, din ve etnik köken ayırtmadan o bireye insan gibi davranma şeklinde tanımlarım ...”*

Kırmızı Liste Davranışları

Katılımcıların iyi davranışların listelendiği kırmızı listede yer almasının uygun gördükleri eylemlerle ilgili görüşleri Tablo 7’de özetlenmiştir.

Tablo 7. SKS Kapsamındaki Kırmızı Listeye İlişkin Görüşlerin Dağılımı

Tema	Kod	Görüş Sayısı
Kırmızı liste	Yardım aktivitelerine katılım	7
	İnsanlara karşı saygılı davranışlar	8
	Hayvanlara karşı saygılı davranışlar	8
	Kan ve organ bağışında bulunmak	5
	Öğrencilere burs vermek	5
	Yerlere çöp atmamak	8
	Vergilerin zamanında ödenmesi	7
	Çevreyi temiz kullanmak	6
	Kendini geliştiren aktivitelere katılım	3

Kırmızı listede olması uygun bulunan eylemlerle ilgili olarak katılımcıların çoğunluğu çevreyi temiz tutma, hayvanlara iyi davranma, insanlara saygılı olma şeklinde görüş belirtmiştir. Bununla birlikte katılımcılardan birkaçı kişinin kendini geliştirdiği kültürel ve sosyal aktivitelerin de kırmızı listede yer almasının uygun olacağını söylemiştir.

Katılımcıların konuya ilişkin bazı görüşleri şu şekildedir:

K1: *“Vergilerin zamanında ödenmesi, çevreye duyarlı yapılan her davranış, ihtiyacı olanlara yardım etmek, kan bağışında bulunma... gibi davranışların iyi davranışların listesi olan kırmızı listede yer alması gerektiğini düşünüyorum.”*

K3: *“Kan bağı, organ bağı, yerlere çöp atmamak, öğrencilere burs vermek, ihtiyaç sahibi insanlara yardım etme, toplumsal bir etkinlik veya projede gönüllü olarak çalışma bu gibi davranışlar iyi davranışların listelendiği kırmızı listede yer alması gerektiğini düşünüyorum.”*

K4: “Hiçbir insanı rahatsız etmemek ve herkesin hak ettiği şekilde yaşamasını sağlayacak tüm faaliyetler kırmızı listeye eklenebilir. Örneğin; çevreyi kirletmemek (arabanın egzozuyla, yere atılan çöple, vb.), kendini topluma faydalı olacak şekilde geliştirmek (kitap okumak, bilimsel gelişmeleri takip etmek, çeşitli bilimsel konularda eğitimler almak, kurslara gitmek vb.), maaş aldığı işi elinden geldiği kadar özveriyle yapmak.”

K5: “Faturaların, borçların, aidat, vergi gibi ödemelerin zamanında ve eksiksiz yapılması, hayır kurumlarına bağış/yardım yapıyor olması, trafik kurallarına uymak vb. davranışlar kırmızı listede yer alabilir.”

Kötü Davranışın Tanımlanması

Katılımcıların kötü davranışın tanımına ilişkin görüşleri Tablo 8’de özetlenmiştir.

Tablo 8. Kötü Davranışın Tanımına İlişkin Görüşlerin Dağılımı

Tema	Kod	Görüş Sayısı
Kötü davranış	Toplumsal kuralları ihlal etmek	6
	Çevre ve doğaya zarar vermek	8
	Her türlü şiddet	7
	Hukuk kurallarına uymamak	6

Katılımcıların kötü davranış tanımlama şekillerinin aynı içerik altında farklı davranış örnekleri ile belirtmiştir. Katılımcıların konu ile ilgili bazı görüşleri şu şekildedir;

K7: “Bana göre insanlara ve hayvanlara fiziksel ve duygusal zarar veren her türlü davranışı kötü davranıştır...”

K9: “Başkalarının zarar görmesine neden olan her şeyi kötü davranış olarak tanımlayabilirim Yalan söyleme, aldatma veya hile yapma yani dolandırıcılık bunlar kötü davranışlar.”

Kara Liste Davranışları

Katılımcıların kötü davranışların listelendiği kara listede yer almasının uygun gördükleri eylemlerle ilgili görüşleri Tablo 9’da özetlenmiştir.

Tablo 9. SKS Kapsamındaki Kara Listeye İlişkin Görüşlerin Dağılımı

Tema	Kod	Görüş Sayısı
Kara liste	Dolandırıcılık	8
	Çevreye zarar verme	7
	Sözlü şiddet	8
	Fiziksel şiddet	8
	Rüşvet alma ve verme	7
	Hırsızlık	7
	Kamu malına zarar verme	7

Kötü davranışların tanımı ile bağlantılı olan sosyal kredi puanlama sisteminde kara listede olması uygun bulunan eylemlerle ilgili olarak katılımcıların büyük bir kısmı her türlü şiddet, rüşvet, hırsızlık, kamu malına zarar verme şeklinde görüş bildirmiştir. SKS kapsamında olumsuz davranışların listelendiği kara listeye ilgili katılımcıların görüşlerinden bazıları şunlardır:

K10: “Kadına ve çocuğa yönelik şiddet, rüşvet almak, dolandırıcılık, çocuk istismarı, hırsızlık, yerlere çöp atmak- yerlere tükürmek, ağaçları kesmek, davranışlar kara listede mutlaka yer alması gerektiğini düşünüyorum.”

K7: “Toplumsal kurallar – yasalara aykırı davranmak kötü davranıştır. Kadına – çocuğa yönelik şiddet, dolandırıcılık, çevreye zarar veren her türlü hareket (çöp atmak, orman yakmak, ağaç kesmek, yerlere tükürmek), trafik kurallarına uymamak bu tür davranışların kara listede olması gerektiğini düşünmekteyim”.

K8: “Trafik terörüne neden olan eylemler yer almalı çünkü onlar insan hayatıyla oynuyorlar. İnsanların haklarına giren eylemler ben bu davranışlar sosyal yaşamı katlediyor. Nezaket kuralları çok önemli küfürlü konuşmalar bu listede yer alabilir.”.

SKS Kapsamında Verilmesi Uygun Görülen Ödüller

Sosyal puana göre verilmesi gereken ödüllere yönelik bireylerin görüşleri Tablo 10’da özetlenmiştir.

Tablo 10. SKS Kapsamındaki Ödüllere İlişkin Görüşlerin Dağılımı

Tema	Kod	Görüş Sayısı
Ödüller	Faturalarda indirim	6
	Uygun fiyata seyahat	7
	Ev ya da araç kiralarken depozito alınmaması	6
	Sağlık hizmetlerinde indirim	8
	Sağlık hizmetlerinde muayene ve tedavide öncelik	8
	Ükelere vizesiz gidebilme	6
	Özel okul kayıtlarında indirim	5
	Sosyo-kültürel faaliyetlerde ücretsiz veya indirimli bilet	6
	Bankalardan indirimli kredi	7
	Kamu işlerinin yapılmasında öncelik	7
	İşe alımlarda avantajlar sağlanması	6
	Daha iyi konutlarda yaşama imkânı	6
	Nakit desteği	3
	Toplumsal saygınlık	4

Görüşme sırasında katılımcılara yöneltilen sorulardan biri, sosyal kredi puanına göre verilmesi istenilen ödüllerle ilgilidir. Tablo 10’da görüldüğü üzere katılımcıların verdiklere cevaplar çeşitlilik göstermektedir. Ancak bu ödüller kategorize edildiğinde maddi ödüllerin çoğunluk tarafından tercih edildiği görülmektedir. Katılımcılardan dördü sosyal kredi kapsamında verilmesi istenilen ödüllerin insanları onure eden manevi türde olması gerektiği belirtmiştir. Katılımcıların sosyal kredi kapsamında verilebilecek ödüllere ilişkin örnek görüşlerden bazıları aşağıdaki gibidir:

K4: “Maaş ikramiyesi, yurt dışı seyahatlerde vize-pasaport kolaylığı, düşük faizli kredi, ek yıllık izin, sosyokültürel faaliyetlere ücretsiz ya da indirimli katılım, özel okullarda ve dersanelerde indirim vb.”

K6: “Ulaşımında kolaylık ödüllendirmeler arasında olabilir. Örneğin bilet alırken indirim sağlanabilir, ucuz seyahat gibi. Faturalarda indirim yapılabilir. Ev ya da araç kiralarken depozito alınmaması, sağlık hizmetlerinde indirim gibi ödüllendirilmeler yapılabilir.”

K8: “Bunun bir etkisini görmek istenirse ucunun maddi ya da parasal bir ödüle dönüşmesi gerekir. Alışveriş kartları verilebilir.”

K9: “İyi davranış sergileyen insanlar bunu yaparken bir beklentisi olmaz yani ben birine kötülük yapmıyorsam bu benim ahlaki değerlerim doğrultusundadır. Maddi bir karşılık değil de kişiler toplumda onure edilebilir böylece rol model olmaları sağlanır”

K10: “Eğitim ücretlerinde indirim, maaş ikramiyesi, kredi çekmede kolaylık, vergide indirim, sağlık hizmetlerinde erişimde kolaylık gibi ödüllendirmelerin yapılmasını isterim.”

SKS Kapsamında Uygun Görülen Yaptırımlar

Sosyal puana göre verilmesi uygun görülen yaptırımlara yönelik bireylerin görüşleri Tablo 11’de özetlenmiştir.

Tablo 11. SKS Kapsamındaki Yaptırımlara İlişkin Görüşlerin Dağılımı

Tema	Kod	Görüş Sayısı
Yaptırımlar	Yüksek faizden kredi verilmesi	7
	Vergilerin yüksek alınması	6
	Seyahate erişimde sınırlılık	5
	Sağlık hizmetlerine erişimde sınırlılık	5
	İnternet erişimini sınırlandırmak	6
	Kamu yararına olan işlerde çalıştırmak	7
	Kültürel – sanat etkinliklere erişimde sınırlama	7

Araştırmaya katılan bireylerden sosyal kredi kapsamındaki yaptırımlara yönelik görüş bildirmeleri istenmiştir. Ekonomik, seyahat, iş, sağlık ve internet erişimi gibi alanlarda yapılacak kısıtlamaların etkili olacağı yönünde görüş bildirmişlerdir. Bu bağlamda katılımcıların kişilerin hayat standartlarını etkileyecek yaptırımlar üzerinde yoğunlaştıkları söylenebilir. Katılımcıların konuya ilişkin bazı görüşleri şu şekildedir:

K2: “Eğitimde de kullanılan bir yöntem vardır kişileri sevdiği şeyden mahrum bırakmak bu tarz cezaların daha etkili olacağını düşünüyorum. Örneğin kişinin internet erişimini sınırlandırmak ya da belli süre durdurmak. Ya da kamu yararına olan işlerde çalıştırmak. Ayrıca parasal olarak yüksek kredi, araba ev kiralamada yüksek fiyat, pahalı seyahat gibi cezalar verilebilir.”

K5: “Ev alırken araba alırken yüksek faizli kredi verilmesi ve daha fazla vergi ödemesi gibi maddi zorluklara sebep olacak yaptırımlar verilebilir.”

K6: “Kamu yararına faaliyetler yaptırılmalı örneğin çöpleri toplatmak. Bunun yanında maddi cezaların verilmesi gerektiğini düşünüyorum. Kredi kullanırken yüksek faizden verilebilir veya kredi kullanımına kısıtlamalar getirilebilir. Kültürel – sanat etkinliklerinden mahrum bırakılabilir, internet erişimleri sınırlanabilir.”

K8: “Sağlıkta doktora ve hemşireye şiddet var. Bu tarz davranış gösteren insanların sağlık hizmetlerine erişimde kısıtlama yapılabilir çok acil durumlar hariç. Ya da sağlık sigorta priminde kesinti yüksek yapılabilir ya da devlet desteği 6 ay ya da 1 yılına kaldırılabilir.”

K10: “Bana göre kişilere kredi çekerken yüksek oranda verilmesi, vergilerin daha yüksek ödenmesi gibi yaptırımlar uygulansın.”

Sosyal Kredi Sisteminin İşlevi

Görüşme sorularından biri olan sosyal kredi uygulamasının işlevine yönelik katılımcıların verdiği cevaplar Tablo 12’de özetlenmiştir.

Tablo 12. SKS'nin İşlevine İlişkin G6r6şlerin Dağılımı

Tema	Kod	G6r6ř Sayısı
SKS işlevi	Bireylerin kurallara uyumuna teşvik	5
	İstenmeyen davranışlardan kaçınmaya teşvik	4
	Kamusal alanda pozitif etki	5
	Toplumsal d6zeni sağlama	4
	Denetim mekanizması	3
	6d6l veya yaptırımlarda keyfiliği azaltma	4

Katılımcılardan sosyal kredinin sosyal yapı içindeki işlevinin değerlendirmesinin yapılması istenmiştir. Katılımcıların verdiklere cevaplara bakıldığında sosyal kredinin kişilerin kurallara uymasına teşvik etme, istenmeyen davranışları azaltma, toplumsal d6zeni sağlama gibi işlevleri olacağını belirtmişlerdir. Yine bu konuda sosyal kontrol sağlama ve 6d6l - yaptırımlardaki keyfi uygulamaları azaltma işlevi de g6rebileceği y6n6nde katılımcılar g6r6ř bildirmişlerdir. Katılımcıların bu konudaki g6r6şleri aşağıdaki gibidir:

K1: *“Toplumsal d6zeni sağlamada 6nemli bir işlevi olacağını d6ř6n6yorum. 6nk6 bireylerin toplumsal normlara uymalarını teşvik etmek eden bir disiplin mekanizması gibi çalışacağını d6ř6n6yorum. Yani insanları olumlu davranışa teşvik eden bir mekanizma işlevi g6receğini d6ř6nmekteyim.”*

K2: *“Sosyal kredi sisteminde bana g6re kişiler ya da kurumlar puanlarını artırmak için belirlenen davranışları sergileyeceklerdir. B6yle olunca bu uygulamanın toplumda istenen kurallar ya da değerlere g6re uyumu sağlayan bir denetim mekanizması olarak işlev g6receğini d6ř6nmekteyim.”*

K5: *“Bu sistemin 6d6l ve cezaların uygulamasında keyfiliği ortadan kaldıracaağını d6ř6nmekteyim. Toplumda kurallara uyan insan sayısında artışa neden olacağını d6ř6n6yorum, daha d6zenli toplum haksızlığın ve suçun az olduğu bir toplum oluşmasına yardımcı olabilir.”*

K6: *“Sosyal kredi sisteminde uygulanan cezalar ve 6d6ller bireylerin kurallara uyumunu teşvik edeceğini d6ř6n6yorum. Ayrıca sosyal kredi sistemleri bireylerin davranışlarını izlemekte ve değerlendirmektedir. İzlenme ve puanlama durumu bireyleri istenmeyen davranışlardan kaçınmaya teşvik edeceğini d6ř6n6yorum. 6nk6 insanlar toplumsal yaşamdaki davranışlarını sorgulamaya y6nlendirecektir. Kamusal alanda pozitif etki yaratacağını d6ř6n6yorum.”*

K7: *“...yani bu durumda sosyal puanlama sistemi insanların toplumsal normlara uygun davranması için teşvik eden bir mekanizma gibi işlev g6recektir ve sonrasında bu t6r d6ř6nce beraberinde eylemler arttıka toplumsal katılım da artabilir.”*

Sosyal Kredi Sistemine Y6nelik Kaygılar

Sosyal kredi uygulamasına y6nelik kaygıların neler olduğu katılımcılara sorulmuş ve verdikleri cevaplar Tablo 13'te 6zetlenmiştir.

Tablo 13. SKS'ye Yönelik Kaygılara İlişkin Görüşlerin Dağılımı

Tema	Kod	Görüş Sayısı
Kaygılar	Sosyal dışlanma	5
	Algoritmaların objektif olup olmayacağı	6
	Verilerin hacklenerek kötü niyetli kullanılmasından	5
	Puanlama kriterlerinin nasıl oluşturulacağı	7
	Herkeseye uygulanabilirliği	7
	Bireylerin homojenleşmesi	4

Katılımcıların belirttikleri kaygıların bir kısmı algoritmaların objektifliği, verilerin kötü niyetli kullanımı, puanlama kıstasları gibi sistemin çalışma şekli ile ilgili iken diğer kısmının sosyal dışlanma ve herkesin birbirine benzeyerek toplumun homojenleşmesi gibi sosyal yapı üzerindeki etkileri ile ilgili olduğu görülmektedir.

Bu konuda görüş bildiren katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

K1: “*Sosyal kredi sisteminin puanlama kriterlerinin nasıl oluşturulacağı ve herkese uygulanabilirliği konusunda endişeliyim. Verilere göre yapılan puanlama ve sonucunda insanların iyi ve kötü vatandaş şeklinde sınıflandırılmasından da tereddütlerim var.*”

K2: “*Puanlama süreçlerinin şeffaflığına dikkat edilmeli. Şöyle bir durumda var tabii belli bir süre sonra insanlar kendileri olmaktan soyutlanıp olmak istedikleri gibi değil de olması istenilen şekilde davranış sergileyecek. Yani demek istediğim insanları belli bir zaman sonra bir kalıba sokulması.*”

K3: “*Kaygım bu sistemin manipüle edilmesi. Sosyal kredi puanlarının hacklenmesi ve insanların hak etmediği sosyal kredi puanlarına erişmesi hak edenlerin erişememesi.*”

K6: “*Puanlama yapılırken yanlış puanlama yapılmasından endişeliyim. Yani şöyle ifade edeyim, bu sistem uygulanırken yapay zeka kullanılmaktadır. Veri ve algoritmaların objektif olup olmayacağı konusunda ve verilerin hacklenerek kötü niyetli kullanılmasından endişeliyim.*”

K7: “*Eğer bu sistemin iyi işlemesini istiyorsa kesinlikle şeffaf olunmalı. Verinin işlenmesi sıkıntı yani toplanan veriler kişinin avantajına mı yoksa dezavantajına mı olacak. Yani demek istediğin verinin toplanması değil verinin nasıl işleneceği.*”

K9: “*Yapay zekânın ayırım yapamamasından endişeliyim. Şöyle ifade edeyim ben bir şey yapmıyorum yolda giderken köpek beni rahatsız etti ya da saldırmaya yeltendi ben kendimi savunmak için köpeği itelediğimde bunun ayırımını yapacak mı? Yapay zekayı yapan mühendislerin kim olduğu beni kaygılandırır. Bir gurubu temsi etmeden birilerini ayırıştırıp puanlamamalı.*”

K10: “*Bu sisteme insan faktörünün dahil olması beni kaygılandırıyor. Günümüz yapay zeka sistemleri ile daha adil yönetilebilir ama insan faktörü arka planda kalırsa.*”

SKS'ye Yönelik Kaygıların Giderilmesi

Sosyal kredi sistemine yönelik kaygıların giderilmesinde katılımcıların görüşleri Tablo 14'te özetlenmiştir.

Tablo 14. SKS'ye Yönelik Kaygıların Giderilmesine İlişkin Görüşlerin Dağılımı

Tema	Kod	Görüş Sayısı
SKS kaygılarının giderilmesi	Yasal korumaların güçlendirilmesi	7
	Verilerin gizli kalacağına teminatı	5
	Kuralların net bir şekilde açıklanması	4
	Puanlama süreçlerinin şeffaflığı	4
	Bağımsız bir denetim	7

Tablo 13'teki konu ile bağlantılı olarak sosyal krediye yönelik kaygıların nasıl giderilebileceği görüşmenin son sorusu olarak sorulmuştur. Katılımcıların büyük bir kısmı hukuki zeminin güçlendirilmesi ve bu sistemin bağımsız denetçiler tarafından kontrolünün yapılması şeklinde görüş bildirmişlerdir. Katılımcıların bazıları verilerin gizliliği ve sistemin işleyişinin şeffaflığı sağlanırsa kaygıların giderilebileceğini belirtmiştir. Katılımcıların bu konudaki görüşleri aşağıdaki gibidir:

K3: *“Bu sistemin bağımsız olması kaygımı azaltır. Kendi kendine işlesin sistem. Siyasi ya da üst mevkiden birileri buna müdahale etmemeli.”*

K4: *“...şöyle bir durum var bir de verileri yapay zeka toplayacağı ve puanlayacağı için tasarlanan bu sisteme cinsiyet, ırk gibi ayrımcılık bulaşmamalı demek istediğim nesnel kriterlere göre bireyler değerlendirilmeli...”*

K5: *“Bence bu konuda içimi ne rahatlatır nasıl bir uygulama endişelerimi azaltır diye düşünüyorum ben kendi adıma nasıl puanlandığımı bilmek isterim, puanımı etkileyen şeyleri anlamam lazım. Ayrıca sistemin işleyişini denetleyen bağımsız bir mekanizma olmalı.”*

K6: *“Böyle bir sistem uygulandığında yasal korumaların güçlendirilmesi gerektiğini düşünüyorum.”*

K9: *“Bağımsız denetçiler ve mühendisler olması gerekiyor. Böylece adil bir tasarlama yapılabilir”.*

4.2. TARTIŞMA

Çin'de başlayan ve benzer uygulamaların farklı ülkelerde de görülmeye başladığı sosyal kredi sistemi konusunda katılımcıların doğrudan görüşlerine ulaşımı mümkün kılan araştırma verileri sunulmuştur. Görüşmelerden elde edilen verilere göre sosyal kredi sisteminin tanımı ile ilgili katılımcıların verdikleri cevaplar bir araya getirildiğinde yapay zekâ, veri toplama, puanlama, ödül-yaptırım ve gözetim kavramlarının öne çıktığı görülmüştür. “Toplumsal normlara uygun davranmaya yönlendiren sistem” ya da “insanlarla ilgili bilgileri toplayan sistem” gibi tanımların satır araları okunduğunda gözetim vurgusu olduğu görülmektedir. Örneğin, kişinin toplumsal normlara uygun davranış sergilemesi için birey hakkında bilgi toplanması gerekmektedir. Gözetim toplumunda her türlü yazılı, görsel ya da sözel olarak toplanan veriler, gözetimle yapılmaktadır. Gözetlenen birey dönütlere göre normlara uygun davranışını devam ettirir ya da norma uygun olmayan davranışı bırakır. Ayrıca katılımcılardan bazıları bu sistemi “İnsanların kendi çabalarıyla aldığı puan sistemi” şeklinde tanımlamıştır. Bu bağlamda SKS'de kişiler kendi davranışlarına göre puanlanmaktadır diğer bir ifade sorumluluk bireyin kendisine aittir. Böylece kişiler ailelerinden gelen sosyo-ekonomik özelliklere göre değil kendi davranışlarına göre değerlendirilmektedir. Bu bulguya yönelik literatürde (Liu, 2019; Cho, 2020; Zhang, 2020) destekleyici ifadeler bulunmaktadır.

Sosyal kredi sisteminin sosyal yaşama etkileri konusunda katılımcıların görüşlerinin gözetim, davranışsal yönlendirme, mahremiyet, toplumsal refah kavramlarının etrafında toplandığı tespit edilmiştir. Söz konusu sistem, doğru şekilde kullanıldığında gözetlenmenin bazı katılımcılar tarafından sorun olmadığı görülmüştür ki yapılan araştırmalarda (Toprak vd., 2014) gözetim toplumunda insanların her türlü gözetime maruz kaldıklarını bildikleri ve bunu çoğu zaman gönüllü olarak yaptıkları görülmektedir. Başka bir ifade ile katılımcıların fiziksel ya da dijital şekilde gözetlendiklerinin ve bu gözetlemenin bazen gönüllü bazen de gönüllü olmadan gerçekleştiğinin, farkında oldukları söylenebilir. Sosyal kredi sistemi kapsamında toplanan verilerin toplum yararına kullanılması durumunda gözetlenmenin bazı katılımcılar tarafından sorun olmadığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda katılımcılar toplumsal düzenin sağlanması ya da toplumun daha iyiye doğru evrilmesi için gözetimden rahatsız olmadıkları söylenebilir. Bu durum, katılımcıların mahremiyetlerinden ziyade toplumsal istikrara öncelik verdikleri şeklinde değerlendirilebilir. Katılımcılardan bazıları ise gözetimden kaynaklı kaygılı oldukları tespit edilmiştir. Bu katılımcıların, toplumsal istikrarın aksine kişisel mahremiyetlerini önemsedikleri söylenebilir. Buradaki değerlendirmeye göre kişisel gizliliği kamu düzenine ya da kamu düzenini kişisel gizliliğe tercih edenlerin olduğu görülmektedir. Alanyazına bakıldığında (Impiombato vd., 2023) destekleyen sonuçlarla karşılaşmıştır. Ayrıca söz konusu sistemin olumsuz davranışların azalmasında, olumlu davranışların artışında pozitif yönde katkısı olacağı şeklindeki görüşlerin olduğu tespit edilmiştir. Sosyal kredinin sosyal etkilerine yönelik alınan diğer yanıtlardan biri de katılımcılardan bir kaçının insanların kendi mizaçlarından uzaklaşmasına sisteminin öngördüğü gibi davranmasına neden olacağıdır. Gözetim toplumunda söz konusu uygulamanın yabancılaştırma olgusunun daha ileri bir seviyeye gelebileceğini işaret etmektedir. Bireyler iyi vatandaş olmak için ya da ödül toplamak için kendi değerlerinde ödün vererek kendine yabancılaştacaktır. Gözetim toplumunda, gözetime maruz kalanlar baskı altında oldukları bu durumu, teşvik ve motivasyonla hissetmemektedirler. Bu bulgu sisteme yönelik kaygıların olduğu Tablo 13'te yer alan insanların homojenleşmesi bulgusuyla paralellik göstermektedir.

Katılımcılar her ne kadar sosyal kredi puanlamasına yönelik pozitif düşüncelere sahip olsa da gözetimle bazı verilerin toplanması ve puanlanmasına sıcak bakmadıkları görülmüştür. Verilerin toplanması ve puanlanması kategorisinde katılımcıların çoğunluğunun halka açık olan yerlerdeki başka bir deyişle kamusal alandaki verilerin, istihdam, eğitim ve sosyal medya verilerinin puanlamasını uygun bulurken inanç, etnik köken, genetik bilgiler gibi özel nitelikli kişisel verilerin toplanmasının ve puanlamasının etik olmayacağı gerekçesiyle uygun bulmadıkları tespit edilmiştir. Çünkü özel nitelikli kişisel verilerin bu kapsamda kullanılmasının sistemin objektifliğinin ortadan kalkmasına, ayrımcılık yapılmasına ve mağduriyetlerin yaşanmasına neden olacağı düşünülmektedir. Literatürde (Impiombato vd., 2023) özel nitelikli kişisel verilerle ilişkin bulguyu destekler nitelikte çalışma bulunmaktadır.

İyi davranışların listelendiği ve puanlandığı kırmızı listeye göre katılımcıların iyi davranışı “toplumsal sorumluluk” ve “tüm varlıklara saygılı davranma” şeklinde tanımladıkları tespit edilmiştir. Kırmızı listeye dahil edilen davranışların iyi davranışı tanımlama şekilleriyle aynı doğrultuda olduğu görülmüştür. Ayrıca katılımcılardan birkaçı bireysel gelişime katkıda bulunan faaliyetlere katılımın da kırmızı listede yer almasını uygun bulduğu tespit edilmiştir. Tablo 6 ve 7'deki bulgular birbiri ile ilişkili olup her ikisi için değerlendirme yapıldığında kırmızı listeye yardımseverlik, empati ve saygılı olma davranışlarının, can kurtarma, eğitimde fırsat eşitliği sağlamaya dönük burs verme, çevreyi koruma ve temizlik, vergilerin zamanında ödenmesi gibi adil ve dürüst davranışların girilmesi uygun görülmüştür. Katılımcıların kötü davranışı tanımlama şekilleri ile kötü davranışların listelendiği kara listede olmasını düşündükleri davranışların aynı doğrultuda olduğu tespit edilmiştir. Kadına ya da çocuğa şiddet, insanları darp etme gibi şiddet-

tehdit içerikli davranışların; dolandırıcılık, hırsızlık, rüşvet alma-verme gibi hukuka aykırı davranışların; yerlere tükürmek, orman yakmak, ağaç kesmek gibi çevre ve doğa ihlalleri; kamusal alanlarda argo ifadeler kullanmak, kamu malına zarar verme gibi toplumsal kural ihlallerinin kara listede yer almasının uygun olduğunun düşünüldüğü tespit edildi. Görüşme yapılan katılımcıların özellikle yerlere tükürme ve çöp atma davranışı ile ilgili soruna ilişkin görüşlerin yüksek oranda olduğu görülmüştür ve bu tarz bir puanlama sisteminin çevreyi daha temiz tutulmasına imkân vereceğinin düşünüldüğü tespit edilmiştir.

Sosyal kredi kapsamında verilmesi istenen ödüllerle ilgili bölümde katılımcıların bazıları indirimler, seyahatte kolaylıklar, daha iyi konutlarda ikamet edebilme, eğitimde ve istihdamda fırsatlar sunulması, sağlık hizmetlerinde öncelik gibi maddi ödülleri; bazıları da toplumsal saygınlık ve onure edilme gibi manevi ödülleri tercih ettiği tespit edilmiştir. Sonuçlara bakıldığında maddi ödüllendirmelerin daha çok tercih edildiği görülmektedir. Çünkü bu türden ödüllendirmelerin toplumda karşılık bulacağı düşünüldüğü söylenebilir. Sosyal kredi sistemi kapsamında toplumda karşılık bulacağı düşünülen yaptırımların ise sağlık hizmetlerine, seyahate, internet erişimine, kültürel-sanat etkinliklerin erişimine kısıtlamalar olduğu tespit edilmiştir. Ödüllerde olduğu gibi yaptırımlar konusunda da maddi yaptırımların daha etkili olacağı görülmektedir. Bu bağlamda ödüllendirmelerin ve yaptırımların toplumda karşılıklı olacağı düşünülmekte, kişiye göre yapılması gerekmektedir. Diğer bir ifade ile kişilerin önemsedikleri şeyleri tespit edip bunlardan mahrum bırakıldığında ya da kişinin sevdiği ve ihtiyacı olan şeylerin tespit edilip bu ödüller verildiğinde sistem, sosyal yapı içinde etkili olacaktır. Bu bağlamda, sosyal kredi puanına göre ödül ve yaptırımın olması olumlu karşılandığı söylenebilir. Benzer bulgu literatürle (Kostka, 2019; Impiombato vd., 2023) desteklenmektedir. Katılımcıların söz konusu uygulamaya olumlu bakmalarının nedeni, bu tarz bir sistemin toplumda normların belirginleşmesini sağlamasına böylece toplumsal düzen ve refahın artışında etkili olacağına düşünülmektedir.

Sosyal kredi uygulamasının işlevi kategorisinde katılımcıların, ödül ve cezalarda keyfiliği azaltma, denetim mekanizması, toplumsal düzeni sağlama şeklinde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Katılımcıların görüşleri doğrultusunda söz konusu sistemin belli bir standartta göre oluşturulacak olması ve bunun yapay zeka gibi makineler tarafından işlenmesi ödül ve yaptırımların dağıtımında keyfiliğin azalmasına yardımcı olacağı düşünüldüğü tespit edilmiştir. Literatürde (Cho, 2020) buna benzer görüşler bulunmaktadır. Söz konusu uygulamanın kişilerin kendi davranışları üzerindeki otokontrolü sağlamada etkili olacağı ve bundan dolayı insanları toplumsal normlara uygun davranışlar sergilemeye teşvik edeceği düşünüldüğü görülmüştür. Sosyal puanlamanın sosyal etkileri kategorisinde toplumsal refahın artışında ve işlevi kategorisinde toplumsal düzeni sağlamada etkili olacağı düşünülmektedir. Benzer bir bulgu literatürde (Kostka, 2019), kişilerin SKS sistemlerinin gözetim aracı olarak değil yaşam kalitesini artırma ve kurumsal düzeni sağlayan bir araç olarak gördükleri ve bunun da toplumda daha dürüst ve kanuna uyan davranışlara teşvik edeceği bulgusuyla örtüştüğü görülmektedir.

Sosyal kredi sistemine yönelik kaygılar kategorisinde katılımcıların görüşlerinin ayrımcılık (sosyal dışlanma), güvenlik, manipülasyon, homojenleşmiş toplum yapısı şeklinde olduğu görülmüştür. Literatürde (Locker, 2018; Impiombato vd., 2023) kişisel bilgilerin güvenliği, gizliliği (hack saldırısı), veriler üzerinde manipülasyon yapılması yönündeki endişeleri destekleyen bulgular bulunmaktadır. Verilerin analizi yapıldığında bir tarafta yapay zekânın objektifliğine güven varken diğer tarafta YZ puanlama yaparken ayrımı nasıl yapacağına dair kaygıların olduğu görülmüştür. Diğer bir ifade ile sistemin işleyişinde yer alan algoritmaların bireylerin puanlarını etkileyen faktörlerin sebep-sonuç ilişkisi arasındaki ayrımı doğru şekilde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorunsalı tespit edilmiştir. Örneğin, algoritmanın bir davranışı yanlış

şekilde yorumlayarak bireylerin puanlarını olumsuz etkileyebileceği düşünülmektedir. Yine bu konuda bu sistemin yanlış kullanımının bireylerin düşünce ve davranış özgürlüğünü kısıtlayabileceğine ve bunun da toplumda herkesin aynı şekilde davranıp toplumun homojenleşmesine neden olabileceğinin düşünüldüğü görülmüştür. Literatürde (Elie, 2022; Rosano, 2022) söz konusu uygulamanın doğru kullanılmadığında ya da geliştirilmediğinde hak ve özgürlüklere yönelik kısıtlamaların veya ihlallerin olabileceği değerlendirilmeleri bulunmaktadır. Sosyal kredi puanlaması sonucu kişilerin iyi ya da kötü vatandaş şeklinde sınıflandırılmasının ve özel nitelikli kişisel verilerin toplanmasının, sosyal yapı içinde ayrımcılığa neden olabileceği düşünülmektedir. Endişe edilen başka bir konu puanlamanın tarafsız ya da adil yapılabileceği ve pozisyonu güçlü olan bazı kişiler bu durumu manipüle edebileceği olduğu görülmüştür. Eldeki bu bulgu sosyal kredi puanlamanın, güçlü pozisyonlardaki insanlara aynı standartlara göre uygulanmayabileceğinden endişe duyulduğu bulgusu ile örtüşmektedir (Kostka, 2019). SKS'ye ilişkin kaygıların giderilmesi ile ilgili görüşler incelendiğinde uygulamanın şeffaflığı, verilerin güvenliği, adil değerlendirme, farkındalık kavramları etrafında yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Özellikle bağımsız denetçiler ve bağımsız mühendislerin sistemde yer alması kaygıların azalmasında etkili olacağı tespit edilmiştir.

Araştırmanın kavramsal bölümüne ve bulgularla ilgili verilere bakıldığında sosyal kredi sisteminin her aşamasının gözetimle ve gözetiminin daha kolay yapılabilmesi için yapay zeka gibi teknolojilerle bağlantılı olduğu görülmektedir. Teknolojide yaşanan gelişmelerle gözetimin yapılış şekli ve yapıma amacı zamanla değişime uğradığı, teknolojilerin gözetimi farklı boyutlara taşıdığı görülmektedir. Gözetleme sosyal yapı içerisinde sosyalleşmek, kazanç sağlamak, toplumsal kontrol ya da güvenlik amacıyla kullanıldığı görülmektedir (Kalaman, 2019). Sosyal kredi sisteminde de gözetimle toplanan bireye ya da kuruma ait verilerin sosyal puanlaması yapılmaktadır. Birey olarak yolda yürüdüğünüzde, sosyal medyada dolaştığınızda, hastaneye gittiğinizde ya da yolculuk yaptığınızda her türlü hareketiniz gözetlenip ona göre puanlamaktadır. Bulgular bölümünde “SKS'nin sosyal yaşama etkisi” ve “Sosyal Kredi Sisteminin işlevi” ile ilgili veriler aslında sosyal kredi sistemi yoluyla gözetlenmenin hizmet etmesi beklenen hedefleri işaret etmektedir. Başka bir ifade ile SKS kapsamında gözetleme olumsuz davranışların azaltılması, ödül veya yaptırımlarda keyfilik azaltılması, toplumsal refahın artırılması, bireylerin kurallara uymaya teşvik edilmesi gibi amaçlar için yapılması beklenmektedir. Yapay zeka teknolojileri ile gözetim toplumunda gözetimin kapsamı da genişlemiştir (Toprak vd., 2014). Gözetimin panoptikon sonrası versiyonunda, dijital teknolojilerden dolayı artık duvar gibi fiziksel engellerin önemi kalmamıştır. SKS ile her zaman her yerde izlenen kişinin bilgileri kırmızı ve kara listeye eklenerek bireylerin iyi vatandaş ve kötü vatandaş gruplamasına gidildiği görülmektedir. Bulgular bölümünde gözetlenme sonucu toplanan bilgilerin sosyal kredinin kara ve kırmızı listesine dahil olması gereken davranışların listelenmesi; yine toplanan bilgilerden puanlama dışı bırakılması ve puanlamanın yapılması gerektiği davranışlar gözetlemenin kapsamına yeni bir boyut kazandırdığı görülmektedir. Aynı şekilde SKS kapsamında yapılan gözetleme sonucunda ödüllerin verilmesi ve ödül listesinin yapılması ya da yaptırımların uygulanması ve yaptırımların listesinin yapılması gözetimin kapsamının genişlediğini göstermektedir. Gözetimin farklı versiyonları olan süperpanoptikon ve omnioptikon sosyal kredinin işleyişini kolaylaştırmaktadır. Bu noktada şöyle bir paradoks bulunmaktadır; gözetim toplumuna mı sosyal kredi sistemi hizmet etmekte yoksa sosyal kredi sisteminin işleyişini devam ettirmek için mi gözetim farklı boyutlara evrilmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmanın bu bölümünde bulgulardan elde edilen sonuçlara ve önerilere yer verilmiştir. Sosyal kredi sistemine yönelik bu araştırmada;

- SKS'yi tanımlamada gözetim, yapay zeka ve veri toplama gibi kavramların kullanıldığı,
- SKS kapsamında gözetlenip puanlanmayı kamu düzenine tercih edenler ve kişisel gizliliğini kamu düzenine tercih edenler şeklinde iki farklı görüş olduğu,
- SKS'nin kamusal düzeni sağlamada olumlu işlevi olacağı ve yaşam kalitesini artırma potansiyeli olan bir araç olarak görüldüğü,
- Sistemin etkili olmasında yaptırımların ve ödüllerin önemli rol oynayacağı, ödül ve yaptırımları çoğunluğun olumlu karşıladığı,
- SKS kapsamındaki ödüllerin ve yaptırımların bireysel sorumluluğu güçlendireceği,
- Sosyal kredi sisteminin toplumun homojenleşmesine neden olacağı,
- SKS kapsamında özel nitelikli verilerin toplanmasının ve puanlanmasının uygun bulunmadığı,
- İyi davranışı tanımlama ile iyi davranışların listelendiği kırmızı listede yer alması istenen davranışların (empati-saygılı olma, çevreyi koruma, adil-dürüst davranma...) aynı doğrultuda olduğu,
- Kötü davranışı tanımlama ile kötü davranışların listelendiği kara listede yer alması istenen davranışların(şiddet-tehdit içerikli davranış, hukuka aykırı davranış, çevre ihlalleri, toplumsal kural ihlalleri...) aynı doğrultuda olduğu,
- SKS kapsamında verilecek ödül-yaptırımların kişiye göre verilmesi ve maddi ödül-yaptırımların toplumda karşılık bulacağı,
- SKS işleyişinde bulunan yapay zekanın ödül ve yaptırımların dağılımında keyfiliği azaltacağı düşünülüyor,
- Sosyal kredi puanlamasının herkese uygulanmamasından, sosyal dışlanmanın artmasından ve güvenlik gibi konularda endişelenildiği,
- Sosyal kredi sistemlerindeki algoritmaların bazı durumlarda verileri yanlış yorumlamadan kaynaklı hatalı puanlama yapabileceği konusunda kaygılandırıldığı,
- Bağımsız denetçilerin ve bağımsız mühendislerin olması sisteme yönelik kaygıların giderilmesinde etkili olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışma için nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. İlerde bu alanda çalışma yapıldığında veri çeşitliliği açısından nicel çalışma ya da nitel ve nicel çalışmanın birlikte yürütüldüğü karma yöntem kullanılabilir. Sosyal kredi sistemine yönelik görüşlerin tespitinde yaş, cinsiyet eğitim düzeyi gibi değişkenlere göre farklılık olup olmadığına ilişkin çalışmalar da yapılabilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir.

Etik Onay: Bu çalışmanın etik kurul onayı Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal Bilimlerde İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'ndan (Tarih: 01.04.2024; Protokol No: 2024/139) alınmıştır.

Yazar Katkısı: Yazarlar bu çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Peer Review: Externally peer reviewed.

Conflict of Interest: The authors declared that they have no conflict of interest.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Ethical Approval: Ethics committee approval of this study was obtained from Bolu Abant İzzet Baysal University Rectorate Ethics Committee for Human Research in Social Sciences (Date: 01.04.2024; Protocol No: 2024/139).

Authors Contributions: The authors contributed equally to this study.

KAYNAKÇA

Ahmed, S. (2017, January 24). Cashless Society, Cached Data Security Considerations for a Chinese Social Credit System. *TheCitizenLab*. 11.01.2024 tarihinde <https://citizenlab.ca/2017/01/cashless-society-cached-data-security-considerations-chinese-social-creditsystem> adresinden alındı.

Akbulut, Y. (2012). Veri Çözümleme Teknikleri. A. Şimşek (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* içinde (s.162-195). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Aşkın, A. C. (2022). Dijital Gözetim Toplumu Bağlamında Sosyal Ağlara Eleştirel Bir Yaklaşım. *İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi*, 10 (22), 261-28.

Avcı, Ö.(2015). Dijital Yaşamın Dijital Özne(l)leri: Herkes ya da Hiç Kimse. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 249-266.

Badenhoop, E. (2021). The Fallacy of Perfect Regulatory Controls: Lessons From Database Surveillance of Migration in West Germany From The 1950s To The 1970s. *Regulation and Governance*, 15(3), 952–968.

Baltacı, A. (2018). Nitel Araştırmalarda Örnekleme Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (1), 231-274.

Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity.

Borak, M. (2019, October 23). China İş Using Social Credit Apps To Gamify The Government. *Technasia News*. 15.02.2024 tarihinde <https://www.technasia.com/china-social-credit-apps-gamify-government> adresinden alındı.

Boos, D. (2022, April 27). Bologna Introduces Social Credit App to Promote “Virtuous Behavior”. *The European Conservative*. 02.01.2024 tarihinde <https://europeanconservative.com/articles/news/bologna-introduces-social-credit-app-to-promote-virtuous-behavior/> adresinden alındı.

Büyüköztürk Ş., Kılıç Çakmak E., Akgün Ö.E., Karadeniz Ş. ve Demirel F. (2020). Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri. 28.Baskı. Ankara: Pegem Yayıncılık.

Cabestan, J. (2021). Social Governance in China Under Xi Jinping: Big Brother is Watching You. A. S. Ding, and J. P. Panda (Eds.), *Chinese Politics and Foreign Policy Under Xi Jinping: The Future Political* içinde (62- 84). Routledge.

Chen, Y.J., Lin, C.F. ve Liu, H.W. (2018). “Rule of Trust”: The Power and Perils of China’s Social Credit Megaproject. *Columbia Journal of Asian Law*, 32 (1), 1–36.

Cheng, H. W. J. (2014, November 1). Big Data for Development in China. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4224756>.

Chin, J. ve Wong, G. (2016, November 28). China’s New Tool for Social Control: A Credit Rating for Everything. *The Wall Street Journal* . 16.01.2024 tarihinde <https://www.wsj.com/articles/chinas-new-tool-for-social-control-a-credit-rating-for-everything-1480351590> adresinden alındı.

Cho, E. (2020, May 1) The Social Credit System: Not Just Another Chinese Idiosyncrasy. *Journal of Public & International Affairs*. 22.02.2024 tarihinde <https://jpia.princeton.edu/news/social-credit-system-not-just-another-chinese-idiosyncrasy> adresinden alındı.

Chorzempa M., Triolo P. ve Sacks S. (2018). China’s Social Credit System: A Mark of Progress or a Threat to Privacy?. *Peterson Institute for International Economics*. 28.01.2024 tarihinde <https://www.piie.com/publications/policy-briefs/chinas-social-credit-system-mark-progress-or-threat-privacy> adresinden alındı.

Daum, J. (2018, June 30). Credible Threat? Taiwan, Websites and Social Credit, China Law Translate. 27.02.2024 tarihinde <https://www.chinalawtranslate.com/en/credible-threat-taiwan-websites-and-social-credit/> adreinden alındı.

Donnelly, D. (2023, September 28). China Social Credit System Explained – What is it & How Does it Work? *Horizons*. 25.01.2024 tarihinde <https://joinhorizons.com/china-social-credit-system-explained/> adresinden alındı.

Elie, P. (2022, November 16). In Europe, the temptation of surveillance. *Philonomist*. 22.01.2024 tarihinde <https://www.philonomist.com/en/article/europe-temptation-surveillance> adresinden alındı.

Engelmann, S., Chen, M., Fischer, F., Kao, C. ve Grossklags, J. (January, 2019). Clear Sanctions, Vague Rewards: How China's Social Credit System Currently Defines "Good" and "Bad" Behavior. *FAT'19: Proceedings of the Conference on Fairness, Accountability and Transparency*. Digital Library. <https://dl.acm.org/doi/10.1145/3287560.3287585>.

Feldstein, S. (2019). *The Global Expansion of AI Surveillance*. Washington: Carnegie Endowment for International Peace. 12.12.2023 tarihinde https://carnegieendowment.org/files/WP-Feldstein-AISurveillance_final1.pdf adresinden alındı.

Fishel D. (2023, December 04). Artificial Intelligence (AI): What It Is and How It Is Used. *Investopedia*. 15.03.2024 tarihinde <https://www.investopedia.com/terms/a/artificial-intelligence-ai.asp> adresinden alındı.

Foucault, M. (1975). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Vintage Books.

Gall, M.D., Gall, J. P. ve Brog, W. R. (2003). *Educational Research: An Introduction* (7th ed.). Boston: Allyn and Bacon.

Girlando G. (2017). Panopticon and surveillance: an ethical approach to social control. Dipartimento Di Scienze Politiche. LUISS University. 27.02.2024 tarihinde https://tesi.luiss.it/19860/1/076532_GIRLANDO_GIULIA.pdf adresinden alındı.

Giddens, A. ve Philip W. S. (2013). *Sociology*. (7th pres). Polity Press.

Günbayı İ. (2019). Nitel Araştırmada Veri Analizi: Tema Analizi, Betimsel Analiz, İçerik Analizi ve Analitik Genelleme. 26.07.2024 tarihinde <https://www.nirvanasosyal.com/h-392-nitel-arastirmada-veri-analizi-tema-analizi-betimsel-analiz-icerik-analizi-ve-analitik-genelleme.html> adresinden alındı.

Hatton, C. (2015, October 26). China 'social credit': Beijing sets up huge system. BBC News. 26.12.2023 tarihinde <http://www.bbc.com/news/world-asia-china-34592186> adresinden alındı.

Hoffman, S. (2018, June 28). Social Credit: Technology-enhanced authoritarian control with global consequences. Australian Strategic Policy Institute. 28.10.2023 tarihinde <https://www.aspi.org.au/report/social-credit> adresinden alındı.

Impiombato D., Lau Y. ve Gyhn L. (2023). Surveillance, privacy and agency insights from China. ASPI. 15.03.2024 tarihinde <https://www.aspi.org.au/report/surveillance-privacy-and-agency-0> adresinden alındı.

Kalaman, S. (2019). Yeni Medya ve Dijital Gözetim: Türkiye'deki Sosyal Medya Kullanıcıları Üzerine Bir Araştırma, *Yönetim ve Ekonomi*, 26 (2), 576-594.

Keyvan, Ö. Z. (2022). Çin'in Sosyal Kredi Sistemi: Veri Odaklı Toplumda Ahlaki Yönetimin İnşası. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(1), 143-166.

Kiger, P. J. (2019, December 20). How artificial intelligence is totally changing everything. *HowStuffWorks*. 27.10.2023 tarihinde <https://science.howstuffworks.com/artificial-intelligence.html> adresinden alındı.

Konuk Kandemir N. ve Yıldırım İ. (2023). Toplumsal Düzen, Birey ve Ahlâk. Nebiye Konuk Kandemir (Ed.) *Sosyoloji Alanında Uluslararası Teori, Araştırma ve Derlemeler* içinde (1- 21) Ankara: Serüven Yayıncılık.

Kostka, G. (2019). China's Social Credit Systems and Public Opinion: Explaining High Levels of Approval. *New Media & Society*, 21(7), 1565-1593.

Lee, F. (2017, November 30). Die AAA-Bürger. *Zeit Online*. 15.10.2023 tarihinde <http://www.zeit.de/digital/datenschutz/2017-11/china-social-credit-systembuergerbewertung/eite-2> adresinden alındı.

Liu, C. (2019). Multiple Social Credit Systems in China. *Economic Sociology. The European Electronic Newsletter*, 21(1), 22-32.

Lincoln, Y. S., ve Guba, E.G. (1985). *Naturalistic Inquiry*. London: Sage.

Locker M., (April 24, 2018) "China's Terrifying 'Social Credit' Surveillance System Is Expanding," *Fast Company*. 03. 10.2023 tarihinde www.fastcompany.com/40563225/chinas-terrifying-social-creditsurveillance-system-is-expanding adresinden alındı.

Lyon, D. (2001). *Surveillance Society: Monitoring Everyday Life*. Buckingham: Open University Press.

Lyon, D. (2010). Surveillance, Power and Everyday Life. P. Kalantzis-Cope, K. Gherab-Martín (Eds.). *Emerging Digital Spaces in Contemporary Society: Properties of Technology* içinde (107–120). Springer.

Nandwani P. ve Verma R. (2021). A review on sentiment analysis and emotion detection from text. *Soc Netw Anal Min*.11(1), 81. 12.01.2024 tarihinde <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8402961/> adresinden alındı.

Neuman, L. W. (2014). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar* (S. Özge, Çev.). Ankara: Yayın Odası.

Öztürk, S. (2013). Filmlerle Görünürlüğün Dönüşümü: Panoptikon, Süperpanoptikon, Sinoptikon, *Gazi Üniversitesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (36), 133-151.

Phillips, D. J. (2004). Privacy policy and PETs. *New Media & Society*, 6(6), 691-706.

O'Meara, S. (November 14, 2016) A New App Rates Shanghai's Citizen's Honesty. *SixthTone*.12.02.2024 tarihinde <http://www.sixthtone.com/news/1554/new-app-rates-shanghai-citizens%20-honesty> adresinden alındı.

Raphaël R. ve Xi L. (January 2019). Quand l'État Organise La Notation De Ses Citoyens Bons Et Mauvais Chinois. *Le Monde Diplomatique*. 20.09.2023 tarihinde <https://www.monde-diplomatique.fr/2019/01/RAPHAEL/59403> adresinden alındı.

Robson, C. (1993). *Real World Research*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.

Rosano, F. (2022, April 1). Smart Citizen Wallet, FOIA al Comune di Bologna. *Privacy Network*. 11.01.2024 tarihinde <https://privacy-network.it/iniziativa/smart-citizen-wallet-foia-al-comune-di-bologna/> adresinden alındı.

Rosenberg R. (February 25, 2024). How Can AI Help Financial Advisors? <https://www.investopedia.com/how-can-ai-help-financial-advisors-8385520>

Ruan L. (2018). When The Winner Takes It All. Big Data in China and The Battle For Privacy. *ASPI (Australian Strategic Policy Institute)*. 23.02.2024 tarihinde https://ad-aspi.s3.ap-southeast-2.amazonaws.com/201806/Winner%20takes%20it%20all_0.pdf?VersionId=r0DDh71qxQgqwHtX8z8tmScoz55JQVyc adresinden alındı.

Shenton, A. K. (2004). Strategies for Ensuring Thrustworthiness in Qualitative Research Projects. *Education for Information*, (22), 63–75.

State Council (2014). Planning Outline for the Construction of a Social Credit System (2014-2020). 11.02.2024 tarihinde <https://digichina.stanford.edu/work/planning-outline-for-the-construction-of-a-social-credit-system-2014-2020/> adresinden alındı.

Thompson, S. A. ve Warzel, C. (December 20, 2019) . How to Track President Trump. *The New York Times*. 05.09.2023 tarihinde <https://www.nytimes.com/interactive/2019/12/20/opinion/location-data-national-security.html> adresinden alındı.

Toprak, A., Yıldırım, A., Aygöl, E., Binark, M., Börekçi, S. ve Çomu, T. (2014). *Toplumsal Paylaşım Ağı Facebook: "görülüyorum öyleyse varım!"*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Vieweg, S. (2021). AI and the Ethnical Challenge. S. H. Vieweg (Ed.), *AI for the Good: Artificial Intelligence and Ethics* içinde (143-160). Springer.

Von Blomberg, M. (2018). The Social Credit System and China's Rule of Law. *Mapping China Journal*, 2, 111-137. 23.02.2024 tarihinde https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3877623 adresinden alındı.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (5. bs.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yüksel, M. (2003). Mahremiyet Hakkı ve Sosyo-Tarihsel Gelişimi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, (58), 181-213.

Zhang, C. (2020). Governing (Through) Trustworthiness: Technologies of Power and Subjectification in China's Social Credit System. *Critical Asian Studies*, 52 (4), 565-588.

SOSYAL BELEDİYESİ UYGULAMALARI VE KONYA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİ¹

Nihal GÜNEŞ AY*

Duygu İLKHAN SÖYLEMEZ**

ÖZET

Kentleşme, nüfus artışı, küresel ısınma, nüfusun yaşlanması, artan sağlık sorunları gibi gelişmeler belediyelerin sorumluluklarını artırmıştır. Sosyal devlet uygulamalarına paralel olarak sosyal belediyecilik anlayışı da giderek yaygınlaşmaktadır. Günümüzde belediyeler temizlik, toplu ulaşım, su ve kanalizasyon gibi klasik görevlerinin yanında yeşil alanlar, spor tesisleri, yaşlı bakım merkezleri, mesleki eğitim faaliyetleri gibi sosyal belediyecilik faaliyetleri de yürütmektedirler. Hem toplumdan gelen talepler, dikkate almak ve hem de tekrar seçimleri kazanmak için belediyeler yepyeni görev ve sorumlulukları yerine getirmeye çalışmaktadırlar.

Türkiye'deki belediyeler sosyal belediyecilik konusunda adeta yarış halindedirler. Konya Büyükşehir Belediyesi sosyal belediyecilik anlamında çok çeşitli hizmetler sunmaktadır. Konya Büyükşehir Belediyesi sosyal belediyecilik anlamında engelli bakımı, meslek edindirme kursları, aşevleri, yaşlı bakımı, kültür ve spor alanlarında gençlere hizmet verme gibi çok çeşitli alanlarda faaliyetler yürütmektedir. Bu çalışmada Konya Büyükşehir Belediyesi'nin sosyal belediyecilik faaliyetleri anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Devlet, Sosyal Belediyecilik, Konya Büyükşehir Belediyesi

SOCIAL MUNICIPALITY PRACTICES AND THE CASE OF KONYA METROPOLITAN MUNICIPALITY

ABSTRACT

Developments such as urbanisation, population growth, global warming, aging of the population and increasing health problems have increased the responsibilities of municipalities. In parallel with social state practices, the concept of social municipalism is becoming more widespread. As of today, municipalities carry out social municipal activities such as green areas, sports facilities, elderly care centres, vocational training activities in addition to their classical duties such as cleaning, public transportation, water and sewerage. Municipalities have started to fulfil brand new duties and responsibilities in order to take into account the demands of the society and to win re-elections.

Municipalities in Turkey are in a race in terms of social municipalism. Konya Metropolitan Municipality offers a wide range of services in terms of social municipalism. Konya Metropolitan Municipality carries out activities in various fields such as disabled care, vocational courses, soup kitchens, elderly care, serving young people in the fields of culture and sports. In this study, social municipalism activities of Konya Metropolitan Municipality are explained.

Keywords: Social State, Social Municipalism, Konya Metropolitan Municipality

¹ Bu çalışma 1-2 Kasım 2023 tarihlerinde El-Bab/Suriye'de düzenlenen I. Uluslararası El-Bab Sosyal Bilimler Kongresi'nde sözlü olarak sunulan ve kongre kitabında (ss.27-33) tam metin olarak yayımlanan tebliğin genişletilmiş halidir.

* Öğr. Gör., Selçuk Üniversitesi, nihalay@selcuk.edu.tr,

** Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, duguilkhan@gmail.com,

1. GİRİŞ

Merkezi ve yerel yönetimden oluşan kamu sektörü, toplumsal hizmet sunmaktadır. Kentleşme, göç, adaletsiz birincil ve ikincil gelir dağılımı, dezavantajlı kesimlerin artışı, küresel kamusal mallar gibi faktörler sunulan toplumsal mal ve hizmetlerin niceliksel ve niteliksel artışına neden olmuştur. Ayrıca ekonomi politikalarında yaşanan değişim, devletin görev ve fonksiyonlarını yakından etkilemektedir. 20. yüzyılın başlarından itibaren Klasik, Neoklasik ve Keynesyen iktisat ana akım veya Ortodoks iktisat olarak adlandırılan görüşler egemen olmuştur. Ulusal ve küresel düzeyde izlenen ekonomi politikaları bu akımlar etrafında şekillenmiştir. Buna bağlı olarak dünyadaki iktisat öğretilerinde ağırlıklı olarak bu ana akım iktisat okulları bilinmektedir (Mearman, 2007: 2).

Kamu ekonomisi, mal ve hizmetlere talebi ifade eden toplumsal ihtiyaçların devlet tarafından sağlandığı, politik ve idari organlar tarafından alınan kararlar doğrultusunda, bütçe yoluyla organize edildiği ekonomik faaliyetlerdir. Kamu ekonomisi içinde yer alan hizmetlerin devlet organları aracılığıyla yerine getirilmesinde, toplumun kabul ve talep ettiği veya öncelikli gördüğü siyasi değerlere bağlı olabilmektedir (Edizdoğan, 1994: 7).

Merkezi yönetimin, yerel yönetimlerin ve kamu hizmeti sunan diğer kuruluşların yaptığı kamu hizmetleri konusunda sürekli değişim ve dönüşüm yaşandığı için, kamu hizmeti kavramının belirsizliği ve yasa koyucunun da bu konuya eğilmediği hakkında görüş birliği vardır (Truchet, 1982: 428). Kamu hizmeti, kamu tüzel kişileri veya bunların denetim, gözetim ve sorumluluğu altında özel kişiler tarafından yürütölen kamu yararı amacına yönelik faaliyetler (Giritli vd., 2006: 847; Gözler, 2003: 219) olarak nitelendirilir. Toplanan gelirler dolayısıyla gerçekleştirilen kamu harcamaları, kamu hizmetlerinin sınırını belirlemektedir. Devletin siyasal ve ekonomik açıdan sınırlarının belirlenmesinde, ekonomik akımların rolü bulunmaktadır. Devletin tarafsızlığı politikasının hakim olduğu dönemlerde kamu hizmetleri oldukça sınırlı tutulmuştur. Yaşanan savaşlar ve ekonomik krizler devletin müdahalesini ve kamu hizmetlerinin genişlemesini zorunlu kılmıştır.

Bu çalışmada öncelikli olarak kamu hizmeti anlayışında yaşanan gelişmelere değinilecektir. Sosyal devlet anlayışı ile birlikte gelişen sosyal belediyecilik alanında yeni hizmet alanları anlatılacaktır. Daha sonra dünyada uygulanan sosyal belediyecilik uygulamalarından örnekler verilecektir. Konya Büyükşehir Belediyesi'nin başlıca sosyal belediyecilik uygulamaları detaylandırılacaktır. Özellikle çocuk, genç, yaşlı ve engellilere yönelik hizmetlere yer verilecektir.

2. KAMU HİZMETİ ANLAYIŞINDA YAŞANAN GELIŐMELER

Devletin ekonomik ve sosyal yaşama müdahalesi ile kamu harcamaları boyut ve içerik olarak gelişmiştir. Devlet, bütçe sınırları içinde kalan harcamalarının niceliksel artışı yanı sıra kamu hizmetlerinde çeşitlilik artmıştır. Devletin yaşam içerisindeki yeri ile ürettiği kamusal mal ve hizmetler arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır.

Avrupa merkezli ve Avrupa'ya özgü bir ekol olan Merkantilizm, Orta Çağ ile Sanayi Devrimi arasındaki 1500-1800 yılları arasındaki dönemde popüler olmuştur. Bu düşünceye göre toplumların zenginlik kaynağı, sahip oldukları altın ve gümüş gibi değerli madenlere sahip olmaktır. Bu düşünceye göre bir ülke ne kadar değerli madene sahip ise o kadar zengindir. Merkantilist düşünce sınırlı olan altın üretimi dolayısıyla ticarete önem vermiştir. İthalata engeller getirilecek ve ihracatın önü açılacaktır. Dolayısıyla devletin temel işlevi ya da en önemli toplumsal hizmeti ülkeden altın çıkışını yasaklamaktır.

Merkantilist düşünceye tepki olarak Fizyokratlar doğmuştur. Fizyokratlara göre zenginliğin kaynağın doğa ve özellikle de tarım sektörüdür. Klasik iktisada yön veren "Bırakınız yapınlar,

bırakınız geçsinler” (Laissez Faire, Laissez Passer) sloganı Fizyokratlara aittir. Fizyokratlar bırakınız yapsınlar ilkesini iktisadi düzen için kullanmışlar siyasi anlamda ise monarşiyi savunmuşlardır. Fizyokrazi, doğal düzen fikrine sahiptir. Ekonomi için de doğal düzen geçerli olduğundan devlet ekonomiye müdahaleden kaçınmalı, yalnızca siyasi görevlerle meşgul olmalıdır. Zenginliğin tek kaynağı topraktır ve tarım sektörü önemlidir. İktisadi açıdan vergileme sadece tarım sektörü üzerine yapılmalıdır.

Klasik ekonomi doğal düzen fikrinden etkilenmiş, fizyokratların aksine uluslararası ticaretten iki tarafın da karlı çıkacağını ileri sürmüşlerdir. Klasik ekol ekonominin devlet müdahalesi olmadan mükemmel işlediğini, iktisadi problemlerin temel kaynağının devletin ekonomiye müdahalesi olduğunu ileri sürmektedir. Çünkü onlara göre devlet kötü bir aile reisi, üretmez, sürekli tüketir. O nedenle devlet ekonomide minimal düzeyde belli hizmetleri sunmalıdır. Devlet ekonomiye hiçbir şekilde müdahale etmemelidir.

1929 Buhranı Keynesyen ekolün çıkış noktası olmuştur. Keynesyen ekol, yaşanan deflasyonist baskıdan devletin harcama artışı ile kurtulacağını ileri sürerek, devletin özellikle maliye politikası ile ekonomiye müdahale etmesi gerektiğini savunmuştur (Jahan vd. 2014:53). Açık bütçe politikaları ile devletin gelirlerinin üzerinde harcama yapması halinde ekonomide istikrara kavuşulacaktır. Bugün devletlerin ekonomik ve sosyal yaşama daha fazla müdahil olarak milli ekonomiler içindeki payının yüksek olmasının nedeni, Keynesyen politikalarıdır.

Devletin müdahale anlayışında yaşanan değişim doğrudan kamu maliyesini etkilemiştir. Kamu hizmeti aslında bir kamu yararını gerçekleştirme tekniğidir (Ulusoy, 2004: 57). Filozofların ve bilim insanlarının yaşanan çağa, konjonktüre ve toplumsal yapı ve ihtiyaçlara göre devlet kavramına farklı yaklaşımları olmuştur (Oppenheimer, 2005: 29). Devlet olgusu ile ilk olarak Neolitik devrim veya tarım devriminde Asya tarım topluluklarında karşılaşıldığı görülmektedir (Claessen-Skalnik, 1993: 4). M.Ö. 10.000’li yıllarda avcılık ve toplayıcılıktan tarıma ve yerleşik düzene geçişin yaşandığı dönem, din temelli devlet olgusunun başlangıcını oluşturmaktadır. Ancak bu dönemlerde kamu hizmeti oldukça sınırlıdır.

Sosyal devlet refah harcamalarını genişleterek ve minimum düzeyde gelir garantisi sağlayarak oluşan sosyal risklere karşı muhtaç ve dezavantajlı kesimi korumaktadır (Türkoğlu, 2013: 279). Başka bir tanıma göre sosyal devlet kişilerin ve ailelerin statülerini dikkate almadan, gelir kaynakları ve servetlerine bakılmaksızın belli bir gelirin garanti edilmesi, hastalık, doğal afet, yaşlılık, işsiz kalma, salgın gibi riskleri en aza indirmek için piyasaya müdahaleyi içeren politikaları kapsamaktadır (Gough, 2008: 1).

Esasen sosyal devlet kendi geçimini sağlayamayanlara destek sağlamaktadır Standart ekonomik modele rağmen, insanların sosyal varlıklar olduğu açıktır. Sosyal devlet, piyasalar aracılığıyla etkileşime giren rasyonel ve bencil bireylere dayanan standart ekonomik model için bir bilmece ortaya çıkarmaktadır Aileler, işyerleri, topluluklar ve uluslar gibi gruplar içinde birlikte hareket edilmekte ve eşitsizlikler önemsenmektedir. Bu tür sosyal etkileşimlerin derin evrimsel kökleri olduğu için piyasalar aracılığıyla düzenlenmesi beklenmez (Saez, 2022: 24-25). Örneğin modern sağlık hizmetleri, gelişmiş ekonomilerdeki eğitimden bile daha pahalıdır. Devlet finansmanı yoksa yalnızca refah düzeyi yüksek olanlar sağlık hizmetini karşılayabilecektir. Bu nedenle, büyük ölçüde hükümet tarafından finanse edilen evrensel sağlık sigortası, şimdiye kadar herkese kaliteli bakım sağlamanın tek başarılı yolu olmuştur.

Kamusal alan, bir siyasi söylem alanı olarak başlangıçta erken kent toplumu ve yoksulluk ve yoksunluk sorunları ile sınırlıdır. Toplumun sanayileşmesi sırasında, işyerinde işçi hakları ve güvenlik önlemleriyle ilgili emek sorunlarına giderek artmıştır. Bugün sosyal devletin anayasal

müdahaleleri, politik ve sosyal boyutu aracılığıyla insan faaliyetinin tüm alanlarını kapsayacak şekilde daha da genişlemektedir (Koffas, 2019: 14). Yerel politikacılar, şehir sakinlerinin diğer yerleşim yerlerine göre daha yüksek düzeyde refah ve memnuniyetten (başka bir deyişle daha yüksek bir yaşam kalitesinden) zevk aldıklarını ikna edici bir şekilde göstermeye ve yaşam kalitesini iyileştirme çabalarını sosyal sorumluluk ve sürdürülebilir kalkınma uygulamaları yoluyla bildirmeye daha yatkındırlar (Jēkabsone ve Sloka, 2015: 659).

3. SOSYAL DEVLET VE SOSYAL BELEDİYECİLİK HİZMETLERİ

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 5. maddesi devletin görevini şöyle açıklamaktadır: “Kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır”. Ayrıca 5393 Sayılı Belediye Kanunu’nda, 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu’nda ve 5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu’nda sosyal belediyeçilik ile ilgili düzenlemeler yer almaktadır (Sevinç, 2015: 208-210).

Toplumsal refahı gerçekleştirmek sosyal devlet olmanın bir gereğidir. Halka en yakın kamu kurumu olması dolayısıyla belediyelerin toplumsal refahın yaygınlaştırılmasında önemli bir yeri vardır. Yerel yönetimler içerisinde belediyeler sosyal hakların sosyal politikalar aracılığıyla uygulanmaları merkezi yönetime göre daha kolaydır. Günümüzün yönetim anlayışı, toplum katılımını, doğrudan demokrasiyi ve sosyal adaleti vurgulayan alternatif modellere yönelik artan bir ilgiye tanıklık etmektedir. Ön plana çıkan bu paradigmalardan biri, yerel özyönetim ve tabandan karar alma ilkelerine dayanan bir siyasi felsefe olan sosyal belediyeçiliktir (Koç, 2016: 87-91).

Belediyeler toplumun ihtiyaçları ve sosyal yatırımların önemi konusunda farkındalığı teşvik edebilecek bir konumdadır. Özel sektör, sosyal grupları ve kamuya bağlı diğer oluşumlar, sosyal refahın artırılması için sorumluluk üstlenebilirler. Bütün bu kesimler toplumu oluşturan çeşitli kuruluşlar ve sektörler arasında ilişkiler kurulmasına yardımcı olabilirler. Kendi ilgi alanlarına giren konularda sağladıkları hizmetleri daha etkin bir şekilde entegre edebilirler. Belediyeler özellikle yoksulluğun azaltılması gibi önemli sosyal ve ekonomik içerikli sorunların çözümü için diğer paydaşlarla işbirliği içine girerek başrol üstlenebilir. Dolayısıyla belediyeler işveren, hizmet sunan, yatırım yapan, lider, bir araya getiren veya ortak olarak sosyal belediyeçiliğe katkı sunabilecek bir role sahiptir. Bilgi ekonomisinden kaynaklanan talepleri, iş dünyasından gelen sürekli personel eğitimi baskıları, belediyelerin görev alanlarını genişletmiştir. Belediyeler gençlere yönelik olarak mentorluk, staj programı ve işe yerleştirme olanakları sunabilir. Ayrıca engelli çalışanlar, yeni göçmenler ve işgücü piyasasına girmekte zorluklarla karşılaşan kişilere istihdam sağlamak, sosyal belediyeçilik anlayışı içerisinde değerlendirilir (Torjman ve Leviten-Reid, 2003: 6-7).

Bir siyasi felsefe olarak sosyal belediyeçilik, yerel toplulukların kendi kaderlerini şekillendirmede önemli bir rol oynaması gerektiği fikrine odaklanır. Özünde, belediyelerin yönetim süreçlerine aktif vatandaş katılımını teşvik ederek ademi merkezîyetçi karar alma mekanizmasının önemini vurgular. Bu bölüm, sosyal belediyeçiliği özgürlükçü belediyeçiliğin bir biçimi olarak kavramsallaştıran, konfederal düzenlemeleri ve yerel düzeyde doğrudan demokrasiyi savunan Bookchin (2015: 162) tarafından önerilen tanımı benimsemektedir.

Sosyal belediyeçiliğin kapsamını anlamak için, geleneksel siyasi yapıların ötesindeki uygulamalarını tanımak çok önemlidir. Sosyal belediyeçilik, ekonomik sistemler, çevresel sürdürülebilirlik, sosyal refah ve daha fazlasını kapsayan çeşitli politika alanlarına uzanır. Bu kapsamlı yaklaşım, sosyal belediyeçiliği modern toplumların karşılaştığı çok yönlü zorlukların ele alınmasında bütüncül bir çerçeve olarak konumlandırmaktadır.

Sosyal belediyeciliğin temellerini anlamak için teorik temellerini keşfetmek zorunludur. Sosyal belediyecilik düşüncesinin gelişiminde önemli bir figür olan Murray Bookchin, "Özgürlüğün Ekolojisi" (1982) adlı ufuk açıcı çalışmasında temel ilkeleri dile getirmiştir. Anarşist ve ekolojik felsefelerden ilham alan Bookchin, belediyelerin yönetimin birincil birimleri olacağı adem-i merkeziyetçi bir siyasi yapı önermiştir. Bu felsefe, belediyeler arasında işbirliği ve koordinasyonu teşvik etmek için konfederasyonların kurulmasını savunarak sadece adem-i merkeziyetçiliğin ötesine geçmektedir. Ayrıca sosyal belediyecilik, karar alma aracı olarak doğrudan demokrasiye güçlü bir vurgu yapar. Bu, politikaların formüle edildiği ve kararların kolektif olarak alındığı yerel meclislere aktif vatandaş katılımını içerir. Biehl'in (1998) de belirttiği gibi sosyal belediyecilik bağlamında doğrudan demokrasi sadece prosedürel bir formalite değil, sivil katılımı ve siyasi bilinci besleyen dönüştürücü bir süreçtir.

Sosyal belediyeciliğin kökleri, komünal yaşam, kooperatif hareketleri ve doğrudan demokrasinin ilk biçimlerindeki tarihsel deneylere kadar uzanmaktadır. Bununla birlikte, çağdaş söylemde yeniden canlanması, merkezi yönetim yapılarıyla ilgili hayal kırıklığına ve daha kapsayıcı ve katılımcı sistemlere duyulan arzuya bağlanabilir. Örneğin, belediye başkanı Juan Manuel Sánchez Gordillo liderliğindeki İspanya'nın Marinaleda kasabasının deneyimleri, arazi kolektifleştirme ve katılımcı karar alma dahil olmak üzere sosyal belediyecilik ilkelerinin pratikte uygulanmasına örnek teşkil etmektedir (Federici, 2014).

4. SOSYAL BELEDİYECİLİK UYGULAMA ÖRNEKLERİ

İki büyük dünya savaşının yıkıcı etkileri nedeniyle özellikle gelişmekte olan ülkelerin ulusal kalkınma anlayış ve çabaları gelişmiştir. 1992 yılında Birleşmiş Milletler tarafından Rio Yeryüzü Zirvesi'nde insanlığın tarihsel bir dönüm noktasında olduğu vurgulanmıştır. Bu zirvede gündeme getirilen Yerel Gündem 21 eylem planında, gerek uluslar arasında ve gerekse ulus içinde yoksulluğun, eşitsizliğin, cehaletin, küresel sorunların, açlık ve hastalıkların giderek artmasına dikkat çekilmiştir. Bu olumsuzlukların giderilmesi için çıkış yolu olarak insanların temel gereksinimlerinin karşılanması, hayat standartlarının iyileştirilmesi ve küresel sorunlara daha duyarlı olunması sıralanmıştır (Nakiboğlu ve Bozkaya, 2019:941; T.C. Cumhurbaşkanlığı). Küreselleşme ile hız kazanan bölgesel kalkınma, yerel kalkınma, toplumsal kalkınma gibi kavramlar, yerel kuruluşları ve yerel hizmetlerin önemini artırmıştır. Dünyanın herhangi bir yerinde yaşanan açlık, hastalık, yoksulluk, eğitimsizlik gibi olumsuzluklar kelebek etkisi gibi diğer ülkeleri de etkisinde bırakacaktır. Bu nedenle halka en yakın kamu kuruluşu olarak belediyelerin görev, sorumluluk ve fonksiyonları artmıştır.

Tarihsel bağlam, adem-i merkeziyetçi yönetime olan ilginin yenilenmesine katkıda bulunan sosyal adalet ve çevresel sürdürülebilirlik için küresel hareketleri de kapsamaktadır. Taban demokrasisi ve eşitliğe vurgu yapan Occupy hareketi, sosyal belediyecilikle uyumlu ilkelerin dikkate değer çağdaş bir örneğini teşkil etmektedir (Graeber, 2013). Karmaşık ve birbiriyle bağlantılı zorluklar karşısında sosyal belediyeciliğin önemi ortaya çıkmaktadır. Bu felsefe, dirençli, kapsayıcı ve sürdürülebilir toplulukları teşvik etmek için bir çerçeve sunmaktadır. COVID-19 salgınının ardından yerel yönetim, kriz yönetimi ve müdahaledeki rolüyle daha fazla dikkat çekmeye başlamıştır. Sosyal belediyeciliğin toplumsal dayanıklılık ve yerel karar alma süreçlerine yaptığı vurgu, küresel krizlerle boğuşan toplumların değişen ihtiyaçlarıyla örtüşmektedir.

Avrupa'da genellikle sosyal belediyecilik anlayışı geniş bir çerçevede değerlendirilmektedir. İngiltere'de sosyal belediyecilik çerçevesinde sosyal bakım, sağlık, kültür, eğlence ve eğitim hizmetleri, çevre düzenlemeleri, ulaşım ve gıda yardımlarının yanı sıra bilgi sunma, tavsiyelerde bulunma ve danışmanlık hizmetleri de verilmektedir (Ünal ve Caner, 2014: 39; Aydın, 2008: 65). İngiltere'de sosyal belediyecilik uygulamalarının ilklerinden birisi gaz ve su sosyalizmi olarak

adlandırılan 6rnektir. 1873'te Birmingham'da Joseph Chamberlain tarafından uygulamaya konmuştur. Glassow'da kent konseyi su hizmetini yeterince sunamayan iki şirketin yerine bu hizmeti belediyelere vermiştir. Chamberlain, 6ocukların beslenme gereksinimini yerine getirmek kadar eğitim hizmetlerini de sağlamının devletin g6revi olduğunu ifade etmektedir (Wikipedia, 2024). Chamberlain, yerel halkın ekonomik ve sosyal refahının artması i6in belediyelerin etkin ve girişimci olmasını savunan Fabian Akımı'ndan (Geniş bilgi i6in bkz. Gencer, 2020) b6y6k 6l66de etkilenmiştir. Bug6n itibariyle İngiltere'de sosyal belediyecilik kapsamında belediyeler evsizlere kalacak yer sağlama, spor tesisleri, m6ze, tiyatro, k6t6phane a6ma, park ve bah6elerin bakımı gibi hizmetlerin yanı sıra gen6lere ve engelli kişilere mesleki eğitim faaliyetleri sunmaktadır (şataf ve Mermer, 2017: 17).

Almanya'da yerel y6netim sistemi d6nyada 6rnek alınan modellerdendir. Her ne kadar Nazi d6neminde yerel y6netimlerin 6zerkliği ortadan kaldırılsa da; 1984 yılında yeniden yapılanma s6reci ile birlikte halkın katılımını geniş 6l66de sağlamıştır (Batal, 2010). G6n6m6zde Almanya'da sosyal belediyecilik kapsamında sosyal g6venceden yoksun olan kişilerin g6ndelik ihtiya6larını karşılamak i6in farklı yardımlar yapılmaktadır. Dezavantajlı kesimlere d6n6k olarak huzurevleri, bakımevleri, yetiştirme yurtları gibi kamusal binalar yapılmakta, engelliler i6in bakım ve eğitim hizmeti verilmekte, ekonomik yoksunluk i6inde bulunan aileler i6in konut ve arsa temin edilmektedir (Beki, 2010: 67).

Fransa merkeziet6i bir yapıya sahip olduğu halde belediyeler, sosyal politikaların yerel d6zeyde belirleyicisi ve uygulayıcısıdır. Belediyeler sosyal g6venlik sistemi dışındaki kişi ve aileler sosyal yardım yapılmakta, k666k 6ocukların korunması gibi hizmetler y6r6tmektedir (Beki, 2010:67). 1980'li yıllardan sonra uygulanan yerinden y6netim politikaları sayesinde belediyeler y6netsel ve mali a6ıdan g66lenmiştir (şeng6l, 2012: 43).

Danimarka'da sosyal hizmetler olarak sınıflandırılan koruyucu sağlık hizmetleri, kreş, g6nd6z bakımevleri ve huzurevlerinin a6ılması, dezavantajlı kesimler olan 6ocuk, kadın, engelli ve yaşlılara d6n6k hizmetler genellikle belediyeler tarafından yerine getirilmektedir (Beki, 2010:67). Danimarka'da 2007'de yapılan bir reform ile belediyeler ve b6lgeler yalın bir yerel y6netim yapısına kavuşmuşlardır (Akkurt ve Akman, 2023:1563).

Kantonlara ayrılmış İsvi6re'de belediyeler, yerel halkın sosyal g6vencesini sağlamak zorundadır. Belediyeler sosyal sorunları tespit etmek ve onları ortadan kaldırmakla g6revlidir. Yoksullukla m6cadele etmek, eğitim, spor ve sosyal alanlarda hizmetler vermekle y6k6ml6d6rl6r (Stadt Bern, 2013: 2).

İsve6'te 6ok g66l6 bir yerel y6netim geleneği vardır. 6niter devlet yapılanması olsa da belediyelerin y6netsel ve mali 6zerklikleri 6nemli d6zeyde sağlanmıştır. Demokratik katılımın sağlanması ve yoksul kesimlere y6nelik hizmetler yerel halkın ekonomik ve sosyal gelişimine katkı sağlamıştır (Erdem, 2012:212).

Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) belediye hizmetleri, kamu hizmetlerinin en etkili sunulduğu alanlardır. Belediyeler, federe devletlerin (eyaletlerin) y6netim organizasyonu i6erisinde olduk6a 6nemlidirler (Ayhan, 2008:117). ABD'de sosyal yardım ve sosyal hizmetler merkezi y6netim ile yerel y6netimler tarafından birlikte y6r6t6lmektedir. 65 yaş 6zerindeki bakıma ihtiya6ı olan yaşlılar, g6rme engelliler, 6alışamayan engelliler ve kimsesiz 6ocuklara y6nelik olarak belediyeler sosyal hizmet faaliyetlerinde bulunurlar (6ınarlı, 2011:273).

Avustralya'da t6m y6netim alanlarının dışında yerel y6netimler topluluklarla en yakın ilişki i6erisinde bulunmakta olup yerel ve topluluk ihtiya6larının karşılanması ve anlaşılması gibi konularda 6nemli bir avantaja sahiptir. Belediye hizmetleri eyaletler arasında farklılıklar arz

etmektedir. Belediyeler genel olarak yönetim, hizmet arzı, müdafaacılık (advocacy), varlık yönetimi, kent planlaması, toplumsal kalkınma gibi hizmetleri yürütmektedirler (Australian Government, 2008:2). Belediyeler alt yapı ve klasik belediye hizmetleri üzerine çalışsalar da, son 50 yıllık dönem içinde belediye hizmetlerinin genişliği ve fonksiyonlarında ciddi bir artış olmuştur. Özellikle sosyal belediyecilik bağlamında vatandaş odaklı hizmetlere daha fazla kaynak ve mesai harcamaktadırlar. Çocuk ve yaşlı bakımı, barınma ve sığınma tesisleri, seyyar yemekhaneler, kütüphane, sanat galerisi, golf sahası, yüzme havuzu, spor alanları ve müze açmak (Önez Çetin ve Kulaç, 2021:192) sosyal belediyecilik uygulamalarının başında gelmektedir.

Türkiye’de sosyal belediyecilik faaliyetleri 1970’li yıllardan itibaren başlamıştır. Küresel gelişmelerle birlikte 1990’larda belediyelerin sosyal görevlerinde artış yaşanmıştır. Nitekim 2000’li yıllara gelindiğinde ise yaşanan yönetsel ve toplumsal değişim yasal düzenlemelere de yansımıştır. Türkiye’de yürütülen başlıca sosyal belediyecilik faaliyetleri çocuklara, gençlere, yaşlılara, engellilere ve yoksul ailelere yönelik hizmetler ve ekonomik konut üretimi yanında kültür, spor, eğitim ve kişisel gelişim hizmetleri yer almaktadır (Balcılar ve Çınarlı, 2020:130-131).

Yerelleşme (desantralizasyon) anlayışının yaygınlaşması sonucunda işsizliğin azaltılması ve istihdamın artırılması, yerel kalkınmaya katkı sunulması, yoksullukla mücadele edilmesi gibi konuları yeniden değerlendiren belediyeler, merkezi yönetimin sınırlarında kalan bu uygulamaları yerel düzeyde gerçekleştirmeye başlamıştır (Keskin, 2008: 102). Bu uygulamalar özellikle büyükşehirlerin merkez ve ilçe belediyelerinde faaliyete geçirilmiştir. Günümüze kadar faaliyetini artarak sürdüren belediyelere, toplumsal talepler doğrultusunda yeni görev, sorumluluk ve anlamlar yüklenmiştir (Pektaş, 2010: 12). Her ne kadar Türkiye’de sosyal belediyecilik uygulamaları genişlemiş olsa da bu uygulamalarının aksamasına neden olan bazı faktörler de vardır. Bu faktörler: yöneticilerin tutarsız tutum ve davranışları, bilgi yetersizliği, plan ve koordinasyon eksikliği, mali kaynak yetersizliği, kalifiye eleman eksikliği ve nepotizmdir (Güven ve Yazar, 2021:25-26).

5. KONYA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ’NDE SOSYAL BELEDİYECİLİK UYGULAMALARI

Konya Büyükşehir Belediyesi, sosyal belediyecilik alanında başarılı uygulamalara sahip bir örnektir. Konya Büyükşehir Belediyesi, eğitim, sosyal yardım, kültür ve spor alanlarında birçok proje gerçekleştirmiştir. Örnek olarak, Gençlik Merkezleri, Engelsiz Yaşam Merkezi ve Kültür Evi Projeleri KOMEK (Konya Büyükşehir Belediyesi Meslek Edindirme Kursları) eğitim ve seminerleri gösterilebilir. Bu projeler, Konya’nın sosyal kalkınmasına önemli katkılar sağlamıştır. Konya Büyükşehir Belediyesi, sosyal belediyecilikte yenilikçi yaklaşımlar benimsemiştir. Teknolojiyi etkin bir şekilde kullanarak, mobil uygulamalar, online başvuru sistemleri ve sosyal medya üzerinden vatandaşlarla etkileşim sağlanmaktadır. Bu inovatif yaklaşım, Konya’yı sosyal belediyecilikte öncü bir şehir haline getirmiştir (KBB, 2024a).

Konya Büyükşehir Belediyesi’nde sosyal belediyecilik, toplumun sosyal ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yürüttüğü çalışmalardır. Bu çalışmalar, eğitim, sağlık, kültür, sosyal yardım gibi alanları kapsar. Türkiye’de sosyal belediyecilik kavramı ilk kez 1973–1977 döneminde aşevi ve fırın açan ve insanların gündelik ihtiyaçlarını doğrudan üretmeye yönelik yatırımlar yapan belediyeleri tanımlamak için kullanılmıştır.

Sosyal belediyecilik uygulamaları iki daire başkanlığı üzerinden yürütülmektedir. Sağlık ve Sosyal Hizmetler Dairesi Başkanlığı, törenler, organizasyonlar, sosyal etkinlikler alanındaki faaliyetlerinin yanında Engelliler Şube Müdürlüğü, Evde Bakım Hizmetleri Şube Müdürlüğü, Sağlık İşleri Şube Müdürlüğü, Sosyal Hizmetler Şube Müdürlüğü, Şehit ve Gazi Hizmetler Şube

Müdürlüğü olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Kurulan bir diğer birim ise Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığıdır. Her türlü kültürel ve sanatsal faaliyetlere destek vermek, yarışmalar ve sergiler açmak, konferans ve paneller düzenlemek gibi görevler yürütmektedir. Daire başkanlığı, bilim merkezi şube müdürlüğü, kültür merkezi şube müdürlüğü, kültür ve sanat faaliyetleri şube müdürlüğü, müze ve kütüphaneler şube müdürlüğü, sosyal araştırmalar merkezi şube müdürlüğü olarak ayrılmıştır ve faaliyetlerini sürdürmektedir (KBB, 2024b).

Sosyal Destekler Şube Müdürlüğü'nün sosyal belediyeçilik bağlamında görev, yetki ve sorumlulukları içerisinde “Sosyal Destekler Komisyonu Yönetim Kurulu tarafından belirlenen; öksüz, yetim, şehit yakını, gazi, gazi yakını, hasta, yolda kalmış, düşkün, engelli, yaşlı, yoksul, muhtaç, dar gelirlili, afetzedede, şiddete maruz kalmış gibi tüm dezavantajlı ihtiyaç sahipleri ile öğrenci ve amatör sporculara ayni ve nakdi destek hizmetlerini yürütmek” yer almaktadır. “Yetişkinler, yaşlılar, kadınlar, gençler, çocuklar gibi dezavantajlı gruplara yönelik yapılacak her türlü sosyal, kültürel hizmetleri düzenlemek, organize etmek ve yürütmek” Sosyal Destekler Şube Müdürlüğü'nün diğer bir sosyal belediyeçilik görevi içerisinde yer almaktadır. Müdürlük, gıda bankacılığı aracılığıyla yapılan bağışları kabul ederek ihtiyaç sahiplerine ulaştırmaktadır. Özellikle kış aylarında yaşanan olumsuz hava koşulları nedeniyle dışarıda veya yolda kalmış, kimsesiz, evsiz vatandaşlara barınma hizmeti vermektedir (<https://www.konya.bel.tr/birim/sosyal-hizmetler-subemudurlugu>).

Konya Büyükşehir Belediyesi'nin sosyal belediyeçilik projelerinin başarısı, katılımcılık, sürdürülebilirlik ve etkileşim gibi ölçütlerle değerlendirilmektedir. Bu projeler sayesinde, Konya'da eğitim fırsatları artmış, sosyal yardımlar yaygınlaşmış ve toplumsal dayanışma güçlenmiştir. Konya Büyükşehir Belediyesi'nin başarı hikâyesi diğer belediyelere örnek teşkil etmektedir. Konya Büyükşehir Belediyesi'nin sosyal belediyeçilik uygulamaları, toplumun sosyal ihtiyaçlarını karşılama ve kişisel gelişimlerini tamamlamak konularında önemli bir başarı hikâyesidir. İnovasyon, katılımcılık, farkındalık yaratmak, kişisel gelişim ve sürdürülebilirlik gibi faktörlerin başarıya katkı sağladığı görülmektedir (KBB, 2024a). Diğer belediyeler için bir ilham kaynağı olan Konya Büyükşehir Belediyesi, sosyal belediyeçilik alanında öncü bir rol üstlenmektedir.

Konya Büyükşehir Belediyesi bünyesinde 2004'den beri faaliyet gösteren Konya Büyükşehir Belediyesi Meslek Edindirme Kursları (KOMEK), Hayat Boyu Öğrenme alanında yeniliklerin öncüsü olmuştur. Kurum üretken, hoşgörü ve sorumluluk sahibi bireyler yetiştirmeyi amaç edinmiştir. “Halkın yaşam kalitesini yükselterek, toplumsal refahı artırmak için, her yaş ve eğitim düzeyindeki bireylere hayat boyu öğrenme amaçları doğrultusunda; ülkesini seven, bilimsel, akılcı düşünüp, problemlerini çözme becerisi kazanan, enerjilerini ve yeteneklerini ortaya çıkaracak, öğrenme, iş ve yaşam becerileri kazandırmak” (KOMEK, 2023) misyonu ile hareket etmektedir. Kursiyerlere bilişim teknolojileri, el sanatları, kişisel gelişim ve eğitim, yabancı diller gibi birçok farklı alanda, Milli Eğitim Bakanlığı ortaklığında sertifika destekli kurslar verilmektedir. KOMEK kursları, kent insanının genel eğitim ihtiyaçlarına cevap verirken, mesleki ve sanatsal bilgileri de geliştirilmektedir (KOMEK, 2024).

Tablo 1'de yıllar itibariyle KOMEK'in eğitimlerine katılan kursiyer sayısı gösterilmiştir. Aktif olarak faaliyete başlanılan 2004 yılında eğitim gören kursiyer sayısı 3801 olarak gerçekleşmiştir. Gerek nüfusun artması ve gerekse sunulan eğitim faaliyetlerinin çeşitlenmesi nedeniyle kursiyer sayısı her geçen yıl sürekli artmış ve 2023 yılına gelindiğinde kursiyer sayısı 191739'a ulaşmıştır.

Tablo 1: Yıllara Göre KOMEK Kayıt Sayısı Bilgileri

YIL	KURSIYER SAYISI
2004	3801
2005	5558
2006	12837
2007	16634
2008	18304
2009	14703
2010	15532
2011	25426
2012	29195
2013	36779
2014	56972
2015	80099
2016	95384
2017	100903
2018	142424
2019	152025
2020	93017
2021	118707
2022	210538
2023	191793

Kaynak: Konya Büyükşehir Belediyesi KOMEK Kayıt Sayıları (Son Güncellenme: 13 Aralık 2023) <https://acikveri.konya.bel.tr/tr/dataset/komek-kayit-sayilari/resource/478448fb-c723-450f-8bb5-3c5f6b2c98c3> (Erişim Tarihi: 10.06.2024).

Konya’da 33 KOMEK, 26 Aile Sanat ve Eğitim Merkezleri (ASEM), 12 Sanat ve Tasarım Atölyesi, 2 Sergi ve Satış Merkezi olarak toplamda 73 Eğitim Merkezi bulunmaktadır. Bunların yanı sıra 35 Spor Merkezi, 33 Çocuk Oyun Salonu hizmet vermektedir. ASEM ve KOMEK Kurs ve Spor Merkezlerinde verilen sertifikalı kurslar ücretsizdir.

Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından kurulan KOMEK ve ASEM şunlardır: Ahırlı Aile Sanat ve Eğitim Merkezi (ASEM), Ahşap Oyuncak Atölyesi, Akabe KOMEK, Akkise KOMEK, Akören KOMEK ve Aile Sanat ve Eğitim Merkezi (ASEM), Akşehir Aile ve Sanat Eğitim Merkezi (ASEM), Akşehir KOMEK, Akşemsettin KOMEK, Alaaddin KOMEK, Alakova KOMEK, Alavardı Aile ve Sanat Merkezi (ASEM), Aligav (Mahmudiye) KOMEK, Araplar KOMEK, Beyhekim - Kazeruni KOMEK, Beyşehir KOMEK ve Aile Sanat ve Eğitim Merkezi (ASEM), Bosna Hersek KOMEK, Bosna Hersek Tekstil Atölyesi, Bozkır Aile Sanat ve Eğitim Merkezi (ASEM), Büyük Aymanas KOMEK, Büyük Sinan Tasarım Merkezi, Cihanbeyli KOMEK ve Aile Sanat ve Eğitim Merkezi (ASEM), Çatalhöyük KOMEK, Çatalhöyük Aile ve Sanat Merkezi, Doğanhisar KOMEK ve Aile Sanat ve Eğitim Merkezi (ASEM), Ecdat Parkı Sergi ve Satış Merkezi, Emirgazi KOMEK ve Aile Sanat ve Eğitim Merkezi (ASEM), Ereğli Aile Sanat ve Eğitim Merkezi (ASEM), Ereğli KOMEK, Ertuğrul Gazi KOMEK, Gödene KOMEK, Güneysınır Aile Sanat ve Eğitim Merkezi (ASEM), Hacı Sadık KOMEK, Harmancık KOMEK, Hocacıhan KOMEK, Hüyük KOMEK ve Aile Sanat ve Eğitim Merkezi (ASEM), İçeri Çumra KOMEK, Ilgın ASEM, Kadınhanı ASEM, Karakulak Peluş Oyuncak Atölyesi, Karapınar Aile Sanat ve Eğitim

Merkezi (ASEM), Karapınar KOMEK, Karatay ASEM, Karatay KOMEK, Karkent KOMEK, Karşehir KOMEK, Kulu Aile Sanat ve Eğitim Merkezi, Kùltür Park Sergi ve Satış Merkezi, Ladik KOMEK, Mengene Aile Sanat ve Eğitim Merkezi (ASEM), Meram Aile Sanat ve Eğitim Merkezi, Mùmine Hatun Aile Sanat ve Eğitim Merkezi, ORHANGAZi KOMEK, Osmancık KOMEK, Sancak KOMEK, Sarayıcı Aile Sanat ve Eğitim Merkezi, Selçuklu Aile Sanat ve Eğitim Merkezi, Seydişehir KOMEK ve Aile Sanat ve Eğitim Merkezi (ASEM), Sızma Halı Kilim Atölyesi, Sündüs Öğülmüş Giyim ve Mefruşat Atölyesi, Tuzlukçu Aile Sanat ve Eğitim Merkezi, Yalıhüyük KOMEK Aile Sanat ve Eğitim Merkezi (ASEM), Yeniceoba KOMEK, Yunak KOMEK, Hatay Antakya KOMEK, Hatay Büyükdalyan KOMEK, Seydişehir Sergi ve Satış Merkezi.

Konya Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı Büyükşehir Belediyemiz Yaş Almışlara Destek Merkezi (YADEM) ile Konya Büyükşehir Belediyesi Engelli Destek Merkezi (ENDEM) tarafından engelli ve yaşlılara dönük faaliyetler gerçekleştirilmektedir. YADEM ve ENDEM tarafından gerçekleştirilen yaşlı ve engellilere yönelik hizmetler ve sayıları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Evde Sağlık ve Bakım Hizmeti İstatistikleri

Aylar/Hizmetler	Ev Ziyaretleri	Medikal Malzeme Desteği/Tamiri	Sosyal Aktivite	Araç Desteği	Kişisel Bakım ve Evde Temizlik	Ambulans Hizmeti
Ocak-Temmuz 2023	291	110	20	89	1311	437

Kaynak: Konya Büyükşehir Belediyesi Evde Sağlık ve Bakım Hizmeti İstatistikleri (Son Güncellenme: 1 Kasım 2023) <https://acikveri.konya.bel.tr/tr/dataset/evde-saglik-ve-bakim-hizmeti-istatistikleri/resource/bdb5f76e-79c8-4e63-89cb-b3b4e1b0bc30> (Erişim Tarihi: 10.06.2024).

Tablo 2'de YADEM ve ENDEM tarafından gerçekleştirilen yaşlı ve engellilere yönelik hizmetler ev ziyaretleri, medikal malzeme destek ve tamiri, sosyal aktiviteler, araç desteği, kişisel bakım ve evde temizlik ve ambulans hizmetlerinden oluşmaktadır. Ayrıca Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından Akıncılar, Akşemsettin, Dumlupınar, Esenler, Fatih, Gazalya Hatun Mahalle Konağı, Gevher Hatun, Kosova, Mahperi Hatun, Mehmet Akif, Musalla Bağları, Sakarya, Selçuki Hatun, Yazır, Malazgirt, Beyhekim ve Buhara olmak üzere toplam 17 Emekli Lokali hizmete açılmıştır. Emekli Lokalleri sayesinde emeklilerin zaman geçirebileceği, sosyalleşeceği, çay vb. içeceklerin ikram edildiği, gazete, dergi ve televizyon hizmetlerinin sunulduğu nezih ortamlar oluşturulmuştur.

Engelli ve dezavantajlı bireylere yönelik çalışmalar yapmak (Stratejik Hedef 25.2'ye göre) belediyenin stratejik hedefleri arasında yer almaktadır (KBB, 2019: 151). 2021 yılında Engelsiz Yaşam Merkezi kurulmuştur (KBB, 2022: 377). Bu bağlamda Konya ve ilçelerinde bulunan anaokulu, ilk ve orta öğretim okulu öğrencilerine, özel eğitim kurumlarında eğitim alan işitme engelli, down sendromlu, otistik vb. dezavantajlı öğrencilere yönelik evre eğitimleri vermek için projeler yürütölmektedir (KBB, 2022: 145). şehirde toplu taşımının yoğun olduğu otobüs duraklarında görme engelli bireylerin yararlanabilmesi için 200 adet sesli anons hizmeti verilmektedir (KBB, 2022: 190). Ortopedik engellilere mekanik tekerlekli sandalye ve akülü tekerlekli sandalye verilmiştir (KBB, 2022: 190). %40 ve üzeri engelli olan öğrencilere Kasım-Haziran ayları arasında 8 ay süreyle aylık olarak eğitim desteği sağlanmaktadır (KBB, 2022: 243). 2021 yılında Engelli ve Yaşlı Hizmetleri şube Müdürlüğu tarafından araç ve malzeme desteği, nakil hizmeti, ev temizliği, öz bakım, medikal malzeme yardımı, sosyal aktiviteleri içeren toplam

da 13.131 adet/kişi iş ve işlem yapılmıştır (KBB, 2022: 244). İşitme engellilere din eğitimi ve görme engelliler diksiyon eğitimi verilmiştir (KBB, 2022: 271).

Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından 2015 yılından itibaren öğrencilerin ders çalışabilecekleri 7 adet Bilgehane kurulmuş ve hizmete açılmıştır. Bunlar Keykavus, Sultan Alaaddin, Sultan Fatih, Kılıçarslan Gödene, Mustafa Lala Paşa Ilgın, Ali Ulvi Kurucu ve Melikşah Bilgehaneleri'dir. Tablo 3'te yıllar itibariyle açılan kurslar ve katılan öğrenci sayıları verilmiştir.

Tablo 3: Bilgehane Kayıt Sayıları

YILLAR	GÜZ OKULU	YAZ OKULU	TOPLAM
2015	610	870	1480
2016	830	980	1810
2017	1658	2400	4058
2018	1926	1599	3525
2019	3024	2776	5800
2020	3150	2300	5450
2021	8973	5224	14197
2022	11575	8038	19613
2023	16637	12423	29060

Kaynak: Konya Büyükşehir Belediyesi Bilgehane Kayıt Sayıları (Son Güncellenme: 13 Aralık 2023) <https://acikveri.konya.bel.tr/tr/dataset/bilgehane-kayit-sayilari/resource/3477b7cb-593e-4e30-bbce-b35886f12ddf> (Erişim Tarihi: 10.06.2024).

6. SONUÇ

Küreselleşme, ekonomik ve sosyal gelişmeler, küresel sorunlar ve toplumsal talepler gibi nedenlerle kamunun merkezi ve yerel yönetimlerinden talep ve beklentiler artmıştır. Piyasa mekanizmasının neden olduğu ve çöz(e)mediği sorunlar, negatif dışsallık olarak toplumun alt gelir gruplarına ve dezavantajlı kesimlere karşı daha acımasız olmaktadır. Belediyeler, yönettiği toplumun talep ve beklentilerine duyarsız kalmamaktadırlar. Bu nedenle her geçen gün görev ve sorumlulukları artmaktadır. Sosyal devletin bir uzantısı olarak sosyal belediyecilik uygulamaları belediyelerin reklam yüzü olarak da değerlendirilebilir. Kapitalist sistem içinde nüfusun dezavantajlı kesimlerine yönelik çalışmalar teoride yer almamaktadır. Savaş, kriz, göç, küreselleşme gibi olayların akabinde sosyal devlet uygulamalarına geçilmek durumunda kalmıştır. Yerel halka en yakın kamu kuruluşu olan belediyeler, halkın sosyal, kültürel ve ekonomik taleplerine duyarsız kalmamıştır. Yalnızca yasal zorunluluklardan değil, halktan gelen talep ve beklentiler de belediye hizmetlerinin boyutunun gelişmesine katkı sağlamıştır.

Türkiye'de büyükşehir belediyeleri, toplumun bazı imkânlardan yoksun olan kesimlere çok yönlü hizmetler sunmaya başlamışlardır. Konya Büyükşehir Belediyesi sosyal belediyecilik alanında dezavantajlı kesimlere yönelik yoğun çalışmalar sürdürmektedir. Gençler, yaşlılar, bakıma muhtaç olanlar, çocuklar, kadınlar ve engelliler ile ilgili eğitimler verilmekte, aynı veya nakdi destek verilmekte, meslek edindirilmekte, sosyal yaşama katılımları kolaylaştırılmakta, belediye hizmetlerine erişilebilirlik sağlanmaktadır. Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından yürütülen sosyal belediyecilik uygulamaları yakın çevre il ve ilçe belediyeleri tarafından da örnek alınmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

ıkar atışması: Yazarlar çıkar atışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir.

Yazar Katkısı: Yazarlar bu çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Peer Review: Externally peer reviewed.

Conflict of Interest: The authors declared that they have no conflict of interest.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Authors Contributions: The authors contributed equally to this study.

KAYNAKÇA

- Akkurt, İ. ve Akman, Ç. (2023). Danimarka'da Yerel Yönetimler ve Mali Yapıları. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(4), 1563-1592.
- Australian Government (2008). *Annual Report 2007-08*. Australia: Australian Government Department of Infrastructure, Transport, Regional Development and Local Government. 10.06.2024 tarihinde <https://nla.gov.au/nla.obj-1115098990/view?sectionId=nla.obj-1641811184&partId=nla.obj-1119521459> adresinden alındı.
- Aydın, M. (2008). *Sosyal Politika ve Yerel Yönetimler*. İstanbul: Şenyıldız Matbaası.
- Ayhan, U. (2008). Amerika Birleşik Devletlerinde Yerel Yönetimler. *Sayıştay Dergisi* (70), 103-120.
- Balcılar, A.N. ve Çınarlı, S. (2020). Türkiye'de Sosyal Belediyecilik Uygulamaları ve Bornova Belediyesi Örneği. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(2), 122-156.
- Batal, S. (2010). Almanya'da Yerel Yönetimler ve Türkiye Yerel Yönetim Yapısı ile Mukayeseli Değerlendirmesi. *Mevzuat Dergisi*, 13(147).
- Beki, A. (2009). *Türkiye'de Sosyal Belediyecilik: Ümraniye Belediyesi Örneği*. İstanbul: Sena Ofset.
- Biehl, J. (1998). *The Politics of Social Ecology: Libertarian Municipalism*. Black Rose Books.
- Bookchin, M. (1980). *Toward a Philosophy of Nature: Essays on the Abolition of Man*. Black Rose Books.
- Bookchin, M. (1982). *The Ecology of Freedom: The Emergence and Dissolution of Hierarchy*. Cheshire Books.
- Bookchin, M. (2015). *Geleceğin Devrimi Halk Meclisleri ve Doğrudan Demokrasi*. Çev. İbrahim Yıldız-Soner Torlak, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Claessen H. J.M. ve Skalnik, (1993). *Erken Devlet*. İstanbul: İmge Yayınları.
- Çınarlı, S. (2011). *ABD'de Yerel Yönetimin Ana Hatları*. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 12(1), 265-281.
- Edizdoğan, N. (1994). *Kamu Maliyesi*. 4. Baskı, Bursa: Ekin Kitabevi.
- Erdem, A. (2012). Belediyeler Özelinde Türkiye-İsveç Yerel Yönetimleri Karşılaştırması. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* (30), 185-214.
- Federici, S. (2014). *Revolution at Point Zero: Housework, Reproduction and Feminist Struggle*. PM Press.
- Gencer, T. (2020). Yön Dergisinde Fabiancılığın İzleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (49), 225-242.
- Gough, I. (2003). Refah Devleti. (Çev.: Kamil Güngör), *New Palgrave Dictionary of Economics*, (4). 10.06.2024 tarihinde <http://www.canaktan.org/politika/antLleviathan/diger-yazilar/gungor-refah-devleti.pdf> adresinden alındı.
- Graeber, D. (2013). *The Democracy Project: A History, a Crisis, a Movement*. Spiegel & Grau.
- Güven, A. ve Yazar, B. (2021). Tüm Canlılar İçin Sosyal Belediyecilik. *Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 17-40.
- Jahan, S., Mahmut, A.S., Papageorgiou, C. (2014). What Is Keynesian Economics? *Finance & Development, September 2014*, 51 (3), 53-54.
- Jëkabsonë, I. ve Sloka,, B. (2015). *Municipalities and Social Responsibility, Salaspils Municipality Case*. The 9 th International Days of Statistics and Economics. Prague, September 10-12, 655-666.
- KBB. (2019). *2020-2024 Stratejik Planı*. Konya Büyükşehir Belediyesi.
- KBB. (2022). *2021 Yılı Faaliyet Raporu*. Konya Büyükşehir Belediyesi.
- KBB. (2024a). *Hizmetler*. Konya Büyükşehir Belediyesi. 10.11.2024 tarihinde <https://www.konya.bel.tr/hizmet> adresinden alındı.

KBB. (2024b). *Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı*. Konya Büyükşehir Belediyesi. 10.11.2024 tarihinde <https://www.konya.bel.tr/birim/kultur-ve-sosyal-isler-dairesi-baskanligi> adresinden alındı.

Keskin, B. (2008). *Yoksulluğa Yerel Müdahale Sosyal Belediyecilik Karşılaştırmasında Eminönü ve Beşiktaş Belediyeleri Örnekleri*. Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Koç. T. (2016). Yerel Yönetimlerde Siyasal Açından Farklı Yerel Özerklik Uygulamaları ve Örnekleri. *Mülkiye Dergisi*, 40 (1), 87-109.

Koffas, S. (2019). Social and Political Theory of Social Movements for the Social State. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 10 (1), 9-15.

KOMEK. (2023). *Hakkımızda*. Konya Büyükşehir Belediyesi Meslek Edindirme Kursları. 10.11.2024 tarihinde <https://komek.org.tr/page.php?PageID=2&SubPageID=30&lng=tr> adresinden alındı.

KOMEK. (2024). *Akademiler*. Konya Büyükşehir Belediyesi Meslek Edindirme Kursları. 10.11.2024 tarihinde <https://www.komek.org.tr/page.php?PageID=54&SubPageID=60&lng=tr> adresinden alındı.

Mearman, A. (2007). *Teaching Heterodox Economics Concept, The Handbook for Economics Lecturers*. The Economics Network, 1-40.

Nakiboğlu, A. ve Bozkaya, Ş. (2019). Sürdürülebilir Kalkınma Kapsamında Çevre Zirveleri. *Route Educational and Social Science Journal*, 6(11), 934-950.

Oppenheimer, F. (2005). *Devlet*. Ankara: Phoenix Yayınları.

Önez Çetin, Z. ve Kulaç, O. (2021). Avustralya Yönetim Sistemi İçerisinde Yerel Yönetimler. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(24), 184-205.

Pektaş, E. K. (2010). Türkiye’de Sosyal Belediyecilik Uygulamaları ve Temel Sorunlar. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 5(1), 4-22.

T.C. Cumhurbaşkanlığı, Rio 20 Süreci Hakkında, Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 10.06.2024 tarihinde http://www.surdurulebilirkalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2016/07/Rio_20_S%C3%BCreci_Hakkında.pdf adresinden alındı.

Torjman, S. ve Leviten-Reid, E. (2003). *The Social Role of Local Government*. Canada: The Caledon Institute of Social Policy. 10.06.2024 tarihinde <https://maytree.com/wp-content/uploads/The-Social-Role-of-Local-Government.pdf> adresinden alındı.

Saez, E. (2022). Understanding the Social State. *Finance & Development*, March 2022, IMF, 23-25.

Sevinç, İ. (2015). Sosyal Belediyecilik Uygulamalarında Kent Bilgi Sistemlerinin Kullanımı: Konya Büyükşehir Belediyesi Örneği. *Yönetim ve Ekonomi*, 22(1), 201-218.

Stadt Bern (2013). *Sosyal Yardım Bilgi Formu*. Eğitim, Sosyal ve Spor Müdürlüğü. 10.06.2024 tarihinde file:///C:/Users/AY/Downloads/6006_flyer_infoblatt_sozialhilfe_tuerkisch_web.pdf adresinden alındı.

Şataf, C. ve Mermer, B. (2017). Avrupa’da Sosyal Belediyecilik Anlayışı ve Türkiye. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 8(17), 13-33.

Şengül, R. (2012). Fransa’da Yerinden Yönetim Politikalarının Belediye Yönetimine Etkileri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(20), 31-44.

Ulusoy, A. (2004). *Kamu Hizmeti İncelemeleri*. İstanbul: Ülke Kitapları.

Ünal, F. ve Caner, C. (2014). Yerel Yönetimler ve Sosyal Politikalar: Sosyal Belediyecilik. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 49(2), 31-49.

Wikipedia (2024). *Joseph Chamberlain*. 10.06.2024 tarihinde https://en.wikipedia.org/wiki/Joseph_Chamberlain adresinden alındı.

10.06.2024 tarihinde <https://acikveri.konya.bel.tr/tr/dataset/komek-kayit-sayilari/resource/478448fb-c723-450f-8bb5-3c5f6b2c98c3> adresinden alındı.

10.06.2024 tarihinde <https://acikveri.konya.bel.tr/tr/dataset/evde-saglik-ve-bakim-hizmeti-istatistikleri/resource/bdb5f76e-79c8-4e63-89cb-b3b4e1b0bc30> adresinden alındı.

10.06.2024 tarihinde <https://acikveri.konya.bel.tr/tr/dataset/bilgehane-kayit-sayilari/resource/3477b7cb-593e-4e30-bbce-b35886f12ddf> adresinden alındı.

10.06.2024 tarihinde <https://acikveri.konya.bel.tr/tr/dataset/bilgehane-merkez-konum-bilgileri/resource/c7d49e93-d9b2-4b34-a176-424b74c1fc1e> adresinden alındı.

10.06.2024 tarihinde <https://acikveri.konya.bel.tr/tr/dataset/komek-merkezleri/resource/427cb0ce-5c93-4479-9c24-777e9cc7bdad> adresinden alındı.

ÇOKKÜLTÜRCÜLÜĞÜ “GÖZDEN DÜŞEN BİR FRAKSİYON” BAĞLAMINDA YENİDEN OKUMAK

Yunus EROĞLU*

ÖZET

Kültür, toplumların varoluşlarından itibaren inşa ettikleri, her topluma özgü birer kaynak niteliği taşımaktadır. Bu kendine özgünlük, her sosyal grubun birbirinden farklılığını apaçık kılmaktadır. Kültürel anlamda farklılıkları belirginleşen toplumların bir arada yaşaması ise çoğu zaman sosyal ve politik sorun haline gelmiştir. Bu sebeple çokkültürlü toplumlar bu farklılıkları ya birer kaynak ya da tehdit olarak görmüş ve bunu yönetmenin yolunu aramışlardır. Bu durumu yönetme arayışları arasında ulus devlet inşası, asimilasyon politikaları, homojenleştirici eğilimler, çokkültürcülük politikaları, kültürlerarasılık gibi temel yönelimler vardır. Her ne kadar kültürel çeşitliliğin zenginlik olarak addedilmesi ile çokkültürlülük önemsense de son dönemlerde özellikle kitlesel göç dalgalarının büyük etkisi neticesinde çokkültürcülüğün popülaritesi azalmış ve ulusal kültürlerin korunmasına yönelik reaksiyonlar yeniden gündeme gelmiştir. Bu araştırma, kültürel farklılıkların bir arada yaşama formlarına dikkat çekmeyi ve ulusal kültürlerin geleceğini çokkültürcülük ekseninde yeniden ele almayı amaçlamaktadır. Durum çalışmasını metodolojik analiz birimi olarak kullanan bu araştırma, çokkültürcülük olgusunu derinden analiz edebilmek için çokkültürcülüğün tarihsel süreç içerisindeki gelişimini, diğer bir arada yaşama modelleri ile olan farklılıklarını ve uygulama alanlarındaki temel çelişkileri gözler önüne sermesi bakımından önem taşımaktadır. Ayrıca metodolojik bağlamda, çokkültürcülüğün ulusal kültürlerin sonunu mu getireceği ve bu kültürel çeşitliliğin bir arada yaşamasının çokkültürcülük politikaları ile mümkün olup olmayacağı; bu araştırmanın temel tartışma zeminini oluşurmaktadır. “Kültürlerarasılık”, “çokkültürcülük” ve “kültürlerarası diyalog” gibi olgular ise birer argüman olarak tartışmaya katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Çokkültürcülük, Kültürlerarasılık, Kültürel Diyalog.

RE-READING MULTICULTURALISM IN THE CONTEXT OF “DISPUTED FRACTION”

ABSTRACT

Culture is a resource specific to each society, which societies have built since their existence. This uniqueness makes obvious the difference of each social group from each other. The coexistence of societies whose cultural differences have become evident has often become a social and political problem. For this reason, multicultural societies have seen these differences either as a resource or a threat and have sought ways to manage them. Among the quests to manage this situation, there are basic tendencies such as nation-state construction, assimilation policies, homogenizing tendencies, multiculturalism policies and interculturalism. Although multiculturalism is considered important with the recognition of cultural diversity as richness, the popularity of multiculturalism has decreased recently, especially as a result of the great impact of mass migration waves, and reactions towards the protection of national cultures have come to the agenda again. This research aims to draw attention to the forms of coexistence of cultural differences and to reconsider the future of national cultures on the axis of multiculturalism. This research, which uses the case study as a methodological analysis unit, is important in terms of revealing the development of multiculturalism in the historical process, its differences with other models of coexistence, and the basic contradictions in its fields of application in order to deeply analyze the phenomenon of multiculturalism. In addition, in the methodological context, whether multiculturalism will bring about the end of national

* Dr. Öğr. Üyesi, Hakkari Üniversitesi, yunuseroglu@hakkari.edu.tr,

cultures and whether the coexistence of this cultural diversity will be possible with multiculturalism policies; It constitutes the main discussion basis of this research. Phenomena such as “interculturalism”, “multiculturalism” and “intercultural dialogue” contribute to the discussion as arguments.

Keywords: Cultur, Multiculturalism, Interculturalism, Cultural Dialogue

1. GİRİŞ

Toplumsal ihtiyaçların karşılanması konusunda önemli ipuçları sunan kültür, insanların sosyal varlıklar olmaları dolayısıyla toplumu bir arada tutan; ürettiği normlar ve değerler vasıtasıyla toplumdaki problemlerin aşılmasına imkân sunan; toplumun varlığını kanıtlayan bir unsur olmaktadır. Diğer taraftan küreselleşme ile birlikte kültür mefhumunda birtakım değişimler yaşanmış; uluslar maddi ve maddi olmayan unsurlarını hem kaybetme riskiyle hem de küresel kültüre karşı direnme gerekliliğiyle karşı karşıya kalmışlardır. Bu bağlamda, kültürel çeşitliliğe sahip toplumların, kendi içlerinde bir arada yaşama yetilerini, küreselleşmenin ortaya koyduğu çokkültürcü politikalar dolayısıyla kaybetmeye başlamış oldukları iddiasından hareketle yeni bir bağlam yaratmaya çalışmışlardır. Kuşkusuz küreselleşmenin kültür üzerine en büyük etkisi olan farklılıkların belirginleştirilmesi, toplumların bir arada yaşamalarına olanak veren unsurları bir bir tüketmiştir. Böylelikle daha önce farklılıklarının farkına bile varmadan iç içe yaşayan eşsiz kültürler, bu değişim neticesinde farklılıklarını keşfetmişler ve kendi kültürel kimliklerini koruma refleksi göstermeye başlamışlardır.

Kültür, açık bir ifadeyle; toplumların varoluşundan itibaren edindikleri ve sahip oldukları maddi ve maddi olmayan kaynakların toplamıdır. Bu yaratımlar, her sosyal grupta farklılık gösterdiği için, kültür; dini, etnik, ekonomik yapım süreçlerinden geçmekte ve her toplumun kendine özgü bir kültürü oluşmaktadır. Bu farklılıklar, bir zenginlik olarak kabul edilse bile birçok toplumda bu çatışmaya dönüşmektedir. Çoğu zaman, farklı kültürlerin bir arada yaşamaları, “biz”-“öteki” inşasına fırsat sunmuş ve farklı olanın yok edilmesine, asimile edilmesine neden olmuştur. Gelenen son noktada ise farklılıkları bir arada yaşatma modellerinden çokkültürcülük politikaları geliştirilse de bu politikaların birtakım çekinceleri bulunmaktadır. Kuşkusuz küreselleşme denilen sınırların ortadan kalkması ve “farklı” olanla yüzleşme; bir arada yaşamayı zorunlu kılabilmektedir.

Küreselleşme olgusu, sadece ekonomik ve teknolojik akışlarla değil aynı zamanda kültürel akışlarla da toplumun yapısına etki edebilmektedir. Küreselleşme, yerel kültürleri bir noktada farkındalık yaratarak ortaya çıkarmakta ve görünür kılmaktayken diğer taraftan hegemonik-mono kültüre entegre etmektedir. Farklılıkların bir arada yaşamalarına olanak sunan modellemelerin salt teorik temellere dayandırılmasına eleştirel bir bakış açısı sunan bu çalışmada çokkültürcülük, kültürlerarasıcılık, küreselleşme ile birlikte yerel kültürlerin maruz kaldığı değişim konuları tartışılmaktadır. Bu çalışmanın temel argümanlarından olan çokkültürcülük politikaları ve kültürlerarasıcılık; “kültürel akış”, “kültürlerarası diyalog” ve “kültürlerarası etkileşim” gibi yaklaşımlarla zenginleştirilmeye çalışılacaktır.

2. FARKLILIKLARI YÖNETMENİN LIBERAL ÇARESİ: ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK

Çokkültürcülük, en yaygın anlamı ile farklı kültürler arasında saygıyı ve eşit değeri sağlamaya yönelik bir yönetim iradesinin bulunmasıdır. Asimilasyon politikalarına karşı kültürel farklılıkların korunmasını amaçlayan devletlerin politikalarında görülmektedir. Çokkültürcülüğün politik ve felsefi referansları bu anlamda geniş ölçüde liberaldir (Bennett, 2015: 19). Çokkültürcülük politikalarının uygulama alanının muhtemel zemini, kültürel çeşitlilik zeminidir. Kültürel çeşitlilik ise temelde iki kaynaktan oluşmaktadır. Bunlardan ilki; belirli bir devlet içinde birden fazla ulusun bir arada yaşamasıdır. İfade edilen ulus kavramı, bir yurtda yaşayan, kendine ait bir dili ve kültürü olan, kurumsal olarak az çok olgunlaşmış tarihsel cemaatleri işaret etmektedir. Kültürel çeşitliliğin diğer kaynağı ise göçtür. Bu kaynağa işaret eden durum, bir ülkenin başka kültürlerden kişi/aile alması ve alınan bu göçmenlerin kültürlerinin belirli oranda korunmasına izin verilmesidir. Böylelikle kültürel çoğulculuk sağlanmış olur (Kaymlicka, 2015: 18). Bu bağlamda

ABD, Kanada ve Avustralya gibi kültürel çoğulculuğun göç kaynağı ile oluşan temel prototipleri olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır (Say, 2017: 29).

Ayrıca şunu da eklemek gerekir ki; çokkültürcüluğ politikaları, farklı ulusal bağlamlarda yer alan çeşitli versiyonlara da sahiptir. Bu hususta yedi çokkültürcüluğ politikasını şu şekilde sıralamak mümkündür;

1. Azınlıklara karar alma süreçlerinde söz hakkı tanıyan politikalar
2. Sembolik tanınma politikaları (örneğin geçmişteki adaletsizlikler için resmi özürler)
3. Yeniden dağıtım (örneğin yerlilerin arazi taleplerinin çözömlenmesi)
4. Koruma (örneğin farklı kültürleri veya dilleri korumaya yönelik önlemler)
5. Belirli yasal gerekliliklerden muafiyetler
6. Yardım (örneğin azınlık okullarının kamu finansmanı veya pozitif ayrımcılık) ve
7. Özerklik (Stokke ve Lybæk, 2016: 3).

Nitekim çokkültürcüluğ mefhumu, ilk olarak 1957 yılında İsviçre’de kullanılsa da gerçek manasını Kanada’da bulmuş, müteakiben diğer İngilizce konuşan ölkelere hızlıca yayılmış ve buralarda tartışılma fırsatına erişmiştir. Modern anlamda çokkültürcüluğ kavramı, İngiliz Milletler Topluluğu ölkelerinde yoğun bir biçimde gündeme gelmiş olsa da Kanada, çokkültürcüluğün en iyi uygulama alanı olmuştur (Özensel, 2012: 62). Fakat her bir çokkültürcüluğ tecrübesinin kendine özgü ve bölgesel dinamiklere ilişkin olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Bu türler farklı ulusal bağlamlarla çeşitli şekillerde ilişkilidir ve örneğin Kanada çokkültürcüluğu ile İngiliz çokkültürcüluğu arasında bir ayrım söz konusudur. Taylor (1994) ve Kymlicka'nın (2012, 2015) kaleme almış oldukları Kuzey Amerika bağlamlarında; Kızılderili ve Fransız Kanadalı ulusların deneyimleri, azınlık kültürleri için belirli haklara dikkat çekerken; Modood (2007, 2013) ve Parekh (2006) gibi Britanyalı çokkültürcüler ise; imparatorluk sonrası Britanya'nın, İngiliz Milletler Topluluğu'nun vatandaşları olan göçmenlere ve onların soyundan gelenlere karşı yükümlölükleri bağlamında hak ve iddialara vurgu yapmışlardır. Britanya ve Kıta Avrupası'nda, Kuzey Amerika'nın aksine, çokkültürcüluğ tipik olarak göçle bağlantılıdır. Kanada’da çokkültürcüluğ sıklıkla dil ve ulus mefhumuna ilişkilendirilirken, ırk, etnik köken ve din konuları Avrupa’da merkezi bir konumda yer almaktadır (Stoke ve Lybæk, 2016: 4).

Çokkültürcüluğün bir arada yaşama modeli olarak doğuşu, hızlı fakat süreklilik arz eden bir gelişim çizgisinde ilerlememiştir. Özellikle 70’lerden 90’lara gelinceye dek çokkültürcüluğ politikalarına ve azınlık haklarının tanınmasına dönük bir eğilimin var olduğu görölmektedir. Kuşkusuz bu süreç, üniter devlet modellerinin keskin bir vetosu olmasa da hem devletler nezdinde hem de uluslararası organizasyonlar nezdinde homojen devlet yapılanmalarının yüksek sesli eleşitirilerine işaret ediyordu. 1990 sonrasında ise ibrenin yeniden homojen yapı, kimlik ve ortak değerler yönüne döndüğu görölmektedir. Bilakis asimilasyon politikalarının geri döndüğünden bahsetmek bile mümkün hale gelmiştir. Çokkültürcüluğün gözden düşme sebebinin açık bir şekilde çeşitli kültürlerin uyum içinde olmalarının “çok ileri gittiği” ve onların yaşam modellerini tehdit ettiğine dair korkular olduğunun ifade edilmesi pekâlâ mümkündür. Bu eğilimin artması ise popölist sağcı partilerin yükselişiyle kendini göstermektedir (Yardım, 2017: 219). Fakat şunu da eklemek gerekir ki çokkültürcüluğ, tarihsel bağlamında değerlendirildiğinde bir yanıyla insanlık tarihi kadar eskidir. Bu da şu anlama geliyor ki farklı kültürler, bir arada yaşamanın yollarını çok uzun zaman önce bulmuşlardır. Ve bunu yaparken kullanmış oldukları sihirli buluş, “çeşitliliğe saygı”dır. Daha spesifik bir fenomen olarak ise 1960’larda insan haklarının yeni reformu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çokkültürcüluğ meselelerine ilişkin önemli katkılar ortaya koyan Kymlicka (2015), çokkültürcüluğu temel bir arada yaşama modeli olarak sunarken; etnik ya da ulusal bir grubun talep

etmiş olduğu iki tür hak üzerinden bir ayırım ortaya koymakta ve bu iki hakkın yol açacağı bazı tehlikelere dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki, bir grubun kendi üyeleri karşısında talep etmiş olduğu haklara; ikincisi ise, grubun genel olarak toplum karşısındaki hak taleplerine işaret etmektedir. “İç kısıtlamalar” ve “dış korumalar” olarak tasnif edilen bu haklardan iç kısıtlamalar; grup içi ilişkilerle alakalıdır. Bu kolektif beklentiye göre, etnik ya da ulusal grup; grup dayanışması adına kendi üyelerinin özgürlüğünü sınırlandırmak için devlet gücünü kullanmayı isteyebilmektedir. Ne var ki bu, bireylerin baskı altına alınması tehlikesine yol açabilecektir. İç kısıtlamaların maksadı, grubu içerdeki muhalefetin istikrarı bozucu etkilerinden (bireylerin geleneksel uygulamaları ya da adetleri izlememe kararlarından) korumaya yöneliktir. Asgari düzeyde yurttaş sorumluluğu beklemek ve bunu zorunlu kılmak, iç kısıtlama örneğidir. Dış korumalar ise; gruplar arası ilişkiler ile alakalıdır. Burada etnik ya da ulusal grubun kendi grubunun varlığını ve kimliğini korumak için büyük toplumun kararlarının etkisini sınırlamak istemesidir. Bunu yaparken bir azınlık grubuna özel temsil hakkı, dil ya da toprak hakları verilmesi, dış korumalara örnek olarak gösterilmektedir. Dış korumaların tehlike yaratacağı durum ise diğer gruplara karşı adaletsizlik ya da eşitsizlik yaratabilecek olmasıdır (Kymlicka, 2015: 21).

İfade edildiği üzere çokkültürcülüğün temel prensipleri liberal politikalardan beslenmekte iken; varoluşunu Avrupa’da gerçekleştiren, etnik, kültürel ve dilsel farklılıkları tek bir potada eritmeyi gaye edinen ulus-devlet fikrine karşı güçlü bir meydan okuma olarak her türlü biricikliği ortadan kaldıran “çok çeşitliliğe” vurgu yapmaktadır (Canatan, 2009: 87). 1980’li yıllardan sonra bilhassa akademik camiada kimlik ve çokkültürcülük konuları sıklıkla tartışılmaya başlanmış ve günümüzde de bu tartışmalar devam etmektedir. Bunun esas sebebi, küreselleşen dünyamızda kimlik üzerine yeni bir siyaset tarzının doğmuş olması ve bu anlamda yeni bir döneme işaret etmesidir (Duman, 2009: 101). Çokkültürcülük politikaları da bu yeni dönemde kültürel çoğulculuğun bir arada yaşama teoremi olarak özellikle Kuzey Batı ülkeleri tarafından benimsenmiş ve farklılıkları bir arada yaşatmanın en önemli modeli olarak sunulmuştur.

Diğer taraftan bir arada yaşama modeli olarak sunulan bu çokkültürcülük politikalarının farklı formları ve hak iddialarının var olduğunu ifade etmek, çokkültürcülüğün liberal anayasalardaki mevcudiyetini de ortaya koyacaktır. Bu bağlamda teorik düzlemde çok iyi fırsatlar sunan çokkültürcülük politikalarının uygulama zemini olan kültürel çoğulculuğun oluşumu için gerekli iki kaynaktan birinin göç olduğu ifade edilmiş olsa da göçmen gruplar için çokkültürlü vatandaşlık formları; yerel azınlık gruplar ve milli azınlıklar için özdeş hak iddialarını içermemektedir. Bu noktada çokkültürcülük politikalarının uygulanma sürecini ifade eden “Çokkültürlü Politika İndeksi”, aşağıda yer alan sekiz politikayı en yaygın ve sembolik form olarak sunmaktadır (Kymlicka, 2012: 33).

1. Çokkültürcülüğün merkezi ve/veya bölgesel seviyede ve belediye seviyesindeki anayasa, mevzuat ya da parlamento tarafından onayı.
2. Çokkültürlülüğün okul müfredatlarında kabul görmesi.
3. Kamu medyası ya da medya için lisans alınırken etnik temsilin/hassasiyetin dahil edilmesi,
4. Kılık kıyafete yasal zeminde muafiyet tanınması,
5. Çifte vatandaşlığa izin verilmesi,
6. Kültürel etkinlikler için etnik grup organizasyonlarına fon sağlanması,
7. İki dilde eğitimin ya da ana dilde dersin fonlanması,

8. Dezavantajlı gruplar (göçmen) için pozitif ayrımcılık yapılması*

Bu formlar, aynı zamanda çokkültürcülüğü esas alan politikaların uygulama alanı bulmuş birkaç prototip için genel şart ve ilkeleri belirlemektedir. Her ne kadar belli dönemlerde tartışma konusu olmuş, gündeme gelmiş hatta ülkelerin yönelimleri arasına girmiş olsa da ancak 1970’li yıllarda bilhassa Kanada ve Avustralya gibi devlet yönetimlerinin ülkelerine girmelerine razı oldukları göçmenleri asimile (eritme potası) etmek yerine çok etnikli yapı içinde farklılıklarını tanıyan yaklaşımla bir devlet politikası haline gelebilmiştir (Şan, 2005: 82).

Çokkültürcülük çalışmalarında adından sıklıkla söz ettiren Charles Taylor (1994) ise; herkesin kendine özgü kimliğiyle tanınması gerekliliğini ön şart olarak sunarken “Eşit Onur Politikası”na vurgu yapmakta ve bununla oluşturulan şeyin evrensel olarak aynı olan, özdeş bir haklar ve dokunulmazlıklar sepeti olmasının amaçlandığını ifade etmektedir. Taylor’a göre farklılık siyasetinde bizden tanımamız istenen şey, bu bireyin veya grubun benzersiz kimliği, diğer herkesten farklılığıdır. Buradaki fikir, göz ardı edilen, örtbas edilen, baskın veya çoğunluk kimliğine asimile edilen şeyin tam da bu farklılık olduğudur. Taylor, bu asimilasyonu, özgünlük ideale karşı işlenmiş en büyük günah saymaktadır. Taylor’un önem atfettiği; farklılık siyasetinin ayrımcılığın kınanması ve ikinci sınıf vatandaşlığın reddedilmesiyle dolu olduğudur. En nihayetinde Tıpkı ırk veya kültüre bakılmaksızın herkesin eşit sivil haklara ve eşit oy hakkına sahip olması gerektiği gibi, herkes de kendi geleneksel kültürünün değerli olduğuna varsayımından yararlanmalıdır (Taylor, 1994: 43).

Şunu açıkça ifade etmekte yarar var ki farklılıkların tanınması ve kabulünü liberal ilkelere bağlı olarak tasvip eden çokkültürcülük ideali, büyük yıkımların ve bazı toplulukların vahim travmaları neticesinde ortaya çıkmıştır. Nitekim bu ideale varıncaya kadar geçen sürede, çok etnikli yapıların toplumsal huzur için risk olarak görüldüğü zaman ölçekleri, farklılıkların ortadan kaldırılması gereken farklılıklar olduğuna ortaya koyan bir bilinç yaratmıştır. Farklılıkların kökünü tarihsel olarak kazıma yönündeki bu strateji, gerçek anlamda sömürgecilik koşullarında gelişse de Batı Avrupa uluslarının bazı nüfuslara yönelik uygulamalarında da görülmüştür. Asimilasyon politikalarının yönelimi ise azınlık nüfusun, egemen kültüre uyum sağlaması ve sonuç olarak bu azınlık nüfusunun ayırt edici değerlerini tamamen yitirmelerini öngörmektedir (Bennett, 2015: 20). Tektipleştirici zihniyetin uzun soluklu tarihinden çokkültürlü politikaların tartışılmaya başlandığı tarihe kadar geçen sürede en yaygın ulus politikaları olan etnik temizlik, postmodern dönemin çokkültürcülüğün kaleleri olan toplumlarında da uygulama alanı bulmuştur. Kültürel çeşitliliğe sahip en masum toplumlarda bile hâkim kültürün başatlığı, elbette iktidar ilişkisinden kaynaklanmaktadır.

Yukarda ifade edilen iktidar ilişkisi hâkim kültür ile sömürü kültürü arasındaki ilişkiye işaret etse de devlet egemenliğinin menfi doğası, azınlık gruplar üzerinde bir tahakküme yol açmaktadır. Bu noktada eleştirel çokkültürcüler, asimilasyon-çokkültürcülük ilişkisinden hareketle devletlerin yönettiği çokkültürcülük biçimleri karşısındaki çekincelerini dile getirmektedirler. Bu çekinceleri; farklılıkların “beyaz” bir denetim konumundan hatta bizzat “ulusal kültürün merkezinden” idare edilmeleridir (Bennett, 2015: 21). Bu bağlama ilişkin olarak ulusal kültürün hamiliğini üstlenen devletin farklılıkları ortadan kaldıran değil, farklılıkları daha da belirgin hale getiren yönetim anlayışı, çokkültürcülüğün negatif tarafına işaret etmektedir.

*Will Kymlicka, çalışmasında Queen’s University web sitesinden daha ayrıntılı çokkültürcülük formuna ulaşabileceği bilgisini vermektedir. Daha fazla ayrıntı için; <https://www.queensu.ca/mcp/> adresinden erişim sağlayabilirsiniz.

Bu liberal çokkültürcülük biçimleri farklılıkları mutlaklaştırmak/belirginleştirmek ve etnik/ırksal grupları birbirinden koparma eğilimi göstermesi itibarıyla bu farklılıklar arasında doğabilecek yeni kültürel olasılıkları da yok etmektedir. Eleştirel çokkültürcü olarak bilinen Stuart Hall, çokkültürlü bakış açısının değişikliğinin önemini vurgulamaktadır. Çokkültürcü yaklaşımın merkezinde yer alan farklı kültürel ilişkileri yönetmek yerine, kültürler arasındaki bağlantıları arttırmanın önemi üzerinde durmaktadır. Bu yaklaşım, “kültürlerarası diyalog” ve “kültürel akış” kavramlarını doğurmaktadır (Bennett, 2015: 22). Kültürler arasında eksik kalan diyalog ve ağ, kültürler arasındaki mesafeleri derinleştirmekte ve apaçık hale gelen farklılıkların “öteki” yaratımına katkı sunmaktadır. Diğer taraftan kültürlerarası diyalog toplumlararası iletişimi işlevsel kıldığı gibi çokkültürlü bir toplumun kültürel ve sosyal sermayesine de katkı sunmaktadır. Elbette bu, işlevsel kapsayıcılık duruşunun ötesini öngörmek ve hayal etmek için siyasi liderliğin siyasi olgunluk seviyesini gerektirmektedir (Fernando, 2024: 2).

Bu noktada kültürlerarasılık, çokkültürcü politikaların tam karşısında yer almasa da farklılıkların bir arada yaşama modellerinin ideali olmadığını en başından iddia etmektedir. Teorik bir kavram olarak kültürlerarasılık, kültürlerarası iletişim bağlamında yaygın olarak kullanılmaktadır ve özellikle eğitim ve sosyal hizmet alanlarında, kültürlerarası anlayış, çeşitliliği onaylayan ve diğerine karşı açıklık ve saygı tutumlarını vurgulayan, kültürel açıdan duyarlı uygulamalara odaklanmaktadır. Her şeyden önce kültürlerarasılık; bazen çokkültürcülüğe eşlik ettiği iddia edilen ahlaki göreceliliği reddetmekte ve insan hakları ve demokrasi gibi ortak evrensel değerleri, bir arada yaşama modelleri için önemli bir kaynak olarak sunduğu kültürlerarası diyalogu önemsemektedir. Ayrıca diyalogu tüm kültürler nezdinde ön plana çıkararak farklılıkları ayırttırmadan tanınmasının önemine vurgu yapmakta ve kültürler arasında var olduğuna inanılan mesafelerin aşılabileceğine inanmaktadır. Bu hususta; Batılı değerler ile Doğulu değerlerin çatışıyor gibi görünmelerine karşın, daha yakından bakıldığında farklılıklar arasında ortaklıklar da olduğuna ve ortak değerler üzerinde önemli bir mutabakatın var olduğuna dikkat çekmektedir. Kültürlerarası diyalog kavramı, kültürler ya da uluslararası müzakerelerden farklı bir uzlaşmaya işaret etmekte ve hem biçimsel hem de aktörlerin muhatap alınma ölçütlerine göre farklılıklar göstermektedir. Bu bağlamda diyalog ideal olarak eşitler arasında gerçekleşirken; müzakere kavramı çoğunluk ve azınlık arasındaki asimetrik güç ilişkilerini daha açık bir şekilde kabul etmektedir (Stokke ve Lybæk, 2016: 7). Kuşkusuz yukarıda da açıkça ifade edildiği üzere Liberal çokkültürcülüğün azınlık grupları merkezden yönetme eğilimi, “ulusal kültürün merkezi” ile müzakerelere çağırılan azınlık grupları arasında bir iktidar ilişkisi yaratmakta ve bu eşitsiz ilişki, azınlık olana hoşgörülü olma kibrini doğurmaktadır.

Kültürlerarasılık idealini savunanların çokkültürcülük eleştirisinde en dikkat çekici husus, çokkültürcülüğün sembolik ve yüzeysel oluşudur. Bu yaklaşımı ortaya koyan ana fikre göre; liberal çokkültürcülük büyük ölçüde semboliktir ve farklılıkların yüzeysel kutlanmasıyla sınırlıdır; kültürel farklılıkları özelleştirirken, hem yapısal (kurumsal) ırkçılık hem de kişiler arası ilişkilerdeki gündelik ırkçılık gibi iktidar meselelerini ele almayı başaramamaktadır. Burada dikkat çeken bir diğer husus, çokkültürcülüğün de kendi içinde farklılaştığı ve eleştirel çokkültürcülüğün liberal çokkültürlülük politikalarına dönük bazı eleştiriler yönelttiğidir. Bu eleştirilerden biri, Liberal çokkültürcülük teorisyenlerinin devletin yukarıdan aşağıya perspektifini ele almasıdır (“biz” (devlet) çeşitliliği nasıl yönetebiliriz veya azınlıklarla nasıl başa çıkabiliriz), buna karşın eleştirel çokkültürcülük, kendilerinin toplumsal hareketlerin aşağıdan yukarıya perspektifini ele aldığını ileri sürmektedir. Avrupa Konseyi'nin kültürlerarası diyalog danışmanı olarak çalışan Robin Wilson, Kültürlerarasılığı bir arada yaşama modelleri arasından önceleyen bir bakış açısına sahip olarak; kültürlerarasılığı, geçerliliğini yitirmiş çokkültürcülük modelinin yerini alması gereken yeni bir çeşitlilik yönetimi paradigması olarak teşvik etmiştir. Dolayısıyla kültürlerarasılık,

yukarıdan çoğunluk perspektifiyle başlayan çokkültürcülık biçimlerine göre bir ilerleme olarak görülebilmektedir. Bir politika olarak kültürlerarasılık, kültürlerarası diyaloga ve dolayısıyla azınlıkların seslerinin duyulmasına daha geniş bir alan açabilir ve karşılıklı anlayış, karşılıklı öğrenme ve empati ile karakterize edilen gerçek entegrasyonu teşvik edebilecekir (Stokke ve Lybæk, 2016: 8).

Öte taraftan çokkültürcülık politikalarına yön veren toplumların farklılıkları yönetmek yerine farklılıkları ortadan kaldırmayı da denemiş oldukları gerçeği karşımıza çıkmaktadır. Batılı beyaz uluslar modernitenin bir hattına yerleşmiş ve sömürge haline getirdikleri halkları tarih öncesi çağın kalıntıları (ilkel) olarak görmüşlerdir. Diğer toplumları ise özellikle gelişmiş bir tarıma ve büyük şehir merkezine sahip olanları (Japonya, Çin), ara bir düzeyde -yani Batılı gelişmişlik ile ilkel azgelişmişlik arasında- görmüşlerdir (Bennett, 2015: 16). Bu kültürel tasnif, iktisadi kalkınmayı kültürel gelişmişliğin bir kaynağı olarak sunmakta ve premodern kalıntıları olan Batı kibrini ilelebet muhafaza etmektedir. Çokkültürcülık politikalarının Doğu’yu kendi kaderine teslim edip, Batı uluslarının beyaz değerlerini evrensel değer kabul ederek ortaya çıkışı da çokkültürcülüğün bir arada yaşama modeli olarak değil de “Biz’den Olanın Bir Arada Yaşama Modeli” olarak kabul edilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Çokkültürcülüğün tartışmaya açmış olduğu “evrensel değerler var mıdır?” Yanlı yaklaşımı da böylelikle boşa çıkmış bulunmakta ve çokkültürcülüğün önündeki en büyük engele işaret etmektedir. Çokkültürcülüğün arzu edilen seviyeye ulaşamamasını ve çokkültürcülık politikalarına yönelik eleştirilerini Dominique Schnapper (2005), John Rex, Philip Nanton, Jan Rath, Micheal G. Smith ve Harry Goulbourne gibi toplum bilimcilere atıfta bulunarak açıklamıştır. Dominique Schnapper (2005), “Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki” adlı eserinde çokkültürcülık eleştirisini şu şekilde yapmıştır;

“Çokkültürcülık militanları, grupların yan yana yaşayabileceği ve yalnızca piyasaya bağlı birkaç ilişkiyle yetinebilecekleri bir toplum hayal ediyorlardı. Çokkültürcülüğü temel alan siyaset, kültürel çoğulculuğun toplumsal çoğulculuğa yol açmadığı varsayımına dayanıyordu. Her ne kadar, çözümsel bakımdan bunları birbirinden ayırt etmek gerekse de toplumsal yaşamda kültürel çoğunluğun ardından her zaman toplumsal çoğunluk gelmiştir. Toplulukları tanıma siyasetleri ya da Harry Goulbourne’nun sözcük dağarcığına göre ‘communal option’, zorunlu ‘ayrı fakat eşit’ adlı gelişme siyasetiyle sonuçlanıyordu, bu siyaset Birleşik Devletler’de ve Apartheid düzeninde beyazların egemenliğini doğruluyordu. Toplumun bütün üyelerinde ortak olanı vurgulamak yerine farkları pekiştirdiği ölçüde, toplumsal parçalanmaya yol açıyordu. Yarattığı bir başka sonuç da grupların tanınmasının ve köken kültürünün muhafazasının talep edilmesiydi; çokkültürcülık militanları, eşitlik ve adalet için, yani ‘social justice’ için verilen mücadeleyi ihmal ediyorlardı.”

Bu satırlar da iktidar ilişkisinin çokkültürcülık politikalarının uygulanmasına engel olduğunu, uluslar arasında bir eşitlik ilişkisini ortadan kaldırdığını görünür kılmaktadır. Bennet’e (2015) göre bir başka çekince yaratan mesele ise Hristiyan ve Müslümanların ilkeleriyle LGBT haklarıyla ilgili liberal anlayışlar arasında tam bir uyumsuzluk olmasıdır. Farklı dinlerin bağlı olduğu kültürel farklılıkların tanınması ile cinsel adetlerin günümüzdeki evrimi ve bunların politik kabulü arasında çok açık gerilimler bulunmaktadır. Ayrıca siyasi seçkinler, çokkültürcülık davasını benimsemiş olsalar da halkın bu tür politikalara desteği genellikle çok zayıftır ve hatta yoktur. Kültür kavramının tanımlanması yapılırken kültürlerin; “kendine özgü” oluşu, “toplumsal farklılıkları” işaret ettiği ve “tarihsel olarak inşa edildiği” gibi birtakım özelliklerin dikkat

çektğine vurgu yapılmaktadır. Bu da demektir ki her kültür, diğerinden bariz farklılıklar göstermekte ve kendi tarihi içerisinde şekillenmektedir.

3. KÜLTÜREL KİMLİKLERİN MÜPHEM YARINI

Küreselleşme sürecine dair tartışmaların özellikle XIX. yüzyıldan sonraki dönemlerde artış gösterdiği dikkat çekicidir. Dünyadaki ekonomik, teknolojik ve sosyo-kültürel alanlardaki gelişmelerin de etkisiyle küreselleşme hız kazanmış ve küreselleşme olgusuna yönelik tartışmalar da artmıştır. Bu gelişmelere dayalı olarak teknolojik iletişim ve ulaşım alanındaki ilerlemelerin yoğun olduğu son 150 yıllık dönemi iki devreye ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki 1850 ve 1914, ikincisi ise 1950'den günümüze kadar olan devredir. Her iki dönemde de iletişim değişimi gerçekleşmiş (Özüçetin, 2017: 321), özellikle internet, akıllı bilişim sistemleri ve sosyal medyanın yaygınlık kazanması ile çok boyutlu bir değişim/dönüşüm yaşanmıştır.

Küreselleşmenin taşıdığı dinamikler ışığında tek bir küreselleşme anlayışından bahsetmemiz mümkün görünmemektedir. Ekonomik ve teknolojik akışlar olduğu gibi küreselleştirici araçlar vasıtasıyla küreselleşmenin kimlikleri güçlendiren bir etkisi de söz konusudur. Bu anlamda küreselleşmenin kaçınılmaz karakteri, yerelin rolünü ön plana çıkarmıştır. Yerel, günümüzde bir kusur değil bir değer olarak kabul edilmektedir (Locarrieu, 2015: 31). Bu yaklaşıma bağlı kalınarak; aslında küreselleşme, yerel kültürleri yok etmemekte; aksine kendi varlığı içine yerleştirmektedir. Yani kendi potasında eritmek yerine kendi dönüşüm sürecine dahil ederek entegre etmektedir. Bu da yerel kültürlerin küresel alanda temsil edildikleri sonucunu doğurmaktadır (Taylan ve Arklan, 2008: 91). Şunu biliyoruz ki; küreselleşme, yerel kültürlerin birtakım değişikliklere maruz kalmasına neden olmaktadır. Ama genel olarak küreselleşmenin yerel kültürleri ortadan kaldırdığı tezi, yanlışlanabilir bir tezdır. Çünkü küreselleşme, yerel kültürel öğelerin değişimine neden olurken diğer yandan yereldeki kültürün hegemonik kültür ile arasındaki farklılıkları daha görünür kılmaktadır. Detaylandırmak gerekirse; küreselleşme, aşağıda sıralanan nedenlerle kültürel kimlik arasındaki nüansların bilincine varılmasına kaynaklık etmektedir (Hopenhayn, 2015: 137);

- Bu farklılıklar kitle iletişim araçlarının yayılmasından istifade ederler.
- Ulus-aşırı stkların yaydığı yeni politik imgelemin parçasıdırlar.
- Göç dalgaları yoğunlaşmıştır.
- Bazı kültürler “dünya kültürü” şok dalgasına karşı şiddetle tepki gösterirler ve medyayı istila eden yeni bölgesel çatışma türleri doğururlar.

Ayrıca küreselleşme, ulus devleti ve ulusal kültürleri yok etmek yerine onun yerel manada bilincini arttırmakta ve farkındalığını güçlendirmektedir. Genel anlamda, ulus devlet kültürleri, küreselleşme sürecine rağmen varlıklarını devam ettirmekte ve bu süreci şekillendirmektedir (Balcı, 2006). Kuşkusuz bu durum kimi zaman etnosentrizmi* besleyip farklılıkları daha da görünür kılmakta iken kimi zaman da kültürel rölativizm yaklaşımı ile farklı kültürlerin kendi farklılıkları içerisinde değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır. Şunu da eklemekte fayda var ki; küreselleşme, küreselleşme aygıtlarıyla kültürel kimlikler arasındaki farklılıkların daha iyi bilincine varılmasını teşvik etmektedir. Bu aygıtlar şunlardır: (Hopenhayn, 2015: 140);

- Kitle iletişim araçları
- Ulus aşırı sivil toplum kuruluşları ve yaydıkları politik imgeler

* Etnosentrizm, başka toplumları bir toplumun kendine özgü kültürel varsayımlarından ya da yanlılığından yola çıkarak incelemeyi ve bu çerçevede yargılarda bulunmayı anlatan bir terimdir. Etnosentrizm genellikle, bir şeyin başka toplumlardaki yapıyla biçiminin, aynı şeyin kendi toplumundaki yapıyla biçiminden daha iyi olduğunu varsayar (Marshall, 1999: 216).

- Göç dalgaları
- Dünya kültürü dalgasına karşı çıkan gruplar ve çatışmalar.

Küreselleşme, siyasal ve ideolojik alanda bize çokkültürcüğü gerçek bir değer olarak ve hatta bir ideal olarak sunmaktadır. Bu bakış açısıyla ayrımcılığı suçlayan ve farklılık hakkını savunan örgütlenmeler ve sözleşmeler artış göstermektedir. Ve böylelikle Ekvator ve Bolivya gibi devletler, artık kendilerini çok etnik yapıları devletler olarak görmektedirler (Mitchell, 2001: 23). Bu hususta çokkültürcüğü en temel ilkelerinden biri olan çift dilli eğitim (Mitchell, 2001: 37), özellikle İspanyolcanın ikinci dil olduğu ülkelerde daha kurumsal bir hüviyet kazanmaktadır. Bu durum çokkültürcü politikaları daha işlevsel kılmaktayken yurttaşların ikincil statüye indirgenmelerini ve maruz kalınan ayrımcılığı kamusal alanın dışına itmektir. Diğer taraftan tüm dünyadaki sivil toplum kuruluşları, her türlü ayrımcılık ve dışlama biçimini teşhir etmeyi düstur edinen örgütlenmeler gerçekleştirmekteyken sivil toplum kuruluşlarının bu örgütlenmeleri kitle iletişim araçları vasıtasıyla yapmaları, küreselleşmenin çokkültürcüğe etki eden diğer yönüne işaret etmektedir (Hopenhayn, 2015: 142).

Ayrıca kültür, her şeye rağmen gerçek bir kaynak olmuştur. Özellikle ekonomik ve toplumsal problemler karşısında sorun çözücü bir etki yaratmaktadır. Devletler, bu etkiyi göz önünde bulundurarak kültürün toplumsal problemleri ile uğraşmayı bırakmış ve “Pazarlama Aygıtı Politikası”na (kültürün pazarlanması) hizmet etmeye başlamışlardır (Locarrieu, 2015: 32). Bu bağlamda Arjantin hükümetinin kültürün, yoksulluğu ortadan kaldıran yönüne odaklanması, halkçı geleneklere değer vermesi ve ulusal kimliğin güçlendirilmesine yönelik politikalar izlemesi dikkat çekicidir. Kültürün işlevselliğini ön plana çıkararak toplumsal ihtiyaçların karşılanması hususunda bir araç niteliği taşıdığını ifade eden Malinowski’nin kültüre yüklemiş olduğu anlam ve biçmiş olduğu görev oldukça önemlidir. Çünkü Malinowski, insan ihtiyaçlarının karşılanması ve karşılaşılan problemlerde çözüm üretici olarak kültüre özel bir hüviyet kazandırmıştır (Malinowski, 1992: 17). Kültürün toplumsal taleplerin karşılanması ve problem çözücü yönünün Arjantin’de kültürel faaliyetlere verilen önem, bu görüşü destekler niteliktedir. Bu bağlamda Arjantin’de 2004 yılında yoksulluğun giderilmesi için ayrılan bütçe ile kültürel faaliyetler için ayrılan bütçeden hangisinin daha öncelikli olmasına dair bir tartışma söz konusu olmuştur. Kültüre ayrılan bütçenin önemi üzerinde duran bir yorumcu; “*yoksul bir halkı beslemek gerekir ama kültürün en iyisi olmadan bir halkın ne kadar bekleyebileceğini bilmiyoruz.*” diyerek kültürün, ruhun gıdası olduğunu ifade etmiştir. Bir başka yorumcu ise; “*devlet olmadan ulusal kültür olamaz. Ulusal kültür olmadan ülke olmaz. Bir toprak parçası olur fakat kimlik olmaz.*” yorumunda bulunmuştur. Bu da göstermektedir ki; Sao Paulo ve Rio de Janeiro’da müzikler, şenlikler ve kültürel üretimler etrafındaki faaliyetlerin hedefi; yalnızca gündelik çabaları teşvik etmek değildir. Aynı zamanda toplumsal, ekonomik ve kültürel yaşamı tırpanlayan küresel modellere, kültürel olarak direnmektir (Locarrieu, 2015: 33).

Öte yandan kültür ve küreselleşme arasındaki ilişkiye dikkat çekerken şuna vurgu yapmak gerekir ki; küreselleşmenin kültür üzerinde tek bir etkisi yoktur. İçinde bulunduğumuz “küresel köy”ün kültürel çeşitlilikten oluşan bir dünya oluşu bir yana Batı/ABD menşeli kültürel unsurları tüketilmesi de kültürel emperyalizm endişelerine varan bir gerçeklik yaratmaktadır. Ayrıca farklı kültürlerin benzersiz ya da göreceli değerlere sahip olduğu savına dayanan kültürel rölativizm’e karşın küreselleşme etkisiyle tüm kültürlerin birbirleriyle sıkı temas halinde olmaları münasebetiyle farklı kültürlerin benzersiz değerlerini sürdürebilir olmaları da ayrı bir tartışma zemini oluşturmaktadır (Guang, 2007: 19). Küreselleşmenin bu etkileri, küresel olanın yereli yutması şeklinde olduğu gibi, yerelin de küresele etki etmesi şeklinde olabilmektedir. Burada, küreselleşmenin modernizm boyutu ile post-modernizm boyutu arasındaki nüanslar oldukça dikkat çekicidir. Bu bağlamda Robertson, küreselleşme ile postmodernizm arasındaki bu ilişkiyi ifade

ederken, modernitenin “evrenselin tikelleşmesi”ne neden olduğunu vurgulayarak, postmodernizmin de “tikelin evrenselleşmesi” anlamı taşıdığına dikkat çekmektedir (Robertson, 1999: 16).

Küreselleşme-kültür ilişkisine çokkültürcülüğü refere ederek ve farklılıkların daha da görünür kılındığına vurgu yaparak yaklaşan Subirats ise; “kooperatif çokkültürcülük”ün farklılıkları sıradanlaştırdığını, pazara dâhil ettiğini ve bunları aynı potada eriterek sportif ya da sanatsal büyük olaylara renk ve heyecan katan unsurlar olarak medyatik bir şekilde sunduğunu savunmaktadır. Böylece bütün azınlık kültürleri hegemonik-mono kültürel norma entegre haline gelmektedir. Bu da yukarıdan enjekte edilen farklılık ve birlikte yaşama retoriğidir aslında (Subirats, 2015: 57). Bununla birlikte 2005 yılında UNESCO’nun “kültür ve sanatsal ifadelerin çeşitliliğinin korunması sözleşmesi”, kültür ve eğitim politikalarına katkıda bulunmak ve kültürel değerler arasındaki farklılıklara saygı duymak amacıyla imzalanmıştır. UNESCO’nun bu sözleşmesi, çok farklı kültürleri; kültür, din, deri rengi gibi farklılıkları anımsatarak çeşitlilikten söz etmektedir. Aslında “Kültürel çeşitlilik barışa benzer.” ya da “barışın koşulları aynı zamanda kültürel çeşitliliğin koşullarıdır.” demek, yalnızca uzak uygarlıklar arasında değil, yakın uygarlıklar arasındaki istikrar ve bir arada yaşamayı da ifade etmektedir (Leonetti, 2015: 72). Huzur ve barışa eklenmiş olan kültürel çeşitlilik, bir arada yaşama modelinin uygulama alanı bulmuş toplumlarında anlamlı olmakta ve uzlaşma kültürü yaratmaktadır.

Bu anlamda büyük çatışmaların komşu nüfuslar arasında yaşandığı dikkat çekicidir. Bu büyük çatışmalar, “kültürel anlayışsızlık” kavramıyla da açıklanmaktadır. Kimliklerin uzlaşma içerisinde bir arada yaşaması mottosu, naif bir söylemdir. Çünkü kişisel ve kolektif duygular, medyatik siyasal oyunlarla birleşerek çatışma alanı doğurabilmektedir. Kültürel farklılığın nefret uyandırması ve heterofobi yaratması için geçiş tahtası görevi üstlenen “medyatik oyun”, geniş bir sorumluluk üstlenmektedir. Victor Francisco Sampedro bunu; “Çağdaş kimliklerin gerçek yöneticileri kitle iletişim araçlarıdır.” teziyle açıklamaktadır (Leonetti, 2015: 73). Bu hususta heterofobi ve zenofobi yaratımına kaynaklık eden birçok ayrıştırıcı söylem ve pratiklerin kitle iletişim araçları vasıtasıyla taraftar bulması, çarpıcı bir tespittir. Kültürlerarasılık, bir ilişki boyutu geliştirmesi açısından bu ayrıştırmaya kaynaklık ettiği gibi çözüm de yine kültürel ifadelerin korunması üzerine inşa edilen kültürlerarasılıktan doğacaktır.

Kültürlerarasılıktan, çeşitli kültürler arasındaki ilişki ve etkileşim anlaşılmaktadır. Curti ve Pozzolo’ya göre çokkültürcülük, kaçınılmaz olarak kültürlerarasılığın bir neticesidir. Bu kavramlar, sorunlar ve meseleler bütününden söz etmektedir. Bunlar arasında toplumsal diyalog gereklilikleri, yurttaşlık pratikleri, kültürel köklerin korunması, dâhil etme ve dışlama süreçleri bulunmaktadır. Bu problemlerin ve meselelerin sonunda; farklı toplumsal grupların bir arada yaşama pratiklerine, bölgelerin idaresine, iktisadi gelişime ve kamu düzeninin korunması politikalarına varılmaktadır. Bu noktada aşağıda ifade edildiği üzere, bu uzlaşma pratiğinin yaratılmaması durumunun öz sancularına işaret etmektedir (Curti ve Pozzolo, 2015: 112);

“Çokkültürcülük, genellikle kendi kültürümüz hakkında bilgi sahibi olmadığımız, onun içinde balıklar gibi yüzdüğümüz ancak ondan koparıldığımızda varlığını acılı bir şekilde algıladığımız andan itibaren başkalarının problemi haline gelmektedir.”

İlaveten; sorunu önceleyen bir çokkültürcülük; kültür alanında ayrımcılık olmamasını, hakkaniyetli bir toplumsal bölüşüm ile bu farklı grupları uzlaştırmaya ihtiyaç duymaktadır. Ayrıca ister ırk, etnik köken ve inanca isterse bölgeye ya da uyruğa dayansın bu eşitsizliklerin ve dışlamaların tarihsel kaynaklarının ve meşrulaştırmaların ortadan kaldırılması gerekmektedir (Hoppenhayn, 2015: 142).

Genel bir değerlendirme ile; farklı kültürleri topraklarında barındıran devletler yüzyıllar süren bir farklılıkları yönetebilme modeli arayışında olmuşlardır. Osmanlı Devleti, bu farklılıkları

“Millet Sistemi” ile yönetirken, Latin Amerika ve Karayipler’de çokkültürlü çatışmalar tarihsel olarak “ötekinin inkarı diyalektiği”ne bağlıdır (Hopenhayn, 2015: 140). Amerika Birleşik Devletleri’nin farklı kültürlerle bir arada yaşama modeli ise “melting pot/eritme potası” ve “salad bowl/salata kasesi” terimleri ile tarif edilen farklı uluslardan insanların “Amerikalı” olmasını ifade etmektedir. Ortaçağ Avrupası’nda dini tanımlamaların geçerli olduğuna dikkat çekerek Hıristiyan monist bir yaklaşımın etkili olduğu dikkat çekicidir. Farklı dini grupları ülkelerinden uzaklaştırma veya aşağı işlerde çalıştırma bu yaklaşımın neticesidir (Taşkesen ve Yarcı, 2016: 183). Medenileştirme misyonu ise, asimilasyon doktrini ve toplumların Fransız üstün kurumları ve kültürü sayesinde geri kalmışlık ve cehaletten kurtarılması görevini ifade etmektedir. Yani eğer medenileştirme görevi gerçekleşirse asimilasyon idealine ulaşılmış ve sömürge halkları aynı Fransız vatandaşlarının haklarından yararlanabilir düzeye çıkartılmış olacaktır (Gençoğlu ve Yol, 2022, 225). Bu bağlamda farklılıkların bir rada yaşama modellerinin sorunlu ve ayrıştırıcı etkilerinin önemli etkisi ile çokkültürcülük politikaları idealize edilmiş ve bir arada yaşamın liberal modeli olarak sunulsa da Batılı toplumların bir çoğunda aşırı sağ yönelimlerin artışı ve göçmen karşıtlığının tesiri ile çokkültürcülük modelinin yaratmış olduğu büyüü atmosfer ve farklılıkların değer niteliği taşıdığına dair söylemler yerini; ulus devlet, kimlik veya ulus toprağı gibi geleneksel söylemlere bırakmıştır. Toplumsal sınıfın en alt katmanında hizmet eden kalifiyesiz göçmenler, nefret söylemleri ve etnosentrizm için günah keçisi ilan edilmiştir. Eleştiriye açık bir çokkültürcülük fraksiyonu ise farklılıkları kapı dışarı etmek için gözden çıkarılmıştır.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Farklı kültüre sahip topluluklar, bu farklılıklarla baş etmenin birçok yolunu denemişlerdir ve netice olarak çokkültürcülük politikalarına yönelmişlerdir. Bu yönelimin altında yatan temel mesele, farklılıklarla baş etmek yerine bu farklılıkların tanınıp bir arada yaşayabilmenin siyasi, kültürel ve hukuki alt yapısının oluşturulmasıyla mümkün olacağına farkına varılmasıdır. Bu bilincin oluşması pek de kolay olmamıştır. Bu noktaya gelinceye dek farklılıkla bir arada yaşamın birçok yolu denenmiş; soykırım, asimilasyon, yok sayma ve sürgün gibi acı tecrübeler yaşanmıştır.

Çokkültürcülük politikaları, kuşkusuz geline son noktada yukarıda sayılan insanlık dışı uygulamalardan daha müspet bir uygulamadır. Fakat bu demek değildir ki çokkültürcülük politikaları sorunsuz bir “Birlikte Yaşama Modeli”dir. Çokkültürcülük politikalarının en iyi birlikte yaşama modeli olmasının karşısında birtakım engelleri bulunmaktadır. Bu engellerin başında farklılıkların ulusal kültürün merkezinden yönetilmesi gelmektedir. Bu durum Batılı ülkeler tarafından uygulanan çokkültürcülük politikaları olması dolayısıyla “Beyaz Denetimi” (Bennet, 2015: 13) olarak da tarif edilmektedir. Beyaz denetimi, farklılıkların üzerinde tahakküm kurmakta ve birlikte yaşamın ilkeleri bu denetim üzerinden işlemektedir.

Çokkültürcülük politikaları sadece bu ilke ve yaklaşımlarıyla eleştirilmemekte aynı zamanda ulusal kültürlerin farklılıklarını belirginleştirme/mutlaklaştırma gibi meselelerde de çekince unsuru olmaktadır. Küreselleşme ile birlikte farklı kültürel grupların belli topraklar üzerinde bir arada yaşamaları olağanlık (büyük göç dalgaları) kazanmıştır. Bu olağanlık, farklılıklara tolerans gösterme ve farklılıkları bir arada tutma politikaları ile yaygınlaşmıştır. Bu farklı kültürlerin, küreselleşme sürecinden önce farklılıklarını siyasallaştırmadan ve farklılıkların belli konsensüs sağlanmasıyla bir arada yaşamaları mümkün kılınmaktayken küreselleşme sonrasında farklılıkların özellikle medya üzerinden belirgin hale getirilmesi ile bir arada yaşamın çokkültürcülük politikalarıyla mümkün olacağı bilinci dayatılmıştır.

Afrika ve Latin ülkeleri, farklılıklarla bir arada yaşarken bu farklılıkları bir arada tutma bağlamında çeşitli veriler sunmaktadır. Yüzyıllarca bir arada yaşayan bu topluluklar, farklılıklara duyulan tahammülsüzlük, ötekileştirme, kültürel anlayışsızlık gibi ötekinin inkârı modeli çerçevesinde hareket etmişlerdir. Farklılıkların bir arada yaşaması ve kültürlerin iç içe geçmesi bağlamında “melezlik” Latin Amerika, Afrika ve Karayipler’de çokkültürcülüğün sorunsuz bir şekilde uygulanması anlamında önem atfetmektedir.

Sorunsuz çokkültürcülüğün inşası bağlamında ele alınması gereken birtakım meseleler dizisi bulunmaktadır. Bunların başında farklelıkların tanınması, farklı kültürler arasında hakkaniyetli bir yaklaşımın özümsemesi, kültürlerarası diyalogun güçlendirilerek ayrımcılığın önlenmesi gelmektedir. Bunların yanı sıra ayrımcılık, ötekileştirme ve tahammülsüzlüğün temelinde yatan nedenlerin ve tarihsel kökenlerinin bertaraf edilmesi; birlikte yaşamayı mümkün kılacaktır.

Ayrıca “farklılıkların yönetimi” ifadesi ile bir arada yaşama modeli inşa edilirse ilk yapı taşı egemenlik ilişkisi olacaktır. Bundan kaçınmak için azınlık grupları içerisindeki farklılıklar gözden kaçırılmadan aynılıklara yer açmak, bu aynılıkları diyalog kanalı olarak kullanmak gerekecektir. Çokkültürcülük kanalını daha iyi bir “bir arada yaşama modeli” için kullanan kültürlerarasılık gibi. Şunu açıkça ifade etmek gerekecektir ki farklılıkların bir arada yaşamasının tek bir formu yoktur. İnşa edilen tüm modeller, üretilen tüm politikalar ve benimsenen tüm ilkeler; bu amaca hizmet eden araçlara tekabül etmektedir. Çoğunluğa hizmet edecek bir çokkültürcülüğün eleştirisi, kültürlerarasılığın temel argümanı olan kültürlerarası diyalogun taraflarının eşitlikçi ilişkilerine de hizmet edebilecekse maksadına erişecektir. En nihayetinde çokkültürlülüğün öneminin gittikçe azaldığı, homojenliğin popülaritesinin yeniden arttığı bir dünya, azınlıkların seslerini duyurduğu değil, kendinden olmayana yabancılaşan ve hatta düşman kesilen bir siyasi iklime gebedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review: Externally peer reviewed.

Conflict of Interest: The author declared that she has no conflict of interest.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

- Balci, A. (2006). Roland Robertson, Küreselleşme ve Kültür. *Bilgi Dergisi*, (12), 25-36.
- Bennett, T. (2012). *Kültür ve Farklılık: Meydan Okuyan Çokkültürlülük* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Canatan, K. (2009). Avrupa Toplumlarında Çokkültürlülük: Sosyolojik Bir Yaklaşım. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 80-97.
- Curti, I., ve Pozzolo, L. D. (2015). Çokkültürlülük ve Kültür Politikaları. L. Bonet ve E. Negrier (Ed.) *Ulusal Kültürlerin Sonu Mu? Çeşitlilik Sınavında Kültür Politikaları* içinde (111-120) (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Duman, Z. (2009). Küreselleşme, Kimlik ve Çokkültürlülük. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 93-112.
- Fernando, J. L. (2024). Intercultural Dialogue in Multicultural Societies, The Challenges and Opportunities of a Multicultural Society 12 April 2024 Organized by Irish Association of Former Parliamentarians Leinster House. 26.07.2024 tarihinde <https://www.tcd.ie/media/tcd/religion/pdfs/event-related-documents/Intercultural-Dialogue--in-Multicultural-Societies.-12-April-Leinster-House.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Gençoğlu, M., ve Yol, F. (2022). Fransız Sömürgeciliğinin Temelleri: “Medenileştirme Misyonu” ve “Asimilasyon Doktrini.” *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 9(1), 221-247.
- Göktoğa, O., ve Gündoğmuş, B. (2015). Küreselleşmeye Karşı Milli Kültürü Koruma ve Yayma Çabası: Yunus Emre Türk Kültür Merkezleri Örneği. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 33, 315-328.
- Guang, X. (2007). Culture in the Context of Globalization: A Sociological Interpretation, *Calgrama (Sao Paulo-Online)*, 3(2).
- Hopenhayn, M. (2015). Sorun Önceleyen Çokkültürlülük. L. Bonet ve E. Negrier (Ed.) *Ulusal Kültürlerin Sonu Mu? Çeşitlilik Sınavında Kültür Politikaları* içinde (135-148) (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kymlicka, W. (2012). Çok Kültürlülük: Başarı, Başarısızlık ve Gelecek. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 70(2), 297-332.
- Kymlicka, W. (2015). *Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi* (2. Baskı). (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Leonetti, A. (2015). Kültürel Çeşitlilik ve Haklar: Unesco'nun Sözleşme Sınavı. L. Bonet ve E. Negrier (Ed.) *Ulusal Kültürlerin Sonu Mu? Çeşitlilik Sınavında Kültür Politikaları* içinde (71-83) (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Locarrieu, M. (2015). Küreselleşme Çerçevesinde Yeni İmgelerin Ve Kültürel Kimliklerin Oluşumu. L. Bonet ve E. Negrier (Ed.) *Ulusal Kültürlerin Sonu Mu? Çeşitlilik Sınavında Kültür Politikaları* içinde (25-45) (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Malinowski, B. (1992). *Bilimsel Bir Kültür Teorisi* (S. Özkal, Çev.) İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü* (1. Baskı). (O. Akınhay ve D. Kömürçü, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mitchell, C. (2001). Multiculturalism and Bilingual Education. *Educational Researcher*, 30(5), 34-36.
- Özensel, E. (2012). Çokkültürlülük Uygulaması Olarak Kanada Çokkültürlülüğü. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(1), 55-70.
- Özüçetin, Y. (2017). Küreselleşme ve Küreselleşme Bağlamında Kültürler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(51), 319-329.
- Robertson, R. (1999). *Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür* (Ü. H. Yolsal, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Say, Ö. (2017). Çokkültürlülük Kavramı ve Anlamın Çokluğu. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 29-39.

Schnapper, D. (2005). *Sosyoloji Düşüncesinin Özündede Öteki ile İlişki* (A. Sönmezay, Çev.) İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Stokke, C., ve Lybæk, L. (2016). Combining Intercultural Dialogue and Critical Multiculturalism. *Ethnicities Sage Journals*, 1-16.

Subirats, J. (2015). Küreselleşme ve Kimlikler: Güncel Kültür Politikalarının Hazırlanmasında Politikanın Rolü. L. Bonet ve E. Negrier (Ed.) *Ulusal Kültürlerin Sonu Mu? Çeşitlilik Sınavında Kültür Politikaları* içinde (45-59) (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Şan, M. K. (2005). Farklılık ve Çokkültürlülük Siyasetleri Üstüne Bir Deneme. *Milel ve Nihal*, 3(1-2), 67-114.

Taşkesen, A., ve Yarcı, S. (2016). Tarihsel ve Sosyolojik Bir Deneyim Olarak Bir Arada Yaşama Modelleri, *AİBU Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(4), 179-189.

Taylan, H. H., ve Arklan, Ü. (2008). Medya ve Kültür: Kültürün Medya Aracılığıyla Küreselleşmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, X(1), 85-97.

Taylor, C. (1994). *Multiculturalism: Examining The Politics of Recognition*. Princeton: Princeton University Press.

Yardım, M. (2017). Aşırı Sağ ve Çokkültürlülük: Avrupa’da Ötekileştirilen “Göçmenler”. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 12(2), 217-234.

TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL CİNSİYETİ ANA AKIMLAŞTIRMA STRATEJİSİNİN ANALİZİ VE CİNSİYET EŞİTLİĞİ İZLEME DERNEĞİ (CEİD)

Tuğba DAMGACI*

ÖZET

Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama geçmişten günümüze devam eden ve uzun soluklu bir mücadeledir. Günümüzde devlet bünyesinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin korunması, geliştirilmesi ve hak ihlallerinin önlenmesi için kurulmuş kurumlar, meclis içinde komisyonlar, barolarda danışma merkezleri, bu alanda araştırma yapılması için üniversitelerde programlar veya merkezler bulunmaktadır. İnsan Hakları Beyannamesini temel alan Birleşmiş Milletler ile Avrupa İnsan Hakları Bildirgesini temel alan Avrupa Birliği'nin temel prensibi eşitlik ilkelerinin korunması ve eşitlik özelinde cinsiyet eşitliğinin sağlanmasıdır. Toplumsal cinsiyeti anaakımlaŐtırma stratejisi de bu "ortak anlayış" üzerinden uluslararası normlar tarafından kurgulanarak hükümet politikalarında ve kalkınma hedeflerinde varlığını göstermiştir. Çalışma; toplumsal cinsiyeti anaakımlaŐtırma stratejisinin Avrupa Birliği üzerinden izleme ve değerlendirme sürecini, standartlarını inceleyecektir. Bu konuda uzman kabul edilen birimlerden olan Avrupa Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Enstitüsü (EIGE) çalışmalarını paralelinde Türkiye'deki izleme ve inceleme programlarından biri olan Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği (CEİD) çalışmanın örnekleimidir. CEİD kapsamında gerçekleştirilen hak temelli izlemeler örneklendirilerek Türkiye'deki toplumsal cinsiyet eşitliğinin mevcut durumu sorgulanacaktır. CEİD tarafından tamamlanmış ve devam eden programlar cinsiyet eşitliğinin seyri için bir örnek teşkil etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Politikaları, Toplumsal Cinsiyeti Ana Akımlaştırma, EİGE, CEİD.

THE ANALYSIS OF MAINSTREAMING GENDER IN TURKEY AND GENDER EQUALITY MONITORING ASSOCIATION (CEID)

ABSTRACT

Achieving gender equality in Turkey has been an ongoing and long-term struggle from the past to the present. In present-day Turkey, there are institutions within the state framework established to preserve, enhance, and prevent violations of gender equality. These include commissions within parliament, consultation centers within bar associations, programs or centers at universities for research in this field. The United Nations, based on the Universal Declaration of Human Rights, and the European Union, based on the European Convention on Human Rights, uphold the fundamental principle of equality, specifically aiming to achieve gender equality. The Strategy of Mainstreaming Gender also manifests itself in government policies and development goals based on this "common understanding" constructed by international norms. The study will examine the monitoring and evaluation process, as well as the standards, of the gender mainstreaming strategy through the European Union. The Gender Equality Monitoring Association (CEİD) in Turkey, which operates parallel to the work of the European Institute for Gender Equality (EIGE), is considered an example in the study of monitoring and evaluation programs in this field. Through the rights-based monitoring conducted under CEİD, examples will be provided to examine the current status of gender equality in

* Öğr.Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, tugba.damgaci@selcuk.edu.tr,

Turkey. The programs completed and ongoing by CEİD serve as examples for the progression of gender equality.

Keywords: Gender Equality, Gender Equality Policies, Gender Mainstreaming, EIGE, CEİD

1. GİRİŞ

Hükümetlerin kalkınma hedefleri, planları, politikaları ve sundukları hizmetler belirli standartlara uygun olmalıdır. Bu düzenlemeler, uluslararası enstrümanlarla tanımlanmalı ve küresel düzeyde bir "ortak anlayış" oluşturmalıdır. Devletlerin diğer devletlerle ve toplumla ilişkileri ile topluma yapılan müdahaleler de bu normlara uygun şekilde şekillendirilmelidir (Kurtoğlu, 2015: 13).

İnsan Hakları Beyannamesini temel alan Birleşmiş Milletler ile Avrupa İnsan Hakları Bildirgesini temel alan Avrupa Birliği'nin temel prensibi eşitlik ilkelerinin korunması ve eşitlik özelinde cinsiyet eşitliğinin sağlanmasıdır. Toplumsal Cinsiyeti Ana Akımlaştırma Stratejisi (TCAAS) de bu "ortak anlayış" üzerinden uluslararası normlar tarafından kurgulanarak hükümet politikalarında ve kalkınma hedeflerinde varlığını göstermiştir. Çalışmada ilk olarak TCAAS analizi için gerekli izleme ve değerlendirme sürecinin standartlarını oluşturan ve uzman kabul edilen birimlerden olan Avrupa Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Enstitüsü incelenerek Avrupa Birliği'nin toplumsal cinsiyet eşitliğini izleme yolları ve metotlarına bakılacaktır. İkinci kısımda ise Avrupa Birliği tarafından desteklenen Avrupa Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Enstitüsü temelli onun standartlarında ve normlarında Türkiye özelinde izleme yapan Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği (CEİD) irdelenecektir.

CEİD toplumsal cinsiyet eşitliğini izlemek için insan haklarına dayalı hak temelli izleme yaklaşımını kullanmaktadır. Yaklaşım, kısaca, insan hakları normlarının standartlarının ve prensiplerinin politika geliştirme, planlama, uygulama, değerlendirme süreçleri ile bütünleştirilerek hakların hayata geçirilmesini hedefleyen bir kavramsal çerçevedir (Ecevit-Tüzel, 2019: 18). Çalışmada bir alt norm olan toplumsal cinsiyet eşitliği üzerinden izlemeye gidilecektir. Türkiye'de toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma için kabul edilen milat Pekin Eylem Deklarasyonudur (1996) (Damgacı, 2024: 497). Bu dönem Türkiye'de VII. Kalkınma Planına denk geldiği için bu kalkınma planı üzerinden bir izleme yapılmıştır.

2. AVRUPA BİRLİĞİNİN TOPLUMSAL CİNSİYETİ ANA AKIMLAŞTIRMA STRATEJİSİNİN ANALİZİ VE AVRUPA TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ ENSTİTÜSÜ (EIGE)

Avrupa Birliği (AB) toplumsal cinsiyet eşitliğini temel bir hak ve ortak bir değer olarak görmekte ve aynı zamanda büyüme, istihdam ve sosyal uyum için de ulaşılması gereken bir hedef olarak kabul edilmektedir. AB'nin 2.ve 3. Maddeleri;

- Kadın-erkek eşitliğinin AB'nin dayandığı temel ilkeler arasında sayılması,
- Kadın-erkek eşitliğinin hâkim olduğu bir toplum, kadın ve erkek eşitliğinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Aynı zamanda Avrupa Birliği'nin işleyişine ilişkin 8. maddede "*Birlik tüm faaliyetlerinde, erkekler ile kadınlar arasındaki eşitsizliği gidermek ve eşitliği desteklemek için çaba gösterir*" hükmü ile Avrupa Birliği Temel Haklar Şartının "Kadın-erkek eşitliği" başlıklı 23. Maddesinde yer alan "*kadın-erkek eşitliği istihdam, iş ve ücret dâhil olmak üzere bütün konularda garanti altına alınmalıdır.*" hükmü toplumsal cinsiyet eşitliğinde Avrupa Birliği'nin tutumunu göstermektedir (AB, 2024: 3). Ayrıca;

AB-Lizbon Antlaşması ve Temel Haklar Bildirgesi (AB-THB) Md. 21: Ayrımcılık Yasağı "*Cinsiyet, ırk, renk, etnik veya sosyal köken, kalıtımsal özellikler, dil, din veya inanç, siyasi veya başka herhangi bir görüş, bir ulusal azınlığın üyesi olma, hususiyet, doğum, maluliyet, yaş veya cinsel eğilim gibi herhangi bir nedenle ayrımcılık yapılması yasaktır.*"

Amsterdam Antlaşması Md.13: Ayrımcılıkla Mücadele “*Konsey, (...) Topluluğa verilen yetkiler içinde kalarak, Komisyonun önerisi üzerine ve Avrupa Parlamentosu’nda danıştıktan sonra oybirliği ile hareket ederek, cinsiyet (...) cinsel konuma dayanan ayrımcılıkla mücadele etmek için uygun girişimlerde bulunabilir.*”

Avrupa Konseyi-Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) Md.14: Ayrımcılık Yasağı “*Bu Sözleşmede tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasi veya diğer kanaatler, ulusal veya toplumsal köken, ulusal bir azınlığa aidiyet, servet, doğum başta olmak üzere herhangi başka bir duruma dayalı hiçbir ayrımcılık gözetilmeksizin sağlanmalıdır.*”

Avrupa Sosyal Şartı Md. 3 Ayrımcılık Yasağı “*Bu Şartta yer alan haklardan yararlanma ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi ya da başka görüşler, ulusal ya da sosyal köken, sağlık, ulusal bir azınlığa mensubiyet, doğum ya da başka statüler gibi nedenlere dayanan hiçbir ayrımcılığa tâbi olmaksızın sağlanacaktır.*” gibi ibareler ile toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve cinsiyet temelli ayrımcılık yasağı normlarının hayata geçirilmesi sorumluluğu uluslararası belgelerde tanımsız bırakılmamış ve bu sorumluluk söz konusu uluslararası sözleşme ve belgeleri imzalayan taraf devletin sorumluluğu olarak tanımlanmıştır (Ecevit-Tüzel, 2019: 55-56).

Uluslararası alanda kabul edilen normlar ve standartlara bakıldığında kadınlara karşı ayrımcılık içeren uygulamaları sistematik ve kapsamlı bir şekilde değiştirebilmek için farklı alanda temel standartlar ve bunları gerçekleştirmeye yönelik politikalar önerildiği görülmektedir. Bu standartların içinde en temel olanı toplumsal cinsiyet eşitliği bakış açısının tüm politika ve programlara yerleştirilmesi süreçlerinin geliştirilmesi, izlenmesi, koordine edilmesi ve değerlendirilmesidir ve bu kavram olarak “toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması” olarak adlandırılmaktadır (Ecevit-Tüzel, 2019: 59). Toplumsal cinsiyet eşitliğinin anaakımlaştırılması kavramı (TCAA) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (1950) ve sonrasında yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler Kadınların Siyasal Haklarına İlişkin Sözleşmesi (1954)’ne dayanır. Böylelikle cinsiyet kimliği, etnisite, dil, din, ırk gibi farklılıklar üzerinden ayrımcılık yapılmasının önüne yasal bir koruma engeli getirilmiştir (Kısat, 2020: 8). Ayrıca Lizbon stratejisinden itibaren Avrupa Birliği’nin bir politikası olarak kabul edilmiştir.

2002 yılından itibaren AB’nin 2002/73/EC direktifi ile üye ülkelerinin hükümet yapıları içinde her tür ayrımcılığı önlemeyi amaçlayan “Eşitlik Kurumları” kurmaları gereği kabul edilmiştir. Bu tür kurumların ulusal ve yerel düzeyde, her türlü hükümet kurumu içinde, yasama organlarında, denetim/şikâyet başvuru kurumlarında (ombudsmanlık) yer almaları öngörülmüş, bu kurumlar aynı zamanda bağımsız araştırmalar yaparak, cinsiyet temelli ayrımcılık konusunda veriler toplayıp, bağımsız raporlar yayınlamakla ve tavsiyeler geliştirmekle görevli kılınmıştır (Ecevit-Tüzel, 2019: 77). TCAA stratejisini AB üzerinden izlemek üzere oluşturulan birimlerden biri de Avrupa Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Enstitüsüdür.

2.1. AVRUPA TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ ENSTİTÜSÜ (EİGE)

Avrupa Parlamentosu öneresiyle, toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin veri konusunda çalışmalar yapmak üzere 2006 yılında bağımsız Avrupa Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Enstitüsü (EİGE) kurulmuştur. Böylece, toplumsal cinsiyet eşitliğinin öncelikli olduğu politikalar için veri üretilmesi hedeflenmiştir (Toksöz vd., 2021: 32). EİGE, yönetim kurulu üyelerini 18 üye ülke arasından dönüşümlü bir şekilde seçmektedir. Operasyonel bir verimlilik amacıyla tüm üyelerin temsiliyeti amacındadır. Enstitüde seçilmiş bir üye aynı zamanda Avrupa Komisyonunda da temsilci olmaktadır. Eşit sayıda yedek üye bulunmaktadır. Yönetim kurulu başkan ve üyelerinin seçim süreci her 3 yılda bir rotasyonlu olacak şekilde değişmektedir (EİGE, 2024).

Avrupa Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Enstitüsü (EİGE) üye ülkelerde toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarını uygulamakla görevli kurumların ortak çalışmasını desteklemek amacıyla 2010'da çalışmaya başlamıştır. İlk defa Avrupa Birliği toplumsal cinsiyet eşitliği yol haritasında (2006-2010)'nda sözü edilen EİGE'ye üye ülkelerin toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarını izleyerek topluluk hedeflerini ne kadar gerçekleştirebildiklerini geliştirdiği göstergelerle raporlama ve izleme görevi verilmektedir. Enstitü toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarını ana akımlaştırma amacına yönelik politikaların planlanması, koordinasyonu, izlenmesi ve raporlanmasından sorumludur (Ecevit, 2021: 12).

EİGE AB'nin toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarını hayata geçirmede en yeni ve önemli kurumudur. EİGE üye ülkelerde toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarını uygulamakla görevli kurumların ortak çalışmasını desteklemek amacıyla 2016 yılında çalışmaya başlamış bağımsız bir enstitüdür (EİGE, 2024).

Toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmek için EİGE bir takım temel amaçlar benimsemiştir. Bunlar (Ecevit, 2021: 12);

- Cinsiyet temelli ayrımcılıkla mücadele etmek ve toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin farkındalık oluşturmak,
- Toplumsal cinsiyete ilişkin karşılaştırılabilir veri toplamak ve analiz etmek,
- Tüm politika alanlarına toplumsal cinsiyet eşitliğinin entegrasyonu için yöntemsel araçlar geliştirmek (toplumsal cinsiyet ana akımlaştırması),
- İlgili taraflar arasında diyalogun gelişmesi ve iyi uygulamaların paylaşımı için uygun ortam oluşturmak,
- AB vatandaşları arasında farkındalığı artırmak olarak belirlenmiştir.

EIGE cinsiyet eşitliği ile ilgili uzmanlığını ve sahip olduğu kaynakları Avrupa Birliği politikaları üzerinde maksimum verimli bir şekilde kullanabilmek için, ulusal ve uluslararası kuruluşlarla iş birliği yapmaktadır. Enstitü veri, uzmanlık ve kanıt sağlayarak ve Avrupa Komisyonu tarafından düzenlenen toplantılara katılarak düzenli olarak katkıda bulunmaktadır. Cinsiyet Eşitliği tüm AB politikalarında bir endişe kaynağı olarak görüldüğü için EİGE aynı zamanda Avrupa Komisyonun diğer departmanları ile de iş birliği yapmaktadır. EİGE toplumsal cinsiyete duyarlı politikaları desteklemek için karşılaştırmalı verilerle ulusal hükümetlere uzmanlık sağlamaktadır (EİGE, 2024).

EİGE ana akımlaştırmayı, toplumsal cinsiyet eşitliğini gerçekleştirmeye yönelik bir strateji olarak uluslararası düzeyde benimsemiştir. Kadın ve erkek arasında eşitliği teşvik etmek ve ayrımcılıkla mücadele amacıyla politikaların, düzenleyici önlemlerin ve harcama programlarının hazırlanması, tasarlanması, uygulanması, izlenmesi ve değerlendirmesine toplumsal cinsiyet perspektifinin entegre edilmesini içermektedir (EİGE, 2024).

EİGE bazı uluslararası kuruluşlar ile ortak çalışmalar yapmaktadır. Bunlar(EİGE, 2021);

- Avrupa Konseyi
- Birleşmiş Milletler Kadın Birimi (UN WOMEN)
- Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)
- Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT)
- Ekonomik ve Kalkınma İş Birliği Teşkilatı (OECD)

2021-2023 döneminde Enstitü programında Pekin Eylem Platformu'nun (PEP) bir parçası olarak AB'nin uluslararası taahhütlerinin uygulanmasını gözden geçirmeyi, Cinsiyet Eşitliği Endeksi ve AB'ye odaklanan araştırma notları ile üye ülkelerdeki ilerlemeyi izlemektedir. EİGE

aynı zamanda 2021-2023 arasında Avrupa Birliği fonlarında cinsiyet eşitliğini sağlamak için katkıda da bulunmuştur (EİGE, 2024).

2.2. AVRUPA TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ ENSTİTÜSÜ (EİGE) VE CİNSİYET EŞİTLİĞİ ENDEKSİ

Kadın-erkek eşitliği, Avrupa Birliği’nin temel değerlerinden biri olup AB antlaşmalarında ve AB Temel Haklar Şartı’nda öne çıkarılmıştır. AB, cinsiyet eşitliği ilkesinin uluslararası seviyeden ve AB seviyesinden ulusal, bölgesel ve yerel seviyelere doğru süzülmesinde kritik rol oynamaktadır. Zaman içinde ve çeşitli alanlarda, Avrupa Birliği’nde ve üye devletlerde cinsiyet eşitliğini iyileştirme amaçlı belirli politikalar geliştirilmiştir. Cinsiyet eşitliği seviyesini, uluslararası ve ulusal seviyede ilgili öncelik alanlarında ölçmek için, dünya çapında farklı izleme araçları geliştirilmiştir (EİGE, 2018: 1).

Cinsiyet eşitliği endeksi (CEE);

- Anlaşılması ve iletilmesi kolay birleşik bir cinsiyet eşitliği ölçüsü sağlamak,
- Avrupa Birliği’nde ve üye devletlerde cinsiyet eşitliğini ölçen ihtiyaca uygun olarak hazırlanmış birleşik bir gösterge vermek,
- Ele alınan bir üye devletin cinsiyet eşitliği sağlamaya ne kadar yakın olduğunu değerlendirmede karar mercilerine yardımcı olacak bir araç sağlamak,
- Farklı cinsiyet eşitliği öncelik alanları arasından anlamlı karşılaştırmalar yapılmasına olanak tanımak,
- Cinsiyet eşitliği alanından zaman içinde edinilen başarıları ölçmek amaçları doğrultusunda kullanılmaktadır (EİGE, 2018: 2).

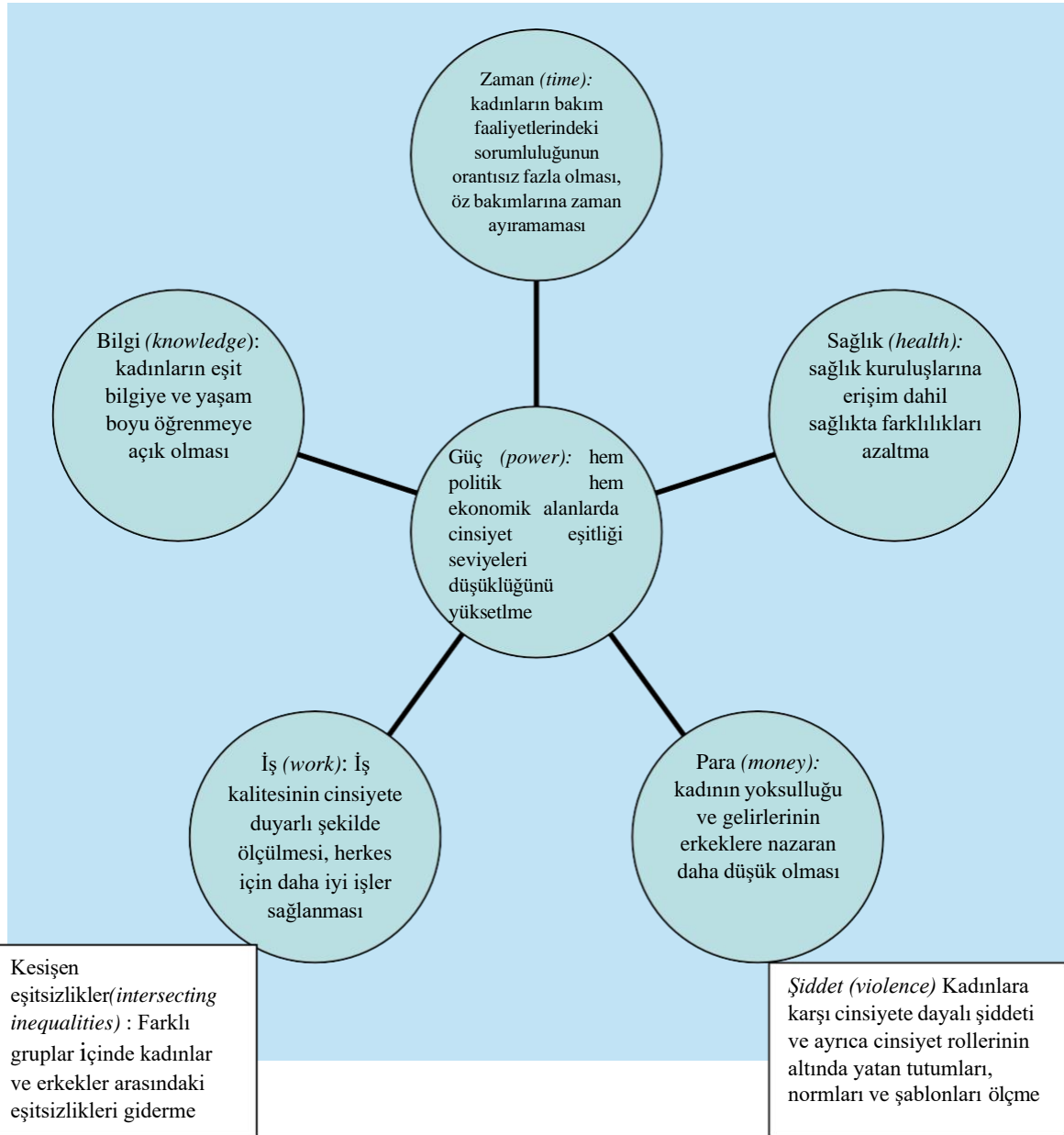
CEE’ye yönelik ihtiyaç ilk kez Avrupa Komisyonu’nun 2006-2010 kadın-erkek eşitliği için yol haritasında ortaya konulmuş ve ardından Komisyon’un 2010-2015 kadın-erkek eşitliği stratejisi için hareket planı’na dâhil edilmiştir. Avrupa Cinsiyet Eşitliği Enstitüsü, cinsiyet eşitliğinin çok yönlü gerçekliğini yansıtan ve Avrupa Birliği politika çerçevesine yönelik özel olarak hazırlanacak bileşik bir gösterge oluşturma görevini üstlenmiştir.

CEE’nin faydaları;

- Kadının güçlendirilmesi yerine cinsiyet eşitliği yaklaşımını benimser,
- Cinsiyet eşitliğini daha kapsamlı bir şekilde ele alır,
- Potansiyel cinsiyet göstergelerini kullanarak veri bulunurluğundaki boşluklara işaret eder ve tüm üye devletler için hem mevcut hem de cinsiyete göre ayrılmış uyumlu, karşılaştırılabilir ve güvenilir veri sağlanması için çağrıda bulunur,
- Zaman içinde ve AB genelinde karşılaştırma yapma imkanı sağlayarak, cinsiyet eşitliği politikalarını desteklemek için kullanılabilir (EİGE, 2018: 4).

2.3. EİGE VE CİNSİYET EŞİTLİĞİ ENDEKSİ GÖSTERGELERİ

CEE, cinsiyet göstergelerinin, kavramsal bir çerçeveye göre, tek bir özet ölçü halinde bir araya getirilmesiyle meydana gelir. Altı ana alandan (iş, para, bilgi, zaman, güç ve sağlık) ve iki uydu alandan (kesişen eşitsizlikler ve şiddet) oluşmaktadır.

Şekil 1: Cinsiyet Eşitliği Endeksi Göstergeleri (ana ve uydu kodlar)

Kaynak: Ecevit, 2021: 14

3. TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL CİNSİYETİ ANA AKIMLAŞTIRMA STRATEJİSİNİN ANALİZİ VE CİNSİYET EŞİTLİĞİ İZLEME DERNEĞİ (CEİD)

Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitliği konusundaki yasal değişim sürecine bakıldığında üç aktör grubunun etkili olduğu görülmektedir. Bunlar uluslararası organizasyonlar, kadın sivil toplum örgütleri ve kamu organizasyonlarıdır (Eray, 2011: 100- 108; Marshall, 2013: 13-15). Türkiye’de uluslararası aktörlerin toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik gerçekleşen yasal değişimlere doğrudan etkisi gücünü Anayasa’nın 90. Maddesinden almaktadır. Buna göre: “Usulüne göre yürürlüğe konulmuş Milletlerarası Andlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz. Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı

konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyumsuzluklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır.” (Eray, 2015: 124).

Türkiye’de cinsiyet eşitliğini oluşturmak için uluslararası aktörlerin etkin olmasında en önemli milat 1995 tarihinde Pekin’de BM verilen tahahhüt ile oluşturulan Pekin Eylem Platformu’dur. Bu tarihten sonra toplumsal cinsiyet eşitliği için hukuksal devrimler hızlı bir şekilde başlamıştır. BM yasalar üzerinde gerçekleştirilecek olan reformları için hükümet aktörleri ya da STK’lar yerine taahhüt raporlarını öne sürmüştür. Bu durum BM yasalar üzerinde etkisi olan ikinci bir devlet konumuna getirmiştir. Bunun yanı sıra 1999 Helsinki Zirvesi ile beraber Türkiye’nin AB tarafından kabul edilen adaylık süreci, uluslararası aktörlerin devlet aktörleri aracılığıyla toplumsal cinsiyet eşitliği reform sürecini etkileyen diğer kritik bir dönemdir (Eray, 2015: 125).

Türkiye AB adaylığının kabulünden sonra AB uyum müktesabı çerçevesinde toplumsal cinsiyet eşitliğine özgü düzenlemeler yapmak durumunda kalmış iken aynı zamanda başta kadına yönelik şiddet olmak üzere her türlü ayrımcılığı önleme amaçlı oluşturulan CEDAW (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women) metinlerindeki çekinceleri de kaldırmıştır (Işık, 2007; Marshall, 2013: 2- 13). Bütün bu gelişmelerin ışığında Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitliğine etki eden uluslararası kurumlar AB ve BM olmuştur. AB, aday ülke konumunda olan Türkiye’nin ulusal raporları, süreç raporları ve uyum yasaları ile parlamento içi ve dışında yönlendiricisi ve aynı zamanda denetleyicisi olmuştur (Efe, 2012; Marshall, 2013: 2-13).

Türkiye’de kadın erkek eşitliği üzerine hareket eden birden fazla kadın örgütü bulunmaktadır. Bu kadın örgütleri AB, BM ve IMF ile düzenli olarak ortak plan ve proje gerçekleştirmektedir. Türkiye’deki kadın örgütleri aynı zamanda cinsiyet eşitsizlikleri ile ilgili olan durumları, eşitsizliklerin görünür olduğu kanun maddelerini belirleyerek bu uluslararası örgütlere “gölge raporlar” adı altında da sunmaktadır. Bu durum kadın örgütlerinin hükümet planları ve yasal düzenlemelerde etkinliğini de arttırmaktadır. Ayrıca bu kadın örgütlerine BM ve AB; CEDAW aracılığı ile hukuk eğitimi programları, projeler aracılığı ile maddi destek sağlayarak ve konferanslar düzenlemiştir (Eray, 2015).

Bu kadın örgütlerinden biri de cinsiyet eşitliği üzerine çalışma yapan uluslararası örgütler tarafından desteklenen projeleri ve ulusal alanda yaptığı çalışmalarda eşitlik üzerine izleme ve değerlendirmeleri ile bilinen Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği (CEİD) adlı dernektir.

3.1. CİNSİYET EŞİTLİĞİ İZLEME DERNEĞİ (CEİD)

Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği (CEİD) 2011 yılında kurulmuştur. Türkiye’de cinsiyet eşitliği ile ilgili olarak gerçekleştirilen her türlü faaliyetin, etkin, sistematik ve düzenli olarak izlenmesi için aktif çalışmalar düzenleyen bir örgüttür (CEİD, 2024). CEİD; kadın ve kız çocuklarının her tür eğitime eşit ulaşımı, kadınlara yönelik her tür şiddetin engellenmesi, kadınların güvenlik hizmetlerinden eşit ve yeterli düzeyde yararlanabilmeleri, kadın ticareti, fuhuşun, çocuk istismarının önlenmesi, ev içinde, işgücü piyasasında her tür kadın emeğinin eşit çalışma ve sosyal güvenlik koşullarına kavuşması, kadın yoksulluğunun önlenmesi, hukuki düzenlemelerde cinsiyete dayalı her tür ayrımcılığın önlenmesi ve kadınların, yargı hizmetlerinden eşit ve gerekli düzeyde yararlanabilmeleri, devletçe yürütülen din hizmetlerinin kadın hakları ve cinsiyet eşitliğine uygunluğunun sağlanması, yerel ve ulusal meclislere, siyasi partiler dahil olmak üzere seçimle veya atama ile gelinen her tür karar organı ve sürecine kadınların eşit katılımının sağlanması için çalışmalar yapmayı amaçlamaktadır (CEİD, 2024: 1)

CEİD üyelerini, cinsiyet eşitliği ve ilişkili konularda çalışmalar yapan, Türkiye’nin farklı bölgelerinde yaşayan ve çok çeşitli kurumlarda, STK’larda faaliyet gösteren cinsiyet eşitliği konusunda bilgili, duyarlı eğitimli kişilerden seçmektedir. Merkezi Ankara’dadır.

Dernek alışmalarını;

- Kadın haklarının korunması ve cinsiyet eşitliğinin sağlanması için her tür kamu politikasını ve uygulamaları hakkında bilgi, veri toplama ve izleme göstergeleri oluşturma için raporlar hazırlamak,
- Kadın rgtleri ve konu ile ilgili diğer sivil örgütlerin kamu kurumlarıyla işbirliği yapmasını teşvik etmek,
- Kadın hakları örgütlerini savunuculuk ve izleme için güçlendirmek,
- Kadın hakları örgütlerinin kamu politikalarını izleme ve uygulamaya katılmalarını teşvik etmeyi amaçlayan iletişim ağlarının gelişimini desteklemek üzerine kurmaktadır (CEİD, 2024: 1).

3.2. CİNSİYET EŞİTLİĞİ İZLEME DERNEĞİ VE TÜRKİYE’DE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ PROJELERİ

Türkiye’nin özellikle son yıllarda cinsiyet eşitliği üzerine yasal düzenlemeler ve sivil, siyasal, kamusal çalışmalar yapılmasına rağmen istenilen bir seviyede olmadığı görülmektedir. Hem CEDAW Raporları hem de Avrupa Konseyi Şiddet Sözleşmesi büyük çabalar ile oluşturulan yasal düzenlemeleri etkinleştirmek, uygulanabilir ve etkin hale getirebilmek için yapılan uygulamaların ve uygulama sonuçlarının izlenmesi ve değerlendirilmesi gerekliliğine vurgu yapmıştır (CEİD, 2024).

Başta kamusal kuruluşlar (KSGM, KEFEK, Aile Bakanlığı vd.) olmak üzere sivil (kadın) rgtlerin ne kadar etkin çalıştığı ve uygulaması düşünülen politikaları ne kadar gerçekleştirdiğini bilebilmek adına etkili ve kapsamlı bir çalışma yapılması gerekmektedir. CEİD’in toplumsal cinsiyet eşitliği odağında Avrupa Birliği destekli kamusal ve sivil alanda paydaşlı olan 3 proje tamamlamış 2 projesi ise devam etmektedir. Tamamlanan projeler;

Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Mekanizması: Geliştirici İzleme Projesi; kadına yönelik Őiddeti engellemek için bir izleme planı geliştirmek Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin nlenmesi Kanununa daha iyi katkılar sağlanması amacı ile oluşturulmuştur. Hollanda Matra Sosyal Dönüşüm Programı tarafından hibe verilmiştir. Ağustos 2013-Mart 2014 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Projede Adana Kadın Dayanışma Merkezi ve Sığınma Evi Derneği (AKDAM), Kadın Dayanışma Vakfı (Ankara), Nilüfer Belediyesi Kadın Danışma Merkezi ve İzmir Kadın Dayanışma Derneği ile ortak yrtlen bir projedir. ŐÖNİM (Őiddetli nleme İzleme Merkezi) İzleme Planı taslakları hazırlanmış, buna yönelik kitapçıklar oluşturulmuş, 14 ilde paydaşlar arasında dağıtılmıştır. Kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşlarının (STK) ortak çalışması amacı ile 4 Şehirde güçlendirme çalışmaları yapılmış ve sistematik ve sürdürülebilir bir izleme yapılabilmesi için izleme nerileri oluşturarak Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığına sunulmuştur (CEİD, 2024).

Türkiye’de Hak Temelli İzleme: Sivil İzleme İnişiyatiflerinin Haritalanması ve İzlemede Toplumsal Cinsiyet Perspektifinin Güçlendirilmesi Projesi; hak temelli alışan STK’ların kamu kurumlarının ve hibe veren kuruluşların izleme faaliyetlerinin haritalanması ve bu faaliyetlerin Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitliği konusundaki etkinliğinin değerlendirilmesi amacını taşımaktadır. Proje, Avrupa Birliği lke Temelli Destek Programı, Türkiye Programı Sınırlı Teklif ağırısı ve Demokrasi ve İnsan Hakları için Avrupa Aracı (DİHAA) tarafından hibe verilmiştir. Şubat 2014-Ağustos 2015 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. İstanbul, İzmir, Ankara, Mersin, Trabzon, Diyarbakır, Van projenin uygulandığı illerdir. Projenin temel çıktısı, cinsiyete duyarlı hak temelli izleme çalışmasının çerçevesini oluşturarak bu Şekilde alışan STK’lara destek sağlamak, Türkiye’de hak temelli izleme, içerik, yöntem, uygulama ve cinsiyet duyarlılığına özgü haritalar ve

analizler oluşturmak, bu alanda çalıştaylar düzenleyerek, kamu kurumları, STK gibi paydaşları bilgilendirmektir (CEİD, 2024).

Türkiye’de Katılımcı Demokrasinin Güçlendirilmesi: Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzlenme Projesi; Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA) tarafından hibe ile desteklenmiş bir projedir. 1 Mart 2017-28 Şubat 2019 tarihleri arasında uygulanmıştır. Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzlenmesi Projesi’nde hedef kitle cinsiyet odaklı sivil toplum örgütleri, hak temelli izleme yapan örgütler, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı başta olmak üzere ilgili kamu kurumları ve taşra teşkilatları, valilikler ve belediyelerden oluşmaktadır. Proje Ankara, İstanbul, İzmir, Adana, Gaziantep, Trabzon ve Kars olmak üzere 7 ili kapsamaktadır (CEİD, 2024).

Projenin paydaşları, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM), TBMM Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu (KEFEK), Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK), Kamu Denetçiliği Kurumu-Ombudsmanlıktır. Proje; TCE izlemek için bilimsel temellere dayanarak faaliyet yapma ve göstergeler oluşturma, toplumsal cinsiyet temelli örgütlerin kapasitelerini artırmada yardımcı olma, hak temelli izleme yaparak örgütlerin cinsiyet eşitliği bakışını geliştirme ve izleme yaparak katkı sağlama, toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarını uygulama/izlemeden sorumlu olan kamu kurumlarına destek olma, kamu kurumları ve sivil toplum örgütleri arasında iş birliği ve eş güdüm sağlama amacı ile hazırlanmıştır. Çalışmaların izlendiği www.ceidizleme.org adında bir web sitesi mevcuttur (CEİD, 2024).

CEİD tarafından hazırlanmış ve devam eden projeler ise;

Çocuk Yaşta, Erken ve Zorla Evlendirmelerle Mücadele (ÇEZE) Projesi; CEİD’in Birleşmiş Milletler Kadın Birimi (UNWOMEN) ile ortak çalıştığı bir projedir. İzmir, Adana, Gaziantep ve Kars illerinde uygulanmaktadır. Projenin amacı çocuk yaşta erken ve zorla evlendirmelere ilişkin proje illerinde mevcut durumu izleyerek ortaya koymak, bu evlendirmelerle mücadele etmek için politikalar oluşturma, bu politikalara göre hizmet sağlama, bu hizmeti değerlendirme, izleme ve gösterge oluşturma, STK ve kamu kurumlarıyla birlikte ÇEZE izleme kapasitesini artırmaktır (CEİD, 2024).

CEİD İzler: Türkiye’de Katılımcı Demokrasinin Güçlendirilmesi: Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzlenmesi Projesi Faz II; TCE izlenmesi projesinin devamı olan proje Ocak 2020 itibarıyla uygulanmaya başlanmıştır. Kısa adı CEİD-İzler olan proje, cinsiyet eşitliğine odaklanarak sivil toplum kuruluşlarının gösterge temelli izlemelerini artırma, farkındalıklarını geliştirme, cinsiyet eşitliği bakış açısını izleme çalışmalarına yansıtma, yerel yönetimlerin politika oluşturmaları, uygulaması, izleme süreçlerini toplumsal cinsiyet perspektifi ile oluşturmalarını destekleme amacındadır. Bu amaç doğrultusunda her alanda cinsiyet eşitliğine ulaşmak ve cinsiyet eşitliğine göre izleme yapmak için sivil toplum kuruluşları, kamu kuruluşları, yerel yönetimleri teşvik etmek ve onlara benimsetmek için çalışmalar tasarlanmaktadır. Proje 36 ay sürecek olup Avrupa Birliği tarafından finanse edilmektedir. İstanbul, Ankara, İzmir, Eskişehir, Adana, Gaziantep, Samsun, Trabzon ve Mersin proje illeri olarak tayin edilmiştir (CEİD, 2024).

Proje Türkiye’de toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması ve katılımcı demokrasiyi güçlendirmek amaçları doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda Türkiye’deki toplumsal cinsiyet eşitliği için oluşturulan mevzuatı geliştirmek, uygulamaları desteklemek ve izleme politikalarını teşvik etmek, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin hangi durumlardan kaynaklandığını raporlayıp haritalamak üzerine kurulmuştur. Aynı zamanda cinsiyete duyarlı izlemeyi Türkiye’de kurumsallaştırmak, bu kurumsallaşmanın da cinsiyet eşitliğine sağlamasına katkı sağlamasını hedeflemiştir. Özellikle sivil ve kamu kuruluşlarının izleme yaklaşımını desteklemesi için teşvikler oluşturmak, yerelde hak temelli çalışan sivil toplum örgütlerinin, yerel yönetimlerin, kamu yararına

alışan örgütlerin, akademinin ve sendikaların eşitliğe duyarlı hak temelli izleme kapasitelerini arttırmak proje amaçlarındandır (CEİD, 2024).

Projenin hedef kitlesini; CEİD tarafından pilot illerde oluşturulmuş Yerel Eşitlik İzleme Platformları (YEİP), TCE ve hak temelli faaliyet gösteren STK'lar, üniversitelerin toplumsal cinsiyet alanında çalışan akademisyenleri ve akademik birimleri, kamu yararına çalışan meslek örgütleri, belediyeler ve yerel cinsiyet eşitliği birimleri, sendikaların toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili birimleri ve uzmanları oluşturmaktadır (CEİD, 2024).

3.3. CİNSİYET EŞİTLİğİNİ İZLEME DERNEğİ (CEİD) VE TÜRKİYE'DE CİNSİYET EŞİTLİğİ POLİTİKALARINI HAK TEMELLİ İZLEME

CEİD tarafından gerçekleştirilen araştırmalarda *izleme*; sivil toplumda çalışanlarca daha çok, bir olayın gelişimini gözden geçirmek veya yakından incelemek şeklinde anlamlandırıldığını ortaya koymuştur. İzleme sözcüğünün "gelişimini gözden geçirmek", "yakından incelemek" anlamlarının sivil toplumda yaygınlık kazanmasının bir nedeni, giderek artan şekilde "izleme" faaliyetlerinin sivil toplum örgütlerinin çalışmaların parçası haline gelmesidir. Örneğin gölge raporların veya insan haklarının kamu politikalarına ne dereceye kadar kurumsallaştığını ölçen yapısal izleme ve değerlendirmelerin yaygın olarak "izleme" olarak anlaşılmadığını tespit edilmiştir. Hak temelli izlemede önemli gelişmeler kaydedilmektedir. Bu yöndeki gelişmenin en önemli nedeni, Birleşmiş Milletlerin (BM) insan haklarını ölçülebilir, izlenebilir hale getirme çabasıdır (Kurtoğlu, 2015: 21-23).

Toplumsal cinsiyete duyarlı hak temelli izleme sistematik, karşılaştırılabilir ve süreğen bir bilgi akışı ile eşitlik ve hak taleplerinin dile getirilmesini sağlar ve sorumluluk sahiplerinin bu talepleri etkin biçimde karşılamaları için atmaları gereken adımlara işaret etmektedir. Örneğin, eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliği üzerine yapılan bir izleme ve değerlendirme çalışması, belirli bir kültürel grup içinde genelden daha fazla okur-yazar olmayan kadın olduğunu gösterebilir ve eğitimde cinsiyet eşitliği savunucuları, yaptıkları izleme ve değerlendirme çalışmasından elde ettikleri verilere dayanarak, bu grup kadının eğitime erişimi yönünde yeni bir hedef tanımlayabilmektedir (Kurtoğlu, 2015: 43).

İster yapısal bir duruma, yasa ve kurumların niteliklerine ve bu yapılara ilişkin uygulamaların tümüne yönelik olsun, isterse bir tek hak ihlaline yönelik olsun, izleme ve değerlendirme toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlılığın gerçekleşmesini destekleyen ana araçlardan biridir. İzleme ve değerlendirme çalışmaları toplumsal cinsiyet eşitliği açısından mevcut haklardan faydalanma düzeyini, değişen toplum yaşamı içinde ortaya çıkan yeni gereksinimleri ve bu gereksinimlere paralel olarak şekillenen hak taleplerini de gündeme getirerek cinsiyetler arası eşitliğin gelişmesine katkı sunarlar (Ecevit- Tüzel, 2019: 25).

Cinsiyet eşitliği politikalarını izlemek, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve haklara ilişkin taleplerin karşılanması konusunda atılan adımların niteliğini ortaya koyar; değişimi vurgular; iyi örnekleri ve uygulamaları ortaya çıkararak gelişmeyi sağlar; hızlı, etkin, açık ve hesap verebilir bir yaklaşımın yerleşmesini kolaylaştırıcı niteliktedir. Eşitlikçi, sürdürülebilir, hakları gözetten, herkesi içeren ve barışçıl bir toplum kurmayı amaçlayan politikaların, stratejilerin, kaynakların etkin biçimde işleyip işlemediği ve tüm bunların arzu edilen değişimi yaratma düzeyi, izleme ve değerlendirme aracılığıyla ortaya konulabilmektedir (Batlıwala- Pittman, 2010: 3).

Toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarına özgü yapıları, süreçleri ve sonuçları izlenmektedir. *Yapılara* odaklanıldığında, esas olarak kamu politikalarının izlenmesi ve değerlendirilmesine önceliklidir. *Sürece* odaklanıldığında, izleme çalışmaları, sorumluluk sahibinin

bir hak ihlaline karşı yanıtı, toplumsal cinsiyet eşitliğinin hayata geçirilmesi için bütçe gereklerini yerine getirme düzeyi, kaynakların gerektiği şekilde seferber edilip edilmediği gibi konulara odaklanır. *Sonuca* odaklanıldığında, ulaşılmak istenen hedeflere ulaşıldı mı sorusuna yanıt verilmesini sağlar (Ecevit-Tüzel, 2019: 29).

3.4. KALKINMA PLANLARINDA TOPLUMSAL CİNSİYETİ ANA AKIMLAŞTIRMA STRATEJİSİNİN HAK TEMELLİ İZLEME YÖNTEMLERİNE GÖRE İZLENMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ (VII. KALKINMA PLANI ÖRNEĞİ)

TCAA’nın kalkınma planlarına dahil olması ise 1995 yılındaki Dördüncü Kadın Konferansı Pekin Eylem Platformuna kadar dayanmaktadır. Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu isimli iki belgeyi Türkiye hiçbir çekince koymadan kabul etmiştir. Pekin Deklarasyonu; hükümetleri kadının güçlenmesi ve ilerlemesi, kadın-erkek eşitliğinin geliştirilmesi ve toplumsal cinsiyet perspektifinin ana politika ve programlara yerleştirilmesi konusunda yükümlü kılmakta, Eylem Platformu ise kadının özel ve kamusal alana tam ve eşit katılımı önündeki engellerin kadınların ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi karar alma pozisyonlarında ve mekanizmalarında yer almaları yoluyla ortadan kaldırılabilceğini ifade etmektedir (KSGM, 2000).

Pekin Deklarasyonu’nun 19. maddesinde kadınların güçlenmesini ve ilerlemesini her düzeyde sağlayacak kalkınma politika ve programlarının dahil olduğu, etkili, verimli ve karşılıklı takviye edici, toplumsal cinsiyete duyarlı politika ve programları kadınların tam katılımıyla düzenlemenin, uygulamanın ve izlemenin çok önemli olduğu belirtilmiştir. Eylem Platformunda; toplumsal cinsiyet analizinin politika ve programların büyük bir bölümüne uyarlanması, hükümetler ve diğer aktörlerin kadının ekonomik potansiyelini ve bağımsızlığını ele alırken bütün politika ve programlara toplumsal cinsiyete dayalı bakış açısını ana görüş olarak yerleştirmek amacıyla görünür bir politika izlemesi, politikaların oluşturulma süreçlerinde kadınların eşit olarak yer almalarını sağlayacak faaliyetlerde bulunulması, politika ve programların bütçesine ilişkin kararlarda cinsiyete dayalı bakış açısına yer verilmesi gerektiği konuları ele alınan konulardan bazılarıdır (KSGM, 2011).

Türkiye hem Birleşmiş Milletler nezdinde yaptığı anlaşmalar hem de Avrupa Birliğine üye olmak için oluşturulan kriterleri sağlamak için kalkınma planlarını TCAA kavramı çerçevesinde şekillendirmek zorunda kalmıştır. Bu sebeple çalışmada kalkınma planlarında TCAAS incelemeye Pekin Eylem Platformunun imzalandığı dönem olan 1995 yılı ve sonrasında başlanması gerekmektedir.

Kalkınma planlarında yapısal izleme; politik uygulama araçlarının izlenmesi, kapsamında gerçekleşecektir. Politika uygulama araçlarının izlenmesi; dönemsel plan ve programların izlenmesidir. Belirli politikalara ilişkin plan ve programların uygulanabilmesi için kurumlar içinde ilgili birimlerin olup olmadığının, eylem planı gibi uygulamayı mümkün kılacak gerekli ve yeterli araçların bulunup bulunmadığının ve bunlardaki değişikliklerin izlenmesidir (Kurtoğlu, 2015: 112).

İncelenen belgeler için soru sınırlılıkları da oluşturulmuştur. Bunlar;

- Misyon metni toplumsal cinsiyet eşitliğini içeriyor mu?
- Vizyon metni toplumsal cinsiyet eşitliğini içeriyor mu?
- Faaliyet raporları/eylem planları toplumsal cinsiyet eşitliğini içeriyor mu?
- Stratejik planlar toplumsal cinsiyet eşitliğini içeriyor mu?

3.4.1. YEDİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANINI TCAAS ÜZERİNDEN İZLEME VE DEĞERLENDİRME

Yedinci Beş Yıllık (1996-2000) Kalkınma Planı, 30.10.1984 tarihli 3067 sayılı Kanun gereğince, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunun 18.7.1995 tarihli 142. birleşiminde onaylanmıştır. Kalkınma planı dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı öncesi durum, dünyada ve Türkiye’de gelişmeler ve genel durum değerlendirilmesi yapılmaktadır. İkinci bölümde planın temel amaç ve ilkeleri yer almaktadır. Üçüncü bölümde “temel yapısal değişim projeleri” başlığı altında insan kaynakları, tarım, sanayi, dünya ile bütünleşme, ekonomik etkinlik, bölgesel dengelerin sağlanması ve çevre konuları üzerine odaklanılmıştır. Son olarak dördüncü bölüm ise makroekonomik politikalar ve projeksiyonlar üzerine oluşturulmuştur (SBB, 2021: 7). VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı AB ile ya da genel olarak dünya ile bütünleşme sürecine uyumda yaşanabilecek sıkıntıları aşmak için yapısal ve kurumsal nitelikte önlemlere öncelik vermiştir (Yumuş, 2011: 22).

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planının birinci bölümünde *Dünyadaki gelişmeler ve Türkiye kısmında kalkınma planının TCAAS yönelik düzenlendiğinin ilk ipuçları verilmiştir. “Mart 1995’te Kopenhag’da toplanan BM Dünya Sosyal Kalkınma Zirvesi’nde, ekonomik ve sosyal politikaları iç içe ele alan ve çevreyi de içeren, piyasa mekanizması temelinde insan merkezli bir kalkınma ve sosyal gelişmeye yönelik bütüncül bir kalkınma ve gelişme yaklaşımı üzerinde en geniş mutabakatın sağlanmış olması kayda değer bir gelişme oluşturmaktadır. Bu zirvede aynı zamanda demokratikleşme ve insan haklarının gerek dünya çapındaki öneminin gerekse ülkelerin dünyadaki konumları üzerindeki etkisinin arttığı da daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır.”* ifadesi başta olmak üzere;

“Kadın haklarının önemi ve kadınların eğitiminin kalkınmanın önemli bir itici gücünü oluşturduğu giderek daha iyi anlaşılmaktadır.” cümlesi ve sonuç kısmında

“Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, dünyadaki hızlı yapısal değişimler ve bunların ortaya çıkardığı rekabet ve uluslararası bağımlılık sürecinde Türkiye’nin çağı yakalamak için köklü yapısal değişim ve toplumsal dönüşümlere zorlandığı bir ortamda hazırlanmaktadır.” Vurgusu ile “toplumsal dönüşüm” mesajı öne çıkmaktadır (SBB, 2021: 4).

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planının birinci bölümünde *Dünyadaki gelişmeler ve Türkiye kısmında “sosyal gelişmeler”* bölümü altında kadınların toplumsal statülerinin yükseltilmesi ve kalkınmaya katılımlarının artırılabilmesi için eğitim, sağlık, istihdam, sosyal güvenlik alanları ile ilgili göstergelerinin iyileştirilmesi, yasal açıdan kadın-erkek eşitliğini engelleyen hususların düzenlenmesi gerektiği savunulmuştur.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planının Temel Amaç ve İlkeler kısmında, *“Türkiye’nin küreselleşmenin avantajlarından en üst düzeyde yararlanarak çağı yakalamayı ve ülkenin gelişmiş dünya ülkeleri arasında seçkin yerini alması hedeflenmiştir. Bu amaçla, özgür ve demokratik bir ortamın sağlanmasına, bireyin ön plana çıkarılmasına, sürdürülebilir hızlı bir büyümenin gerçekleştirilmesine, toplumun yaşam seviyesinin yükseltilmesi ve gelir dağılımının iyileştirilmesine, üretken istihdamın artırılmasına, sanayileşmenin hızlandırılmasına, teknolojide atılım yapılmasına, dünya refahından daha yüksek pay alabilmek için eğitim düzeyinin yükseltilmesi ve toplumun tüm bireylerine yeteneklerine uygun eğitimin verilmesine, kültürel gelişmenin sağlanmasına, toplumun tümünün sosyal güvenlik ve temel sağlık hizmetlerine kavuşturulmasına ve sağlık hizmetlerinin kalitesinin artırılmasına, çevrenin korunmasına ve geliştirilmesine çalışılması taahhüt edilmiştir”* ifadesinde yer alan toplumdaki tüm bireyler ifadesi kadın ve erkeğin eşit şekilde toplumun inşası için rol alma hedefinin bir göstergesidir. Yine amaç ve ilkeler kısmında yer alan *“sosyal devlet anlayışı toplumsal yararın yüksek olduğu eğitim, sağlık*

ve sosyal güvenlik konularında yoğunlaşma, sübvansiyonlar bütçeleştirme uygulamada fırsat eşitliği, objektiflik, etkinlik ve yararlananların ödeme gücü dikkate alınması” gibi ilkeler aslında demokratikleşme ve eşitliğe bir vurgudur (SBB, 2021: 19-20).

SONUÇ

Türkiye’deki toplumsal cinsiyet eşitliği ana akım politikasında yasalaşma sürecindeki aktörlere bakıldığında uluslararası aktörlerin yasalaşma sürecini önemli ölçüde etkilemektedir. Bu aktörlerden biri olan AB ana akımlaştırma için kurumsallaşmış bir aktördür. EIGE ana akımlaştırmayı, toplumsal cinsiyet eşitliğini gerçekleştirmeye yönelik bir strateji olarak uluslararası düzeyde benimseyen bir AB alt kurumudur. Kadın ve erkek arasında eşitliği teşvik etmek ve ayrımcılıkla mücadele amacıyla politikaların, düzenleyici önlemlerin ve harcama programlarının hazırlanması, tasarlanması, uygulanması, izlenmesi ve değerlendirmesine toplumsal cinsiyet perspektifinin entegre edilmesini sağlamak üzere hükümetlere ve sivil toplum kuruluşlarına örnek teşkil etmekte ve hibe vermektedir.

Türkiye’de de cinsiyet eşitliği üzerine çalışma yapan uluslararası örgütler tarafından desteklenen projeleri ve ulusal alanda yaptığı çalışmalarda eşitlik üzerine izleme ve değerlendirmeleri ile bilinen Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği (CEİD) adlı dernek hak temelli izleme yapan çalışmalarda bulunmaktadır. Hem tamamlanmış hem devam eden projeler bulunmaktadır. CEİD tarafından yapılan toplumsal cinsiyete duyarlı hak temelli izleme sistematik, karşılaştırılabilir ve süreğen bir bilgi akışı ile eşitlik ve hak taleplerinin dile getirilmesini sağlamakta ve sorumluluk sahiplerinin bu talepleri etkin biçimde karşılamaları için atmaları gereken adımlara işaret etmektedir. Bu kapsamda TCAA Türkiye’de başlangıcı olarak kabul edilen milattan sonraki ilk kalkınma planı VI. Kalkınma Planı incelenmiştir.

Bu kalkınma planının demokratikleşme kapsamında bütüncül, insan haklarına saygılı olması açısından ise daha eşitlikçi bir kalkınma planı olduğu görülmektedir. Kadını güçlendirmenin ve kadının konumunu iyileştirmenin öneminden ve kadın haklarının korunmasına da değinilmiştir. Kadının sosyal devlet kapsamında eşit iş, eşit ücret ve fırsat eşitliği kapsamında haklarının iyileştirilmesi gerekliliği vurgusu da yapılmıştır. Ülkenin ana politikalarının belirlendiği kalkınma planında, kadın erkek eşitliği ve ana akımlaştırma için yapılan çalışmaların görünürlüğü bu stratejinin zamanla daha da güçleneceğinin bir göstergesi olmuştur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review: Externally peer reviewed.

Conflict of Interest: The author declared that she has no conflict of interest.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

- AB (2024). Avrupa Birliği ve Kadın. 22.03.2024 tarihinde https://www.ab.gov.tr/files/Duyurular/abgiy/2013/ab_kadin.pdf adresinden alındı.
- Batliwala, S. ve Pittman, A. (2010). *Capturing Change in Women’s Realities: A Critical Overview of Current Monitoring & Evaluation Frameworks and Approaches*. Association for Women’s Rights in Development (AWID), Cape Town, South Africa.
- CEİD (2024). 22.03.2024 tarihinde <https://www.ceid.org.tr/> adresinden alındı.
- CEİD (2024). CEİD Hakkında. 22.03.2024 tarihinde <https://ceidizler.ceid.org.tr/CEiD-Hakkinda> adresinden alındı.
- Damgacı, T. (2024). Türkiye’de Toplumsal Cinsiyeti Ana Akımlaştırma Stratejisinin Kalkınma Planları Üzerinden Analizi. *Politik Ekonomik Kuram*, 8(2), 492-515. <https://doi.org/10.30586/pek.1473843>.
- Ecevit, Y. (2021). *Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Temel Kavramları*. CEİD Yayınları. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1417>
- Ecevit, Y. ve Tüzel Bayrakçeken, G. (2019). *Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzlenmesi El Kitabı*. Ankara: CEİD Yayınları.
- Efe, H. (2012). AB Uyum Yasalarının Türkiye’deki İnsan Hakları Gelişimine Katkısı. *KAÜ İİBF Dergisi*, 3(4), 149-187.
- EİGE (2018). 21.03.2024 tarihinde <https://eige.europa.eu/about> adresinden alındı.
- EİGE (2024). 21.03.2024 tarihinde <https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming> adresinden alındı.
- Eray, Ş. (2011). *Legislative Reforms in Turkey in The Context of Gender Mainstreaming*. Germany: LAP LAMBERT Academic Publishing.
- Eray, Ş. (2015). *Yeni Kurumsalçı Yaklaşımlar Çerçevesinden Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Kamu Politikası: Eğitim ve Siyasal Katılım Alt Politika Örnekleri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- European Institute for Gender Equality – EIGE (2018). *EIGE in Brief 2018*. 03.02.2024 tarihinde https://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/20182866_mh0218653emm_pdf.pdf adresinden alındı.
- Işık, N. (2007). *Gender Mainstreaming and Politics: The Debate on Gender Mainstreaming in Turkey*. İstanbul: Heinrich Böll Foundation.
- Kısat, B. (2020). *Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini Ana Akımlaştırma Programı Toplumsal Cinsiyet Eylem Planı (2020-2023)*.
- KSGM (2000). *E-bülten*. 10.02.2024 tarihinde <https://www.aile.gov.tr/media/64720/ksgm-3.pdf> adresinden alındı.
- KSGM (2011). *Türkiye’de Kadının Durumu*. 10.02.2024 tarihinde https://www.keig.org/wp-content/uploads/2016/03/KSGM_TRkadinidurumu2011.pdf adresinden alındı.
- Kurtoğlu, A. (2015). *Hak Temelli İzleme ve Değerlendirme ve Toplumsal Cinsiyet Ana Akımlaştırması*. Ankara: CEİD Yayınları.
- Marshall, G. A. (2013). *Shaping Gender Policy in Turkey: Grassroot Women Activists, The European Union and The Turkish State*. Albany: State University of New York Press.
- SBB (2021). Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde Makroekonomik Gelişmeler 1990-1994. 08.03.2024 tarihinde <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Yedinci-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani-Oncesinde-Makroekonomik-Gelismeler-1990-1994.pdf> adresinden alındı.
- Toksöz, G., Şener, Ü., Demircan, S., Karababa, R., Memiş, E., Arslan, H., Yüksel-Kaptanoğlu, İ., Kabadayı, A., Akyıldırım, O. ve İnanç, B. (2022). *Türkiye Cinsiyet Eşitliği İzleme Raporu 2021-2022*. Ankara: CEİD Yayınları.
- Yumuş, A. (2011). *Kalkınma Planları Çerçevesinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Anlayışının Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Boyutları*. (Yayımlanmamış uzmanlık tezi). T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara.

TURİZMDE EMEK KONULU ÇALIşMALARIN BİLİMSEL HARİTALAMA TEKNİĞİ İLE BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Songül Çilem KAYA*

ÖZET

Bu çalışma kapsamında “turizm” ve “emek” anahtar kelimelerini içeren ve Scopus veri tabanında yer alan çalışmaların bibliyometrik analizi gerçekteşirilmiştir. Bu doğrultuda bilimsel haritalama ve görselleştirme imkânı sunan VOSviewer yazılımından yararlanılmıştır. Çalışma ile turizmde emek konulu çalışmalara dair genel bir çerçeve çizmek amaçlanmıştır. Ayrıca emek yoğun bir sektör olan turizmde akademik bakış açısını emek olgusunu da kapsayacak şekilde geliştirilmesini teşvik edecek şekilde bir zemin hazırlanması amaçlar arasındadır. Bu amaçlara yönelik olarak Scopus veri tabanı üzerinden tespit edilen 329 çalışmanın VOSviewer programı aracılığı ile bilimsel haritaları görselleştirilerek sunulmuş ve yorumlanmıştır. Makale atıf analizinde alanda en etkili çalışmanın Shaw ve Willims’in (2009) çalışması olduğu görölmektedir. Yazar odaklı analizlerde Tom Baum’un, ülke odaklı analizlerde Birleşik Krallık ’ın, kaynak odaklı analizlerde ise Annals of Tourism Research ve Tourism Managment dergileri ortak atıf analizlerinde, Sustainability (Switzerland) dergisinin ise atıf ve bibliyometrik eşleşme analizlerinde öne çıktığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra analizi gerçekteşirilen veri tabanında çalışmaların yoğunlukla *istihdam* (employment) anahtar kelimesi etrafında şekillendiği görölmektedir. Çalışma bu bulgular ışığında gelecek çalışmalara yönelik öneriler ile sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bibliyometrik Analiz, VOSviewer, Turizm, Emek, Turizmde Emek Çalışmaları.

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF STUDIES ABOUT LABOR IN TOURISM WITH SCIENTIFIC MAPPING TECHNIQUE

ABSTRACT

In the context of this study, a bibliometric analysis was conducted on studies that included the keywords "tourism" and "labor" and were indexed in the Scopus database. In this context, the VOSviewer software, which provides capabilities for scientific mapping and visualization, was employed. The objective of this study was to establish a comprehensive framework for research on labor in the context of tourism. Moreover, the aim is to establish a foundation that will facilitate the advancement of an academic perspective in tourism, a sector that is inherently labor-intensive, and to incorporate the concept of labor. In order to achieve these objectives, the scientific maps of 329 studies identified through the Scopus database were visualized, presented, and interpreted through the VOSviewer program. In the context of article citation analysis, the study by Shaw and Williams (2009) is identified as the most effective within the field. The author-focused analyses revealed that Tom Baum was a prominent figure in the field, while the country-focused analyses indicated that the United Kingdom was a significant contributor. The source-focused analyses identified the Annals of Tourism Research and Tourism Management journals as key sources, while the Sustainability (Switzerland) journal emerged as a notable citation and subject of bibliometric matching analysis. The analysis of the database also indicated that the studies were primarily organized around the keyword "employment." The study concluded with recommendations for future research, based on the aforementioned findings.

Keywords: Bibliometric Analysis, VOSviewer, Tourism, Labor, Labor Studies in Tourism.

* Arş. Gör., Antalya Belek Üniversitesi, cilem.kaya@belek.edu.tr,

1. GİRİŞ

İnsanlık tarihinin başından bu yana turizm kavramsal olarak olmasa da bir hareketlilik biçimi olarak var olagelmıştır. Bu süreç, Endüstri Devrimi sonrasında boş zaman ve ücretli izin düzenlemeleri ile birlikte kurumsallaşmaya başlamıştır. Kurumsallaşan turizm endüstrisi konaklama, yiyecek içecek ve taşımacılık gibi sektörlere ayrılmış ve her bir sektör yoğun emek gücü ile hizmet üreten yapılar olarak şekillenmiştir. 1980’li yıllar ve sonrasında neoliberal ekonomi politikaları ve küreselleşme ile birlikte gelir getirici etkisi dolayısıyla devlet desteği de alarak gelişmeye başlayan turizm günümüzde dünya ekonomisinde önemli bir paya sahiptir. Dünya çapında her 11 kişiden birine istihdam olanağı sağlamakta ve 2026 yılı itibariyle 370 milyon kişiye istihdam olanağı sağlayacağı öngörülmektedir (http-1). Dolayısıyla turizm alanyazınında önem verilmesi gereken olgulardan biri de endüstrinin hizmete dayalı yapısı gereği emektir. Turizm endüstrisinin insan gücüne ve sosyal ilişkilere dayalı yapısı bu durumu zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle turizm alanyazınında emek bağlamında ele alınmış çalışmaların kapsamını belirlemek önem arz etmektedir. Ulusal alanyazınında 1990’lı yıllardan bu yana emek ile ilgili çalışmaların gerçekleştirildiği bilinmektedir. Fakat bu araştırmaların sayıca az ve belirli konulara odaklı çalışmalar olduğu görülmektedir. Turizmin emek yoğun yapısına bakıldığında sektöre iş gücü yetiştiren akademinin emek olgusuna daha fazla yoğunlaşması gerekmektedir. Bu çalışma kapsamında turizm ve emek olgusu ile ilgili gerçekleştirilen çalışmalara genel bir çerçeve çizilmeye, alanyazınına mevcut durumu ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Bu amaç doğrultusunda çalışmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Turizmde emek konulu çalışmaların tarihi ve bu tarihlere göre niceliksel dağılımı nasıl şekillenmektedir?
- Turizmde emek konulu çalışmalarda atıf ve bibliyografik eşleştirme verilerine göre katkıda bulunan yazarlar, ülkeler ve kaynaklar nasıl dağılım göstermektedir?
- Turizmde emek konulu çalışmalarda ortak atıf verilerine göre kaynak, yazar ve ülke unsurları nasıl dağılım göstermektedir?
- Turizmde emek konulu çalışmalarda yoğunlukla kullanılan anahtar kelimeler nelerdir?

Bu araştırma alanyazınında turizmde emek olgusunun güncel durumuna bütüncül bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır. Emek yoğun yapısı ile disiplinlerarası birçok araştırmaya konu olan turizmin varlığını sürdürmesini sağlayan emek süreçleri ile ilgili ele alınan çalışmaların alanyazınına nasıl şekillendirdiğini ortaya koymak önem arz etmektedir. Bu çalışma ile birlikte alanyazınına belirli bir kısmını temsil eden ve uluslararası çalışmaların ağırlıkta olduğu Scopus veri tabanında bulunan emek konulu turizm çalışmalarının VOSviewer yazılımı kullanılarak bibliyometrik yapısı ortaya konmuştur. Böylelikle geçmişten günümüze emek olgusunun turizm alanyazınındaki yeri belirlenmeye, çalışmaların yoğunlaştığı coğrafi bölgeler tespit edilmeye ve ilişkili olgular ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Böylelikle çalışma kapsamında öncelikle turizmde emek çalışmalarının genel çerçevesi çizilmiştir. Ardından Scopus veri tabanı üzerinden tespit edilen çalışmaların analizi yöntem bölümünü takiben görsel ağ analizleri ile birlikte ortaya konmuştur. Son olarak bibliyometrik analizlerden elde edilen sonuçlar öneriler ile birlikte sunularak çalışma sonlandırılmıştır.

2. ALANYAZIN

Turizm emek yoğun bir sektör olarak endüstrileşme sonrası dönemlerde önem kazanmaya başlamıştır. Çalışma saatlerinin ve ücretli izin uygulamalarının düzenlenmesi ile birlikte artan boş zaman, değişen dinlenme alışkanlıkları ve beraberinde gelişen tatil alışkanlığı ile birlikte turizm

gelişen bir sektörden çok kollu bir endüstriye doğru dönüşüm yaşamıştır. Özellikle neoliberal ekonomi politikaları ve serbest ekonomi düzenlemeleri ile birlikte artan sermayedar girişimleri turizm endüstrisinin bugünkü halinin zeminini hazırlamış ve turizmde emek piyasasının düzensiz şekillenmesine sebep olmuştur (Dinçer, İstanbullu Dinçer, Muğan Ertuğral, Turan, Güngör ve Tekeli, 2005: 352). Türkiye özelinde örnek vermek gerekirse 1982 yılında yürürlüğe giren Turizmi Teşvik Kanunu ve sonrasında 1985 yılında turizm sektörünün Kalkınmada Özel Önem Taşıyan Sektör olarak ilan edilmesi turizm işletmelerinin önceki dönemlerde görülmemiş bir hızla büyümeye ve gelişmeye başlamasına zemin hazırlamıştır (Toker, 2007a: 83). Turizmin hızla büyüme ve gelişim göstermesi, bu endüstride çalışan ve çalışacak olan işgücünün planlaması, eğitimi ve güvenceli çalışma ortamı hazırlanmasını zorlaştırmıştır (Avcıkurt, 2004: 25). Özellikle kıyı kesimindeki konaklama işletmelerinin mevsimlik yapısı itibarıyla nitelikli işgücünden ziyade talebe yanıt verecek nicelikte iş gücünü istihdam etmek ön planda olmuş ve bu sektörün bir özelliği haline gelmiştir (Çakır, 2002: 201). Bu durum birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Bu sorunlar arasında en fazla öne çıkan olgu turizm endüstrisinin duygusal emek üzerine kurulu bir sistem olması olarak sorunsallaştırılmıştır. Dolayısıyla turizmde emek alanyazınına kuş bakışı bakıldığında en dikkat çeken olgunun duygusal emek olgusu olduğu görülmektedir. 1980'ler sonrasında kitle turizmi ile yükselen bir trend haline gelen tatil amaçlı seyahatler beraberinde nitelikli iş gücü açığını beraberinde getirmiş ve bu açık kronik bir sorun haline gelmiştir. Özellikle ulusal alanyazında emek ile turizm olgusunu bağdaştıran çalışmaların istihdam sorunlarına odaklandığını söylemek mümkündür (Öztaş, 1995: 92; Çakır, 2002: 201; Ünlüönen ve Şahin, 2011: 15).

Sektördeki istihdam sorunlarının tartışılmasının ardından emek ile ilgili çalışmaların kadın çalışanların kariyer engelleri (Tükeltürk ve Perçin, 2008; Uguz ve Topbaş, 2014), otellerde çalışma koşulları (İzgi ve Olcay, 2008; Kaya ve Atçı, 2015; İslamoğlu, Şimşek ve Tellioğlu, 2018), yıldırma davranışına yönelik çalışan tutumları (Çalışkan ve Tepeci, 2008; Yıldırım, Yirik ve Yıldırım, 2014), turizmin mevsimsel yapısı (Günel, 2009), işten ayrılma eğilimi, iş tatmini ve iş gören motivasyonuna yönelik parametrelerin araştırılması (Toker, 2007b; Demir ve Tütüncü, 2010; Karakaya ve Uçar, 2015; Kahyaoğlu ve Akca, 2020), turizmin istihdam üzerindeki etkileri (Tutar, Alpaslan, Tutar ve Erkan, 2013; Şit, 2016; Güngören ve Özcan, 2019), istihdam uygulamaları (Çakır, 2002; Yanardağ ve Avcı, 2010; Kaya, 2012; Yorgun, 2013; Erbaş, Cankül ve Temizkan, 2016; Öztürk, 2021; Bulut, 2022) tükenmişlik (Üngören, Doğan, Özmen ve Tekin, 2010; Yılmaz ve Demir, 2014; Çetin, 2017; Yatkın ve Yılmaz, 2017; Kılıç, 2020) gibi birçok parametre üzerinden turizmde emek ile ilgili çalışmaların yapıldığını görmek mümkündür. Turizmin istihdam sorunlarını tartışarak başlayan ve çalışma koşullarını inceleyerek devam eden emek çalışmalarının rotası duygusal emek olgusu ile birlikte değişmiştir. Turizmde emek olgusu üzerinden gerçekleştirilen çalışmaların motivasyon, tükenmişlik, iş tatmini ve benzeri gibi birçok olguyu içinde barındıran duygusal emek olgusuna yöneldikleri ve bu bağlamda gerçekleştirilen çalışmaların alanda dramatik bir artış seyrettiği görülmektedir (Avcı ve Boylu, 2010; Ünlü ve Yürür, 2011; Güzel, Gök ve İşler, 2013; Baş ve Kılıç, 2014; Pala ve Tepeci, 2014; Arıkan Saltık ve Asunakutlu, 2016; Işık, Işık ve Tırak, 2016; Kızanlıklılı ve Ünlüönen, 2016; Cinnioğlu ve Salha, 2017; Çakmakçı ve Öztürk, 2017; Serçek ve Serçek, 2017; Keleş ve Tuna, 2018; Savaşkan ve Göktaş Kulualp, 2019; Aslan ve Mert, 2019; Korkmaz, Aydın ve Niyet, 2019; Kurt, Hamarat ve Gümüş, 2019; Kırmızıgül, 2020; Acar ve Çevirgen, 2021; Ertürk, 2021; Kandemir, 2021; Polat, 2022; Yeşilyurt, 2022; Bağcı, Yılmaz ve Akay, 2023; Bostan ve Cebeci, 2023; Yorulmaz, 2023).

Bibliyometrik çalışmalar, hacim ve çeşitlilik açısından takibi ve ulaşılabilirliği zorlaşan kaynakların anlaşılabilir kümeler halinde ifade edilmesini sağlamaktadır (Dereli, 2024: 2). Turizm alanyazınında da bibliyometrik çalışmalar alanda belirli olguların kapsamını, güncel durumunu ve

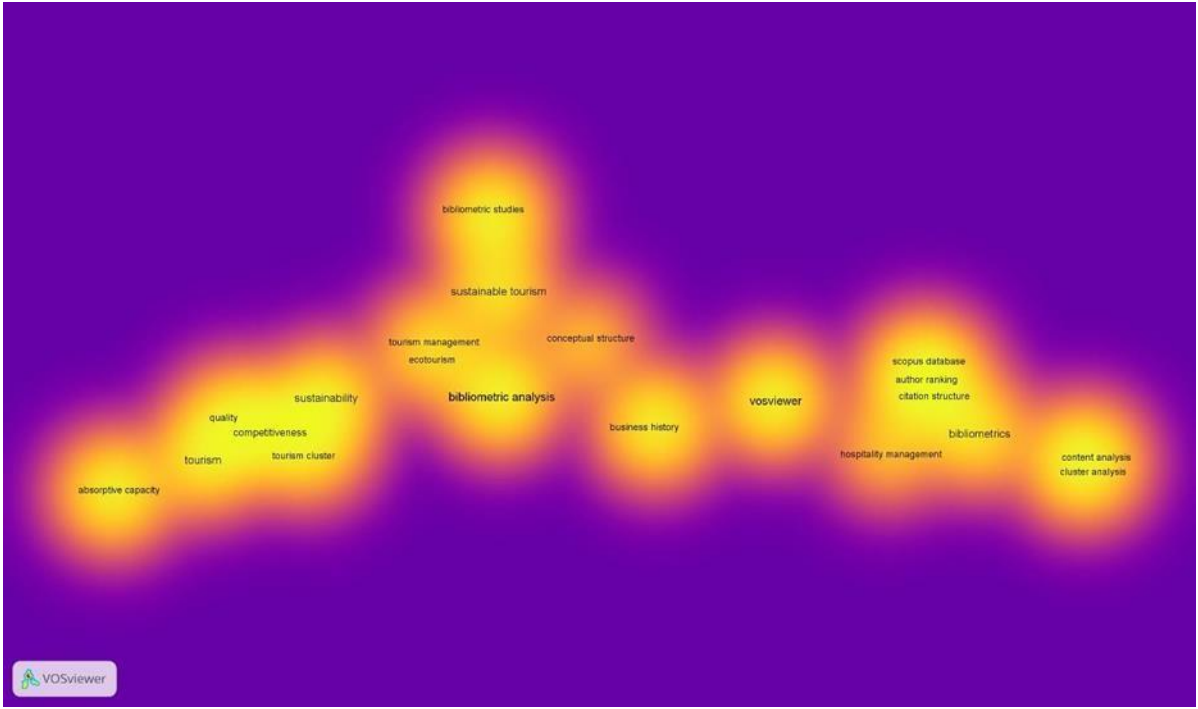
değinilen olguların ilişkisini ortaya koymak adına sıkça kullanılmaktadır. VOSviewer yazılımı bu çalışmalar için geliştirilmiş, açık kaynak kodlu ve ücretsiz bir uygulama olmasından dolayı son yıllarda sıkça kullanılmaktadır (Aslan, 2022: 35). Ulusal turizm alanyazına bakıldığında VOSviewer ile gerçekleştirilmiş ilk bibliyometri çalışmasının 2019 yılında yayımlandığı görülmektedir. Bu çalışma turizmde suç olgusunu araştırmak üzere kurgulanmış bir tarama çalışması olarak alanyazında yerini almıştır (Alp ve Ünlü, 2019). Sonraki yıllarda farklı olgu ve kavramlar üzerinden benzer çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Ulusal Alanyazında Turizm ve VOSviewer Yazılımı ile Gerçekleştirilen Çalışmalar

Yazar ve Yılı	İlişkili konu	Veri tabanı
Alan ve Şen, 2020	Gastronomi festivalleri	WoS
Binbaşıoğlu, 2020	Akıllı turizm	WoS ve Scopus
Doğan ve Doğan, 2020	Sağlık turizmi	WoS
Dönbak, 2020	Kültür ve turizm	WoS
Güney ve Somuncu, 2020	Turizm coğrafyasında yeni eğilimler	Tourism Geographies
Gürdin, 2021	Turizm pazarlaması	WoS
Şen ve Ake, 2021	Golf turizmi	WoS
Tekeli ve Bozkurt, 2021	Rekreasyon ve turizm	Scopus
Türkmendağ, 2021	Bilgi teknolojileri ve turizm	WoS
Açıksözlü ve Varol, 2022	Turizm ile ilgili bibliyometrik çalışmalar	WoS
Açıksözlü ve Yalçın, 2022	Turizm ile ilgili bibliyometrik çalışmalar	Tourism Managment
Arman ve Bulgan, 2022	Engelsiz turizm	Görselleştirme
Aydın, 2022	Turizm Araştırmalarının Entelektüel Yapısının ve Performansının Değerlendirilmesi	WoS
Boyacıoğlu ve Elmas, 2022	Turizm ve ekonomi	WoS
Bulut ve İli, 2022	Hüzün turizmi	Görselleştirme için kullanılmış
Bükey ve Gülcan, 2022	Turizm ve rekreasyonda Bandura'nın Öz-yeterlilik Teorisi	Scopus
Demiral ve Yüksek, 2022	Turizm ulaştırması	Scopus
Dündar ve Gülcan, 2022	Turizm ve Rekreasyonda Stebbins'in Ciddi Boş Zaman Teorisi	Scopus
Ekşi, Cesur ve Güven, 2022	Destinasyon pazarlaması	WoS
Ersoy, 2022	Turizm ve Covid-19	Scopus
Erşahin ve Gülcan, 2022	Turizm ve rekreasyonda Richard M. Ryan ve Edward L. Deci'nin özbelirlenme teorisi	Scopus
Orhun ve Gülcan, 2022	Turizm ve rekreasyonda Csikszentmihalyi'nin akış teorisi	Scopus
Yapıcı, 2022	Turizm ve sosyal medya	WoS
Parlak ve Bilici, 2022	Helal turizm	WoS
Tekeli, Tekeli ve Kemer, 2022	Turizm ve hizmet robotları	WoS
Erdoğan ve Çiğdemli, 2022	Turizm ve iş gören devri	WoS
Altunel, Altunel ve Pala, 2023	Mobil rehber uygulamaları	Scopus
Aydın, 2023	Turizm ve etik konulu çalışmalar	WoS
Çubukcu ve Topçuoğlu, 2023	Turizmde dijitalleşme ve verimlilik ilişkisini inceleyen çalışmalar	WoS ve Scopus
Çubukçu, 2023	Agroturizm	WoS
Burkut, 2023	Yavaş Şehir	WoS ve Scopus
Çalhan ve Ertan, 2023	Ağırlama, Turizm ve Spor alanında kariyer konulu çalışmalar	WoS
Çetin, 2023	Gastronomi deneyimi	WoS
Çılğınoğlu, 2023	Medikal Turizm	WoS
Demirses, Bayrak, Kement ve Köksal, 2023	Gastronomi deneyimi	WoS
Gökçe ve Ünlüöner, 2023	Örgütsel Çeviklik ve Örgütsel Çevikliğin Turizme Yansımaları ile İlgili Yapılmış Çalışmalar	Görselleştirme için kullanılmış
Göral ve Kılınc, 2023	Tourism Managment dergisinin son 25 yılı	WoS TourismManagment
Gündüzyeli, 2023	Yeşil turizm	WoS
Kaya, Yücel, Can ve Aksöz, 2023	Turizm ve soylulaştırma	WoS
Kazak ve Kazak, 2023	Sağlık turizmi	WoS
Keskin, Elasan, Keskin, Ekin ve Keskin, 2023	Agroturizm	WoS

Keskin, Elasan, Keskin ve Keskin, 2023	şarap turizmi	WoS ve Scopus
Kılıcı ve Koroğlu, 2023	Müzecilik	WoS
Ongun, 2023	Kırsal turizm ve kırsal kalkınma	WoS
Oral, 2023	Turizm teknolojileri	WoS
Balyalı ve İlhan, 2023	Turizm ve dijitalleşme	WoS
Seçilmiş ve Sarı, 2023	Kırsal turizm	WoS
Şahin ve Akova, 2023	Turizm ve çocuk ilişkisi	WoS
Şahin, 2023	Gastronomi turizm; yerel gıdalara yönelik çalışmalar	WoS
Şeker, 2023	Müze deneyimi	WoS
Altunel, 2023	Turizm ve oyunlaştırma konulu çalışmalar	Scopus
Yayla, 2023	Turizm mevzuatı konulu çalışmalar	WoS
Yılmaz ve Karamustafa, 2023	Turizm ve Endüstri 4.0	WoS
Yılmaz, Tercan, Baran ve Yüzbaşıoğlu, 2023	Ekoturizm	WoS

Tablo 1’de görüldüğü üzere farklı konularda yapılan VOSviewer çalışmaları çoğunlukla Web of Science veri tabanı üzerinden gerçekleştirilmiştir. 2019 yılından günümüze VOSviewer yazılımından faydalanılarak en fazla çalışma yapılan yılın 28 çalışma ile 2023 yılı olduğu görülmektedir. İçeriği açısından değerlendirmek gerekirse farklı alanlara dağılan bir kapsam görülmekle birlikte gastronomi (Alan ve Şen, 2020; Çetin, 2023; Demirses, vd., 2023; Şahin, 2023), rekreasyon ve ilgili teoriler (Bükey ve Gülcan, 2022; Dünder ve Gülcan, 2022; Erşahin ve Gülcan, 2022; Orhun ve Gülcan, 2022), agro turizm (Çubukcu ve Topcuoğlu, 2023; Keskin, vd., 2023); kırsal turizm (Ongun 2023; Seçilmiş ve Sarı, 2023); sağlık turizmi (Doğan ve Doğan, 2020; Çılgınoğlu, 2023, Kazak ve Kazak, 2023) konularının birden fazla çalışma ile öne çıktığı görülmektedir. Son yıllarda gerçekleştirilen VOSviewer ile bibliyometrik analiz çalışmalarında dijitalleşme teması dikkat çeker niteliktedir (Binbaşıoğlu, 2020; Türkmendağ, 2021; Yapıcı, 2022; Tekeli, vd., 2022; Altunel, vd., 2023; Balyalı ve İlhan, 2023; Çubukcu ve Topcuoğlu, 2023; Oral, 2023; Yılmaz ve Karamustafa, 2023). Alanın güncel durumunu tespit adına ele alınan çalışmalardan biri de turizm coğrafyasında yeni eğilimleri araştıran bibliyometri çalışması olmuştur (Güray ve Somuncu, 2020). Turizm alanyazınında pazarlama olgusu bağlamında ele alınan çalışma ise kavramın tarihsel değişimini nitelikli bir biçimde ortaya koyarak alanyazına katkı sağlamıştır (Gürdin, 2021). Turizmle ilgili bibliyometri çalışmalarının bibliyometrisini gerçekleştiren çalışma ise alanyazında dikkat çeken diğer çalışmalardır (Açıksözlü ve Varol, 2022; Açıksözlü ve Yalçın, 2022). Son olarak ise soylulaştırma olgusu ile ilgili çalışmaların VOSviewer analizini gerçekleştiren çalışmada ise alanın güncel durumu ortaya konmuş, overtourism ve destinasyon planlaması gibi ilişkili alanlar arasındaki bağ ifade edilerek alanyazına katkıda bulunulmuştur (Kaya, vd. 2023). Uluslararası alanyazına bakıldığında turizm bağlamında gerçekleştirilen VOSviewer çalışmalarının sürdürülebilirlik, rekabet, konaklama yönetimi gibi konularla ilişkili olarak ele alındığını söylemek mümkündür (Şekil 1).

Şekil 1. Uluslararası Alanyazında VOSviewer ile Yapılan Çalışmaların Anahtar Kelime Yoğunlukları

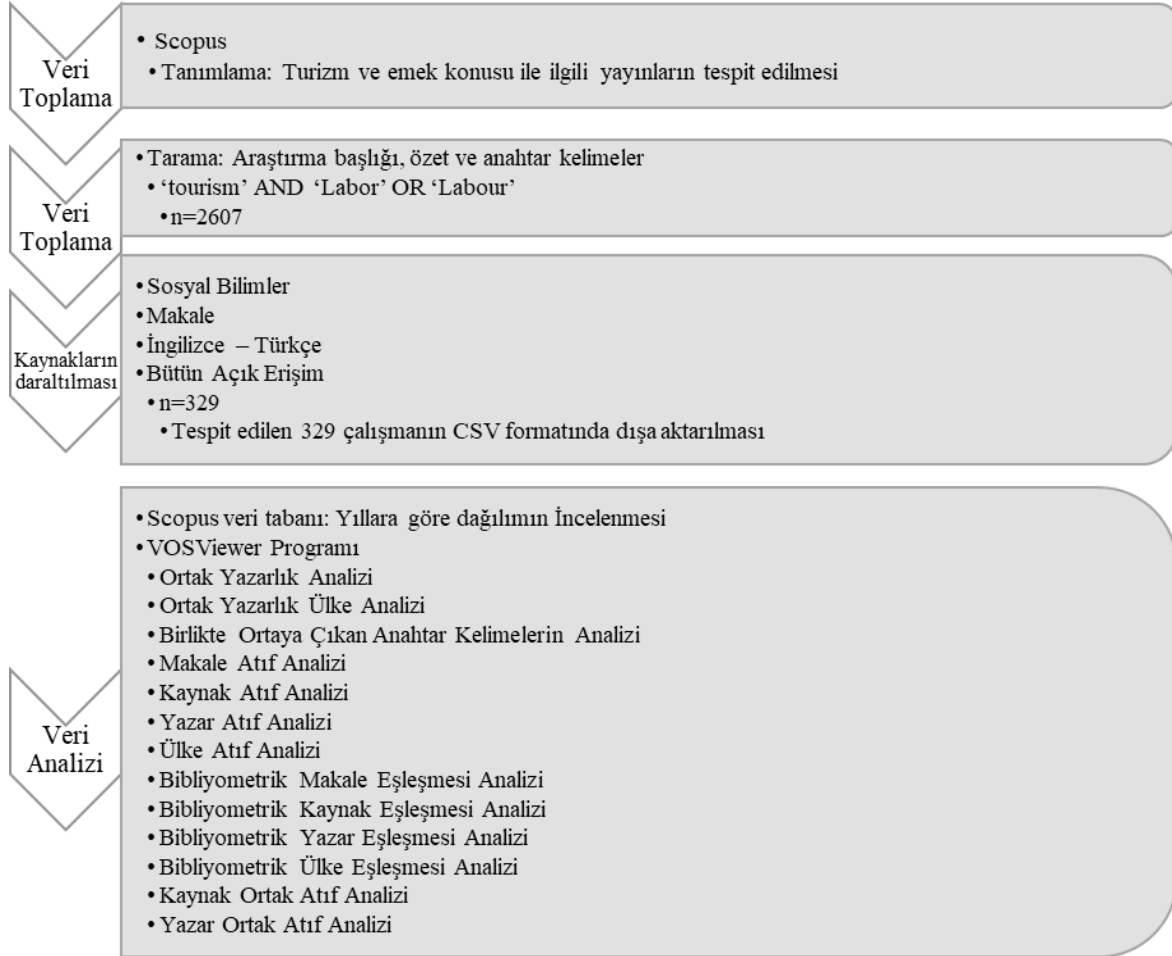
VOSviewer aynı zamanda makale yazımlarında çalışılan özgün konunun alanyazındaki mevcut durumunu tespit etmek amacıyla da kullanılabilir. Dolayısıyla bu çalışmada uluslararası alanyazının durumunu tespit etmek amacı ile Scopus veri tabanında “*tourism*” AND “*VOSviewer*” anahtar kelimeleri ile yapılan tarama sonuçları analiz edilmiştir. Bu doğrultuda uluslararası alanyazının; turizm yönetimi ve sürdürülebilir turizm odağında dağılım gösterdiğini görmek mümkündür. VOSviewer kullanılarak gerçekleştirilmiş ilk çalışmanın 2018 yılına tarihlendiği görülmektedir (Mota, Teixeira, Gonçalves, 2018).

Turizmde emek konusu ile ilgili gerçekleştirilmiş çalışmaların bibliyometrik analizi emek yoğun bir sektör olan turizmdeki güncel durumun, araştırma eğilimlerinin ve alanda gelecek için önem arz eden konuların ortaya koyulması açısından önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu çalışma kapsamında emek çalışmalarına kapsamlı bir bakış açısı sunmak için alanın belirli bir bölümünü temsil eden Scopus veri tabanı üzerinden VOSviewer yazılımı kullanılarak bibliyometrik bir analiz gerçekleştirilmiştir.

3. YÖNTEM

Bibliyometrik analiz, bir bilimsel disiplinin tarihi boyunca kat ettiği gelişim sürecini, bu alandaki yayımlar, araştırmacılar ve ilişki olduğu veya kullanıldığı alanların matematiksel ve istatistiksel yöntemler ile farklı parametreler üzerinden incelenmesi olarak ifade edilebilir (Toker, 2021: 2109). Bibliyometrik çalışmalarda bilimsel haritalama tekniği araştırmacıya verileri sınıflama, görselleştirme ve sırlama, eşik belirleme gibi parametreleri belirleme imkânı sağladığından geleneksel tarama yöntemlerine göre daha kullanışlıdır (Börner, Chen ve Boyack, 2003: 8). Geleneksel yöntemler denildiğinde SPSS ve Pajek gibi programların basit grafik gösterimleri, bibliyometri çalışmalarında veri görselleştirme amacıyla kullanıldığı bilinmektedir (van Eck ve Waltman, 2010: 524). Bu doğrultuda söz konusu analizlere odaklanarak geliştirilen yazılım ve programlar daha bütüncül sonuçlara ulaşılması adına kolaylık sağlamaktadırlar (Arslan, 2022: 35). VOSviewer, bilimsel haritalama tekniğini ağ (network), bibliyometrik ya da metin verilerine dayanarak bulguları görselleştirmek ve incelemek adına geliştirilen açık kaynak kodlu,

ücretsiz bir programdır (van Eck ve Waltman, 2010: 524). Özellikle bilimsel çalışmaların hızla çoğaldığı günümüzde, büyük veriden de faydalanarak gerçekleştirilecek araştırmalarda derinlikli analiz ve sonuçlara ulaşmak VOSviewer yazılımı ile mümkündür (Artsın, 2020: 352).

Şekil 2. Araştırmanın kaynak seçim akış diyagramı

Çalışma kapsamında analiz edilen veriler 03/03/2024 tarihinde Scopus veri tabanı aracılığı ile toplanmıştır. Bu bağlamda öncelikle arama satırına “‘tourism’ AND ‘Labor’” OR ‘Labour’” anahtar kelimeleri girilerek; araştırma başlığı, özet ve anahtar kelimelerde geçmesi koşuluyla tarama yapılmış ve 2607 çalışma tespit edilmiştir. “Labor” kelimesinin “doğum” anlamında da kullanıldığı göz önünde bulundurularak bu tarama alan olarak “sosyal bilimler”, yayın şekli olarak “makale”, yayının dili olarak “İngilizce ve Türkçe”, erişim biçimi olarak ise “bütün açık erişim” olarak sınırlandırılmıştır. Yıl bazında kapsamlı bir analiz gerçekleştirebilmek adına herhangi bir sınırlama gerçekleştirilmemiştir. Bu sınırlandırma sonucunda tespit edilen çalışma sayısı 329 olarak belirlenmiştir. Tespit edilen 329 çalışma VOSviewer programında analiz edilmek üzere CSV formatında dışa aktarılmıştır. Programa yüklenen dosya ile birlikte VOSviewer analizine başlanmıştır (Şekil 2).

VOSviewer ile bibliyometrik haritalama çalışmalarında program, araştırmacıya ilgili alanyazından toplanan verilerin ağ, bibliyografya ve içeriğinde bulunan yazar, ortak atıf, bibliyografik eşleşme (doküman, kaynak, yazar, ülke) ve kavram birlikteliği analizlerinin yapılmasına olanak sağlamaktadır. Böylelikle alandaki yazarlar ilgili olgunun güncel durumunu, alandaki boşlukları ve gündemi kolaylıkla takip edebilme imkânı yakalarlar (Arslan, 2022: 35). VOSviewer ağ analizi şekillerinde her bir renk bir kümeyi temsil etmektedir. Halkaların boyutu

makalenin daha çok atf aldığı, halkaları birleştiren çizgiler ise makaleler arasındaki bağlantının gücünü göstermektedir. Bu araştırma kapsamında ağ, katman ve yoğunluk görselleştirme imkanı sunan VOSviewer programının, alandaki araştırmacıların iş birlikleri ve gerçekleştirilen çalışmalarla ortaya çıkan bilgi akışını gözleyebilmek amacı ile ağ görselleştirmesi olanağı kullanılmıştır (Dereli, 2024: 3-4).

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

Turizmde emek çalışmaları ile ilgili Scopus veri tabanında tespit edilen 329 çalışmanın yıllara göre sayısal dağılım, ortak yazarlık, birlikte ortaya çıkma, atf, bibliyometrik eşleşme ve ortak atf verilerine göre analizleri takip eden başlıklarda verilmiştir.

4.1. YILLARA GÖRE TURİZMDE EMEK KONULU ÇALIŞMALARIN DAĞILIMI

Scopus veri tabanı üzerinden “‘*Tourism*’ AND ‘*Labor*’ OR ‘*Labour*’” anahtar kelimeleri ile gerçekleştirilen taramada tespit edilen çalışmaların yıllara göre dağılımları Tablo 2’de verildiği gibidir. Tabloda görüldüğü üzere turizmde emek konulu çalışmalar tarama sonuçlarına göre 1980-2024 yılları arasında dağılım göstermektedir.

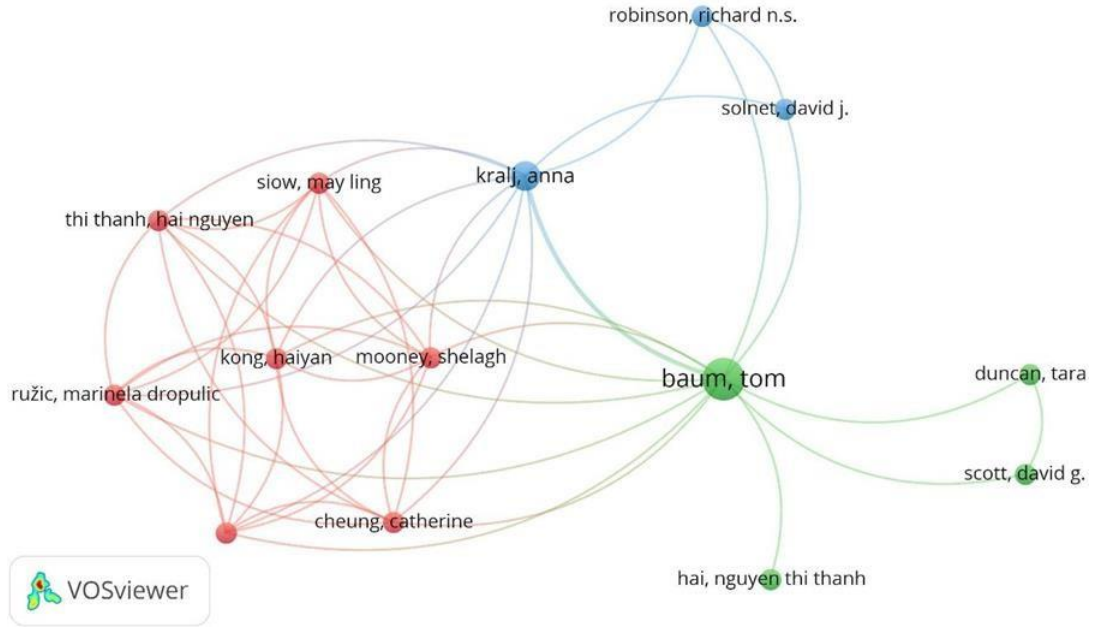
Tablo 2. Çalışma Sayılarının Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	Sayı	Yıl	Sayı	Yıl	Sayı	Yıl	Sayı	Yıl	Sayı	Yıl	Sayı	Yıl	Sayı
1980	1	1999	1	2004	4	2009	9	2013	5	2017	10	2021	38
1993	1	2000	2	2005	1	2010	3	2014	11	2018	25	2022	44
1994	2	2001	2	2006	4	2011	6	2015	14	2019	24	2023	42
1998	2	2003	1	2008	3	2012	4	2016	19	2020	43	2024	8
6		6		12		22		49		102		132	
Toplam Çalışma Sayısı							329						

Tablodaki dağılım incelendiğinde turizmde emek konulu çalışmaların Scopus veri tabanındaki dağılımında ilk çalışmanın 1980 yılına tarihlendiği görülmektedir. Bununla birlikte bazı yıllarda (1981- 1992, 1995-1997, 2002, 2007) bu anahtar kelimeleri içeren bir çalışmanın bulunmadığı gözlemlenmektedir. Turizmde emek konulu en fazla çalışmanın kaleme alındığı yılın ise 44 çalışma ile 2022 yılı olduğu tespit edilmiştir.

4.2. ORTAK YAZARLIK ANALİZİ

Ortak yazarlık yazar analizi kapsamında turizm ve emek konulu en az bir makale ve en az bir atf alan yazarların iş birliği analizi gerçekleştirilmiştir. 802 yazar arasında 699 yazar belirlenen eşiği geçmiştir. Şekil 3’te en çok iş birliği yapan 14 yazarın ağ haritası gösterilmektedir.

Şekil 3. Ortak Yazarlık Yazar Analizi

Ortak yazarlık analizi alanyazında ilgili konuda ortak yazılan doküman yazarlığını yani akademik iş birliğini ifade etmektedir (Arslan, 2022: 39; Dereli, 2024: 3). Dolayısıyla araştırma kapsamında gerçekleştirilen ortak yazarlık analizine bakıldığında alanda en etkili yazarların Baum, Kralj olduğu görülmekle birlikte kırmızı kümede bulunan yazarların (Chen [Jie], Chen [Xiao] ve Guo) en az bir makale ve en az bir atıf alma kriterine göre eşit dağılım gösterdikleri görülmektedir.

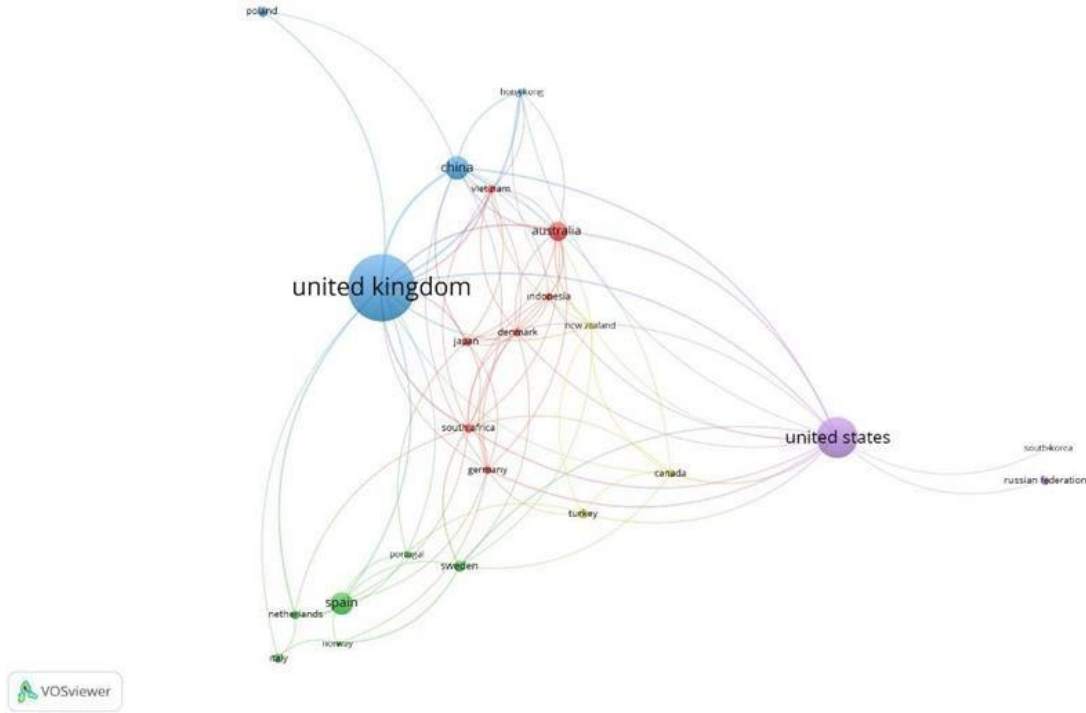
4.3. ORTAK YAZARLIK ÜLKE ANALİZİ

Ortak yazarlık ülke analizi kapsamında turizm ve emek konulu en az beş makale ve en az beş atıf alma eşiği kriter olarak belirlenmiştir. Sıralamada ilk beş ülkenin makale sayısı, atıf sayısı ve bağlantı gücüne göre sıralamaları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Ortak Yazarlıkta Ülke Atıf Analizi Sıralaması

Ülke	Makale sayısı	Atıf sayısı	Bağlantı gücü
Birleşik Krallık	77	3298	42
ABD	47	686	27
Çin	27	673	24
Avustralya	22	1028	18
Güney Afrika	10	173	18

Alanda ilgili konudaki yazarların iş birliklerini yazarların ülkelerine göre sınıflama olanağı sunarak ifade eden ortak yazarlık ülke analizlerinde Birleşik Krallık ve Birleşmiş Milletler'in yoğunlukları dikkat çekmektedir. Birleşik Krallık'ın öncülüğünde Amerika Birleşik Devletleri, Çin ve Avustralya'nın atıf yoğunluğu dikkat çeker niteliktedir.

Şekil 4. Ortak Yazarlık Ülke Analizi

Toplam 72 ülkeden 24 ülkenin bu eşik kriterlerini karşıladığı görülmekle birlikte yoğun iş birliği içinde olan ülkelerin 23 küme oluşturdukları gözlenmiştir (Şekil 4). Ağ analizi dağılımına bakıldığında dört ana küme yoğunluğu dikkat çekmektedir. Ayrıca Güney Kore, Rusya ve Polonya'nın ağ dağılımlarında en yakın küme ile bağ mesafelerine bakıldığında alanyazında sıklıkla ele alınan konular dışında çalıştıkları için ilgili kümelerden ayrıldıklarını ifade etmek mümkündür.

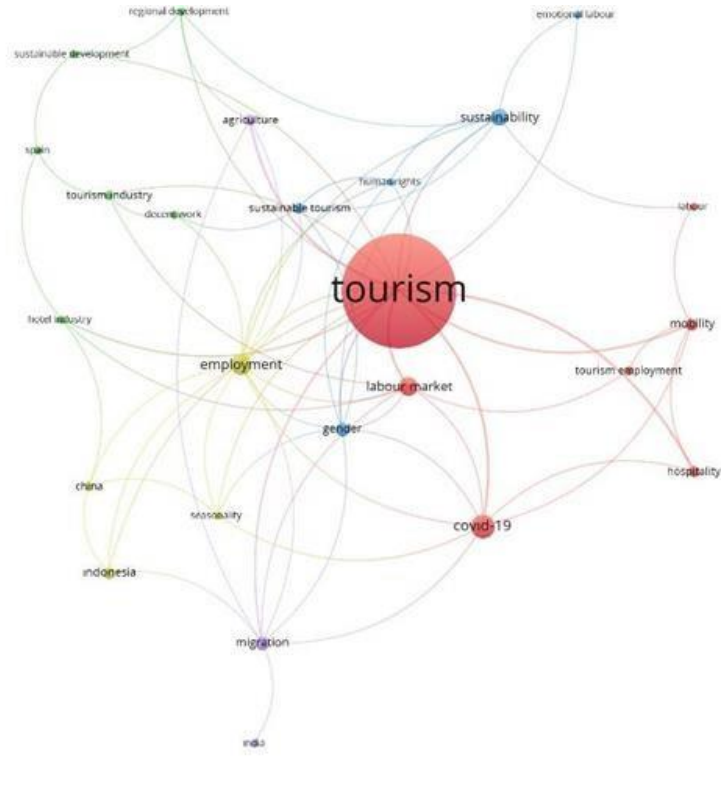
4.4. BİRLİKTE ORTAYA ÇIKAN ANAHTAR KELİMELERİN ANALİZİ

Turizmde emek olgusu ile ilgili çalışmalarda en çok birlikte ortaya çıkan 1277 anahtar kelimenin ağ analizinde en az beş görülme eşliğine uygun 25 küme belirlenmiştir.

Tablo 4. Anahtar Kelime Görülme Sıklığı ve Bağlantı Gücü Sıralaması

Anahtar kelime	Görülme sıklığı	Bağlantı gücü
Employment	13	15
Covid-19	15	11
Labour market	12	11
Sustainability	11	11
Gender	9	10

Arama kelimesi olarak kullanılan “tourism” anahtar kelimesi hariç en çok görülen anahtar kelimelerin ilk beşi Tablo 4’te, toplam ağ analizi ise Şekil 5’te gösterildiği gibidir.

Şekil 5. Birlikte Ortaya Çıkan Anahtar Kelimelerin Analizi

Turizmde emek alanyazınında kaleme alınan Scopus veri tabanındaki çalışmalar Şekil 5'e bakıldığında “emek” olgusundan ziyade “tourism” olgusu merkezinde şekillendiği görülmektedir. Emek bağlamında ele alınan araştırmaları turizm alanyazınında tarayan bu çalışma kapsamında “tourism” anahtar kelimesinin öne çıkması araştırma doğası gereği beklenen bir gelişme olmakla birlikte, iç içe geçmiş dört kümenin oluşması araştırma konularının (özellikle mavi kümede yer alan) yakında ilişkili olgular ile alakalı olarak ele alındığını ifade etmektedir. Bunun yanı sıra en fazla ortaya çıkan anahtar kelime olan turizmin görsel haritalamada yerleşim yerine bakıldığında merkezde “employment” olgusu olduğu ifade edilebilir. Turizmde emek olgusunun çalışıldığı olguları ifade eden dört kümeyi temalar halinde ifade etmek gerekirse; kırmızı kümede yoğunlaşan çalışmaların turizm çalışanlarının hareketliliği (mobility) ile ilgili olduğu; mavi kümede yer alan çalışmaların eşitlik temelinde geliştirilen çalışmalar olduğu; mor kümenin ise kırsal alanlar ve göç ile turizmde emek olgusunu bağdaştıran çalışmaları içerdiği; yeşil kümenin kalkınma odaklı çalışmalara, sarı kümenin ise turizmin sezonluk yapısının Uzak Doğu odaklı çalışılan konulara yönelik yoğunlaşma gösterdiği görülmektedir.

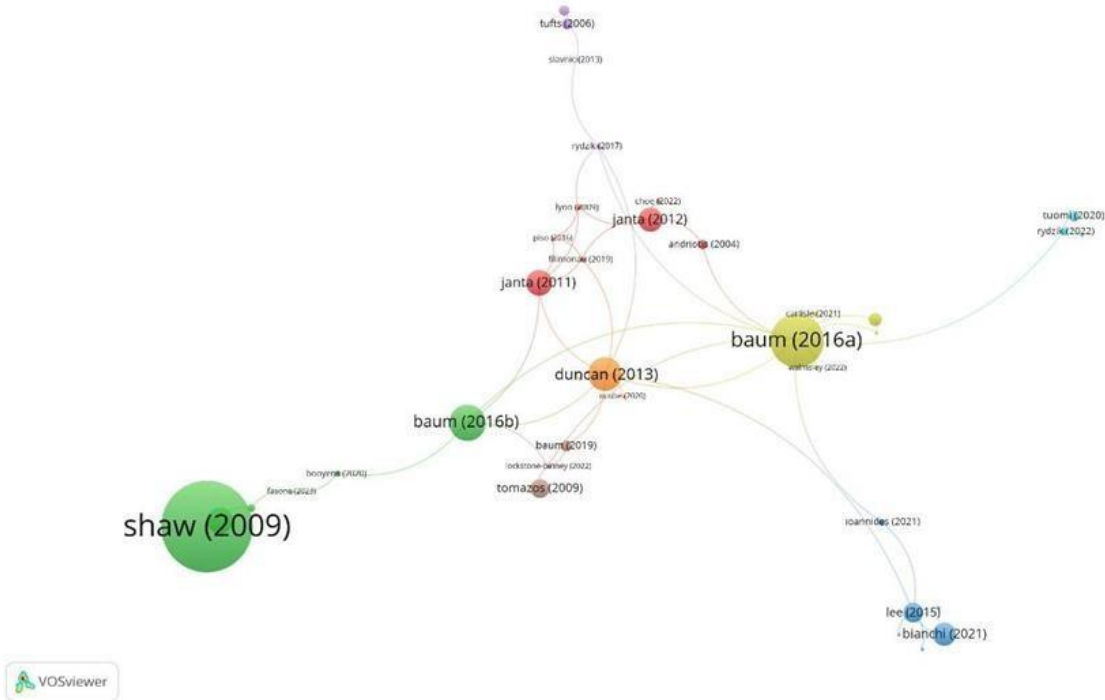
4.5. MAKALE ATIF ANALİZİ

Turizmde emek konulu Scopus veri tabanında taranan makalelerin ilk üç atıf sıralaması VOSviewer yazılımında analiz edilmeden öncesinde Tablo 5'te görüldüğü gibidir.

Tablo 5. Makalelerin Scopus Veri Tabanındaki Atıf Sırası

Yazar	Yayın	Atıf sayısı
William ve Hall (2000)	Tourism and migration: New relationships between production and consumption	449
Shaw ve Williams (2009)	Knowledge transfer and management in tourism organisations: An emerging research agenda	317
Font, Walmsley, Cogotti, McCombesve Häusler (2012)	Corporate social responsibility: The disclosure-performance gap	228

VOSviewer ile en az bir atıf alma koşulunu sağlayacak şekilde gerçekleştirilen taramada makale atıf analizi Şekil 6'da yer almaktadır. Kriterleri karşılayan çalışmaların atıf analizine tabi tutulması ile birlikte Tablo 5'te görülen sıramaların değiştiği görülmektedir. Atıf ağ analizlerinde ortaya çıkan kümelerin yerleşimleri alanda en fazla çalışılan konularla ilişkili bir biçimde şekillenmektedir. Dolayısıyla tablolardaki değişimin nedeni olarak araştırmaların odaklandığı konuların farklılaşması gösterilebilir. Makale atıf analizi sonucunda turizmde emek olgusu ile ilgili çalışmalar arasında Baum (2016a), Duncan (2013), Lee'nin (2015) araştırmalarının ilişkiselliğinin öne çıktığı görülmektedir.

Şekil 6. Makale Atıf Analizi

Ağ analizi görsellerinde altı kümenin oluştuğu görülmektedir. Analiz sonuçlarına göre en fazla atıf alan makalede öne çıkan yazarlar arasında olmamasına rağmen Shaw'un (2009) turizm istihdamı ile ilgili ortak yazarlı çalışmasının etki alanının geniş olduğu görülmektedir (Shaw ve Williams, 2009). Turizm ve emek ile ilgili konularda istihdam olgusunun kritik bir öneme sahip olduğu Şekil 5'te görülen dağılımdan da anlaşılmaktadır.

Tablo 6. Makalelerin atıf ve bağlantı gücü sıralaması

Yazar	Yayın	Atıf sayısı	Bağlantı gücü
Baum (2016a)	Tourism workforce research: A review, taxonomy and agenda	186	11
Duncan (2013)	The mobilities of hospitality work: An exploration of issues and debates	117	9
Lee (2015)	The political economy of precarious work in the tourism industry in small island developing states	71	6

37 öge ve sekiz kümeden oluşan atıf ağ analizi görünümünde turizmde emek alanında gerçekleştirilen çalışmalar arasında en çok etkileşim alan ilk üç çalışma Tablo 6’te verildiği gibidir. Tablodaki çalışmalar incelendiğinde en fazla atıf alan araştırma temalarının turizm emeğinin yapısal özelliklerine bağlı araştırma sorularına yoğunlaştığı ifade edilebilmektedir.

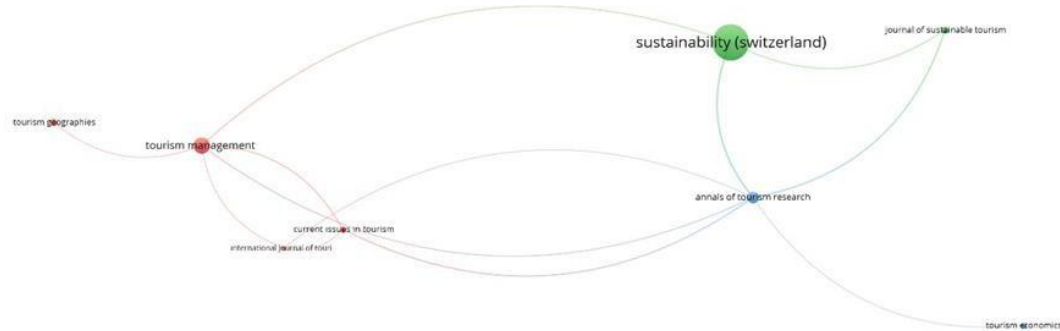
4.6. KAYNAK ATIF ANALİZİ

Turizmde emek olgusunu konu alan çalışmaların en yoğun atıf alan kaynak ağ analizi ile göstermek üzere eşik en az beş makale ve beş atıf almış olan kaynaklara daraltılmıştır. 186 kaynak içerisinde sekiz kaynak bu eşige uygun olarak haritaya dahil olmuştur (Şekil 7).

Tablo 7. Kaynak makale, atıf sayısı ve bağlantı gücü sıralaması

Kaynak	Makale sayısı	Atıf sayısı	Bağlantı Gücü
Annals of Tourism Research	13	793	17
Sustainability (Switzerland)	39	595	10

En çok atıf alan kaynaklar Tablo 7’da, toplam kaynak atıf ağ analizi ise Şekil 6’da gösterildiği gibidir.

Şekil 7. Kaynak Atıf Analizi

Turizmde emek çalışmalarının Scopus veritabanındaki analizine göre en fazla atıf alan Annals of Tourism Research, en fazla çalışmanın yayınlandığı kaynağın ise Sustainability (Switzerland) dergisi olduğu görülmektedir. Tourism Management dergisinin de ayrı bir küme oluşturması dolayısıyla alanda gerçekleştirilen çalışmaların sürdürülebilirlik ve yönetim odağında dağılım gösterdiklerini söylemek mümkündür.

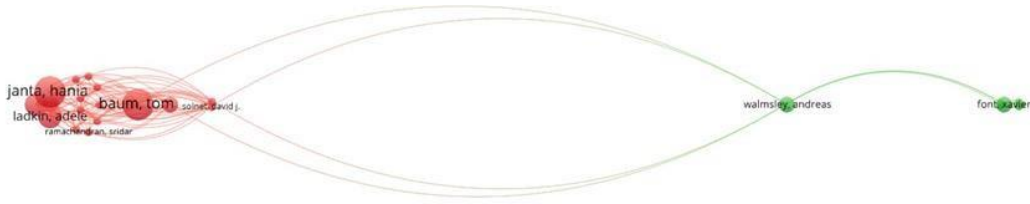
4.7. YAZAR ATIF ANALİZİ

Turizm ve emek konulu çalışmalarda atıf yoğunluğuna göre yazar ağı analizini haritalamak için en az bir makalesi ve az 100 atfı olan yazarlar eşik olarak belirtildiğinde 802 yazardan 48 yazar haritalamada yer almaktadır. Söz konusu yazarların bağlantı gücüne göre ilk üçü Tablo 8’de, toplam atıf ağı analizi ise Şekil 8’de görüldüğü gibidir.

Tablo 8. Yazar-Makale, Atıf Sayısı ve Bağlantı Gücü Sıralaması

Yazar	Makale sayısı	Atıf sayısı	Bağlantı gücü
Baum, Tom	4	468	37
Karlj, Anna	2	312	22
Duncan, Tara	1	117	18

Bağlantı gücü yüksek olan yazarların Şekil 7’de görüldüğü üzere ayrı bir küme oluşturdukları, diğer kümeler ile bağları arasındaki mesafeye bakıldığında ise alanda farklılaştıkları görülmektedir. Ağ haritalarının görsellerinde kümeler arası bağları gösteren çizgi mesafeleri, kümeleri oluşturan çalışmaların yoğunlaştıkları alanların birbiri ile ilişkisini gösterir. Dolayısıyla kırmızı kümede yer alan çalışmalar ile yeşil kümede yer alan çalışmaların odaklandıkları konu bağlamında birbirinden farklılaştığını ifade etmek mümkündür.

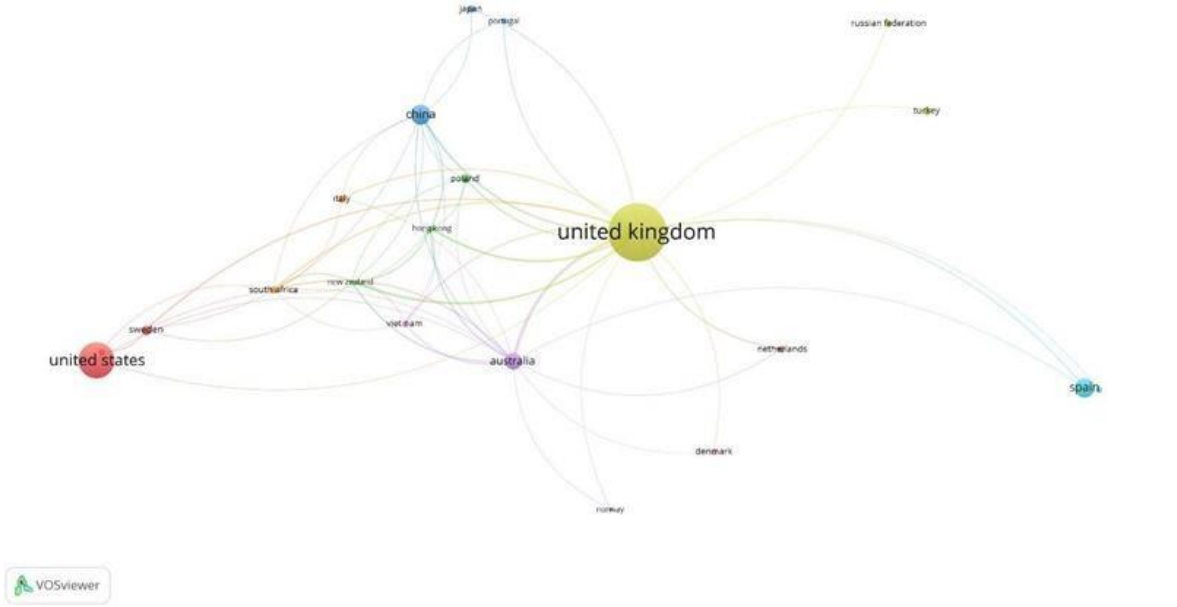

Şekil 8. Yazar Atıf Analizi

Kırmızı kümedeki çalışmalar incelendiğinde araştırma konularının genellikle yönetsel ve sektörel odakta turizmde emek olgusunu araştıran çalışmalar olduklarını görmek mümkündür. Yeşil kümedeki çalışmalar incelendiğinde ise Walmsley’in (2017) overtourism olgusu ile işsizlik düzeyi arasındaki ilişkiyi incelediği; Font’un (2012) ise çalışma arkadaşları ile gerçekleştirdiği araştırmada kurumsal sosyal sorumluluk olgusuna odaklandığı için diğer araştırma alanlarından uzakta konumlandığı anlaşılmaktadır.

4.8. ÜLKE ATIF ANALİZİ

Ülke atıf ağı analizlerini incelemek üzere en az beş makale yayınlanmış ve beş atıf almış ülkeler seçilmiştir. 72 ülke içerisinde bu kriterlere 24 ülke uygunluk göstermiştir. Birleşik Krallık, 3298 atıf; Avustralya 1028 atıf ve Yeni Zelanda 848 atıf ile ilk üç sırada yer alan ülkeler olmuşlardır. Toplam ülke atıf ağı analizi ise Şekil 9’da görüldüğü gibidir.

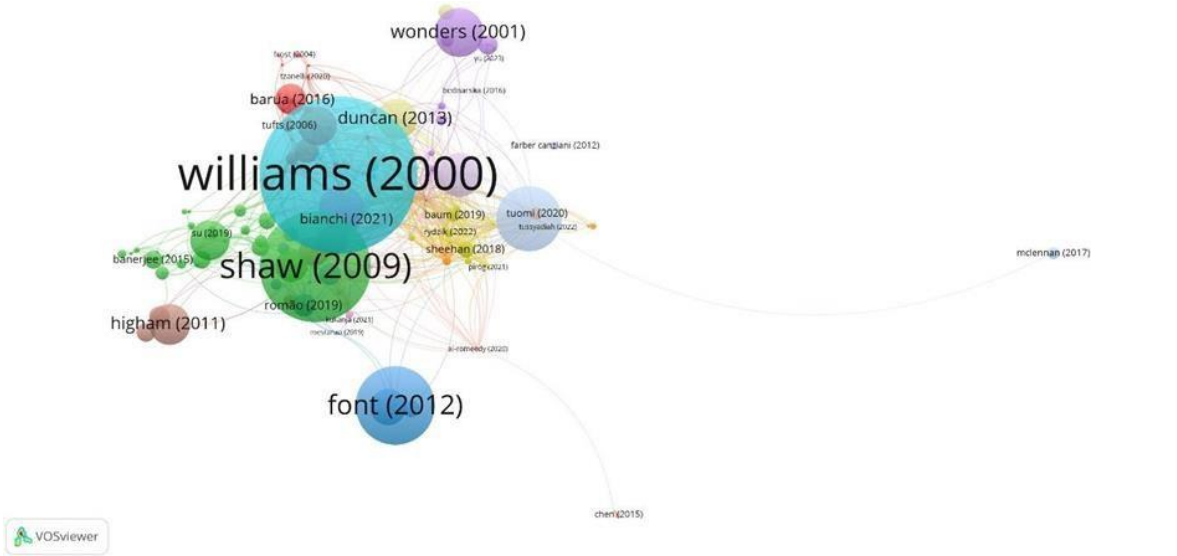

Şekil 9. Ülke atıf analizi

Scopus veritabanında taranan turizm ve emek ile ilgili çalışmaların ülke atıf analizlerine bakıldığında en fazla atıf alan ülke sıralamasının değiştiği görölmektedir. Atıf yoğunluğu ve ilişkiselliğine göre ilk ülkenin Birleşik Krallık olduğu ve ardından Amerika Birleşik Devletleri'nin takip ettiği bir dağılım tespit edilmiştir.

4.9. BİBLİYOMETRİK MAKALE EŞLEŞMESİ ANALİZİ

Turizmde emek konulu çalışmalarda bibliyometrik olarak en çok eşlenen çalışmalarını tespit etmek üzere en az 5 atıf almış çalışmalar eşik olarak belirlenmiştir. Böylelikle 329 çalışmanın 145'inin küme oluşturduğu tespit edilmiştir (Şekil 10). Bibliyometrik eşleşme makale analizleri alanda bulunan makalelerin en fazla atıf verdiği makaleleri tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmektedir.

Şekil 10. Bibliyometrik Makale Eşleşmesi Analizi

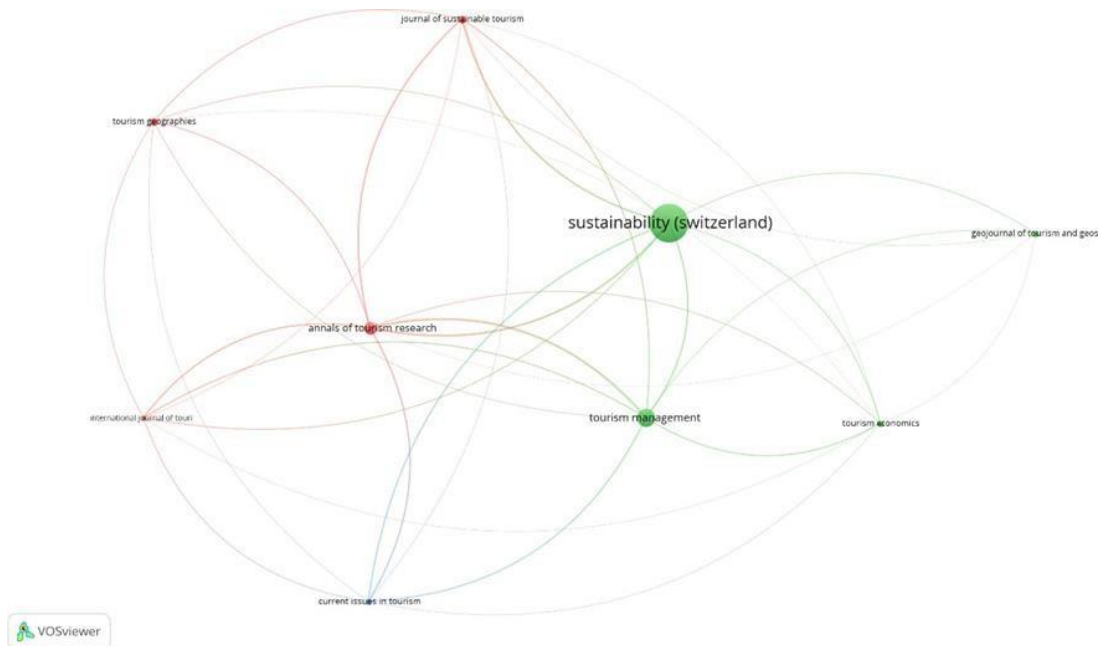
Williams (2000), Shaw (2009), Font (2012) ve Wonders (2001) çalışmaları atıf yoğunlukları (sırasıyla 449, 316, 225, 140) dolayısıyla halka görünümünde öne çıksalar da bağlantı gücü sıralaması Tablo 9'deki gibidir. Bu araştırmalar alanda en fazla ele alınan konulara gönderme yaparken bağlantı gücü sıralamasında öne çıkan çalışmalar söz konusu araştırmaların alanyazındaki etki alanlarının geniş olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 9. Bibliyometrik Makale Eşleşmesi Bağlantı Gücü Sıralaması

Makale	Atıf sayısı	Bağlantı gücü
Duncan (2013)	117	111
Baum (2016a)	186	110
Baum (2016b)	126	97

4.10. BİBLİYOMETRİK KAYNAK EŞLEŞMESİ ANALİZİ

Bibliyometrik kaynak eşleşmesi ağ analizi için eşik değeri en az beş makale ve en az beş atıf olarak belirlenmiştir. 186 kaynak arasından dokuz kaynağın bu eşikte ve üstünde değerlere sahip olduğu tespit edilmiştir. Bibliyometrik kaynak eşleşmesi ağ analizi görsel haritası Şekil 10'da görüldüğü gibidir. Bibliyografik eşleşme analizleri alandaki diğer çalışmalar tarafından atıf alan bağlantılı yayınları ifade etmek üzere gerçekleştirilen bir analizdir. Bu analizde, kaynak eşleşmesi analiz edilmiştir. Dolayısıyla Şekil 11'den anlaşılacağı üzere turizm ve emek olgusu ile ilgili gerçekleştirilen çalışmaların en fazla atıf verdiği makaleler şekilde görünen dergilerde yayımlanmaktadır.

Şekil 11. Bibliyometrik Kaynak Eşleşmesi Analizi

Annals of Tourism Research 13 makale, 793 atıf, 286 bağlantı gücü; Sustainability (Switzerland) 39 makale, 595 atıf, 235 bağlantı gücü ve Tourism Management 18 makale, 1333 atıf, 219 bağlantı gücü ile görsel haritada merkezi noktalarda yer almaktadırlar.

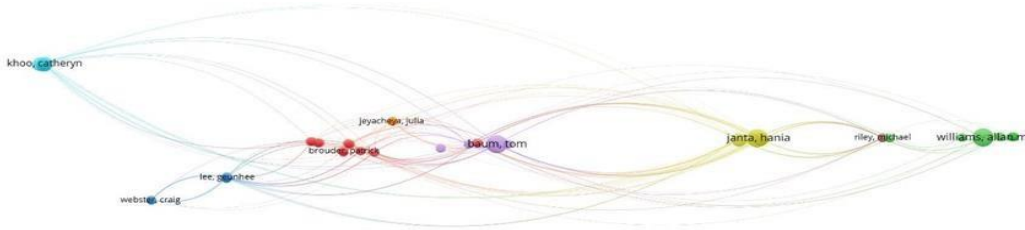
4.11. BİBLİYOMETRİK YAZAR EŞLEŞMESİ ANALİZİ

Bibliyometrik yazar eşleşmesi ağ analizi için eşik noktası bir yazar için en az iki makale ve beş atıf olarak belirlenmiştir. 829 yazar içerisinde bu kriterlere uyan 42 yazardan 40'ı görsel haritada yer almıştır. Bağlantı gücüne göre ilk üç yazar Tablo 10'da gösterildiği gibidir. Alanda turizm ve emek konulu araştırmalar kaleme alan yazarların en fazla atıf verdikleri diğer yazarları tespit etmeye yarayan bibliyometrik yazar eşleşmesi analizinde görsel haritaya bakıldığında ortaya çıkan her bir küme için öne çıkan yazarların bağlantı gücü sıralamasından farklılık gösterdiği görülmektedir (Şekil 11).

Tablo 10. Bibliyometrik yazar eşleşmesi analizi bağlantı gücü sıralaması

Yazar	Makale sayısı	Atıf sayısı	Bağlantı gücü
Janta, Hania	3	208	623
Lugosi, Peter	3	191	621
Ladkin, Adele	3	176	617

Görsel ağ haritası ile bağlantı gücü sıralamasının farklılaşma nedeni alanda gerçekleştirilen çalışmaların odaklandıkları olguların farklılaşması olarak ifade edilebilir. Williams başta olmak üzere, Baum, Janta, Boudier ve Khoo alanda en fazla atıf alan çalışmalar olarak araştırma sahasını şekillendirmektedirler.

Şekil 11. Bibliyometrik Yazar Eşleşmesi Analizi

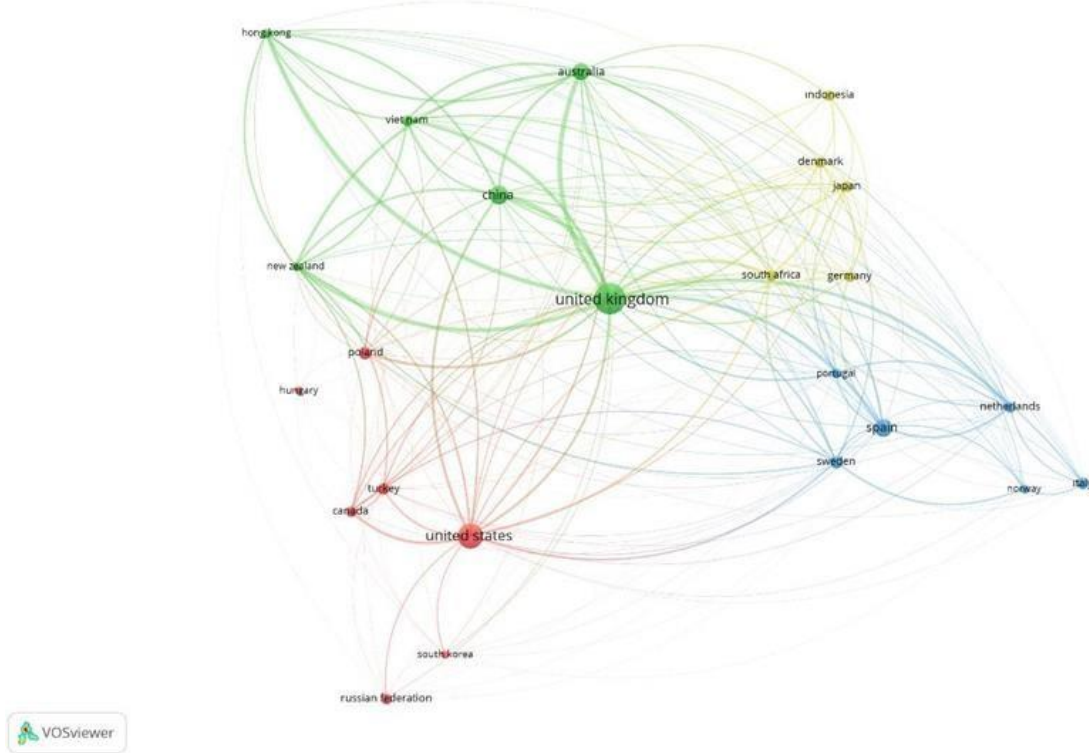
4.12. BİBLİYOMETRİK ÜLKE EŞLEŞMESİ ANALİZİ

Turizmde emek olgusu ile ilgili en az beş çalışma yayınlanmış ve beş atıf almış ülkeler eşik olarak alındığında 72 ülkeden 24 ülkenin haritalandığı tespit edilmiştir. Ülkelerin bağlantı gücü sıralaması Tablo 11'de, toplam ülke eşleşmesi görsel haritası ise Şekil 12'de gösterildiği gibidir.

Tablo 11. Bibliyometrik Ülke Eşleşmesi Analizi Bağlantı Gücü Sıralaması

Ülke	Makale sayısı	Atıf sayısı	Bağlantı gücü
Birleşik Krallık	77	3298	5718
Avustralya	22	1028	2361
Çin	27	673	2326
Yeni Zelanda	6	848	1916
ABD	47	686	1785

Turizm ve emek konulu alanyazında Birleşik Krallık menşeli çalışmaların diğer araştırmalar tarafından çokça atıf olarak alanı şekillendirdikleri görülmektedir. Ardından Birleşmiş Milletler ve İspanya gibi ülkelerin geldiği görülmektedir. Dolayısıyla bu doğrultuda turizm ve emek olgusu bağlamında en fazla Birleşik Krallık'ta gerçekleştirilen çalışmaların etkili olduğunu ifade etmek mümkündür. Ağ haritasında görülen kümelenmeye bakıldığında kümeleri oluşturan ülkelerin birbirine benzer konular çalışarak bir örüntü oluşturduğu söylenebilir.

Şekil 12. Bibliyometrik Ülke Eşleşmesi Analizi

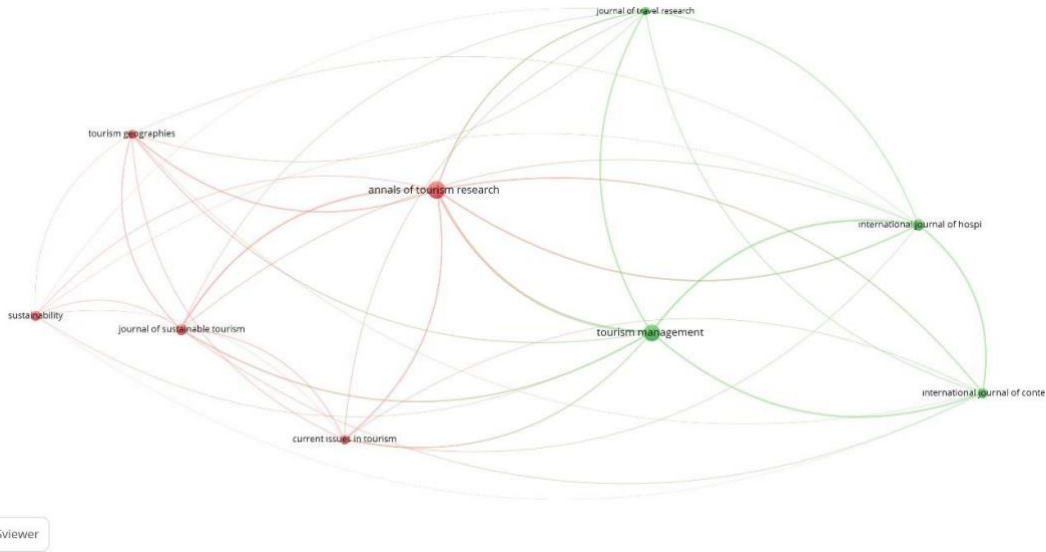
4.13. KAYNAK ORTAK ATIF ANALİZİ

Kaynak ortak atıf için eşik en az 100 atıf olarak belirlenmiş, 8783 kaynaktan 50 kaynak eşiğe dahil olmuştur. Bu 50 kaynaktan 9 küme bağlantı gücü dolayısıyla görsel haritada yer almıştır. Bağlantı gücü sıralamasında ilk beş dergi Tablo 12'de, genel görsel ağ analizi haritası ise Şekil 13'te verildiği gibidir.

Tablo 12. Kaynak ortak atıf analizi bağlantı gücü sıralaması

Kaynak	Atıf sayısı	Bağlantı gücü
Tourism Managment	358	4766
Annals of Tourism Research	391	4579
International Journal of Hospitality Managment	163	2724
International Journal of Contemporary Hospitality Managment	134	2148
Journal of Sustainable Tourism	154	2007

Ağ analizi haritasına bakıldığında Annals of Tourism Research ve Tourism Managment dergilerinin alanda en fazla atıf alan kaynaklar olarak öne çıktıkları görülmektedir.

Şekil 13. Kaynak Ortak Atıf Analizi

Bibliyometrik kaynak eşleşmesi analizi ile kıyaslandığında bu durum; Annals of Tourism Research ve Tourism Managment dergilerindeki çalışmaların en fazla Sustainability (Switzerland) verdikleri şeklinde yorumlanabilmektedir. Ortak atıf analizi en fazla ortak atıf alan çalışmalarını analiz etmek için kullanılırken; bibliyografik eşleşme analizinin tam tersine alandaki diğer en az iki kaynaktan en fazla atıf alan çalışmalarını analiz etmek için kullanıldığı unutulmamalıdır (Dereli, 2024: 5).

4.14. YAZAR ORTAK ATIF ANALİZİ

Turizmde emek çalışmalarını kaleme almış olan yazarların en az 50 atıf almış olması koşulu ile dahil edildiği bu analizde 21795 yazarın yalnız üçünün (Baum, Ladkin ve Hall) bu eşliğe uyduğu tespit edilmiştir.

Şekil 14. Yazar Ortak Atıf Analizi

Öne çıkan yazarları vurgulamak açısından parametre değiştirilmemiş ve ağ analizi Şekil 14'de olduğu hali ile gösterilmiştir. Tespit edilen tüm bulgular ışığında turizmde emek çalışmalarının yoğunlaştığı alanın istihdamına yönelik kişisel çalışmalardan oluştuğu bir kez daha gözlenmiştir (Baum, vd., 2016a; Hall, 2007; Ladkin, 2016).

3. SONUÇ

Turizm emek yoğun bir sektör olarak endüstri devriminden bu yana yükselen bir ivme ile hizmet veren sektörler arasındadır. Çalışma ve boş zaman başta olmak üzere birçok parametreye bağlı olan bu gelişim bu sektörde çalışan turizm emekçilerinin sayısının her geçen gün artmasına zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla turizm alanyazını da buna paralel olarak gelişen bir yapı sergilemiştir. Fakat ulusal alanyazında istihdam ve eğitim odağında başlayan çalışmalar günümüze gelindiğinde duygusal emek yoğunluklu bir temada, çoğunlukla nicel araştırma yaklaşımları benimsenerek gerçekleştirilmektedir. Bu çalışma kapsamında turizm alanyazınının uluslararası ölçekte belirli bir kısmını temsil eden Scopus veri tabanı üzerinden turizmde emek konulu makalelere ulaşılmış ve VOSviewer yazılımı üzerinden bu çalışmaların bibliyometrik analizi gerçekleştirilmiştir.

Çalışma sonucuna göre; turizmde emek olgusuna yönelik çalışmaların belirli bir istikrar yakalayamadığı görülmektedir. En fazla çalışma yapılan yıl 2022 olarak tespit edilmiştir. Ortak yazarlık yazar analizi, makale atıf analizi, yazar atıf analizi, yazar ortak atıf analizi ağ haritalarında yazar Tom Baum'un merkez noktalarda olduğu tespit edilmiştir. Ortak yazarlık ülke analizi, ülke atıf analizi, bibliyometrik ülke eşleşmesi analizi verilerinde ise Birleşik Krallık'ta yapılan çalışmaların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Yeni Zelanda'da gerçekleştirilen çalışmaların sayısal olarak az olmasına rağmen bağlantı güçlerine bakıldığında etki alanının geniş olduğunu söylemek mümkündür. Kaynak atıf analizi, bibliyometrik kaynak eşleştirmesi analizi, kaynak ortak atıf analizi gibi veriler göz önüne alındığında turizmde emek olgusunun en çok Annals of Tourism research, Sustainability (Switzerland) ve Tourism Management dergilerinde yayınlanan çalışmalarda ele alındığı ve etki alanlarının bu dergilerden genişlediğini söylemek mümkündür. Son olarak birlikte ortaya çıkan anahtar kelimelerin employment, Covid-19, labour market, sustainability ve gender olması turizmde emek çalışmalarında en sık çalışılan konular hakkında net bilgiler vermektedir. Anahtar kelime analizlerinin oluşturulduğu temalara bakıldığında istihdam yapısının hareketliliği, eşitlik temelinde insan hakları olgusu, kırsal alanlar ve göç, turizmin mevsimlik yapısı, kalkınma aracı olarak turizm endüstrisi temalarının ön plana çıkarak alanyazını şekillendirdiği görülmektedir. Dolayısıyla alanda yoğunlaşılan olgular özelinde geleceğe yönelik araştırmalarda bu bağlamlar üzerinden çalışmalar geliştirilerek ulusal alanyazına katkı sağlamak mümkündür.

Alanyazındaki diğer bibliyometrik araştırmalarla karşılaştırıldığında bu çalışma turizmde emek olgusunun ele alındığı çalışmaları inceleyen ilk araştırma niteliği taşımaktadır. Alandaki turizm ile ilişkili bibliyometri çalışmalarının genellikle alternatif turizm çeşitleri (Alan ve Şen, 2020; Binbaşoğlu, 2020; Doğan ve Doğan, 2020; Şen ve Akel, 2021; Arman ve Bulgan, 2022) ile ilişkili turizm çalışmalarına odaklandıkları görülmektedir. Bunun yanı sıra kültür (Dönbak, 2020), bilgi teknolojileri ve dijitalleşme (Binbaşoğlu, 2020; Türkmendağ, 2021; Yapıcı, 2022; Tekeli, vd., 2022; Altunel, vd., 2023; Balyalı ve İlhan, 2023; Çubukçu ve Topçuoğlu, 2023; Oral, 2023; Yılmaz ve Karamustafa, 2023) gibi spesifik konular çevresinde şekillendiği görülmektedir. VOSviewer ile gerçekleştirilen bu çalışmalar, ilgili olguların alanyazındaki güncel durumu hakkında kapsamlı bilgiler vermişlerdir. Tüm araştırmalar niş alanlarda turizm alanyazınının gelişimini izlemeye ve güncel durumunu tespit etmeye yönelik olarak geliştirilmiş çalışmalardır. Bibliyometri çalışmaları ilgili alanın geçmişten güncel yol haritasını çıkarmak adına verimli bir araştırma imkanı sağlamaktadır. Bu araştırma kapsamında da emek olgusu ve turizm alanyazınındaki güncel durumu VOSviewer aracılığı ile görsel haritalarla ifade edilmeye çalışılmıştır.

Gelecekte gerçekleştirilecek çalışmalarda turizmde emek olgusunun öne çıkan ülkeler dışında da çalışılması ve yaygınlaştırılması önem arz etmektedir. Çünkü her geçen gün

büyüyen turizm sektörünün temelinde bulunan emek olgusunu daha iyi anlamak, kapsamını belirlemek ve genişletmek başta turizm emekçilerinin çalışma ve özel yaşamlarının iyileştirilmesine katkıda bulunabileceği gibi turizmde ürün ve hizmetlerin geliştirilmesi ve iyileştirilmesinde de etkili olabilir. Kaynak odaklı analizler dikkate alındığında farklı dergilere yönelme veya mevcutta alanda baskın olan dergilere odaklanma mümkün olabilir. Son olarak öne çıkan anahtar kelimeler odaklandığı alanlar üzerinden tespit edilecek yeni alanlarda çalışmalar gerçekleştirilerek araştırma sahasını çeşitlendirmek mümkündür. Ayrıca turizm alanında hem akademik hem de sektörel olarak nicelik bakımından gelişmiş olan Türkiye'nin uluslararası alanyazında temsilinin artırılması adına nitelikli uluslararası yayınlar yapılması gerekliliği de ülke atf analizlerinde gözler önüne serilmiştir. Tekrar eden nicel yaklaşımlı çalışmaların yanı sıra emek olgusunun turizm sektöründeki farklı çehrelerini keşfedici nitelikte ampirik araştırmalar gerçekleştirilebilir. Bu doğrultuda geleceğe yönelik araştırma alanlarının derlendiği Tablo 13'ten faydalanılabilir:

Tablo 13. Geleceğe yönelik araştırma alanı önerileri

Araştırma alanı	Araştırma sorusu	Potansiyel atf kaynakları
Turizm ve Göç İlişkisi	<ul style="list-style-type: none"> Turizm sektöründe göçmen işçi deneyimleri nasıl şekillenmektedir? Göçmen işçilerin istihdam politikaları nasıl şekillenmiştir? Sektöre yansımaları nasıldır? Uluslararası turist talebi ve Türkiye'deki göç politikalarının arasında nasıl bir ilişki vardır? 	William ve Hall, 2000; William ve Shaw, 2011
Turizmde prekarya	<ul style="list-style-type: none"> Turizm çalışanlarının prekarya bağlamında görüşleri nedir? Mevsimsellik turizm prekaryası yaratıyor olabilir mi? Turizmde iş gücü devir hızının yüksek olmasına yönelik emekçi deneyimlerinin nasıl şekillenmektedir? 	Lee, 2015
Post-pandemik dönemde turizmde emek	Pandemi sonrası ekonomik dalgalanmadan turizmde emek süreci nasıl etkilenmiştir?	Baum, vd., 2020
Paylaşım ekonomisi ve turizmde emek	<ul style="list-style-type: none"> Paylaşım ekonomisi turizm istihdamını nasıl etkilemektedir? AirBnB ve benzeri kısa dönemli turizm konaklama sistemlerinde turizmde emek nasıl şekillenmektedir? 	Fang, vd., 2016
Turizmde emek olgusunun keşfi	Dijitalleşme, yapay zeka, paylaşım ekonomisi, ekonomik ve jeopolitik krizler çağında turizmde emek olgusu nasıl değişmiştir?	Shaw ve Williams, 2009; Ladkin, 2011; Baum, vd., 2016; Baum, vd., 2020
Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri bağlamında turizmde emek	SDG 2030 projesinin Türkiye'de turizmde emek olgusuna yansımaları nelerdir?	Baum, vd., 2016

Bu araştırma kapsamında özellikle atf analizinde öne çıkan konular bağlamında gerçekleştirilen geleceğe yönelik araştırma önerileri özellikle Covid-19 pandemisi sonrasında deri değiştiren her sektör gibi pandemi sonrası ard arda gelen krizlerle baş etmeye çalışan turizm sektörünün güncel durumuna ampirik anlamda ışık tutacak çalışma önerileridir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review: Externally peer reviewed.

Conflict of Interest: The author declared that she has no conflict of interest.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

- Acar, S. ve Çevirgen, A. (2021). Duygusal Emeğin Örgütsel Bağlılığa Etkisi: Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma. *İş ve İnsan Dergisi*, 8(1), 91-105.
- Açıksözlü, Ö. ve Varol, İ. (2022). Turizm Kavramına Yönelik Akademik Yayınların Bibliyometrik Analizi. *The Journal of Academic Social Science*, 134(134), 322-339.
- Açıksözlü, Ö. ve Yalçın, M. (2022). Türkiye Turizmine Yönelik Yabancı Literatürde Yer Alan Akademik Yayınların Vosviewer ile Bibliyometrik Analizi. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm, Ekonomi Ve Kültürel Miras Sempozyumu*; 23-24 Haziran 2022; Denizli.
- Alan, A. A. ve Şen, Ö. (2020). Gastronomi Temalı Festivaller Üzerine Yapılmış Çalışmaların Bibliyometrik Analizi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (6), 132-144.
- Alp, G. ve Ünlü, B. Ç. (2019). Turizm ve Suç İlişkisinin Bibliyometrik Haritalama ile İncelenmesi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), 213-228.
- Altunel, A. G. Y. (2023). Turizm Alanında Oyunlaştırma Çalışmalarının Bibliyometrik Analizi. *Avrasya Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 52-61.
- Altunel, M. C., Altunel, A. G. Y. ve Pala, B. (2023). Mobil Rehber Uygulamaları Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz. *GSI Journals Serie C: Advancements in Information Sciences and Technologies*, 6(2), 31-66.
- Arıkan Saltık, I. ve Asunakutlu, T. (2016). Duygusal Emek ve Kültür: Konaklama Sektöründe Karşılaştırılmalı Bir Araştırma. *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Social Science Institute*, 8(14).
- Arman, H. ve Bulgan, G. (2022). Ulusal Literatür Kapsamında Engelsiz Turizm Konulu Makalelerin Bibliyometrik Analizi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 2171-2200.
- Arslan, E. (2022). Sosyal Bilim Araştırmalarında VOSviewer ile Bibliyometrik Haritalama ve Örnek Bir Uygulama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 33-56.
- Artsın, M. (2020). Bir Metin Madenciliği Uygulaması: VOSviewer. *Eskişehir Teknik Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi B-Teorik Bilimler*, 8(2), 344-354.
- Aslan, H. ve Mert, İ. S. (2019). Duygusal Emek ile İşe Yabancılaşma İlişkisinde Psikolojik Sermayenin Düzenleyici Rolü. *OPUS International Journal of Society Researches*, 11(18), 1736-1772.
- Avcı, M. (2012). Turizm Sektöründe İstihdam Sorunları: Marmaris, Fethiye, Bodrum İlçeleri Üzerine Ampirik Bir İnceleme. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 39-62.
- Avcı, U. ve Boylu, Y. (2010). Türk Turizm Çalışanları İçin Duygusal Emek Geçerlemesi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 7(2).
- Avcıkurt, C. (2004). Konaklama İşletmelerinde İş Görenlerin Eğitimi ve Alternatif Eğitim Yöntemlerinin Etkinliği. *Öneri Dergisi*, 6(21), 25-32.
- Aydın, E. (2022). Turizm Araştırmalarının Entelektüel Yapısının ve Performansının Değerlendirilmesi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(Ek2), 7-24.
- Aydın, e. (2023). Turizm Alanındaki Etik Başlıklı Makalelerin Kavramsal Yapısı. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 393-406.
- Bağcı, E., Yılmaz, C. ve Akay, E. (2023). Ağırhama Sektörü Çalışanları Duygusal Emeğinin İş Tatmini Üzerine Etkisi: Zincir Restoran İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama. *Kent Akademisi*, 16(2), 1108-1126.
- Balyalı, T. Ö. ve İlhan, Ö. A. (2023). Turizm ve Dijitalleşme Konulu Araştırmaların Bilimsel Haritalama Tekniği ile Bibliyometrik Analizi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 117-133.
- Baş, M. ve Kılıç, B. (2014). Duygusal Emek Boyutları, Süreci ve Sonuçlarının Engelli Turizm Pazarında Değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, (2), 67-83.
- Baum T, Cheung C, Kong H, Kralj A, Mooney S, Nguyẽn Thı Thanh H, Ramachandran S, Dropulić Ružić M ve Siow M. L. (2016) Sustainability and the Tourism and Hospitality Workforce: A Thematic Analysis. *Sustainability*. 8(8):809.

- Baum, T., Kralj, A., Robinson, R. N. ve Solnet, D. J. (2016a). Tourism Workforce Research: A Review, Taxonomy and Agenda. *Annals of Tourism Research*, 60, 1-22.
- Baum, T., Mooney, S. K., Robinson, R. N. ve Solnet, D. (2020). COVID-19's Impact on the Hospitality Workforce—New Crisis or Amplification of the Norm?. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 32(9), 2813-2829.
- Bilici, N. S. ve Parlak, U. (2022). Helal Turizm ile İlgili Yapılan Uluslararası Çalışmaların Bibliyometrik Analizi. *Ahi Evran Akademi*, 3(1), 130-151.
- Binbaşoğlu, H. (2020). Akıllı Turizm Üzerine Bibliyometrik Bir Literatür Taraması. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 8(4), 2825-2847.
- Bostan, A. ve Cebeci, T. (2023). Türkiye’de Turizm Alanında Yapılan Tükenmişlik Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Profili. *Tourism and Recreation*, 5(1), 1-9.
- Boyacıoğlu, E. Z. ve Elmas, Ç. (2022). Ekonomi ve Turizm Odaklı Literatür: Bibliyometrik Bir Analiz. *Turizm Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 133-147.
- Börner, K., Chen, C. ve Boyack, K. W. (2003). Visualizing Knowledge Domains. *Annual Review Of Information Science And Technology*, 37(1), 2-58.
- Bulut, M. (2022). Türkiye’de Konaklama İşyerleri Özelinde Turizm Sektöründe Asgari İşçilik Uygulamaları. *Journal of Applied Tourism Research*, 3(1), 67-80.
- Bulut, Z. ve İli, N. D. (2022). Türkiye ve Dünyadaki “Hüzün Turizmi” Çalışmalarının Bibliyometrik Analizi. *Turizm ve İşletme Bilimleri Dergisi*, 2(1), 66-88.
- Burkut, E. B. (2023). WoS ve Scopus Veri Tabanındaki Yavaş Şehirlerle (Cittaslow) İlgili Yayınların Vosviewer Programıyla Analizi. *bab Journal of FSMVU Faculty of Architecture and Design*, 4(1), 22-52.
- Bükey, A. ve Gülcan, B. (2022). Turizm ve Rekreasyonda Bandura’nın Öz-yeterlilik Teorisinin Bibliyometrik Analizi. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 10(3), 2296-2313.
- Cinnioğlu, H. ve Salha, H. (2017). İş Görenlerin Paternalist Liderlik Algılarının Duygusal Emek Düzeyleri Üzerine Etkisi: İstanbul'daki Yiyecek İçecek İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2017(2), 68-77.
- Çakır, P. (2002). Turizm Sektörünün İstihdam Yapısı ve Sorunları. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 195-202.
- Çakmakçı, E. ve Öztürk, Ş. (2017). Duygusal Emegin Otel Çalışanları Üzerinden Kavramsal Boyutları ile Tartışılması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (40), 149-163.
- Çalhan, H. ve Ertan, F. (2023). Examination of Career Titled Articles in the Hospitality, Tourism and Sport Field (Wos) Using Bibliometric Mapping Technique. *Journal of Humanities & Tourism Research (JoHUT)*, 13(4).
- Çalışkan, O. ve Tepeci, M. (2008). Otel İşletmelerinde Ortaya Çıkan Yıldırma Davranışlarının İş Tatmini ve İşte Kalma Niyetlerine Etkileri. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 19(2), 135-148.
- Çetin, İ. (2017). Otel Çalışanlarında Tükenmişlik ve Tükenmişliğe Etki Eden Faktörler. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 83-95.
- Çetin, K. (2023). Gastronomi Deneyimine İlişkin Bilimsel Bilginin Haritalanması: Bibliyometrik Bir Analiz. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 551-574.
- Çılğmoğlu, H. (2023). Medikal Turizm Konusundaki Araştırmaların Bibliyometrik Analizi: Eğilimler, Odak Noktaları ve Olanakları. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 451-464.
- Çubukcu, B. B. (2023). Agro Turizm Konusu Üzerine Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 13(3), 665-675.
- Çubukcu, B. B. ve Topçuoğlu, Ö. (2023). Turizm Sektöründe Dijitalleşme ve Verimlilik İlişisini İnceleyen Akademik Araştırmaların Bibliyometrik Analizi. *Third Sector Social Economic Review*, 58(1), 598-610.
- Demir, M. ve Tütüncü, Ö. (2010). Ağırlama İşletmelerinde Örgütsel Sapma ile İşten Ayrılma Eğilimi Arasındaki İlişki. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(1), 64-74.

Demiral, G. N. ve Yüksek, G. (2022). Turizm Ulaştırması Alanyazınına Scopus Veri Tabanı Üzerinden Panoramik Bir Bakış. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 5(4), 1847-1862.

Demirses, İ., Bayrak, D., Kement, Ü. ve Köksal, G. (2023). Gastronomi Deneyimi Üzerine Bibliyometrik Bir Araştırma. *Journal of Hospitality and Tourism Issues*, 5(2), 87-104.

Dereli, A. B. (2024). Vosviewer ile Bibliyometrik Analiz. *Communicata*, (28), 1-7.

Dinçer, M. Z., Dinçer, F. İ., Ertuğral, S. M. ve Turan, T. G. (2005). Turizm Sektöründe Uluslararası Çalışma Örgütü Normlarının Önemi ve Bu Normların Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, UÇÖ Türkiye Temsilciliği ve Turizm Bakanlığı Tarafından Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 49(1).

Doğan, S. ve Doğan, T. G. B. (2020). Uluslararası Alanyazında Sağlık Turizmi Alt Bileşenleri Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 23(4), 561-586.

Dönbak, E. R. (2020). Kültür ve Turizm Araştırmalarının Bilim Haritalama Teknikleri ile Bibliyometrik Analizi. *Journal of Travel and Tourism Research*, (15), 52-78.

Duncan, T., Scott, D. G. ve Baum, T. (2013). The Mobilities of Hospitality Work: An Exploration of Issues and Debates. *Annals of Tourism Research*, 41, 1-19.

Dündar, A. K. ve Gülcan, B. (2022). Turizm ve Rekreasyonda Stebbins' in Ciddi Boş Zaman Teorisinin Bibliyometrik Analizi. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(9), 1235-1248.

Ekşi, O., Cesur, Z. ve Güven, T. (2022). Destinasyon Pazarlamasının Görsel Haritalama Tekniği ile Bibliyometrik Analizi. *Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (8), 136-147.

Erbaş, A., Cankül, D. ve Temizkan, R. (2016). Turizm Diplomalılarının İstihdam Sorunu. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 3(4), 1-12.

Erdoğan, S. U. ve Çiğdemli, A. Ö. Ö. (2022). Turizm Bağlamında İşgören Devri (Turnover) Çalışmalarının Bibliyometrik Analizi: Web of Science Örneği. *Journal of Hospitality and Tourism Issues*, 4(2), 84-107.

Ersoy, A. (2022). Turizm ve Covid-19: Uluslararası Alanyazın Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(3), 1067-1080.

Erşahin, E. ve Gülcan, B. (2022). Turizm ve Rekreasyonda Richard M. Ryan ve Edward L. Deci'nin Özbelleme Teorisinin Bibliyometrik Analizi. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 453-469.

Ertürk, E. (2021). İş-aile Yaşam Çatışması ile Duygusal Emek Arasındaki İlişki: Hizmet Sektöründe Bir Araştırma. *EUropean Journal of Managerial Research*. 5(Özel Sayı 1), 49-63.

Font, X., Walmsley, A., Cogotti, S., McCombes, L. ve Häusler, N. (2012). Corporate Social Responsibility: The Disclosure–Performance Gap. *Tourism Management*, 33(6), 1544-1553.

Font, X., Walmsley, A., Cogotti, S., McCombes, L. ve Häusler, N. (2012). Corporate Social Responsibility: The Disclosure–Performance Gap. *Tourism Management*, 33(6), 1544-1553.

Gökçe, Y. ve Ünlüönen, K. (2023). Örgütsel Çeviklik ve Örgütsel Çevikliğin Turizme Yansımaları ile İlgili Yapılmış Çalışmaların Bibliyometrik Analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15(4), 3096-3112.

Göral, R. ve Kılınç, H. (2023). Tourism Management Dergisinin Bibliyometrik Analizi: Son 25 Yıl Üzerine Bir Değerlendirme. *Selçuk Turizm ve Bilişim Araştırmaları Dergisi*, (3), 22-39.

Gündüzyeli, B. (2023). Cumhuriyetten Günümüze Turizm Anlayışı: Yeşil Turizme İlişkin Güncel Araştırmaların Bibliyometrik Bir Çalışması. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(49-1), 579-593.

Günel, Ö. D. (2009). Mevsimsellik, Mevsimlik İstihdam ve Örgütsel Bağlılık: Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 10(2), 199-219.

Güney, İ. ve Somuncu, M. (2020). Turizm Coğrafyasında Yeni Eğilimler: Bibliyometrik Göstergeler Üzerinden Bir Ağ Analizi. *Ege Coğrafya Dergisi*, 29(2), 297-319.

Güngören, F. ve Özcan, C. C. (2019). Turizm ve İstihdam İlişkisinin Ampirik Bir Analizi: Türkiye Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(4), 767-781.

Gürdin, B. (2021). 1983-2021 Yılları Arasında Turizm Pazarlaması Alanında Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi. *Social Sciences Studies Journal*, 7(85), 3155-3163.

Güzel, F. Ö., Gök, G. A. ve İşler, D. B. (2013). Duygusal Emek ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi: Turist Rehberleri Üzerinde Bir Araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 10(3).

Hall, C. M. (2007). Tourism and Regional Competitiveness. *In Developments in Tourism Research (17-230)*. Routledge.

http-1: 30.09.2024 tarihinde <https://www.dunya.com/sectorler/turizm/turizm-gecen-yil-72-milyon-kisiye-istihdam-yaratti-haberi-311798> adresinden alındı.

Işık, C., Işık, Z. ve Tırak, L. (2016). Turizm Amaçlı Konaklama İşletmelerinde Duygusal Emek ile Bireysel Yenilikçilik İlişkisi: Palandöken Örneği. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 2(2), 117-133.

İslamoğlu, E., Şimşek, H. C., ve Tellioğlu, S. (2018). "Düzenli İş" Bağlamında Turizm Sektöründeki Çalışma Koşulları Üzerine Bir Araştırma. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(3), 147-161.

İzgi, B. B. ve Olcay, A. (2008). Çalışma Koşullarının Önemi: Gaziantep İlindeki 4 ve 5 Yıldızlı Otel İşletmesi Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1), 43-62.

Kahyaoglu, M. ve Akca, M. (2020). Kurumsal İmajın İş Tatminine Etkisinde Duygusal Bağlılığın Rolü: Konaklama İşletmeleri Üzerinde Bir Araştırma. *Turizm Akademik Dergisi*, 7(1), 225-240.

Kandemir, D. (2021). Yat Çalışanlarında Duygusal Emek ve İş Doyumu İlişkisinin İncelenmesi: Bodrum Örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 234-251.

Karakaya, A. ve Uçar, M. (2015). İş Esnekliğinin İşgören Motivasyonuna Etkisi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (5), 19-35.

Kaya, İ. (2012). Türk Turizm Sektöründe İstihdamın Temel Özelliklerinin ve Sorunlarının Ücretli Çalışanlar Açısından Coğrafi Bölgelere Göre Analizi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(28), 241-257.

Kaya, İ. ve Atçı, D. (2015). Türk Turizm Sektöründe Çalışma Saatlerinin Analizi ve Değerlendirilmesi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 23-47.

Kaya, S. Ç., Yücel, E., Can, İ.İ. ve Aksöz, E. O. (2023). Turizmde Soylulaştırma Çalışmalarının Bilimsel Haritalama Tekniği ile Analizi. 23. *Ulusal Turizm Kongresi*, 112-129, 13-15 Ekim 2023, Denizli.

Kazak, M. ve Kazak, G. (2023). Sağlık Turizmi Alanında Yapılan Çalışmalarının VOSviewer ile Bibliyometrik Analizi. *Journal of Healthcare Management and Leadership*, (1), 34-45.

Keleş, Y. ve Tuna, M. (2018). Turizm İşletmelerinde Duygusal Emek: Eleştirel Bir Yaklaşım. *Turizm Akademik Dergisi*, 5(2), 129-140.

Keskin, N., Elasan, S., Keskin, R. ve Keskin, S. (2023). Küresel Şarap Turizmi Çalışmalarının Bibliyometrik Analizi. *Journal of Academic Tourism Studies*, 4(Özel Sayı), 44-50.

Keskin, N., Elasan, S., Keskin, R., Ekin, Z. ve Keskin, S. (2023). Dünya'da Agroturizm: Bir Bibliyometrik Araştırma. *Journal of Academic Tourism Studies*, 4(2), 1-7.

Kılıcı, L. ve Köroğlu, Ö. (2023). Müzecilik Alanında Yayımlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi (2000-2022 Yılları). *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 24(2), 99-114.

Kılıç, İ. (2020). Turizm Alanyazınında Tükenmişliğin Öncülleri Ardılları Ve Model Önerileri. *Tourism and Recreation*, 2(2), 118-124.

Kırmızıgül, B. (2020). Turizm Çalışanları Arasında İşten Ayrılma Niyetinin ve Örtülü Bilgi Paylaşımının Duygusal Emek Üzerindeki Rollerini. *Malatya Turgut Özal Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(2), 166-196.

Kızanlıklı, M. ve Ünlüönen, K. (2016). Otel İşletmelerinde Davranış Kuralı Algısı ve İş Doyumunun Duygusal Emek Davranışı Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesi. *Ege Academic Review*, 16(3).

Korkmaz, H., Aydın, N. ve Niyet, İ. Z. (2019). Otel İşletmelerinde Yiyecek İçecek Çalışanlarının Duygusal Emek Düzeylerinin Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 180-192.

Kurt, Z., Hamarat, B. ve Gümüş, M. (2019). Duygusal Emek Yabancılaşmanın Bir Nedeni Olabilir mi? Turizm Sektörü Çalışanları Örneği. *Journal of Life Economics*, 6(2), 197-216.

- Ladkin, A. (2011). Exploring Tourism Labor. *Annals of Tourism Research*, 38(3), 1135-1155.
- Lee, D., Hampton, M. ve Jeyacheya, J. (2015). The Political Economy Of Precarious Work in the Tourism Industry in Small Island Developing States. *Review of International Political Economy*, 22(1), 194-223.
- Mota, L., Teixeira, S. ve Gonçalves, F. (2018). Remarks from Tourism Planning and Sustainable Tourism-A Bibliometric Study. *Enlightening Tourism. A Pathmaking Journal*, 8(2), 99-127.
- Ongun, U. (2023). Kırsal Turizm ve Kırsal Kalkınma Yayınlarının VOSviewer ile Bibliyometrik Analizi. *Journal of Tourism Intelligence and Smartness*, 6(2), 79-97.
- Oral, S. (2023). Turizm Teknolojileri ile İlgili Araştırmalarının Kavramsallaştırılması: VOSviewer ile Bibliyometrik Analiz. *Journal of Global Tourism and Technology Research*, 4(2), 115-128.
- Orhun, B. N. ve Gülcan, B. (2022). Turizm ve Rekreasyonda Csikszentmihalyi'nin Akış Teorisinin Bibliyometrik Analizi. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 5(3), 959-970.
- Özay, Z. ve Köroğlu, A. (2022). Gençlik Turizmi Çalışmalarının Bibliyometrik Analizi ve Görselleştirilmesi. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 5(4), 1337-1352.
- Öztürk, Ş. (2021). Türkiye'de Turizm Sektöründe İstihdam Sorunları. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 12(2), 1-38.
- Pala, T. ve Tepeci, M. (2014). Otel İşletmelerinde Çalışanların Duygusal Emek Boyutlarının Belirlenmesi ve Duygusal Emek Boyutlarının İş Tatmini ve İşte Kalma Niyeti Üzerine Etkisi. *Journal of Travel & Hospitality Management/Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 11(1).
- Polat, M. (2022). Duygusal Emegin İşten Ayrılma Niyetine Etkisinde Örgütsel Bağlılığın Aracılık Rolü: Yiyecek İçecek İşletmeleri Üzerinde Bir Araştırma. *GSI Journals Serie A: Advancements in Tourism Recreation and Sports Sciences*, 5(2), 145-162.
- Savaşkan, Y. ve Göktaş Kulualp, H. (2019). Kadın Çalışanlarda İş-Aile Çatışması, Duygusal Emek ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişki. *International Journal of Economic & Administrative Studies*, (25).
- Seçilmiş, C. ve Sarı, Y. (2023). Kırsal Turizme İlişkin Araştırma Eğilimleri Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 7(2).
- Serçek, S. ve Serçek, G. Ö. (2017). Turizm Sektöründe Duygusal Emek: Bir Meta-Sentez Çalışması. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(14), 417-436.
- Shaw, G. ve Williams, A. (2009). Knowledge Transfer and Management in Tourism Organisations: An Emerging Research Agenda. *Tourism management*, 30(3), 325-335.
- Shaw, G. ve Williams, A. (2009). Knowledge Transfer and Management in Tourism Organisations: An Emerging Research Agenda. *Tourism management*, 30(3), 325-335.
- Şahin, E. Ö. (2023). Gastronomi Turizmi Kapsamında Yerel Gıdalara Yönelik Yapılan Çalışmaların VOSviewer ile İncelenmesi. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 6(4), 1770-1780.
- Şahin, G. ve Akova, O. (2023). Turizm ve Çocuk İlişkisi: Turizm ile Çocuğu İlişkilendiren Çalışmalara Yönelik Bibliyometrik Bir Değerlendirme. *Uluslararası Beşerî ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi*, 7(1), 34-50.
- Şeker, N. (2023). Müze Deneyimine Yönelik Bibliyometrik Bir Analiz. *Journal of Tourism Research Institute*, 4(2), 105-116.
- Şen, Ö. ve Akel, G. (2021). Where Does Golf Tourism Go? Yesterday, Today, Tomorrow. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 16(62), 524-547.
- Şit, M. (2016). Türkiye'de Turizm Sektörünün İstihdama Katkısı. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 7(1), 101-117.
- Tekeli, M. ve Bozkurt, İ. (2021). Recreation and Tourism: A Bibliometric Analysis Based on a Scopus Database. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(5), 1291-1308.
- Tekeli, M., Tekeli, E. K. ve Kemer, E. (2022). Turizm ve Hizmet Robotları: Görsel Haritalama Tekniği ile Bibliyometrik Bir Analiz. *Journal of New Tourism Trends*, 3(1), 22-38.
- Toker, A. (2021). Yayımla veya Yok Ol! Rekreasyon Yönetimi Araştırmaları Nereye Gidiyor? Bibliyometrik Bir Değerlendirme. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 2107-2126.

Toker, B. (2007a). Türkiye’de Turizm Sektörü Teşviklerinin Değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi*, 14(2), 81-92.

Toker, B. (2007b). Demografik Değişkenlerin İş Tatminine Etkileri: İzmir’deki Beş ve Dört Yıldızlı Otelere Yönelik Bir Uygulama. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 8(1), 92-107.

Tutar, F., Alpaslan, C., Tutar, E. ve Erkan, Ç. (2013). Turizm Sektörünün İstihdam Üzerine Etkileri. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 2(4), 14-27.

Tükeltürk, Ş. A. ve Perçin, N. Ş. (2008). Turizm Sektöründe Kadın Çalışanların Karşılaştıkları Kariyer Engelleri Ve Cam Tavan Sendromu: Cam Tavanı Kırmaya Yönelik Stratejiler. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(2), 113-128.

Türkmenbaş, Z. (2021). A Bibliometric Analysis of Information Technology Research in Tourism and Hospitality Journals in the SSCI. *Journal of Yasar University*, 16 (Special Issue on Managing Tourism Across Continents), 94-110.

Uguz, S. Ç., & Topbaş, F. (2019). Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Emeği: Turizm Sektörüne Betimsel Bir Yaklaşım. *The Journal of Academic Social Science*, 7(7), 487-509.

Üngören, E., Doğan, H., & Özmen, M. (2010). Otel Çalışanlarının Tükenmişlik ve İş Tatmin Düzeyleri İlişkisi. *Journal of Yaşar University*, 17(5), 2922-2237.

Ünlü, O. ve Yürür, S. (2011). Duygusal Emek, Duygusal Tükenme ve Görev/Bağlamsal Performans İlişkisi: Yalova’da Hizmet Sektörü Çalışanları ile Bir Araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (37), 183-207.

Ünlüönen, K. ve Şahin, S. Z. (2011). Turizmde İstihdam. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(37), 1-25.

van Eck, N. J. ve Waltman, L. (2010). Software Survey: VOSviewer, a Computer Program for Bibliometric Mapping. *Scientometrics*, 84, 523-538.

Walmsley, A. (2017). Overtourism and Underemployment: A Modern Labour Market Dilemma. In *responsible tourism in destinations 13–Tackling overtourism–Local responses*.

Williams, A. M. ve Hall, C. M. (2000). Tourism and Migration: New Relationships Between Production And Consumption. *Tourism Geographies*, 2(1), 5-27.

Yapıcı, O. Ö. (2022). Sosyal Medya ve Turizm Konulu Akademik Yayınların Görsel Haritalama Tekniğine Göre Bibliyometrik Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(3), 1275-1292.

Yatkın, Ö. ve Yılmaz, M. (2017). Turizm Alanında ve Yiyecek İçecek Bölümlerinde Tükenmişlik Sendromu ile İş Doyumunun Değerlendirilmesi. *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 1, 8-16.

Yayla, İ. (2023). Turizm Mevzuatı Konulu Araştırmaların Bibliyometrik Analiz ile İncelenmesi. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(10), 1284-1299.

Yeşilyurt, H. (2022). Turizm Literatüründe Duygusal Emek ve Estetik Emek Üzerine Bir İnceleme. *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 6(2), 88-96.

Yıldırım, B., Yirik, Ş. ve Yıldırım, F. (2014). Mobbing’in Örgütsel Bağlılık ile İlişkisi: Konaklama İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(3), 25-40.

Yılmaz, G. Ö. ve Demir, G. (2014). Otel İşletmelerinin Kat Hizmetleri Biriminde Çalışanların Tükenmişlik Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4(10), 23-32.

Yılmaz, M. ve Karamustafa, K. (2023). Turizm Alanında Endüstri 4.0 ve Uygulamalarını Konu Alan Makalelerin Bibliyometrik Analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (54), 229-255.

Yılmaz, T., Tercan, T., Baran, G. K. ve Yüzbaşıoğlu, N. (2023). Sosyal Bilimler Alanında Ekoturizm Kavramının Bibliyometrik Analizi. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 6(4), 1659-1670.

Yorgun, S. (2013). Türkiye’de Turizm Sektöründe Esnek İstihdam Uygulamaları ve Toplu İş Sözleşmelerinde Yer Alan Düzenlemeler. *Turar Turizm ve Araştırma Dergisi*, 2(2), 53-72.

Yorulmaz, M. (2023). Yat alışanlarında Duygusal Emek Davranışı, Tükenmişlik ve İşe Yabancılaşma Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi. *Denizcilik Araştırmaları Dergisi: Amfora*, 2(4), 17-31.

SİYASİ GÜCÜN GÖRSEL GÖSTERGESİ: TÜRK SİYASİ PARTİ LİDERLERİNİN INSTAGRAM PROFİL FOTOĞRAFLARININ DERİNLEMESİNE İNCELEMESİ

Yağmur GÜMÜŞBOĞA*

ÖZET

Yeni iletişim teknolojileri ve sosyal ağ platformlarının çağdaş kullanım alanları, yalnızca insanların boş vakitlerini değerlendirmeleri için ekran kaydırma alışkanlıklarını teşvik etmekle kalmamakta, aynı zamanda algısal içeriklerin yayılmasına da hizmet etmektedir. Son dönemde yapılan araştırmalar, halkın siyasetçileri değerlendirirken karşılaştıkları görsel sembollerin, tercihlerindeki tutarlılık veya değişim üzerinde kritik bir rol oynayabileceğini ortaya koymuştur. Bu nedenle, siyasi aktörlerin her gün dikkat çekici görseller veya videolar aracılığıyla sosyal medyayı kullanmaları, yeni bir propaganda biçimi olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmanın temel amacını oluşturan bu yaklaşım doğrultusunda, 2022 yılında en hızlı büyüme gösteren sosyal medya uygulaması olan Instagram'daki profil fotoğraflarının siyasi aktörler tarafından nasıl kullanıldığı incelenmiştir. Siyasiler tarafından önemli bir iletişim aracı olarak kabul edilen görsel materyallerin içerdiği kodların çözümlenmesi, çalışmanın genel yapısını oluşturmaktadır. Instagram kullanıcılarının metin yerine görseller aracılığıyla iletişim kurma eğilimi, bu platformda sunulacak verilerin önemini vurgulamaktadır. Türkiye'de aktif olarak faaliyet gösteren 122 siyasi parti içerisinde, %10'luk seçim barajını aşarak TBMM'de temsil hakkı kazanan beş siyasi parti örneklem olarak alınmıştır. Bu partilerin liderlerinin Instagram profil fotoğrafları, göstergebilimsel açıdan analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda, farklı etnik kimliklerin milliyetçiliğini savunan iki zıt siyasi partinin görsel gösterge biçimlerinin büyük ölçüde benzerlik taşıdığı ve her bir liderin kişisel hesaplarından paylaştıkları fotoğraflarla, partilerinin ideolojik kimliklerinin görsel sunumunu yaptıkları ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Instagram, Göstergebilim, Profil Fotoğrafi, Siyasi Parti, Lider

VISUAL SEMIOTICS OF POLITICAL POWER: AN IN-DEPTH EXAMINATION OF INSTAGRAM PROFILE PHOTOS AMONG TURKISH POLITICAL PARTY LEADERS

ABSTRACT

Contemporary uses of new communication technologies and social networking platforms not only encourage people's screen-scrolling habits to utilise their leisure time, but also serve the dissemination of perceptual content. Recent research has shown that the visual symbols that the public encounters when evaluating politicians can play a critical role in the consistency or change in their preferences. Therefore, the daily use of social media by political actors through attention-grabbing images or videos is considered as a new form of propaganda. In line with this approach, which constitutes the main purpose of this study, how profile photos on Instagram, the fastest growing social media application in 2022, are used by political actors is analysed. Analysing the codes contained in visual materials, which are accepted as an important communication tool by politicians, constitutes the general structure of the study. The tendency of Instagram users to communicate through visuals instead of text emphasises the importance of the data to be presented on this platform. Out of the 122 political parties actively operating in Turkey, five political parties that won the right to representation in the Turkish Grand National Assembly by passing the 10% election threshold were taken as a sample. Instagram profile photos of the leaders of these parties were analysed semiotically.

* Arş. Gör., İstanbul Beykent Üniversitesi, yagmurgumusboga@beykent.edu.tr,

As a result of the analyses, it has been revealed that the visual sign forms of two opposite political parties that advocate nationalism of different ethnic identities are largely similar and that each leader makes a visual presentation of the ideological identities of their parties with the photos they share from their personal accounts.

Keywords: Instagram, Semiotics, Profile Photo, Political Party, Leader

1. GİRİŞ

Fusun Alver'in "Paul Virilio'nun Dromoloji Kuramının Eleştirel Değerlendirmesi" adlı çalışmasında ifade edildiği üzere, Paul Virilio, hareketin tarihsel evriminin eski Mısır'da mezar taşlarına çizilen figürlerden başlayarak günümüz görsellerine kadar uzandığını ve bu sürecin halen devam ettiğini belirtmektedir. Virilio, fotoğrafın icadıyla birlikte toplumsal deneyimin "görmekten" ziyade "görselliğe" odaklanarak dönüşüme uğradığını ve bu sayede alışılmışın ötesinde yeni bir dünyanın yeniden inşa edildiğini savunmaktadır (Alver, 2006). Günümüzde teknolojik dönüşümün etkisiyle bilginin saniyeler içinde yayılması ve günlük iletişim biçimlerinin metinsel kaynaklardan görsel kaynaklara kayması, Virilio'nun vurguladığı görme pratiğinin derinliğini kaybetmesine ya da yüzeyselleşmesine yol açmaktadır. Bu durum, modern iletişim dinamiklerinin görselliğin baskınlığı altında şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Bu noktada, taraflı ve manipüle edilmiş semboller ve imgelerle donatılmış 21. yüzyılda, tek bir fotoğraf karesinin içerdiği mesajı anlamak büyük bir çaba gerektirmektedir. Fotoğraf, başlı başına bir gösterge olarak, onu izleyen her birey için farklı anlamlar barındırır. Fotoğrafçının vermek istediği mesaj ile izleyicinin aldığı veya reddettiği mesaj bir araya gelir. Kadraj içerisine çerçevelenen konu her ne olursa olsun, sınırını aşarak mutlaka görünenin ötesinde anlam taşır. Bu bağlamda, üreticinin sunduğu görüntünün alt metnini okuyabilmek için sistematik bir medya okuryazarlığı yapmak oldukça önemlidir.

Bu çalışma kapsamında, yalın olduğu düşünülen profil fotoğrafları göstergebilimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiş ve bu fotoğrafların detaylarıyla verilmek istenen mesajlar üzerine varsayımlarda bulunulmuştur. Çalışmada ayrıca, incelenen siyasi parti liderlerinin paylaştıkları fotoğraflardaki mesajların, göstergebilimsel çözümlemeye ek olarak, hedef kitle tarafından nasıl algılanabileceği üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Ancak bu çalışma, doğrudan hedef kitlenin yorumlarını içermemekle birlikte, liderlerin paylaştıkları fotoğrafların hedef kitlelerine uygun bir profil çizip çizmediği konusunda göstergeler üzerinden bir analiz sunmayı amaçlamaktadır. Bu nedenle, çalışmanın örneklem seçimi ve yöntemiyle siyasal iletişim literatürüne önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. DİJİTALLEŞEN KAMUSAL ALANLAR VE FOTOĞRAFIN GÖSTERGEBİLİMSSEL İNCELEMESİ

"Bize yeni bir görsel şifre öğreten fotoğraflar, neyin bakmaya değer olduğu ve neyi gözlemlemeye hakkımız olduğu konusundaki görüşlerimizi değiştiriyor, genişletiyor (Sontag, 1993)."

21. yüzyılda yaşanan teknolojik gelişmeler ve toplumsal dinamikler sebebiyle, kamusal alanların sokaklardan, caddelerden ve evlerden dijital ekranlara taşındığı günümüzde, fotoğrafik görüntü üretimi her zamankinden daha önemli bir hale gelmiştir. Bu dönüşüm, uzun yazılı metinlerin yerini fotoğraf, video ve diğer görsel emtiaların almasına yol açmıştır. Bu değişimin etkisi, anlık mesajların ötesine geçerek, neredeyse yüzyıllar boyunca etkisini sürdürecektir bir yoğunluk taşımaktadır. Bu noktada, dijital aygıtlar aracılığıyla üretilen görsel çıktılarının her birine yüklenen mesajların doğru işlenmesi ve alıcılar tarafından kolaylıkla okunabilmesi büyük bir önem arz etmektedir. Toplumların sahip oldukları kültürel kodların veya ihtiyaç duydukları duygu etkileşimlerinin fotoğraflar üzerinden sunulması, bilişsel olarak derin bir güce sahiptir.

Göstergebilimsel çalışmalarını ağırlıklı olarak fotoğraf sanatı üzerinden yürüten Roland Barthes (2016: 23), fotoğrafik sürecin yalnızca fotoğrafçının bireysel kanaatleri veya görüşleri üzerinden ilerlemediğini, kişilerin bir aygıt tarafından izlendiğini hissettikleri anda tüm sürecin yön değiştirerek yeni bir yapısalığının ortaya çıktığını ifade etmektedir. Kayda alınan birey, kendisi için

yeniden bir duruş, beden ve imge yaratarak varlığını dönüşüme uğratmaktadır. Bu sebeple, bir çıktı olarak fotoğraf ve içinde barındırdığı göstergeler, sadece fotoğrafçıya değil, aynı zamanda fotoğrafı çekilen kişinin bilişsel ve duygusal yaklaşımına da aittir.

Göstergebilimde, gösteren bir aracı, gösterilen ise kavramlar, mitler ve imgeler olarak tanımlanır ve gösterge, gösterenle gösterilene bir araya getirir. Edebi eserlerden ses ve görüntüye kadar, gösteren ve gösterilenden oluşan bu yapı anlamlandırmayı ikili bir yapıya yerleştirir (Barthes, 1979: 14). Anlatım düzlemi ve içerik düzlemi, diğer bir yaklaşımla dizge ve anlamlandırma dizgesi, kapsanan göstergelerin anlam belirtisi olduğu varsayılmaktadır. Hjemmslev'in semiyoloji çalışmalarından etkilenen Barthes (1979: 7-8), ilk dizgeyi düz anlam, bu dizgeyi de içinde barındırarak mitsel bir anlam yükleyen anlamlandırma dizgesini ise yan anlam olarak adlandırmıştır. En genel tanımıyla, "şey"ler üzerinden yapılacak çözümlemelerin bilimsel göstergeler aracılığıyla yürütülmesi olarak kabul edilebilir (Rifat, 2009: 11). Gösterge ve gösterge aracılığıyla anlamlandırma yaptığı nesne arasındaki ilişki, göstergebilimin bilimsel bir zemine oturmasına olanak sağlamıştır. Göstergebilim, görüntüler, sesler, renkler, mimik ve jestler, çiçekler, işaretler veya bir hastalığın belirtileri gibi birçok bağımsız olgunun ayrıntılı incelemesini temel alır. Genel olarak göstergebilimin pozitivist olmayan yöntemler arasında yer almadığını söylemek yanıltıcı olmayacaktır (Atabek, 2007: 65-66).

Göstergebilim, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde bilimsel çalışmalara konu olmaya başlamış ancak yaygın hale gelmesi 20. yüzyılın ortalarını bulmuştur (Akerson, 2005: 72). Birçok teorisyen ve okul semiyoloji çalışmalarına yönelse de Charles Sanders Peirce, Ferdinand de Saussure ve Roland Barthes alanın en önemli çağdaş temsilcileri olmuştur. Peirce, göstergeleri kategorileştirerek göstergebilimin günümüzdeki yapısının temellerini atmış, Saussure ise bilimsel olarak kabul gören ilk analizleri yapmıştır (De Saussure, 2014: 81). Barthes ile göstergebilim süreci farklı bir yapıya bürünerek ideolojik ve sosyo-kültürel dinamiklerin de içinde bulunduğu yan anlamsal yapı oluşmuştur (Coward ve Ellis, 1985: 28).

Barthes'in çalışmalarında yer bulan mit, yan anlam ve düz anlam gibi kavramlar, ideolojik yapıların kendini yeniden üretmesine olanak tanımıştır. Bu noktada, göstergebilim yaşamın anlamını bulabilmek için önemli bir aşama olarak kabul edilmektedir (Barthes, 2016: 187). Teorisyen, özellikle yeniden ve yeniden üretim boyutlarıyla ilgilenerek bu yapıyı fotoğraf çalışmalarına yöneltmiştir. Fotoğrafın bir özne olarak nasıl okunması gerektiği üzerine birçok inceleme yapmıştır. Barthes'in çalışmaları, fotoğraf sanatının önemi için de toplumsal bir farkındalık oluşmasını sağlamıştır. Düşünür, fotoğrafı kültürel bir ürün olarak anlamlandırmanın doğru olacağını ve bu şekilde bağlamını ortaya koyacağını ifade etmiştir (A Dictionary of Cultural and Critical Theory, 2010: 538). Fotoğraflarda yer alan sembollerin toplumun kültürel kodlarıyla olan yakın ilişkisi, her toplumun algı biçimindeki farklılıkların göstergelerin yorumlanmasındaki önemine dikkat çekmektedir (Barthes, 2016: 40). Nitekim göstergelerden oluşan düz anlam ve yan anlam dizgelerinin objektif bir şekilde okunabilmesindeki temel dayanak, incelenen toplumsal kültürün ve kodların doğru okunması gerekliliğidir.

3. KÜLTÜR KAVRAMININ EVRİMİ VE KÜLTÜREL KODLARIN ANLAMI

Tarihteki ilk kullanımı "toprağı ekip biçmek" anlamına gelen kültür kavramı, Latince "colera" kelimesinden türemiştir (Eriksen, 2009:18). Bu kelime, 18. yüzyıla kadar çeşitli ek tamlamalarla kullanılmış ve aynı yüzyılın sonlarında bağımsız bir anlam kazanmıştır. Sonraki dönemlerde ise eğitim görmüş modern bireyleri tanımlamak için "kültürlü" kelimesi kullanılmıştır. Bununla birlikte, "kültürsüz" terimi de toplumda karşıt anlamıyla yaygınlaşmıştır (Cucho, 2013:15). Kültür kavramı, günümüz literatürüne kadar birçok yapısal değişikliğe uğramıştır.

Günümüzde insanlar, kültür kavramı üzerinden dünyayı anlamlandırarak ve kendi toplumlarının bir parçası olan kimliklerini şekillendirmektedirler. Dolayısıyla kültür, bir toplumun değerleri, normları, inançları, gelenekleri, dil ve iletişim biçimleri gibi birçok unsuru içeren karmaşık bir yapı olarak tanımlanabilir (Çeçen, 1996: 15).

Kültürel kodlar ise bir toplumun bu kültürel yapılarını ifade eden semboller, kavramlar, davranışlar ve iletişim biçimleridir. Manuel Castells'in (2002: 213) de ifade ettiği gibi, "Kültürler, iletişim süreçlerinden oluşur". Bu süreçler, insanların davranışlarını, düşüncelerini ve duygularını etkiler. Bireylerin, toplumun kültürel kodlarına uygun davranarak toplum nezdinde kabul görmesi ve daha iyi ilişkiler kurması, önemli bir yaklaşım şekli olmaktadır (Yazıcı, 1997: 16-17).

Günümüz teknoloji toplumlarında, hatalı iletişim biçimleri nedeniyle farklı kültürler arasında anlaşmazlıklar, yanlış anlamalar ve önyargılar ortaya çıkabilmektedir. Bu bağlamda, kültürel kodları anlamak, yanlış anlamaların ve hatalı yargıların önüne geçerek daha etkili bir iletişim kurma imkânı sağlamaktadır (Güney, 2006: 30). Örneğin, bir toplumun jest, mimik, beden diline dikkat etmek, ses tonunu anlamak, dil ve sembolleri doğru kullanmak, kültürel kodları anlamada önemli becerilerdir (Strachan ve Kendall, 2004: 15).

Semboller, etnik ve kültürel kimlikler, kıyafetler, davranışlar, ifadeler, toplumsal normlar ve ritüeller, bir toplumun kendini var etme sürecinde ortak bir kanıyla edindiği özel ifade biçimleridir (Mutlu, 1995: 29). Bu kodlamaların nesiller boyu aktarılması süreci, titizlikle devam ettirilmesi gereken bir özveri gerektirir. Yazılı, sözlü, görsel vb. aktarım biçimleriyle kendini o günün şartlarına göre çoğaltması, kültürel zenginliğin büyümesine olanak tanımaktadır (Erdoğan, 2004: 7). Bu bağlamda, görsel aktarımın önemli bir aracı olan fotoğrafların da iletişimin önemli bir parçası olduğu ve kültürel kodları kalıcı bir şekilde tek bir kare içinde taşıdığı söylenebilir. Bir fotoğraftaki kültürel kodlar, o fotoğrafta yer alan semboller, nesnelere, kıyafetler, davranışlar, ifadeler ve diğer görsel öğeler aracılığıyla bir toplumun kültürel değerlerini, normlarını, inançlarını ve beklentilerini yansıtır. Örneğin, bir bayrak belirli bir ülke veya dine ait olabilir, bir renk veya desen belli bir kültürel anlam taşıyabilir, geleneksel bir kıyafet veya süs eşyası bir etnik grubun kimliğini yansıtabilir. Farklı kültürlerde insanlar, farklı jestler, ifadeler ve davranışlar kullanabilir ve bunlar o kültüre özgü anlamlar taşıyabilir.

Bu bağlamda, Mustafa Kemal Atatürk'ün 1914 yılında Sofya'daki Bulgar bağımsızlık balosunda giydiği kıyafet örnek olarak verilebilir. 11 Mayıs 1914'te gerçekleşen bu baloda, Osmanlı egemenliğinden ayrılan Bulgar hükümetine karşı manevi ve kültürel üstünlük göstermek adına gösterişli bir Osmanlı Yeniçeri kıyafeti giymiştir. Bu tercihiyle Mustafa Kemal, sözsüz bir mesaj vererek Osmanlı'nın gücü ve bölgedeki varlığına dikkat çekmiştir (Kavalalı, 1947: 29). Bu örnek, kültürel kimliklerin yalnızca yazılı veya sözlü iletişimle değil, aynı zamanda o kültüre atfedilen imgelerle de kendine bir etki alanı yarattığını göstermektedir.

Fotoğraf 1: Mustafa Kemal Atatürk'ün 11 Mayıs 1914'te Bulgar Bağımsızlık Balosu'nda Giydiği Yeniçeri Kostümü

Kaynak: Özel, 1992: 29

Kültürel kodlar, toplumun değerlerini, normlarını, inançlarını ve beklentilerini yansıtarak fotoğraflar aracılığıyla görsel bir dil olarak ifade edilir. Fotoğrafların kültürel kodlarını anlamak, görsel iletişimi ve kültürel anlayışı artırmak açısından büyük önem taşır (Serttaş, 2007: 203). Bu noktada, çalışmamızın da irdelediği üzere, siyasi aktörlerin fotoğraflar aracılığıyla topluma vermek istedikleri mesajların arka planındaki kültürel kodların önemi vurgulanmaktadır.

Siyasetçilerin fotoğraflardaki kültürel kodlamaları, onların imajlarını, kimliklerini ve mesajlarını iletmek için bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde kullandıkları semboller, jestler, kıyafetler, duruşlar ve diğer görsel unsurlar olarak tanımlanabilir. Fotoğraflarda giydikleri kıyafetler, genellikle politik kimliklerini, parti veya ideolojik bağlantılarını; gülümseme, tokalaşma, el sallama gibi jestler ise pozitif bir imaj veya seçmene yönelik mesajlarını yansıtır. Bayraklar, semboller, parti logoları gibi görsel unsurlar, siyasetçilerin partilerine veya ideolojilerine atıfta bulunabilir (Rosenberg ve McCafferty, 1987: 31-47).

Örneğin, bir siyasetçinin resmi etkinliklerde giydiği geleneksel kıyafetler, kültürel mirasına ve seçmenlerine olan bağlılığını gösterebilir. Benzer şekilde, el sıkışma veya el sallama gibi jestler, sıcaklık ve erişilebilirlik imajı yaratır. Bayraklar ve parti logoları gibi semboller ise siyasi bağlılığı ve ideolojik duruşu güçlendirir. Bu görsel unsurlar, seçmenlerle duygusal bir bağ kurarak siyasi mesajların etkisini artırır.

Bu bağlamda, siyasi aktörlerin fotoğraflarındaki kültürel kodların analizi, onların topluma vermek istedikleri mesajların anlaşılması açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu analiz, seçmenlerin bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde algıladıkları görsel mesajların daha iyi anlaşılmasını sağlar ve böylece siyasi iletişimin etkinliğini artırır.

Günümüz siyasal iletişim sürecinde, bahsi geçen görsel kodlar büyük bir titizlikle fotoğraf karelerine yerleştirilerek servis edilmektedir. Uzaktan iletişimle paylaşılan bu görsellerin doğru

okunması, politik rekabette oldukça önemli bir etki alanı yarattığından, dikkate alınması ve incelenmesi gereken bir konu haline gelmiştir (Özsoy, 2009: 29). Toplumların kültür normları, siyasi aktörlerin hangi unsurlara daha fazla dikkat göstermeleri gerektiği konusunda rehberlik etmektedir (İslamoğlu, 2000: 42-44).

Bu bağlamda, siyasi aktörlerin servis ettikleri fotoğraflar, kültürel kodların daha iyi anlaşılması ve liderlerin politik veya toplumsal mesajlarının daha doğru bir şekilde çözümlenmesi için ele alınacaktır. Siyasi liderlerin fotoğraflarındaki semboller, jestler, kıyafetler ve diğer görsel unsurlar, onların kimliklerini ve mesajlarını iletmek için bilinçli veya bilinçsiz olarak kullandıkları araçlardır. Bu görsel unsurlar, seçmenlerle duygusal bir bağ kurarak siyasi mesajların etkisini artırır ve böylece siyasi iletişimin etkinliğini yükseltir.

Örneğin, bir liderin resmi bir etkinlikte giydiği geleneksel kıyafetler, kültürel mirasına ve seçmenlerine olan bağlılığını gösterebilirken, sıcak bir gülümseme veya el sıkışma gibi jestler, liderin erişilebilirlik ve samimiyet imajını pekiştirir. Bayraklar ve parti logoları gibi semboller ise siyasi bağlılığı ve ideolojik duruşu güçlendirir. Bu unsurlar, seçmenlerin bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde algıladıkları mesajların daha iyi anlaşılmasını sağlar. Dolayısıyla, bu çalışma çerçevesinde, siyasi aktörlerin servis ettikleri fotoğrafların, kültürel kodların daha iyi anlaşılması ve liderlerin politik veya toplumsal mesajlarının daha doğru bir şekilde çözümlenmesi amacıyla analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Bu analiz, siyasal iletişimde görsel kodların nasıl kullanıldığını ve bu kodların politik rekabet üzerindeki etkilerini daha iyi anlamamızı sağlayacaktır.

4. TEKNOLOJİK GELİŞMELER VE SİYASAL İLETİŞİMDE GÖRSEL KODLARIN ROLÜ

Mağara duvarlarına çamurla çizilen ilk resimlerden günümüzün çağdaş iletişim düzeyine kadar geçen süreçte iletişim teknolojileri yapısal olarak sayısız değişikliğe uğramıştır. McLuhan'ın (2001: 57) teknolojiye dair evrensel bir düstur haline gelen "küresel köy" tanımı, teknolojik gelişmelerin yalnızca yerel bir alanı değil, sınırların ötesindeki kitleleri de etkilediğini ortaya koymuştur. Bu dönüşüm, sosyal düzenin yanı sıra siyasal iletişim biçimlerinin de evrilmesine olanak sağlamıştır. Konvansiyonel medya, siyasal iletişimde önemli bir güç haline gelerek, zamansız ve kitlesiz dijital medya gücünün öncüsü olmuştur. Konvansiyonel medyanın sağlayamadığı karşılıklı etkileşim ise dijital medya aracılığıyla toplumu seyirci konumundan bilgi üretebilen birer kaynağa dönüştürmüştür (Bozarth, 2010: 11).

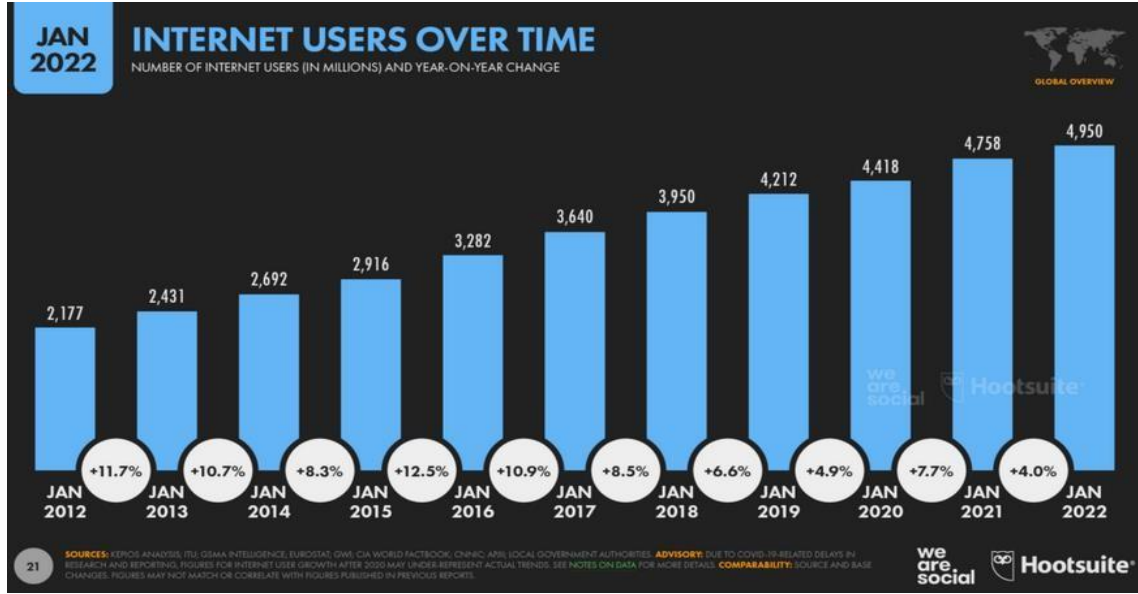
Van Dijk, gelişen teknolojinin en önemli ürünlerinden biri olan yeni medyayı geleneksel medyadan büyük ölçüde ayırmaktadır. Kodlama ve sayısallaştırma sistemlerinin temel alındığı bu yeni yapıda, eş zamanlı ve yüksek hızda yoğun bir etkileşim yaşanmaktadır (Binark, 2007: 5). Bu sebeple, yeni medya aracılığıyla sunulan her bir kod, kısa süreler içinde toplum tarafından karşılık bulmaktadır. Manuel Castells'in (2008: 89-96) teknolojik bir değerler dizisi olarak epistemolojik sürecine atıfta bulunduğu teknolojik paradigma, yaşamın her noktasına temas etmektedir. Bahsi geçen bu paradigma, sosyo-ekonomik ve kültürel yapıların köklü bir şekilde değişmesine ve zaman-mekan algılarının yeni biçimlere hitap etmesine yol açmıştır. Bu yapısal dönüşüm, ağ toplumu olarak ifade edilmiştir. Geleneksel yayılcı yapıdan farklı olarak, dünyanın neredeyse tamamına yakın bir kısmında çok hızlı bir şekilde toplumsal dönüşümü başlatan ağ toplumu, sosyal bir iletişim yapısını oluşturmuştur. Toplum 5.0 ile birlikte insan, teknolojik aygıtlarla iç içe geçmiş bir şekilde dijitalleşme sürecine entegre edilmiştir. Sosyal ve teknolojik değişimlerin toplumsal bir yansımaları olarak kabul edilen bu kavram, neredeyse yok olmaya başlayan sosyal dokunun yeniden canlanmasına olanak tanımaktadır (Bungin vd., 2021: 125). Kesintisiz iletişim halinde olan sanal ağ toplumu ise görünür bir işlevsellik kazanmıştır.

Bu etkileşim süreci, özellikle siyasi aktörler tarafından kısa sürede fark edilerek kullanılmaya başlanmıştır. Seçim meydanlarında veya geleneksel medya aracılığıyla seçmene ulaşmanın mali ve efor yükünün ağırlığı, buna rağmen istenilen etkiyi yaratamama kaygıları, yeni medya araçlarıyla ortadan kalkmıştır. Bu durum, siyasilere ilgi yönünü değiştirmeleri için önemli bir araç olmuştur (Aziz, 2014: 77-78). Siyasi aktörler, sadece propaganda yapmak için değil, aynı zamanda dünyadaki siyasal gelişmeleri takip etmek, rakiplerinin icraatları hakkında bilgi almak amacıyla da yeni medya araçlarını kullanmayı tercih etmişlerdir. Instagram, Facebook, X Platformu ve TikTok gibi sosyal medya temelli dijital uygulamaların yaygın olarak kullanılması, özellikle siyasi aktörler için yeni bir gösteri alanının doğmasına neden olmuştur.

Sosyal medya, kullanıcılara metin, resim, bağlantı gibi içeriklerin yayınlanması veya başkalarıyla etkileşim yoluyla çevrimiçi bir kişilik oluşturma fırsatı verir. Boyd ve Ellison'a (2004: 211) göre sosyal medya, kullanıcıların görünümü tam ya da kısmi olarak açık olan kişisel profiller oluşturarak iletişim kurmak istedikleri diğer bireylerle ilişkilerini ve karşılıklı paylaşımlarını gözlemleyebildikleri sanal bir ortamdır. Bu tanıma istinaden sosyal medyanın, kişilerin enformasyon akışıyla gündelik pratiklerini oluşturdukları, paylaştıkları ve zihinsel gelişimlerine yön verdikleri yarı mahrem bir alan olduğu ifade edilebilir. Ayrıca, kullanıcıların kendilerini sunma biçimlerini, demografik veya psikolojik özelliklerini ortaya koydukları bir yapı olduğu söylenebilir. Yerleşik yapı içerisinde ifade edemedikleri siyasi düşünce ve eleştirilerini görünür hale getirebildikleri bir platform olması da dikkat çekicidir.

Sosyal medya ve siyasal gücü hakkında yapılan çalışmaların neredeyse tamamının referans noktası olan 2008 Amerika Birleşik Devletleri'nde gerçekleşen başkanlık seçimleri, sosyal medya stratejisinin etkinliğini ve gücünü anlayabilmek açısından önemlidir. Barack Obama'nın sosyal medya platformları aracılığıyla sınırları aşan bir iletişim ağı kurması, propaganda faaliyetlerinin büyük bir kısmını bu uygulamalar aracılığıyla yürütmesi ve bunun sonucu olarak Amerika Birleşik Devletleri'nin Başkanı seçilmesi, bu yapının ne denli etkili olduğunu göstermektedir (Mills, 2012). Obama'nın siyasi zaferi kadar önemli ve referans olarak ele alınabilecek bir diğer örnek ise 2013 İtalya seçimleridir. Komedyen Beppe Grillo'nun sosyal medya üzerinden başlattığı "Beş Yıldız Hareketi" beklenenden hızlı bir şekilde yoğun bir toplumsal kitle oluşturmuş ve komedyenin siyasete adım atmasını sağlamıştır. Grillo, sosyal medya aracılığıyla elde ettiği siyasal güç sayesinde ülkesinde %25,54'lük oy oranıyla parti bazında en fazla oyu alan siyasetçi olmuştur (Köseoğlu ve Al, 2013: 114-115). Bu örnekler, mümkün görünmeyen siyasal etkileşimlerin nasıl mümkün hale getirildiğini göstermektedir.

We Are Social ve Hootsuite'in ortak olarak yayınladıkları Dijital 2022 Küresel Genel Bakış Raporu'nda belirtildiği üzere, özellikle pandemi sonrasında internet kullanımının büyük bir ivme kazandığı ifade edilmektedir (recrodigital.com, 2023). Son bir yıl içinde sosyal medya kullanıcılarının %10'luk bir artış oranıyla 4,62 milyara yükselmesi, bu gösteri alanının ne denli etkili bir yapıya sahip olduğunu desteklemektedir. 4,95 milyar internet kullanıcısının 4,62 milyarı, sosyal medya uygulamalarının en az birinde tanımlı kullanıcı statüsündedir.

Görsel 1: İnternet Kullanıcı Verileri

Kaynak: recrodigital.com, 2023

We Are Social ve Hootsuite'in ortak olarak yayınladıkları Dijital 2022 Küresel Genel Bakış Raporu'nda, dünyanın en yoğun kullanılan "favori" sosyal medya platformları arasında Facebook'un birinci sırada kalmaya devam ettiği görülmektedir. Ancak, aynı raporda Instagram, küresel internet kullanıcılarının %14,8'lik oyunu alarak %14,5'lik oy oranına sahip olan Facebook'u geçerek kullanıcıların "favori" sıralamasında öne çıkmıştır. Yılın son çeyreğinde %6'lık bir büyüme oranıyla 85 milyon yeni kullanıcı edinen Instagram, internet kullanıcılarına daha hızlı bir şekilde ulaşmak için oldukça geniş bir yelpaze sunmaktadır. Türkiye özelinde ise %80'lik sosyal medya kullanıcı kitlesi içerisinde %76,5'lik erişim oranıyla Instagram en üst sırada yer almaktadır (recrodigital.com, 2023). Yapılan değerlendirmeler sonucunda, küresel ölçekte ve Türkiye genelinde sosyal medya platformları arasında hem erişimde hem de büyüme hızında Instagram'ın açık ara tercih edildiği görülmektedir.

Bu hızlı büyüme ve yaygınlık, Instagram'ın bu araştırmanın evrenini oluşturmasına etken olmuştur. Uygulamadaki günlük eğlence ve reklam alanlarının etkinliği, aynı zamanda siyasi aktörlerin de ağırlıklı olarak fotoğraflar aracılığıyla miting alanlarına dönmelerine olanak tanımaktadır. Uzun metinler yerine, anlık duygu etkileşimini tek bir fotoğraf veya video üzerinden sağlayabilmektedirler. Instagram aracılığıyla paylaşılan görseller, toplumun anlık dinamiklerini harekete geçirebilmektedir (Munoz ve Towner, 2018: 91). Siyasal yapı ve gelişmelerle ilgisi olmayan bireylerin bile çeşitli noktalarda bu görsellere maruz kalması, kimi zaman kişiyi pasif durumdan aktif duruma çekebilmektedir (Eldin, 2016: 248).

Demokratik siyasal sistemlerde önemli bir aktör olan medya, siyasal bilgi sağlama, siyasal çıkarları açıklama ve siyasal katılımı teşvik etme gibi işlevleriyle bireylerin belirli bir siyasal yönelime sahip olmalarına katkıda bulunmaktadır. Medya, siyasal çıkarın ve dolayısıyla siyasal bilginin gerçekleştirilmesinde normatif anlamda asli bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Türkmenoğlu, 2017: 3). Bu bağlamda, medya-siyaset-insan ilişkisinin bir arada değerlendirilmesi önemli bir konu olarak ele alınmalıdır (Akin, 2009: 74-75).

5. AMAÇ VE YÖNTEM

Bate (2013: 55), gösterenin bir sembolün maddi karşılığı, gösterilenin ise zihne yerleştirilmek istenen algısal bir gönderme olduğunu öne sürer. Fotoğrafın mutlaka bir bağlamın ürünü olduğunu ve bir fikri kodladığını savunur. Ancak, bu ürün ve fikirler, yapısal tasarımın ötesinde, kültürden kültüre ve hatta zamanın akışkanlığına kadar birçok değişkeni içine alarak sürekli bir değişim içinde hareket etmektedir. Bu durum, Derrida'nın dekonstrüksiyon kavramıyla ele aldığı anlam ve görsellik üzerindeki akışkan yapının bir değerlendirmesi olarak da görülebilir (Moran, 2005: 186-195). Ancak, çalışmanın kapsamı nedeniyle, ilgili görsellerin dönemsel anlam farklılıklarına değinilmeyecek ve bulgular Roland Barthes'ın göstergebilimsel çözümleme analizi çerçevesinde değerlendirilecektir. Bu bağlamda, profil fotoğraflarının yapısı düz ve yan anlamlarıyla ele alınmıştır.

Cooper (1989: 229), politikacıların olumlu bir izlenimin önemini anlayan ve bunu başarılı bir şekilde kontrol edebilen nadir organizmalardan biri olduğunu belirtir. Dolayısıyla, toplumla aralarında kurulacak olan kısa süreli iletişimde uzun vadeli etkiler yaratmak için özveriyle beden dillerini kullanmayı tercih ederler. Bu nedenle, çalışmanın temel amacı, %10'luk seçim barajını aşarak bir parti çatısı altında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil hakkı olan beş siyasi parti liderinin Instagram profil fotoğrafları aracılığıyla seçmenlerine hangi mesajı vermek istediğini tespit etmektir. Medya çalışmalarındaki sonsuz sayıda yoruma açık olan metin veya görüntünün ötesine geçmek için niteliksel analiz düzeyinde Barthes'ın göstergebilimsel perspektifi kullanılarak çıkarımlar yapılmıştır. Sözsüz iletişimin göstergeler ve kültürel kodlar üzerinden nasıl bir etki alanı oluşturduğu irdelenmiştir.

6. DEĞERLENDİRME

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı kayıtlarına göre etkin durumda olan 122 siyasi partinin bulunduğu Türkiye'de, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilen beş siyasi parti liderinin Instagram profil fotoğrafları üzerinden göstergebilimsel bir analiz yapılmıştır. Halkların Demokratik Partisi (HDP) eş başkanlarından Pervin Buldan'ın Instagram hesabının olmaması sebebiyle, bu çalışma kapsamında değerlendirmeye dahil edilememiştir.

Bu çalışmada, paylaşılan fotoğrafların düz ve yan anlamlarının ortaya konulmasına katkı sağlaması amacıyla nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Fotoğrafların göstergebilimsel analizi, liderlerin seçmenlerine iletmek istedikleri mesajların çözümlenmesi ve bu mesajların kültürel kodlarla ilişkilendirilmesi hedeflenmiştir. Barthes'ın göstergebilimsel çözümleme yaklaşımı, bu analizde temel alınmış ve fotoğrafların içerdiği semboller, jestler ve diğer görsel unsurlar üzerinden çıkarımlar yapılmıştır.

Bu bağlamda, siyasi liderlerin Instagram profil fotoğrafları, onların kimliklerini, ideolojik duruşlarını ve seçmenlerine verdikleri mesajları anlamak için önemli bir veri kaynağı olarak değerlendirilmiştir. Bu görsel materyaller, liderlerin politik iletişim stratejilerini ve toplumla kurdukları görsel ilişkiyi anlamada kritik bir rol oynamaktadır.

Fotoğraf 2: 31.01.2023 Tarihli Recep Tayyip Erdoğan'ın Instagram Profil Fotoğrafi

Kaynak: Instagram, 2023

Birinci Anlam Düzeyi

Düz Anlam	Fotoğrafta Recep Tayyip Erdoğan, mavi bir fon önünde, resmi bir kıyafetle yer almaktadır. Mavi fonun genellikle güven, sadakat ve istikrar gibi anlamlar taşıdığı düşünülebilir. Erdoğan'ın resmi kıyafeti ise onun devlet adamı kimliğine ve ciddiyetine vurgu yapmaktadır.
------------------	--

İkinci Anlam Düzeyi

Yan Anlam	Mavi fonun seçimi, aynı zamanda AK Parti'nin kurumsal renklerinden biri olan mavi ile örtüşmekte olup, partinin kimliği ve ideolojisi ile olan bağı güçlendirilmektedir. Mavi renk ayrıca, gökyüzü ve deniz gibi geniş ve sınırsız doğa unsurlarını çağrıştırarak, Erdoğan'ın liderliğinde Türkiye'nin geniş vizyonu ve ufukları simgelenebilir. Erdoğan'ın duruşu ve bakışları, liderlik ve kararlılık mesajları vermektedir. Yüz ifadesi ciddi ve odaklanmış olup, bu durum onun liderlik vasıflarını ve güvenilirliğini ön plana çıkarmaktadır. Fotoğrafın kompozisyonu, Erdoğan'ın merkezde ve ön planda olması sağlanarak, onun politik sahnedeki merkezi rolü ve etkisi pekiştirilmektedir. Bu semboller, Erdoğan'ın seçmenlerine vermek istediği güven, istikrar ve kararlılık mesajları desteklenmektedir. Ayrıca, mavi rengin kullanımı, Erdoğan'ın liderliğindeki AK Parti'nin ideolojik duruşu ve politik vizyonu da yansıtılmaktadır. Fotoğrafın genel kompozisyonu ve görsel unsurları, Erdoğan'ın güçlü liderlik imajı pekiştirilmekte ve seçmenleriyle kurduğu görsel iletişim güçlendirilmektedir.
------------------	--

Fotoğraf 3: 31.01.2023 Tarihli Kemal Kılıçdaroğlu'nun Instagram Profil Fotoğrafı

Kaynak: Instagram, 2023

Birinci Anlam Düzeyi

Düz Anlam	Fotoğrafta, Kemal Kılıçdaroğlu ve eşi Selvi Kılıçdaroğlu ellerinde kırmızı karanfiller tutmaktadır. Kılıçdaroğlu çifti, samimi ve içten bir ifadeyle gülümsemektedir. Karanfil, tarih boyunca sevgi, dayanışma ve barışın simgesi olarak kullanılmıştır.
------------------	--

İkinci Anlam Düzeyi

Yan Anlam	Fotoğraftaki görsel unsurlar, Kılıçdaroğlu çiftinin hem kişisel hem de siyasi kimliğini yansıtmaktadır. Kırmızı karanfiller, CHP'nin sosyal demokrat ideolojisini ve barışçıl politikalarını simgelerken, çiftin samimi duruşu ve gülümsemesi, halkla kurulan yakın ilişkiyi pekiştirmektedir. Bu semboller, Kılıçdaroğlu'nun seçmenlerine vermek istediği sevgi, dayanışma ve barış mesajlarını destekler niteliktedir. Ayrıca, Kılıçdaroğlu çiftinin fotoğrafı, liderin aile değerlerine verdiği önemi ve eşitlikçi yaklaşımını göstermektedir. Selvi Kılıçdaroğlu'nun fotoğrafta yer alması, kadınların toplumsal ve politik hayattaki rolüne verilen önemi de vurgular. Bu görsel unsurlar, Kılıçdaroğlu'nun toplumsal cinsiyet eşitliği ve aile değerleri konusundaki duruşunu ortaya koymaktadır.
------------------	---

Fotoğraf 4: 31.01.2023 Tarihli Dr. Meral Akşener'in Instagram Profil Fotoğrafi

Kaynak: Instagram, 2023

Birinci Anlam Düzeyi

Düz Anlam	Fotoğrafta, Meral Akşener kitaplık önünde, rahat bir kıyafet giymiş ve gülümsemektedir. Arka planda kitaplık bulunmaktadır ve kitaplarla doludur. Akşener'in duruşu samimi ve doğaldır.
------------------	---

İkinci Anlam Düzeyi

Yan Anlam	<p>Fotoğraftaki görsel unsurlar, Akşener'in hem kişisel hem de siyasi kimliğini yansıtmaktadır. Kitaplık, bilgiye olan saygıyı simgelerken, Akşener'in rahat kıyafetleri ve gülümsemesi, onun halka yakın ve samimi bir lider olduğunu gösterir. Bu semboller, Akşener'in seçmenlerine vermek istediği samimiyet, güven ve bilgiye dayalı liderlik mesajlarını destekler niteliktedir.</p> <p>Ayrıca, kitaplığın varlığı, Akşener'in entelektüel birikime ve kültürel değerlere verdiği önemi gözler önüne serer. Bu görsel unsurlar, Akşener'in bilgiye dayalı bir liderlik anlayışını ve entelektüel bir birikimi savunan politik duruşunu vurgulamaktadır. Kitapların arka planda yer alması, onun okuma ve araştırmaya verdiği önemi gösterir ve bu da entelektüel bir lider olarak konumunu güçlendirir.</p>
------------------	---

Fotoğraf 5: 31.01.2023 Tarihli Devlet Bahçeli'nin Instagram Profil Fotoğrafi

Kaynak: Instagram, 2023

Birinci Anlam Düzeyi

Düz Anlam	Fotoğrafta, Devlet Bahçeli üç hilalli parti bayrağının önünde, resmi bir kıyafetle durmaktadır. Bayrak ülkücü hareketin sembolüdür ve partinin milliyetçi ideolojisini temsil eder. Bahçeli'nin duruşu ve ifadesi ciddi ve kararlıdır.
------------------	--

İkinci Anlam Düzeyi

Yan Anlam	<p>Fotoğraftaki görsel unsurlar, Bahçeli'nin hem kişisel hem de siyasi kimliğini yansıtmaktadır. Üç hilalli bayrak, MHP'nin ideolojik duruşunu ve milliyetçi değerlerini simgelerken, Bahçeli'nin resmi kıyafetleri ve ciddi duruşu, onun liderlik vasıflarını ve devlet adamlığı ciddiyetini ön plana çıkarır. Bu semboller, Bahçeli'nin seçmenlerine vermek istediği kararlılık, güven ve milliyetçilik mesajlarını destekler niteliktedir.</p> <p>Ayrıca, üç hilalli bayrağın arka planda yer alması, Bahçeli'nin partiye olan bağlılığını ve milliyetçi ideolojisini güçlü bir şekilde yansıtır. Bu görsel unsurlar, Bahçeli'nin milliyetçi liderlik anlayışını ve ideolojik duruşunu vurgular. Bayrağın varlığı, partinin tarihi ve ideolojik köklerine olan bağlılığı da ifade eder.</p>
------------------	--

Fotoğraf 6: 31.01.2023 Tarihli Mithat Sancar'ın Instagram Profil Fotoğrafi

Kaynak: Instagram, 2023

Birinci Anlam Düzeyi

Düz Anlam	Fotoğrafta, Mithat Sancar, HDP'nin sembolünü içeren bir afişin önünde yer almakta, klasik olmasına rağmen kravat olmayan bir kıyafet giymekte ve hafif gülümsemektedir.
------------------	---

İkinci Anlam Düzeyi

Yan Anlam	Halkların Demokratik Partisi (HDP) Eş Başkanı Mithat Sancar'ın parti amblemi önünde çekilmiş olan fotoğrafı, Instagram profil fotoğrafı olarak kullanılmaktadır. Değerlendirmede ilk dikkat çeken unsur, Sancar'ın fotoğrafının diğer siyasi liderlerin profesyonel çekimlerine kıyasla amatör bir yapıda olmasıdır. Fotoğraf çerçevesinde yer alan “İnadına Barış” ve “İnadına HDP” sloganları, ülke genelindeki etnik meselelerle ilgili bir göndermede bulunmaktadır. Sancar'ın kravatsız, açık mavi renk gömleği ve siyah ceketini, onun günlük hayatta halktan biri olduğu imajını yaratmakta ve belirgin bir iddia veya mesaj içermemektedir. Sancar'ın fotoğrafta tebessüm etmesi ise görüntüyü daha doğal ve samimi bir konuma getirmektedir.
------------------	---

7. BULGULAR

Parsa'nın (2007: 1160) aktardığı New York Üniversitesi'nde eğitim psikologları tarafından yürütülen araştırmaya göre, bireylerin işittikleri bilgilerin yalnızca %10'unu, okudukları metinlerin %30'unu, ancak görsel olarak deneyimlediklerinin %80'ini hafızalarında tutabildikleri belirlenmiştir. Bu bulgu, görsel unsurların öğrenme ve hafızada tutma sürecindeki etkin rolüne dikkat çekmektedir. Fiske'nin (1996: 139-148) de fotoğrafı içinde onlarca cümle barındıran bir iletişim şekli olarak kabul ettiği ve kadrajın içine giren her bir görüntünün aslında birer deyim olduğu görüşleri ifade edilmiştir. Fiske, bu bağlamda farklı okumalar yapılarak farklı anlamlar

oluşturulacak bilinçli okumalara ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Bu sebeple, bir fotoğraf karesinde kullanılan öğeler ve kodlar aracılığıyla verilen mesajlar son derece dikkat çekici ve incelemeye değerdir. Değerlendirme sonucunda elde edilen bulguların kavramsal inşa sürecinde farkındalık yaratması ve yeni çalışmalara ışık tutması umut edilmektedir.

Çalışmanın örnekleme olan genel başkanların fotoğrafları, Barthes'ın birincil ve ikincil anlam düzeyleriyle incelendiğinde, Kılıçdaroğlu, Erdoğan ve Akşener'in herhangi bir parti logosu içermeyen tarafsız bir yaklaşımla partiler üstü görseller sundukları görülmüştür. Bahçeli ve Sancar ise direkt parti bayrak ve logosu önünde çektiydikleri fotoğraflarla ideolojik duruşlarını vurgulamışlardır. Bu bağlamda, Türk ve Kürt milliyetçiliği üzerinden söylemlerini sürdüren parti başkanlarının buna uygun fotoğraflarla direkt kendi kitlelerine hitap ettikleri söylenebilir. Kılıçdaroğlu'nun eşi ve diğer kadın partililerle birlikte CHP'nin toplumsal eşitlik mesajını destekleyen bir kareyi paylaşması, İYİ Parti'nin genç hedef kitesine yönelik olarak Akşener'in siyasilerin sert duruşlarından farklı, daha samimi bir fotoğrafla kendini ifade etmesi ve AKP'nin dava anlayışı, geçmişe bağlılığı ve geleceğe yönelik vizyonunu Erdoğan'ın tebessüm eden bir fotoğrafıyla sunması, siyasi liderlerin görsel stratejilerinde özenle seçilmiş unsurların önemini ortaya koymaktadır.

Parti genel başkanı olan bireyler tarafından, kişisel kullanıcı hesaplarından sunulan bu fotoğraflarla aslında kendilerinin değil, partilerinin ideolojik kimliklerinin görsel sunumunun yapıldığı söylenebilir. Doğal olduğu düşüncesiyle izlenen fotoğrafların, ideolojik ve fotoğrafik imgelerle dönüşüme uğratılmış olması, bir araç olarak fotoğrafın önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Sunulan fotoğraflar neticesinde, uzun uzadıya kurulacak cümleler veya metinler yerine tek bir kareyle verilmek istenen mesajlar alıcı konumundaki kişilere doğrudan iletilmektedir. Çalışma kapsamında üstünde durulması gereken en önemli unsurlardan biri, MHP ve HDP başkanlarının fotoğraflarıdır. Siyasi görüş ve ırksal yapı olarak birbirine son derece zıt noktalarda yer alan iki partinin kitlesel iletişim uygulamalarında neredeyse benzer biçimde kodlar kullanmış olmaları, hangi ırktan olunursa olunsun milliyetçiliğin zihnen aynı noktada bulunduğu bir yansıması olarak değerlendirilmelidir.

SONUÇ

Bu çalışmada gerçekleştirilen göstergebilimsel analiz, görsel iletişimin politik stratejilerdeki rolünü inceleme amacını taşımaktadır. Özellikle Barthes'ın düz ve yan anlam teorisine dayalı analizler, siyasi liderlerin Instagram profil fotoğraflarında iletmek istedikleri mesajların yüzeydeki görsel basitliğin ötesinde, derin anlamlar taşıdığını göstermektedir. Bu görseller, yalnızca bir imaj yaratma aracı değil, aynı zamanda politik ve ideolojik duruşun güçlü birer yansıması olarak öne çıkmaktadır (Barthes, 2015).

Görsel iletişimin, sosyal medya platformları üzerinden geniş kitlelere hızla ulaşabilmesi, siyasi aktörler için büyük bir avantaj sunmaktadır. We Are Social ve Hootsuite'nin (2022) verilerine göre Instagram, görselliği merkeze alan yapısıyla liderlerin mesajlarını etkili ve hızlı bir şekilde yaymalarına olanak tanımaktadır. Bu çalışmada ele alınan siyasi liderlerin profil fotoğrafları, stratejik olarak titizlikle planlanmış; semboller, renkler ve diğer görsel unsurlar aracılığıyla seçmenlerine net mesajlar iletmek üzere kurgulanmıştır. Bu görsel materyaller, yalnızca estetik bir sunum değil, aynı zamanda derin anlamlar taşıyan politik bir strateji olarak kullanılmaktadır.

Göstergebilimsel çözümlene, görsellerin sembolik değerlerini ve arka planında yatan ideolojik mesajları çözümleyebilmemiz için güçlü bir araç sunmaktadır. Fotoğrafların kompozisyonu, ışıklandırma, renk seçimleri gibi unsurların her biri, liderlerin seçmen kitlesi

üzerindeki algıyı yönetmede kritik rol oynamaktadır. Dolayısıyla, liderlerin bu görsel stratejilerinin başarılı olması, bu unsurların doğru ve bilinçli bir şekilde kullanılmasına dayanmaktadır. Fotoğrafların alt metinlerinde yer alan şeffaflık, samimiyet, özgürlük ve milliyetçilik gibi semboller, liderlerin ideolojik duruşlarını net bir şekilde ifade etmektedir.

Bu çalışmanın bulguları, göstergebilimin, sembollerin ve kültürel kodların çözümlenmesinde ne denli etkili olduğunu bir kez daha gözler önüne sermektedir. Fotoğraflar, sadece bir görsel sunum değil; siyasi liderlerin kimliklerini ve topluma verdikleri mesajları içeren derin birer anlam taşıyıcıdır. Her bir fotoğraf, liderlerin toplumsal ve ideolojik mesajlarını sade ve etkili bir şekilde iletmek için dikkatlice planlanmış bir yapı sunmaktadır. Barthes'ın teorik çerçevesi doğrultusunda yapılan bu analizler, görsel iletişimin politik süreçlerde ne kadar stratejik bir rol oynadığını güçlü bir biçimde ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışma, siyasi liderlerin sosyal medya platformları üzerinden görsel sembollerle kurdukları iletişimin, geniş kitlelere etkili bir şekilde ulaştığını ve bu görsellerin politik mesajların iletilmesinde kritik bir araç olduğunu göstermektedir. Siyasi liderlerin görsel stratejileri, seçmenlerle kurulan bu bağın ne denli güçlü olabileceğini gözler önüne sererken, aynı zamanda politik iletişimde sembolik unsurların önemini de vurgulamaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmalar, uluslararası düzeyde farklı kültürel ve siyasi bağlamlarda bu analizlerin genişletilmesine katkı sunacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review: Externally peer reviewed.

Conflict of Interest: The author declared that she has no conflict of interest.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

- A Dictionary of Cultural and Critical Theory. (2010). (Ed: M. Payne ve J. R. Barbera). Oxford: Blackwell.
- Akerson, F. A. (2005). *Göstergebilime Giriş*. İstanbul: Multilingual.
- Akın, M. H. (2009). *Siyasal Toplumsallaşma Sürecinde Gençlik: Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma*. (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya
- Alver, F. (2006). *Paul Virilio'nun Dromoloji Kuramına Eleştirel Yaklaşım*. Pınar Erarslan Yayınoğlu vd. (der.). İletişim Yansımaları. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Atabek, G. Ş. (2007). *İletişim Çalışmalarında Göstergebilimsel Çözümleme, Medya Metinlerini Çözümlemek*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Aziz, A. (2014). *Siyasal İletişim*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Barthes, R. (1979). *Göstergebilim İlkeleri* (B. Vardar ve M. Rifat, Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı
- Barthes, R. (2016). *Camera Lucida Fotoğraf üzerine Düşünceler* (Reha Akçakaya, Çev.). Altıkırkbeş Yayınları.
- Barthes, R. (2016). *Göstergebilimsel Serüven* (M. Rifat ve S. Rifat, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Barthes, R. (2016). *S/Z* (Çev. Sündüz Öztürk Kasar). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Barthes, R. (2015). *Yazı ve Yorum* (T. Yücel, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Bate, D. (2013). *Fotoğraf Anahtar Kavramlar* (B. Şimşek, Çev.). Ankara: De Ki Basım Yayım.
- Binark, M. (2007). *Yeni Medya Çalışmaları*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Boyd, D. M., ve Ellison, N. B. (2007). Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13(1), 210-230.
- Bozart, J. (2010). *Social Media For Trainers: Techniques for Enhancing and Extending Learning*. San Francisco: John Wiley and Sons.
- Bungin, B., Yunita Wono, H. ve Ardaneshwar, E. J. (2021). International Journal of Computer and Information System (IJCIS) Peer Reviewed. *International Journal*, 2(04), 125-130
- Castells, M. (2002). Gerçek Sanallık Kültürü. *Cogito Dergisi, İnternet: Üçüncü Devrim?* (30), 213-215.
- Castells, M. (2008). *Ağ Toplumunun Yükselişi Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür* (Kılıç, E. Kılıç, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cooper, K. (1989). *Sözsüz İletişim* (T. Yalkı, Çev.). İstanbul: İlgi Yayıncılık
- Coward, R.ve J. Ellis (1985). *Dil ve Maddecilik: Semiyolojideki Gelişmeler ve Özne Teorisi* (E. Tarım, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cuche, D. (2013). *Sosyal Bilimlerde Kültür Kavramı*. (T. Arnas, Çev.). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Çeçen, A. (1996). *Kültür ve Politika*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- De Saussure, F. (2014). *Genel Dilbilim Yazıları*. (S. Kılıç, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Eldin, A. K. (2016). Instagram Role in Influencing Youth Opinion in 2015 Election Campaign in Bahrain. *European Scientific Journal*, 12(2). 245-257.
- Erdoğan, İ. (2004). Popüler Kültürün Ne Olduğu Üzerine. *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, 57(5), 7-19.
- Eriksen H. T. (2009). *Küçük Yerler Derin Meseleler: Sosyal ve Kültürel Antropoloji*. (A. E. Koca, Çev.). Ankara: Birleşik Yayınevi
- Fiske, J. (1996). *Kitle İletişim Çalışmalarına Giriş*. (S. İrvan, Çev.). Ankara: Ark Yayınları
- Güney, S. (2006). *Davranış Bilimleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım

- İslamoğlu, H. (2000). *Siyaset Pazarlaması*. İstanbul: Beta Basım
- Kavalalı, İ. H. (2023). Sofya Balosunda. *Vakit Gazetesi*. 06.06.2023 tarihinde <https://isteaturk.com/Kronolojik/Tarih/1914/5/11/Sofyada-kiyafet-balosunda-yeniceri-kiyafetiyle-11-12051914/1> adresinden alındı.
- Köseoğlu, Y. ve Al, H. (2013). Bir Siyasal Propaganda Aracı Olarak Sosyal Medya. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(3), 103-125
- McLuhan, M., ve Powders, B. P. (2001). *Global Köy: 21.Yüzyılda Yeryüzü Yaşamında ve Medyada Meydana Gelecek Dönüşümler*. İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Mills, S. (2012). How Twitter is Winning the 2012 US Election. *The Guardian*. 26.03.2023 tarihinde <https://www.theguardian.com/commentisfree/2012/oct/16/twitter-winning-2012-us-election/> adresinden alındı.
- Moran, B. (2005). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Munoz, C. L., ve Towner, T. L. (2018). The Image is the Message: Instagram Marketing and the 2016 Presidential Primary Season in Social Media. *Political Marketing and the 2016 US Election* (pp. 84-112). Routledge.
- Mutlu, E. (1995). *İletişim Sözlüğü*. Ankara: Ark Yayınevi
- Oh, C. S., Bailenson, J. N., ve Welch, G. F. (2018). A Systematic Review of Social Presence: Definition, Antecedents, and Implications. *Frontiers in Robotics and AI* 5(114): 1–35, <https://doi.org/10.3389/frobt.2018.00114>.
- Özel, M. (1992). *Atatürk*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özsoy, O. (2009). *Seçim Kazandıran Siyasal İletişim*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Parsa, A. F. (2007). Göstergenin Gücü/Gücün Göstergesi: İmge Reklam Bildirilerinde Göstergibilimsel Yaklaşımla Durağan İmgeleri Çözümlemek. *İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları*, 63(2), 1-10.
- Rifat, M. (2009). *Göstergebilimin ABC'si*. İstanbul: Say Yayınları.
- Rosenberg, S. W., ve McCafferty, P. (1987). The Image and the Vote: Manipulating Voters' Preferences. *Public Opinion Quarterly*, 51(1), 31-47.
- Serttaş, T. (2007). *Modernizm Sürecinde Kültürel Bir Temsiliyet Olarak İstanbul'da Fotoğraf ve Azınlıklar*. (Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sontag, S. (1993). *Fotoğraf Üzerine* (R. Akçakaya, Çev.) Altıkkırkbeş Yayınları.
- Strachan, J. C., ve Kendall, K. E. (2004). Political Candidates' Convention Films: Finding The Perfect Image—An Overview of Political Image Making. *Defining Visual Rhetorics*, 135.
- Türkiye Cumhuriyeti Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı (2023). Siyasi Parti Genel Bilgileri. 30.03.2023 tarihinde <https://www.yargitaycb.gov.tr/kategori/109/siyasi-parti-genel-bilgileri> adresinden alındı.
- Türkmenoğlu, A.T. (2017). *Kamuoyu Araştırmalarının Siyasal Davranış Üzerindeki Etkisi: Konya Örneği*. (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- We Are Social (2023). Dünyada ve Türkiye'de İnternet-Sosyal Medya Kullanımı. 24.03.2023 tarihinde <https://recrodigital.com/dunyada-ve-turkiyede-internet-sosyal-medya-kullanimi-2022/> adresinden alındı.
- Yazıcı, İ. (1997). *Kitle İletişiminde İmaj Kuramsal Bir Yaklaşım*. İstanbul: Bilim.

FOUCAULT'DA YÖNETİMSELLİK DÜŐÜNÇESİ VE BİYOPOLİTİKA

Emre KAYA*

ÖZET

Siyaset bilimin en önemli nesnelereinden biri iktidardır. Siyaset biliminde iktidarın ne olduğu kadar ve hatta ondan daha da önemlisi bulunduğu stratejik düzlem ve ilişkiselliğinin anlaşılması, bu yönde gerçekleştirilecek çalışmanın metodolojisinin geliştirilmesi önemli sorunlardır. Bu noktada farklı bir bakış açısı geliştiren Foucault'nun iktidarı anlamak için gerçekleştirdiği çözümlemenin temelinde iktidar sorunsallaştırması yer almıştır. Onun felsefi arka planında yer alan iktidar ve özne ilişkiselliği ile 'bilgi'den farklı olarak 'bilme' olgusunu öne çıkarması, iktidar karşısında tarihsel boyutu içerisinde dönüşen özneyi anlamlandırabilmeyi ve iktidar ilişkilerini kendi stratejik düzlemi bağlamında ortaya koyabilmeyi olanaklı kılmıştır. Foucault, 1977-1978 yıllarında College de France'da verdiği derslerinde bu çözümlenmeleri ile yeni bir literatüre kapı aralamış ve bu çözümlenmeden bağımsız düşünölemeyecek 'biyopolitika' ve 'biyoiktidar' kavramlarını geliştirmiştir. Elbette Foucault'ya yöneltilen eleştiriler de iktidar çözümlenmelerine çok yönlü bir yaklaşım geliştirilmesine imkan sağlamıştır. Çalışmada Foucault'nun kuramsal yönüne kısaca değinildikten sonra buna paralel olarak gerçekleştirdiği iktidar çözümlenmelerine ve dolayısıyla iktidar dönüşümleri ile devleti aşkın yönüne ışık tutulmuştur. Biyopolitika kavramı ve Foucault'ya yöneltilen eleştiriler ayrı bölümler altında incelenmiştir. Bu çalışma ile Foucault'da yönetimsellik ve biyopolitika kavramlarına ilişkin dağınık halde bulunan literatürün sistemli bir analizi ile gerek araştırmacıların ve gerekse de yöneticilerin bu alana ilgilerinin çekilmesi hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yönetimsellik, Biyopolitika, Biyoiktidar, Foucault, İktidar Çözümlemesi

THE IDEA OF GOVERNMENTALITY AND BIOPOLITICS AT FOUCAULT

ABSTRACT

One of the most important objects of political science is power. In political science, understanding the strategic plane and relationality of power and developing the methodology of the study to be carried out in this direction are important problems. At this point, Foucault, who developed a different perspective, based his analysis to understand power on the problematization of power. The relationality of power and subject in his philosophical background and the fact that he emphasized the phenomenon of 'knowing' as distinct from 'knowledge' made it possible to make sense of the subject transformed in its historical dimension in the face of power and to reveal power relations in the context of its own strategic plane. In his lectures at the College de France in 1977-1978, Foucault opened the door to a new literature with these analyses and developed the concepts of 'biopolitics' and 'biopower', which cannot be considered independent of this analysis. Of course, the criticisms against Foucault have also enabled the development of a multifaceted approach to the analysis of power. In this study, after briefly touching upon Foucault's theoretical aspects, his parallel analysis of power and thus his transcendental aspect of power transformations and the state are shed light on. The concept of biopolitics and the criticisms against Foucault are analyzed under separate chapters. With this study, it is aimed to attract the attention of both researchers and administrators to this field through a systematic analysis of the scattered literature on the concepts of governmentality and biopolitics in Foucault.

Keywords: Governmentality, Biopolitics, Biopower, Foucault, Power Analysis

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, emrekaya2@ogr.iu.edu.tr,

1. GİRİŞ

Gerek birey düzeyinde gerekse de aile, toplum veya devlet düzeyinde güvenlik en önemli ihtiyaçlar arasında gösterilmiştir. Kaldı ki düşünürlerin devlet kuramsallaştırmaları her zaman güvenlik sorunsalını temele alarak inşa edilmiştir. Bunu kabaca Hobbes'ta bireylerin güvenlik kaygısı ile bazı haklarından feragat ederek daha üst düzeyde bir kuruma sözleşme ile devri olarak görürken, Machievelli'de prens-halk veya prens-diğer prenslikler düzleminde prensin/prensliğin güvenliği olarak görürüz. Foucault, 1977-1978 yıllarında College de France'da verdiği derslerinde güvenlik olgusuna kuramsal bir temel inşa etmek iddiasında olmaksızın bu olguyu sorunsallaştırarak bir iktidar çözümlemesine girişir (Foucault, 2013: 6).

Foucault'nun güvenlik sorunsallaştırması ekseninde geliştirdiği iktidar çözümlemesi ve güvenlik teknolojilerinin arkaik yönüne yaptığı açılımlar tarihsel bağlamda iktidar uygulamalarının analitik arka planını oluşturma noktasında mihengi taşı oluşturmıştır. Foucault'da bir iktidarın nasıl hareket etmesi gerektiği, hangi uygulamaları hayata geçirmesi gerektiği gibi olması gerekene yapılan atıflar veya 16. yüzyıldan önce çokça kaleme alınmış hükümlara tavsiye niteliği taşıyan metinlere benzerlikler görülemez. Onun iktidar çözümlemeleri tarihsel bir arkeolojik kazı gibi iktidarların antik dönemden 20. yüzyıla kadar neler yaptıkları ve bunları niçin yaptıkları üzerine gider. Bir başka ifadeyle iktidar uygulamalarının tarihsel ve felsefi düzeyde arka planlarını anlamaya ve bunları tutarlı hale getirmeye çalışır. Bazı yazarlar çözümlemeleri ışığında, ölümünden sonra 21. yüzyılda analize tabi tuttuğu güvenlik düzeneklerinin iktidar uygulamalarında yer aldığını belirtmektedir (Dillion ve Lobo-Guerrero, 2008: 267-268).

Foucault'nun ortaya koyduğu iktidar çözümlemesi, biyopolitika ve nüfus sorunsallaştırması yönetsellik ekseninde gerek yöneltilen eleştiriler gerekse de sunulan katkılar ile oldukça zengin bir literatüre kapı aralamıştır. Bu çalışmada Foucault'nun College de France'da 1977-1978 yıllarında verdiği derslerin basılı hale getirildiği ve 2013 yılında Türkçe'ye kazandırılan "Güvenlik, Toprak ve Nüfus" başlıklı eserinden hareketle iktidar çözümlemesi ve biyopolitikanın çerçevesi anlaşılmasına çalışılmış, onun felsefi arka planındaki iz düşümleri araştırılmış, ilgili literatürdeki eleştirel yaklaşımlar çalışmaya dahil edilerek çok yönlü bir bakış açısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın amacı Foucault'da iktidar çözümlemesine ve biyopolitika kavramına ilgili literatür çerçevesinde çok yönlü bir bakış sunabilmektir. Çalışma ile Foucault'da iktidar çözümlemesi ve biyopolitika kavramına ilişkin dağınık halde bulunan literatürün sistemli bir analizi ile gerek araştırmacıların ve gerekse de yöneticilerin bu alana dikkatlerinin çekilmesi umulmaktadır.

2. FOUCAULT'DA FELSEFİ ARKA PLAN

Foucault'nun iktidar çözümlemesinin merkezinde yer alan özne ve bilgi ilişkiselliğidir. Onun anlayışında bilgi başkalarının üzerine yüklenen ve belirli noktalarda onu dönüştüren ve onu tanımlayan bir olgudur. Yine özne tarihsel süreç içerisinde, iktidar tarafından ve toplumsal ilişkiler tarafından şekillendirilir (Çelebi, 2013: 513). Şu halde Foucault'da farklı tarihsel dönem ve toplumsal ilişkiler altında iktidar karşısında farklı öznelere bulunduğunu ve öznenin statik değil dinamik bir nitelik arz ettiğini yani dönüştüğünü belirtebiliriz. Bu dönüşümün nasıl gerçekleştiği sorusunun cevabını da yine onun kendi sisteminde bulmaktayız. Ona göre özne, bilgi-iktidar ilişkisinin ortasında yer almaktadır. Bilgi iktidara ve iktidar da bilgiye sürekli olarak eklenmektedir. İktidarın ancak özgür bireylere uygulanabileceğini belirten Foucault bu noktada iktidar nezdinde araçsallaştırılan bilginin özneyi tanımladığını, ona yükümlülükler getirdiğini ve özneyi sınırlayarak özgürlüğünü kısıtladığını, onu düzene sokmaya ve disipline etmeye yönelik bir kip haline geldiğini ileri sürmektedir (Çelebi, 2013: 512-513).

Foucault'nun 'bilgi'yi 'bilme'den ayırdığı görülmektedir: Derinlikli, teorik ve homojen olan ve ancak arkeolojik çözümlene yoluyla elde edilen bilgi(savoir) ile yeterince derinliği olmayan, daha çok uygulamalı olanla ilgili ve heterojen olan dolayısıyla ancak soykütüksel çözümlene yoluyla elde edilebilen bilme(connaissance). Foucault'nun iktidar çözümlenmesinin kuramsal arka planında 'bilgi'yi mi yoksa 'bilme'yi mi kullandığı ile ilgili farklı görüşler olmakla birlikte daha çok 'bilme'yi kullandığı öne sürülmektedir (Urhan, 2007: 101-102).

Soykütüğü kavramını düşünce tarihi alanında ilk kez kullanan Nietzsche'dir. Foucault'nun alıp kullandığı bu kavram onda tarihsel olayları tüm boyutları ile ele alarak anlama çabasına işaret eder. Şöyle ki pozitivist bilimin tarihine kazandırdığı disipliner bilgi belirli bir hiyerarşi altında ve ancak belirli kuralları gerçekleştirdikten sonra sunulabilen veya kabul edilebilen bilgidir. Oysaki soykütüksel çalışma ile ortaya konulan bilme, bunun tam karşısında ancak belirli şartlar altında gerçekleşebilen, kendini meşrulaştırma çabasından ve öznenen soyutlayan, tarihsel süreç içerisinde kendi şartları bağlamında ortaya konulabilen bilmedir. Kendi dönemi ve şartları bağlamında kendisine iktidarın yüklediği bilgi bağlamında tanımlanabilen ve dönüşen özneyi dışlayarak soykütüksel çalışma ile iktidar çözümlenmesinin yapılabilmesi mümkün görünmektedir (Urhan, 2007: 100-101).

İktidarın çözümlenmesinde kullanılacak soykütüksel sorgulamanın nesnesi hakikat olacaktır. Peki hakikatten ne anlaşılması gerekecektir? Foucault'ya göre hakikat toplumlarda her an üretilebilen etkilere işaret eder. Bu etkilerin iktidardan bağımsız olduğu düşünülemez. Bu alanın anlaşılmasının güçlüğüne işaret eden Foucault, bilgi ile iktidar ve hakikat ile iktidar arasındaki ilişkileri ya da ara katmanlarını oluşturan nesnelere kavranabilmesinin zor olduğunu, bu noktada kendisini bir 'kör empirist' olarak tanımladığını ifade eder. Yine iktidardan anlaşılması gereken bir yapı ya da devlet iktidarından ziyade bilgi/iktidar ilişkilerinin yer aldığı bir stratejik düzlem olduğu belirtilmektedir. Burada iktidardan farklı olarak hakikatten günümüz toplumlarının her an yeniden ürettikleri hakikatin değil de kendi çalışmalarının kurgusu yoluyla erişilmesi gereken hakikatten bahsedilmektedir. Bir diğer ifadeyle hakikatten bir tür genel bir normu ya da bir dizi önermeyi değil de doğru kabul edilebilecek ifadeleri her an ve herkesin dile getirmesini sağlayan bir prosedürler bütünü anlaşılmalıdır. Hakikat etkilerinin var olduğu alanlar ise matematik (mutlak) ya da deneysel bilimlerde (değişken) gibi bilimsel alanlardır. Ancak etki alanları bunlarla sınırlı değildir. Foucault bir söyleşisinde radyo veya televizyon spikerinin duyurduğu bir bilginin gerçek olsun ya da olmasın binlerce kişinin zihninde bir hakikat olarak yer alacağını belirtmiştir (Urhan, 2007: 106-107).

Muhakkak ki Foucault'nun felsefi arka planının derinliği ve yıllar içinde yazdığı eserlerdeki felsefi geçiş burada belirtilen ile sınırlı değildir. Zaten bu çalışmanın amacı Foucault'nun felsefesini tüm yönleriyle ortaya koymak da değildir. Bu bölümde sadece devam edecek bölümlerde aktarılacak soykütüksel sorgulamanın ve iktidar çözümlenmesinin Foucault düşüncesinden hareketle felsefi arka planının kısa bir betimlemesi ile yetinilmiştir.

3. FOUCAULT'DA İKTİDAR ÇÖZÜMLEMELERİ

Yukarıda kısaca değinilen düşünsel arka plan temelinde ve tarihsel süreç içerisinde yaşanan dönüşümleri soykütüksel sorgulamaya tabi tutan Foucault, Collège de France derslerinde dört farklı çözümlenmeye ulaşmıştır. Ancak hemen belirtmek gerekir ki bunların her biri birbirinden tamamen kopuk veya kronolojik olarak ardıl değildir. Gerek içerikleri ve gerekse de tarihsel olarak birbirlerini belirli noktalarda kapsayan çözümlenmelerdir.

3.1. PASTORAL İKTİDAR VE ANTİK DÖNEM YAKLAŞIMLARI

Yönetmek kavramının 16. ve 17. yüzyıllarda kazandığı devletçi/politik anlam öncesinde 13-14-15. yüzyıllarda çok çeşitli anlamları vardı. Yönlendirmek, ilerletmek gibi fiziksel/mekansal bir anlamın dışında bir yol izlemek ya da birine bir yol izletmek gibi anlamları vardı. Bunun dışında geçim sağlamak ya da bir ailenin veya toplumun geçimini sağlamak gibi anlamları da vardı. Foucault'ya göre insanları yönetmek anlamında yönetme fikri kesinlikle Yunanlılara ait bir fikir değildir. Elbette antik döneme ait metinlerde kralın bir gemiyi idare eden dümenci olduğu metaforu kullanılmıştır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus burada şehiri yöneten hükümdarın gemisini idare eden dümenciye benzetilmesidir. Yani insanların yönetiminden ziyade nesnelere yönetimi söz konusudur. İnsanların yönetimine ilişkin çoban metaforu nezdinde daha çok Doğu Akdeniz uygarlıklarında karşılaşılmaktadır. Mısır, Asur ve Mezopotamya uygarlıkları ile ve belki de en çok İbraniler'de Tanrı'nın, şefin, onun sürüsü olan insanlara çobanlık yapması, onları kötülüklerden koruması, sürüsünü en iyi beslenebileceği verimli otlaklara yönlendirmesi söz konusudur. Çoban her bir koyunu ile tek tek ilgilenir. Bir tanesini dahi ardında bırakmaz. Burada şefin erdemi söz konusudur. Sürüsü için gerektiğinde kendini feda edebilir. Sürü çok önemlidir ancak her bir koyunda kendi nezdinde sürü kadar önemlidir. Gerektiğinde bir koyun için çoban kendisi dahil tüm sürüyü feda edebilir. Burada ortaya çıkan ve dini metinlerde de ifadesini bulan çoban paradoksu ile karşılaşırız. Sonuç olarak, bir koyun için kendisinden ve sürüsünden vazgeçmeyen bir çobanın iyi çoban olamayacağı vurgulanır. Foucault, kısaca özetlediğimiz çoban metaforundan pastoral iktidar çözümlemesi yapar ve niteliklerini şu şekilde sıralar (Foucault, 2004: 109-117):

- Pastoral iktidar belirli bir toprak üzerinde uygulanmamaktadır. İbrani Tanrısı gezen bir tanrıdır. Çoban da onun görevlisi/gölgesi olarak sürüsüne onun adına hükmeder. Dolayısıyla sürüsünü karnını doyurabileceği, kendini güvende hissedeceği yerlere götürür. Oysa Antik Yunan'da hükümler belirli bir şehir üzerinde ve dolayısıyla toprak parçası üzerinde iktidar uygular. Onların tanrısı surlar ardında yükselir. Önemli olan şehrin savunulmasıdır. Bu uğurda bireyler feda edilebilir görünmektedir.
- Pastoral iktidar özünde hayırseverdir. Onda ihtişama yer verilmez. Daha ziyade sürüsüne iyi baktığında ve her birinin dertleriyle ilgilenip bakım görevini yerine getirdiğinde iyi hükümler olarak addedilecektir. Karşıt olarak Yunan ve Hristiyanlık öncesi Roma düşüncesinde iktidar ihtişamı betimleyen sembollerle çevrilmeli diğer krallıklara diz çöktürüp onları esir edebilmeli ve yeni toprakları fethedebilmelidir.

Foucault Yunan düşüncesinde çoban-sürü ilişkilerine Platon'un 'Kritias', 'Devlet', 'Yasalar' ve 'Devlet Adamı' metinlerinde rastlandığını belirtir. Foucault yaptığı çözümlemelerde Platon'da politikacının bir çoban olamayacağından, zira her koyunla ilgilenmesinin mümkün olmadığından bahseder. Burada politikacı artık dokumacıdır. Dokumacının işini iyi yapabilmesi için yünün kırılmış, düzeneğin kurulmuş, ipin eğrilmiş olması gibi diğer düzenleme işlerinin önceden yapılmış olması gerektir. Burada aslında birden çok öncül pastör vardır. Politikacının işini iyi yapabilmesi için bireyleri sağlıklı tutan doktora, onları eğiten öğretmene vs. ihtiyaç vardır. Foucault Antik Yunan düşüncesinde politikacıyı bir 'çoban' değil, bir 'dokumacı' olarak görmektedir (Foucault, 2004: 129-130).

Pastoral iktidar fikri Batı dünyasına Hristiyan Kilisesi ile gelmiştir. Hristiyan Kilisesi kendi iktidarını bedenler üzerinde kabul ettirmek için antik dönem pastorallığını dönüştürerek uygulamıştır. Pastorallığın dört ilkesi olan "selamet", "yasa", "hakikat" ve "vicdan idaresi" farklılaşarak Hristiyan Kilisesinin iktidarı ile Batı'ya taşınmıştır. Antik Yunan'da isteğe bağlı ve

ücretli olan belirli konulara yönelik olarak gerçekleştirilen “vicdan idaresi” ise Kilise iktidarında kapsamı genişlemiş ve her birey için zorunlu hale gelmiştir. Artık her bireyin bir pastörü ve ona sorgulamasız itaati gelişir. Foucault'ya göre bu Batı dünyasının bireyi modern öznelştirme sürecinin başlangıcı ve yönetimselliğin tipik öncülü olduğunu vurgular (Gölbaşı, 2015: 333-334).

3.2. HÜKÜMRANLIK İKTİDARI: TUTUM İSYANLARI VE DEVLET AKLI

Foucault ruhların pastoral idaresinden insanların politik yönetimine geçişte nedensellik noktasında tutum isyanlarının önemli bir yer tuttuğunu belirtmektedir. Tutum isyanları olarak isimlendirdiği fenomene Foucault, Protestan hareketinin gelişiminin yanı sıra farklı amaç ve saikleri olan, örneğin 17. yüzyıldaki İngiliz Devrimi ve Fransız Devrimi gibi devrimci süreçleri de dahil etmiştir. Aslında Foucault 16. yüzyılda dini pastorallığın ortadan kalkmadığını gerek reform ve gerekse de karşı-reform hareketi ile pastorallığın güç kazandığını, sadece ruhların yönetimini değil ve fakat aynı zamanda dünyevi (çocukların eğitimi, temizlik, maddi yaşam gibi) konuları da pastoral iktidar üstlenmiştir. Ancak tutum isyanları diğer taraftan da kendimi nasıl yönlendireceğim, çocuklarımı nasıl yönlendireceğim, ailemi nasıl yönlendirmeliyim gibi Antik Dönem'de bulunan ancak bütün bir Orta Çağ boyunca kaybolmuş soruları tekrar gündeme getirir. Fakat bu yeni dönemde ortaya çıkan felsefi pratik biçimler dönüşüme uğramıştır. Bu sorular yeni toplumsal şartlar ekseninde otoritelerle, ağayla, başkalarıyla ilişkilerde selamete ermek için kendime hangi kuralları koymalıyım, ruhumu selamete ve hakikate erdirmek için kendime hangi kuralları koymalıyım? Bu yeniden ortaya çıkan sorunsallaştırma kendini din/kilise ekseninde dışarıda konumlandırmıştı. Bu sorunsallaştırma kilise dışında iktidara yeni yükümlülükler getirmişti. O aşamada henüz politik ayrımı yapılamasa da kiliseden ve bireyden ayrı kamusal prosedürlerin oluşturulmaya başlandığı görülmektedir. Yani 16. yüzyıla birlikte artık pastoral bir yönlendirme dışında idareler ve yönetimler de söz konusu olmaktaydı (Foucault, 2004: 202-203).

Kilisenin pastoral iktidar anlayışında dünya insanlar selamete ersin diye yapılmıştır. Diğer bir ifadeyle bu dünya insanın yaşaması için yapılmamıştır. Bu dünya ereksel nedenler dünyasıdır. Pastoral iktidarın bireysel yönü göz önüne alındığında Tanrı ne zaman özel bir sebep için dünyaya/doğaya müdahale etse mucizeler ve doğaüstü görünümle bunu ortaya koyuyordu. Diğer taraftan da dünya belirli analogiler ile keşfedilmesi gereken hakikatleri olan bir kitaptır. İşte 1580-1650 yılları arasında pastoral yönetimde ortaya çıkan bu devlet ve dünya açısından kopuş söz konusu oldu. Artık bir tarafta sadece belirli ilkeler (sabiteler) çerçevesinde hareket eden bir akıl tarafından hükmedilebilecek bir doğa ve yeni yükümlülüklerle yönetecek olan hükümranın yönetim akli söz konusudur. Yani doğanın ilkeleri ve devlet akli (Foucault, 2004: 206-209).

Artık devlet aklında pastoral iktidarda olduğu gibi bireylerin selameti yoktur. Devlet aklının ereği gene devlettir. Devlet uğruna bireyler kendini feda etmelidir. Devlet akli yasalara göre düzenlenen değil yasaları kendine uyduran bir fenomendir. Bu şekilde devlet suçları, darbeler veya şiddet meşrulaştırılabilir. 17. yüzyıl devlet aklında hakikat artık yasalar değil devletin bekasına olanak tanıyan şeyleri bilmektir. Zira darbenin önlenbilmesinin yolu ekonomiden ve halkın kanaatlerinin değiştirilmesinden geçer. Bunun bilgisi ise istatistik ve nüfusa ait verilerdir. Bu noktada da idari aygıt, gizlilik ve nüfus öğeleri ortaya çıkar. Botero ve Plazzo gibi 16. yüzyıl yazarlarının devlet akli yaklaşımları devleti devrimlere karşı her ne pahasına olursa olsun korumaktı, oysaki Platon'da devlet akli yasalar ve erdemli yargıçlardı (Gölbaşı, 2015: 334-335).

3.3. DİSİPLİNER UYGULAMALAR (POLİS YAKLAŞIMI)

Kendi kendine ereksel devlet aklı denklemini çerçevesinde artık özneleşmiş bireylerin devletin gücüne yapabilecekleri katkılar farklı bir yönetim tenkolojisi ile düzenlenmeye başlamıştır: Polis 17. ve 18. yüzyıllarda iktidar artık hukuksal özne olarak bireylerle aynı zamanda ticaret yapan ve çalışan canlı varlıklar olarak ilgilenmeye başlar. Foucault bugün anlaşılan anlamda bir kurum olarak değil, polisin bunun çok daha ötesinde, bireylerin dünya için çok daha faydalı olacak şekilde yönetilmesini sağlayan tekniklerin toplamına işaret ettiğini belirtiyordu. Foucault, bu yönetim teknolojisinin izlerinin üç farklı biçimde sürülebileceğini ortaya koyar (Yandaş, 2010: 82-88):

- Louis Turquet de Mayerne'in düşüncesinde ortaya çıkan ütopyik yaklaşımına Foucault dikkat çeker. Burada polis teknikleri bireysel yaşamdaki tüm alana yayılır. Her ayrıntıyla ilgilenir. Şöyle ki; bireylerin kilise faaliyetlerinin izlenmesi, mal ve hizmetlerin dolaşımı, yoksullar, yollar, eğitim, din, eğitim, ticari ve sanatsal faaliyetler vs. yani özne olarak bireye ve bireyler arası alana ve hatta birey-iktidar arasındaki tüm alanlara içkin olan her konu ile kamu ilgilenmelidir. Bir başka ifadeyle polis, sivil hayatın sürdürülmesi için gerekli olan her şeye gönderme yapar ve toplumsal hayatın bulunduğu tüm alanlarda yer alır.
- Bir diğer biçimiyle polis, N. De Lamare'de karşımıza çıkar. Mayerne'in ütopyasında olduğu gibi polis dolaysız vergiler, ordu ve adalet dışında her alanda bulunmalıdır. Buna ek olarak Lamare'da insan mutluluğu da siyasi bir nesne olarak karşımıza çıkmaktadır. Mutluluğun en büyük göstergesi ise toplumsal refaktır. Bu noktada polis, idari düzenlemeleri bir alet çantası gibi kullanarak aksayan noktalarda müdahalede bulunacaktır. Bu noktada polis istatistiği de mümkün kılar. Tersinden düşünüldüğünde ise istatistik olmaksızın polis teknolojilerinin kullanılması da söz konusu olmayacaktır. Nüfus artık istatistiksel anlamda siyasi nesne olarak değerlendirilmektedir. Örnek olarak vermek gerekirse kürtaj, intihar ve çocukların öldürülmesi gibi yasaklar etik ve ahlak zemininden ziyade istatistiksel anlamda nüfus kaybına ve devlet gücünde azalmaya sebep olması nedeniyle konulmaktadır.
- Foucault özellikle Otuz Yıl Savaşları sonunda devlet aklının ve Machiavelle'in sınırlarının aşılması devlet kuvvetlerinin hesaplanmasına olanak veren polis biliminin (Polizeiwissenschaft) Almanya'da gelişmesini öne sürer. Bu akademik anlayış polisin, kameralizm ve polis biliminin yükselişinin bir parçası olduğunu ileri sürer. Kameralizm dönemin mutlakiyetçi eğilimlerinin merkezileşmesine bir dizi referans getirir. Bunların gerçekleştirilmesini mümkün kılacak yasa ve düzenlemeleri oluşturur. Bu düzenlemeler aynı kaygıları bünyesinde bulunduran polis biliminin yükselişini sağlar. Foucault bu noktada Von Justi'nin argümanını ele alır. Von Justi'nin "Polisin Genel Bilgileri" başlığını taşıyan eserinde siyaset (die Politik) ile polis (die Polizei) kavramlarını ayırır. Siyaset devletin içerde ve dışarda düşmanlarına karşı savaşmasını gerektiren olumsuz görevine işaret ederken, polis kavramı ise özellikli ve sürekli müdahaleler ile toplumun ve devletin gücünü temin eden olumlu görevine işaret etmektedir.

Foucault'da artık polis yoluyla kentlerin güvenliği ve buna paralel olarak sürekli diplomasi ile uyum gösterecek bir düzenli ordu ile devlet aklının öngördüğü üzere devlet kendisini gerçekleştirecek ve geliştirecekti. Burada en önemli husus devletin güçlerinin hesaplanması ve nüfusun düzenlenmesi, nüfusun üretim kapasitesinin geliştirilmesiydi. Böylelikle istatistik önem kazanmaktaydı. Merkantalizm artık devletlerde güçlü bir merkezileşme öngörürken diğer taraftan

da polis, devleti ekonomik rekabette var olabilmek için nüfusun üretici gücünü arttıracak araçlara ihtiyaç duymaktaydı. Foucault'ya göre bu “ekonomi-politik”in doğuşuydu (Baştürk, 2012: 72-73).

3.4. GÜVENLİK DÜZENEKLERİ

Ekonomi-politiğin kendisini bir hakikat olarak ortaya koyması ve yönetim prosedürlerini de kendi istenci çerçevesinde şekillendirmesinin sonucu olarak yönetimin sınırlandırılması gündeme gelmiştir. Bu bağlamda piyasanın hareket serbestisi içinde olmasının ön koşulu olarak yönetimin müdahalesizliği gündeme gelirken bundaki amaç yönetimin “iyi” olması değil, serbest piyasa mekanizması açısından “doğru” olanın bu olmasıdır. Artık gündeme yeni bir yönetim sanatı gelmelidir (Baştürk, 2012: 73).

Foucault'da bedenle yaşam arasındaki ilişkiyi nesne olarak alan biyopolitikada yaşam ve bedenin birbirinden ayrılmasını sağlayan iktidar biyo-iktidardır. Biyopolitikanın başlangıcında yaşayan canlılar olarak beden öznesine odaklanan ve onun üretim gücünü arttırmayı hedefine alan disiplinler mekanizmalar artık bir dönüşüme uğrayacak ve güvenlik teknolojileri araçsallığında Foucault'nun adını biyo-iktidar olarak verdiği yeni bir iktidar anlayışına bırakacaktır. Güvenlik teknolojileri ile anlaşılması gereken tüm nüfusun üretkenliğinin artırılması için özne olan her bedene yönelik uygulamalar yerine nüfus sorunsallaştırmasına gidilir. Burada istatistik ve toplumsal/dönemsel şartlar özelinde denge durumunu koruyacak mekanizmalar gelişecektir. Artık nüfus, fiyat gibi biyo-iktidarın nesnelere kendi doğal durumlarında denge unsuru içinde görülecek ve dengeden yaşanabilecek sapmalar bağlı buldukları şartlara yapılacak müdahaleler veya farklı biyopolitika nesnelere ile arasındaki ilişkilere istinaden yapılacak düzenlemeler ile normalleşmesi sağlanacaktır. Farklı bir deyişle artık nüfusun her bir bireyi politik nesne olmaktan uzaklaşmış, nüfus canlı tek bir beden gibi kendi doğal ortamında yaşayan bir politik nesne olmuştur (Baştürk, 2017: 11). Artık bu tek beden rahatsızlandığında ona yönelik müdahaleler ile normalleşme sağlanacaktır. Bu uğurda bireylerin istatistiksel normallik oranında ölmesi gözden çıkarılabilecektir. Buna bir diğer örnek fiyat mekanizması üzerinden verilebilir. Fiyat da tıpkı nüfus gibi kendi doğal ortamı içerisinde bağlı bulunduğu şartlarda belirlenmektedir. Burada fiyatın olağan dengesinden aşırı uzaklaşması durumunda iktidar doğrudan fiyata müdahale etmek yerine bazı uygulamalar ile (durumuna göre ihracatın ya da ithalatın teşviki, toprak düzenlemeleri, teşvikler gibi) ilişkiselliğe bazı müdahalelerde bulunarak dengelyi sağlayabilecektir.

4. FOUCAULT'DA GÜVENLİK DÜZENEKLERİ PARALELİNDE DEVLETLER SİSTEMİ ANLAYIŞLARI

Foucault'nun iktidar çözümlemesini ve karşısına koyduğu öznelere incelediğimizde, çalışmanın ilk bölümünde de belirtildiği üzere statik bir özne olgusunun olmadığını ve ikinci bölümde kendi tarihsel ve spesifik şartları altında öznenin dönüşüme uğradığını gördük. Özne dönüşüme uğrarken iktidar ilişkisinin diğer tarafında yer alan iktidarın/hükümrânın nitelik itibarıyla sabit bir hegemon güç olduğunu söylemek güçtür. İktidar da dönüşen özne ve özne ile kurulan ilişkisellik bağlamında dönüşümler geçirmiş ve uluslararası sistem de bu değişimden bağımsız kalmamıştır. Bu bölümde kısaca anılan ilişkisellik bağlamında dönüşen iktidarlara değinilecektir.

4.1. ERDEMLİ DEVLET/HÜKÜMRAN

Özellikle pastoral iktidar çözümlemelerinde iktidarı antik dönemde doğuda yer aldığı haliyle çoban metaforunda görmekteyiz. Yukarıda da izah edildiği üzere çobanın erdemli olması beklenir. Bu metaforunda çoban hayırsever ve yardımsever olmalı ve her koyunuyla birebir

ilgilenmelidir. Çobanlığın başarılı olup olmadığı veya sürünün selameti koyunların tek tek selametine dolayısıyla çobanın her bir koyuna gösterdiği ihtimama/bakıma bağlıdır.

Pastoral iktidar çözümlemesinde karşımıza çıkan hükümler özellikle Mezopotamya uygarlıklarında Tarnrı'nın sürüsünü güden çobandı. Örneğin Firavun taç giyme ritüelinde çoban nişanı alırdı. Eline çoban değneği verilir ve onun insanların çobanı olduğu ilan edilirdi. Foucault'da kral Çoban (Tanrı) ve sürüsü arasında pastoral ilişki içerisinde yer alırdı. Sürüsünü teslim alan çobanın onu en iyi otlaklarda besleyip, kurtlara karşı koruyup günün sonunda sürü sahibine eksiksiz teslim edebilmesi gerekecektir. İbraniler'de daha yoğun olan pastoral iktidarın bir erdeme kendi içinde bir iyiliğe, Yunan tanrılarından farklı olarak ihtişamdan ziyade özveriye dayandığını ve nihayet belirli bir toprak parçasından ziyade bireyselleştici ve insanlar üzerine uygulanan bir iktidar olduğunu görüyoruz. Bunun doğal sonucu bu iktidar hareket halinde bir iktidar olup hep daha iyi geçim sağlamak üzere hareket halinde olan insanlar üzerinde uygulanmıştır. Bu iktidarda hükümler hiç bir bireyden vazgeçemez ve hepsi ile ilgilenmeli ve böylelikle 'iyi' bir hükümdar olmalıdır (Foucault, 2004: 110-116).

4.2. TEOLOJİK EVRENSEL EREKLİ DEVLET

Foucault'ya göre pastoral iktidarın antik dönem doğu uygarlıklarından alınarak Batı dünyasına bireyselleştirici özelliğini geliştirerek aktarılmasında etkin olan kurum Hristiyan Kilisesiydi. Özellikle Hristiyanlık inanisında tüm bireyler gerek vicdan idaresi ve gerekse de selamete ermek noktasında rehberlere uymalıydı. Pastorallik özellikle manastır hayatında ve Kilise iktidarı vasıtasıyla ruhlar üzerinde uygulanmaktaydı. Bireylerin selamete ermesi ve sonunda İsa'nın dönüşünü bildiren imparatorluk, dolayısıyla zaman anlamında sınırlı bir imparatorluk. İşte Orta Çağ'a damga vuran iktidar anlayışında bu tema vardı (Foucault, 2004: 226).

Foucault'nun bu iktidar çözümlemesinde işaret ettiği imparatorluk Roma'dır. Foucault Roma İmparatorluğu'nun bitişine net bir tarih verilmek istenirse buna Otuz Yıl Savaşları'nın sonunda imzalanan Westphalia anlaşmasının imzalandığı tarih olan 1648 yılının verilmesi gerektiğini belirtir (Foucault, 2004: 252). Bu tarihe kadar olan süreçte iktidar araçları özellikle bireylerin hem bu dünyada hem de diğer dünyada selametine ulaşması amaçlı pastoral ve sınırlı bir zamana hizmet etmekteydi ve bu devletin dini erekler ile –özellikle de Kilise iktidarı ile- gerçekleştirilmesi öngörülmekteydi. 1648 yılına kadar olan süreçte Avrupa'da devletlerarası arenada bilinçli bir denge kurulmamıştı.

4.3. POLİS UYGULAMALARININ DEVLETİ AŞKIN YÖNÜ- WESTPHALIA SİSTEMİ

Modern öncesi feodal toplumlarda şiddetin önemli bir iktidar meşrulaştırma aracı olduğuna işaret eden Foucault, özellikle cezalandırmanın kan dökülerek ve teatral haliyle diğer insanlara izlettirilmek yoluyla araçsallaştığını belirtmektedir. Foucault bu durumu "mülkiyetin şiddetle intikali" olarak betimler. Feodal iktidarlar göstergeler ve el koyma yoluyla etkilerini koruyorlardı. Ritüeller, törenler, sadakat yeminleri vs. feodal iktidarlarda önemli göstergeler olurken, vergiler, yağma, savaş gibi araçlar da önemli el koyma unsurlarıydı. 17. ve 18. yüzyıllardan itibaren iktidarlar giderek üretim ve toplumsal hizmet yoluyla iktidarlarını kurmaya ve geliştirmeye başladılar. Özellikle şiddet zemin altına indi. Artık iktidar cezalarda kapatma ile ıslah edici bir rol üstlenmeye başladı. Sadece suçlular açısından değil, işsizler, serseriler, hastalar gibi toplumsal bedenin etkin üretim gücünü zayıflatan kesimlerin ıslah/tedavi(disipline) edilerek toplumsal üretimin artırılması yani ekonomi-politik erekler gündemdeydi. Siyasal bağlamda liberalizm ve üretim bağlamında kapitalizm iktidarın polis uygulamaları ile toplumun geneline yayıldı. Bu yeni

iktidarda artık özne bireylerin dışına çıktı. Zira iktidar bilgisini artık tek tek bireylerde değil onların araçsallığında buldu (Özdemir, 2021: 121-124).

Foucault, uluslararası zeminde sınırlı zamanlı imparatorluk iktidarından sınırsız zamanlı ulus devletler iktidarlarına doğru mesafe kat edilmesinin polis uygulamaları ve ekonomi-politikten bağımsız düşünülemediğini öne sürmektedir. İktidarın üretim kapasitesini ve devlet güçlerini arttıracak disipline edici araçlar aynı zamanda uluslararası zemindeki diğer devletlerden de geri kalınmaması açısından da bir zorunluluk halini almıştır. Artık polis uygulamalarının özne açısından olmasa da sebep ve sonuç açısından devleti aşkın yönü bulunmaktadır. Otuz Yıl Savaşları sonunda 1648 yılında Avrupa Devletleri arasında imzalanan anlaşma ile kurulan Westphalia Sistemi (Westphalia Sistemi hk ayrıntılı bilgi için bkz; Kılıçoğlu, 2022: 137-153) bundan bağımsız düşünülemez. Bu sistem ile artık teolojik ereksel ve sınırlı zamanlı bir imparatorluk düzleminden çıkılmış ve çoklu bir yapı arz eden, zamansız bir devletler sistemi öngörülmüştür. Yeni sistemde devlet güçleri sadece asker sayısı veya nüfus sayısı gibi unsurlar ile değil, ekonomik üretim gücü, istihdam oranları, alt yapı/lojistik, teknoloji gibi çok geniş yelpazedeki unsurlar ile birlikte hesaplanır hale gelmiştir. Devlet aklı artık salt kendi içinde polis uygulamaları ile değil profesyonel askerlik ve diplomasi ile kendi güçlerini pekiştirerek bu sistem içindeki varlığını sürdürmek durumundadır (Foucault, 2004: 252-254).

5. FOUCAULT'DA BİOPOLİTİKA VE NÜFUS SORUNSALLAŞTIRMASI

Çalışmanın “2.4. Güvenlik Düzenekleri” başlıklı kısmında biyo-iktidar ile ilgili kısa bir giriş yapılmıştı. Öznenin bireyi aşması ve politik sorunsallaşmanın nüfusa dönmesi ile ekonomi-politik bağlamda nüfusun üretken gücünün artırılması biyo-iktidarın başat amacı haline gelmiştir. Bu noktada temel araçları sunan biyopolitika ile ilgili olarak kavramın Foucault'da üç farklı düzeyde ele aldığı belirtilmektedir (Wallenstein, 2013: 11-12):

- Biyopolitika öncelikle bireysel düzeyde bireyin disiplin araçları (izleme, ıslah, yönlendirme, eğitim vd.) yoluyla bireyselleştirilmesini önceliğine alır. Mikro düzeydeki bu önceleme aynı zamanda biyo-iktidarın bilgi toplama araçlarının da ilk düzeyini temsil eder.
- İkinci düzeyde biyopolitika, istatistik ve normalleştirme araçları ile nüfus ve piyasa gibi makro düzeydeki toplumsal bileşenleri nesne olarak kavrar. Burada da makro düzeyde bir iktidar bilgisi edinilmektedir. Bireysel müdahalelerden ziyade normalinden uzaklaşan makro düzeydeki sapmaların, bağlamında buldukları şartlara müdahale edilerek normalleştirilmeleri sağlanır.
- Bu iki düzeyin arasında bulunan ailenin diğer iki düzey arasında yer aldığı, politik öznenin oluşturulma aşaması ve bireysellik ile kolektivite arasındaki değiş-tokuş alanı olduğu belirtilmektedir.

18. yüzyıl itibarıyla nüfusun artışı, ortalama yaş, doğum ve ölüm oranları, eğitim ve tüm bunları etkileyebilecek koşulların öneminin artması bunlara müdahale ve denetimi gerekli kılmıştır. Gerçekleştirilecek bu denetim ve müdahale ise nüfusun biyopolitikasıdır. İletişim ve enformasyon teknolojilerinin gelişimi, hızlı bir şekilde farklı disiplinlerin oluşması, aynı paralelde ise hızlı nüfus artışı, konut, sağlık, göç gibi farklı politik sorunların ortaya çıkması geniş bir yelpazede farklı biyopolitik kontrol mekanizmalarının ortaya çıkmasını sağlar. Böylelikle biyo-iktidar bireyin itaatini sağlar. Foucault'da biyo-iktidar iki biçimde işlemektedir. Birincisi insan bedeninin emek gücünü yeni üretim süreçleriyle uyumlu şekilde maksimize etmek amacıyla uygulanan disiplin mekanizmalarına işaret eden bedenin “anatomapolitikası”, ikincisi ise bu emek gücünü koruyup çoğaltmayı amaçlayan ve insan nüfusuna uygulanan nüfusun biyopolitikasıdır (Koç, 2018: 205-206).

Foucault 1977-1978 yıllarında College de France derslerinde detaylandırmış olduğu biyopolitika kavramına ilişkin olarak Biyopolitikanın Doğuşu adlı eserinde biyopolitikayı 18. yüzyıldan sonraki dönemde yönetim pratiğini nüfusu oluşturan canlıların sorunlarını akılsallaştırma çabası olduğunu ileri sürerek kavramın ussallığını vurgulanmıştır. Burada dikkati çeken nokta ise liberalizmin bir ideolojiden ziyade bir yönetim sanatı olarak betimlenmesidir. Her ne kadar Foucault liberalizm ve biyopolitika arasındaki ilişkiyi açıkça ortaya koymasada yönetim pratikleri açısından disiplinci dispozitif ('dispozitif' terimi hakkında bkz; Eroğlu, 2016, s. 50; "Foucault'da dispozitif terimi, söylemlerden, kurumlardan, mimari formlardan, düzenleyici kararlardan, yasalardan, idari tedbirlerden, bilimsel ifadelerden, felsefi, ahlaki ve filantropik önermelerden oluşan heterojen bir ayguta karşılık gelmektedir. Dispozitif kısaca, telaffuz edilenler kadar edilmeyenlerdir.") devlet aklının sonucuyken liberalizmin ise düzenleyici dispozitif olduğuna dikkat çekilmektedir (İzol ve Cingöz, 2022: 1456-1457).

6. 21. YÜZYILDA GÜVENLİK MEKANİZMALARININ DÖNÜŞÜMÜ

Foucault'nun nüfus sorunsallaştırmasında işaret ettiği güvenlik mekanizmalarının izlerinin farklı dönüşümler geçirek 21. yüzyılda da kendini devam ettirdiği belirtilmektedir. Bu noktada 21. yüzyılda güvenlik mekanizmalarının üç önemli düzeyde iz dönüşümlerinin olduğu belirtilmektedir. Birincisi günümüzde hala etkisini devam ettiren nüfus sorunsallaştırması ve demografik etkilerine yönelik düzeydir. İkincisi moleküler ve organik düzeydir. Özellikle moleküler tıp alanında kök hücreden başlayarak bulaşıcı hastalıkların yerini alan kronik rahatsızlıklara kadar uzanan geniş bir yelpazeyi betimlemektedir. Üçüncüsü de makinesel, dijital ve sanal dünyaya uzanan düzeydir (Dillion ve Lobo-Guerrero, 2008: 269).

Nüfusu canlı bir organizma olarak ele alan iktidar çözümlemesine yukarıda detaylı olarak yer verildiğinden burada ikinci ve üçüncü düzeyde yer alan analizlere yer verilecektir. Nüfusun üretkenliğinin maksimize edilmesine yönelik biyopolitik güvenlik mekanizmaları arasında 21. yüzyılda moleküler tıp öne çıkmaktadır. Kök hücre ve organ nakilleri nüfus üretkenliğinin geliştirilmesi noktasında öncelenen biyopolitik araçlardandır. Bunun yanında Foucault'da orta çağ boyunca nüfusu etkileyen bulaşıcı hastalıkların kapatma ile önlenmeye çalışıldığı ve daha sonra hastaların kapatmadan ziyade tekrar nüfus içine dahil edilerek aşılama yöntemiyle güvenlik mekanizmasının geliştiği ileri sürülmektedir (Gölbaşı, 2015: 329). 21. yüzyılda ise bulaşıcı hastalıklardan daha ziyade kronik hastalıklar nüfusu etkilemeye başlamıştır. Aşılama ve ilaç tedavilerinin yetersiz kaldığı bu yeni dönemde güvenlik mekanizmalarında da dönüşüm yaşanmıştır. Artık güvenlik mekanizmaları çerçevesinde önleyici tıp öne çıkmaktadır. Burada nüfusun yaşam tarzının belirli toplumsal şartlar altında sağlık açısından 'normal' şartlara çekilmesi ve tarama yöntemi ile nüfusun sağlık noktasında sürekli izlenmesi söz konusudur (Dillion ve Lobo-Guerrero, 2008: 285).

Üçüncü düzeyde; devletin kendini gerçekleştirme söylemi üzerine inşa edilen devlet aklı ile paralellik arz eden iktidarın toplum karşısında kendini güçlendirmesi ve nüfusun üretim güçlerinin arttırılabilmesi için iktidarın elinde bulundurması gereken topluma ait enformasyon yer almaktadır. 21. yüzyılın en büyük yeniliklerinden biri de hiç kuşkusuz ki kitle iletişim araçlarında yaşanan büyük ilerlemedir. Nüfusun yapı taşı olan her bir bireyin veya herhangi bir politik konuda kamuoyunu temsil eden topluluğu tanımak ve gereken enformasyonun toplanması ve değerlendirilmesi muhakkak ki artık bir dizi dijital yöntem ve analizi gerekli kılmaktadır (Çaycı ve Çaycı, 2016: 160). Diğer taraftan algı yönetimi ile iktidar uygulamalarının da yine sanal dünyadan bağımsız düşünülmemeyeceği açıktır. Nüfusun yeni toplumsal şartlar içinde yeni 'normallere' çekilebilmesi dijital/sanal yeni güvenlik mekanizmalarını devreye sokmayı kaçınılmaz kılmaktadır.

7. FOUCAULT'YA YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLERE KISA BİR BAKIŞ

İlgili literatür gözden geçirildiğinde Foucault'nun iktidar çözümlemelerine yöneltilen eleştirilerin başında onun College de France derslerinde ortaya koyduğu Machievelli'ye dair görüşlerine getirilen eleştiriler yer almaktadır. Foucault'ya göre Machievelli'de yönetimselliğin önemli bir yönü olan ekonomi-politiğe ilişkin bir argüman yoktur. Machievelli'nin Prens adlı eseri prens ile tebaası arasındaki ya da prens ile diğer prensliklerin ilişkileri üzerine prensin iktidarının sürdürülmesine yönelik prene yapılan tavsiyeler niteliğindedir. Ancak Prens kitabında bir prensin koloniler için çok fazla harcama yapmayacağına yönelik yer alan ifadenin ekonomi-politik gösterge olduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca Prens kitabının basit bir prens-tebaa ilişkisini ele alan bir eser olamayacağı, kitapta insan doğası, egemenlik, yönetim biçimleri ve devlet gibi konulara değinildiği belirtilmektedir. Foucault, 8 Mart 1978 tarihli dersinde daha önceden Machievelli'de yönetim sanatının bulunmadığı yönündeki ifadelerine açıklık getirmek istemiş ve yönetim sanatının Machievelli'de bulunmamasına rağmen 1580'den 1650-1660'a kadar yönetim sanatına ilişkin tartışmaların merkezinde bulunduğunu belirtmiştir. Bunun sebebinin ise yönetim sanatı araştırmalarının Machievelli üzerinden yapılmasına bağlamıştır (Keskin, 2020: 108, 112).

Poulantzas'ın da Foucault'ya yönelik Marksist pencereden yaptığı eleştirilerine kısaca yer vermek gerekirse bunları dört başlık altında toplamak mümkündür (Subaşı, 2020: 560-561):

- Poulantzas'a göre Foucault'da iktidar devletsizleştirilmiştir. Oysaki iktidar farklı sınıflar ve güç mücadelelerinin devlette cisimleşmiş halidir. İktidar devlette başlayıp devlette nihayetlenmez. Devlette cisimleşen sınıfsal erkler arasındaki mücadele devleti aşarak topluma ve toplumsal düzeyde aygıtlara ulaşır.
- Poulantzas, Foucault'nun Marksizmi iktidarın köklerini çok sınırlı bir alana (belirli bir üretim tarzı ve ekonomik alan) hapsederek iktidarı köksüzleştirdiğini ileri sürer. Poulantzas'a göre Marksizm, iktidarı emeğin ve iş bölümünün içinde kökleşmiş olarak görmektedir.
- Poulantzas'a göre Foucault, iktidarın fiziki yönünün değişerek disiplin mekanizmalarının kullanılmaya başlanması sonucu toplumun iktidarı içselleştirdiği ve hatta bazı noktalarda onu arzuladığını ileri sürer. Bu iktidarın güç kullanma ve hukuk yönlerinin görmezden gelinmesi yani iktidarın zordan arındırılmasıdır.
- Foucault'da direniş imkânsızlaşmıştır. Zira iktidar a priori olarak her yerde ve her an mevcutsa, Foucault'da ileri sürülen iktidarın olduğu her yerde direnişin olacağı görüşü kendi kendini çürütmektedir, çünkü iktidar ilişkisinin kendisi dışında bir temeli yoktur ve iktidar temelsizleştiği için direniş de temelsizleşmiştir.

8. SONUÇ

Foucault'nun güvenlik sorunsallaştırması ekseninde tarihsel bağlamı içinde yaptığı iktidar çözümlemesinde öznenin statik bir yapıda olmadığı, dönüştüğü anlaşılmaktadır. Dönüşen özne ve değişen toplumsal şartlar çerçevesinde iktidar uygulamalarının da pastorel teknikler, disiplinler uygulamalar ve nihayet güvenlik düzenekleri doğrultusunda evrildiği görülmektedir. İktidar çözümlemeleri ekseninde salt nüfus ve birey özelinde değil devleti aşkın yönüyle iktidar sorunsallaştırmasının Avrupa ülkeleri arasında uluslararası düzleme yayıldığı vurgulanmaktadır.

İktidarın öznesinde meydana gelen değişim, yani bireyden nüfusa yönelen değişim ile ulus-devlet anlayışının gelişimi arasındaki paralelliğe yine iktidar çözümlemesinde yer verildiğini görüyoruz. Bu yeni dönemde artık devletler teolojik bir son dogması üzerinden Tanrı'nın iktidarını

gerçekleştirmekten ziyade sonsuzluk düzleminde ekonomi-politik gerekçeler ile üretimin maksimize edilmesini hedeflemektedir. Bu noktada iktidar araçlarına baktığımızda ise disiplinler uygulamaları görüyoruz. Öznesi değişen iktidarın araçları da değişmektedir. Bu yeni dönemde dikkat çeken bir diğer unsur ise ulus-devletlerin uluslararası düzlemde gücünün artık sadece asker ve nüfus sayıları gibi geleneksel unsurlardan ibaret olamayacağı, ekonomik üretim gücü başat olmak üzere altyapı, teknoloji, istihdam vb. gibi bir çok farklı unsurun da bu hesaplama dahil edilmesi gerçeğidir. Bunun sonucu olarak ise güvenliğini sağlamak için hiçbir ulus-devletin bu çok yönlü rekabetten geri kalmayarak, Westphalia Sistemi'nin uluslararası düzlemde yaygınlık kazanması gösterilebilir.

Foucault'nun iktidar çözümlemesini yaptığı 1970'lerde henüz etkisini hissettirmemiş olan küreselleşmeyi Foucault'nun iktidar çözümlemesinin yeterince açıklayıp açıklayamayacağı hala soru işaretlerini taşısa da bu yönde girişimlerin olduğunu görmek mümkündür. Dillion ve Guerro'nun çalışmalarında da ortaya konulduğu gibi özellikle tıp alanında ortaya konulan yaklaşımların Foucault'nun iktidar çözümlemesinin iz düşümlerini taşıdığı görülmektedir. Örneğin iktidar öznesi olan nüfusun verimliliğini artırmak noktasında, iktidar yeni tıp teknolojilerini kullanmanın yanında aşılama da kullanmaktadır. Geçmiş dönemlerde bulaşıcı hastalıklara uygulanan kapatma yerine yeni güvenlik mekanizması olarak aşılama kullanılmakta ve rutin taramalar ile nüfus gözlem altında tutulmaktadır. Küreselleşme döneminde öne çıkan bir diğer güvenlik mekanizmasının ise enformasyon alanında ortaya çıktığı belirtilebilir (Dillion ve Lobo-Guerrero, 2008: 285). Özellikle kitle iletişim teknolojilerinde gerçekleşen hızlı gelişim özneyi yani nüfusu tanımak ve kamuoyunu etkilemek için yeni imkanlar ortaya koymaktadır.

Foucault'nun iktidar çözümlemelerine yapılan eleştiriler bu alanda yeni bir literatürün doğmasına sebep olmuş ve iktidar çözümlemelerine yeni ufuklar açmıştır. Marksist pencereden konuya yaklaşan Poulantzas'a göre iktidarın salt ilişkisellik bağlamında ele alınması bu ilişkiselliğin somutlaştığı devleti gözardı etmiştir. Ona göre iktidarı bu haliyle kabul etmek onun iktidarını her an ve her yerde kurmasını sağlar. Böyle bir iktidarın ise toplum tarafından içselleştirildiğinin ön kabulü gerekmektedir. Oysa ki iktidarın cisimleştiği devlette zor kullanma ve hukuk normlarının varlığı her dönem mevcuttu. Yine bu bakış açısına göre iktidara karşı bir direncin toplumda hiç bulunmaması gerekirdi. Kanımızca Poulantzas'ın yaklaşımı toplumsal direncin iktidar çözümlemesinde yeniden ele alınmasını gerektiğine işaret etmektedir (Wallenstein, 2013: 11-12).

Foucault'nun çözümlemesinde iktidarın sabit ve biçimsel bir formdan arındırılarak özne ve ilişkisellik bağlamında yeniden anlaşılmasına, böylelikle her çağda kendini farklı ortaya koyan iktidarı anlaşılabilir kılacak bir model inşa edilmeye çalışıldığını görüyoruz. Ona yöneltilen eleştiriler ise devleti soyut bir varlık haline getirerek iktidarın tahakküm boyutunu gözardı ettiği iddiasına odaklanmaktadır. 1980'lerden sonra etkisini giderek arttıran küreselleşmenin iktidar ve araçları üzerinde etkili olmakla birlikte Foucault'nun iktidar çözümlemesinin 21. yüzyılda iktidarı ne kadar iyi analiz edebileceği ise henüz muammadır. Ancak enformasyon ve tıp alanındaki iktidar araçlarının incelenmesi bize bu alanda ışık tutmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review: Externally peer reviewed.

Conflict of Interest: The author declared that she has no conflict of interest.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

- Baştırk, E. (2012). Michel Foucault'da Liberalizm Eleştirisi: İktidar, Yönetimsellik ve Güvenlik. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (14), 65-78.
- Baştırk, E. (2017). Biyopolitika ve Savaşım: Foucault ve Agamben Arasındaki Ayrımın Kavramsal İçeriği. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 5(2), 1-23.
- Çaycı, E. A. ve Çaycı, B. (2016). Dijital İletişim Çağında Teknolojinin Açığa Çıkardıkları: Gözetim ve Mahremiyet. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 1(2), 157-169.
- Çelebi, V. (2013). Michel Foucault'da Bilgi, İktidar ve Özne İlişkisi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 512-523.
- Dillion M. ve Lobo-Guerrero L. (2008). Biopolitics Of Security In The 21st Century: An Introduction. *Review of International Studies*, (34), 265-292.
- Eroğlu, H. Ö. (2016). Foucault'nun İktidarlari. *Amme İdaresi Dergisi*, 49(2), 39-54.
- Foucault, M. (2004). *Güvenlik, Toprak ve Nüfus*, College De France Dersleri. 1977-1978, çev. Ferhat Taylan, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Gölbası, Ş. (2015). Güvenlik, Toprak, Nüfus. *Mülkiye Dergisi*, 39(2), 327-340.
- İzol, R. ve Cingöz, M. (2022). Foucault ve Agamben Üzerinden Biyopolitikaya Dair Karşılaştırılmalı Bir Analiz. *Tarih Okulu Dergisi*, (57), 1451-1467.
- Keskin, G. A. (2020). Michel Foucault'nun Niccolo Machiavelli Yorumuna Bir Eleştiri. *IKSAD Journal*, 6(22), 106-113.
- Kılhoğlu, M. E. (2022). Uluslararası Siyasi Sistem ve Türkiye'nin Güvenliği. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 137-153.
- Koç, A. (2018). Michel Foucault'nun "Biyopolitika" Kavramının Teorik Çerçevesi. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 193-218.
- Özdemir, M. (2021). Foucault Sosyolojisinde İktidarın Serüveni: Pastoral İktidar, Disiplinci İktidar, Biyo-İktidar. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 4(1), 109-133.
- Subaşı, E. (2020). İki İlişkisel İktidar Yaklaşımı: Poulantzas'ın Foucault Eleştirisi. *Mülkiye Dergisi*, 44(3), 543-564.
- Urhan, V. (2007). M. Foucault ve Bilgi/İktidar İlişkinin Soykütüğü. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, (9), 99-118.
- Wallenstein, S. O. (2013). *Introduction: Foucault, Biopolitics, and Governmentality*. Foucault, Biopolitics and Governmentality. Ed. Nilson, J., Wallenstein, S.O., Stockholm: Södertörn Academic Studies, 7-34.
- Yandaş, Ö. Y. (2010). *Michel Foucault'nun Yönetimsellik Serüveni*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

AŞI TEREDDÜDÜ VE AŞI KARŞITLIĞININ RİSK TOPLUMU ÜZERİNDEN OKUNMASI

Başak KART*

ÖZET

AŞı tereddüdü ve aşı karşıtlığı, bilime, bilim insanlarına ve tıbbi otoritelere güvensizliğin bir tezahürü olarak birçok hastalığa karşı alınabilecek önlemleri engellediğinden dolayı halk sağlığı açısından tehlike oluşturmaktadır. Özellikle yakın geĐmiŐte yaşanan covid-19 dönemi sonrasında bu kavramlar, toplumdaki aktörler arasında önemli tartiŐmalara yol aĐmiŐtır. Dolayısıyla aşı tereddüdü ve aşı karşıtlığı kavramlarını anlamak, bu kavramları kuramsal bir temele oturtmak ve bu kavramların bilimle olan ilişkisini incelemek günümüz toplumlarındaki önemli sosyo-politik olayları anlamak açısından ve otoriteler tarafından yaşanan toplumsal problemlere çözüm üretilebilmesi açısından önem arz etmektedir. Ulrich Beck, "Risk Toplumu (Risk Society) teorisinde modern dönem sonrasında oluşan risk toplumunda, insanların korku ve güvensizlik ortamı içerisinde değişen bilim anlayiŐını aĐıklamıŐ ve bu dönemde insanların bilimle olan ilişkisini incelemiŐtir. Bu çalışmanın amacı, aşı tereddüdü ve aşı karşıtlığı kavramlarını Ulrich Beck'in risk toplumu teorisi üzerinden okumak ve bu yolla günümüz toplumlarının bilimle olan ilişkisini ortaya koymaktır. Çalışmada döküman analizi yöntemi kullanılmış, geĐmiŐten bu yana aşının gelişimi modern toplum ve risk toplumu üzerinden incelenmiştir. Çalışma nihayetinde Beck'in risk toplumu kuramının ve kuramında kullandığı "küreselleşme, korku kültürü, imal edilmiş riskler, güvensizlik ve eylemsizlik" kavramlarının ve bu kavramların bilimle olan ilişkisinin, günümüzde yaşanan aşı karşıtlığı ve aşı reddi problemlerinin kaynağına ışık tuttıkları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: AŞı Tereddüdü, AŞı Karşıtlığı, Ulrich Beck, Risk Toplumu, Bilim

READING VACCINE HESITANCY AND ANTI-VACCINATION THROUGH THE LENS OF RISK SOCIETY

ABSTRACT

Vaccine hesitancy and vaccine opposition pose a public health risk by hindering preventive measures against many diseases due to a distrust of science, scientists, and medical authorities. These concepts, especially after the recent COVID-19 pandemic, have led to significant debates among societal actors. Therefore, understanding vaccine hesitancy and vaccine opposition, placing these concepts on a theoretical foundation, and examining their relationship with science is crucial for understanding important socio-political events in contemporary societies and for producing solutions to societal problems faced by authorities. Ulrich Beck, in his 'Risk Society' theory, explains the changing understanding of science in a risk society formed after the modern era, where people exist in an environment of fear and distrust, and examines people's relationship with science during this period. The aim of this study is to analyze the concepts of vaccine hesitancy and vaccine opposition through Ulrich Beck's risk society theory and thus to reveal contemporary societies' relationship with science. The document analysis method was used in the study, examining the development of vaccines from past to present through the lenses of modern society and risk society. The study concludes that Beck's risk society theory and the concepts he uses in his theory—

* Doktora ÖĞrencisi, Anadolu Üniversitesi, basakkart@anadolu.edu.tr,

'globalization, culture of fear, manufactured risks, insecurity, and inaction'—and their relationship with science shed light on the sources of today's problems of vaccine opposition and rejection.

Keywords: Vaccine Hesitancy, Vaccine Opposition, Ulrich Beck, Risk Society, Science

1. GİRİŞ

Neredeyse aşının icadıyla birlikte ortaya çıkan aşı tereddüdü ve aşı karşıtlığı, çeşitli inançlar dolayısıyla gelişebildiği gibi bilime ve tıbbi otoritelere güvensizlikle de doğrudan ilişkilidir. Geçmişten bu yana aşından şüphe duyma, sadece tereddüt etmek olarak görünebildiği gibi çok radikal boyutlara ulaşabilmektedir (Özel, 2022: 131). Bu noktada kavramsal olarak ayrılan aşı tereddüdü ve aşı karşıtlığının sebeplerinin ve günümüz toplumlarındaki yerinin doğru anlaşılması, kavramların kuramsal bir çerçeveye oturtulması ciddi sağlık problemlerinin önüne geçilebilmesi açısından önem arz etmektedir.

Ulrich Beck, 1986 yılında yayınlanan *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru (Risk Society: Towards A New Modernity)* adlı kitabında modern toplum sonrasında ortaya çıkan toplum yapısını analiz etmektedir. Modern dönemde toplumsal ilerleme ve gelişme adına bilim ve teknoloji alanlarında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu sayede toplumun kendisi ve doğa hakkında bilebilirliği artmış ve hayatı kolaylaşmış, tehdit unsuru olan problemlere yeni çözüm önerileri getirilmiştir. Fakat modern dönemde yaşanan gelişmeler riskleri beraberinde getirmiş, insanlık bu yolla toplumsal riskleri de imal etmiştir (Giddens ve Pierson, 2001: 222). İnsanın düşünömselliği, riskleri algılamasına ve yaşanan riskler karşısında eylemsiz kalmasına veya eyleme geçse dahi riskler arasında seçim yapmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda bilimsel bilgi, daha öncesinde problem teşkil etmeyen riskleri görünür kılmıştır (Beck, 2011: 234). Sonuç olarak insanlık güvensiz ve belirsiz bir ortamda, daha önce karşılaşmadığı düzeyde tehlikelerle baş başa kalmıştır.

Modern dönemde, düşünömselliği sayesinde bilim ve teknoloji aracılığıyla kendisinin imal ettiği riskleri algılayan insanın bilime olan güveni de sarsılmıştır. Dolayısıyla risk toplumunda bilime, bilim insanlarına ve bilimsel çıktılarının uygulayıcılarına karşı eleştiriler artmıştır (Beck, 2011: 247). Bu dönemde medya ve sosyal medyanın yaygınlaşması bilgi anlayışını da değiştirmiş, bilgi bilim insanlarının tekelinden çıkmıştır. Öyle ki bilgiyi sadece bilim insanları üretmemekte, siyaset, ekonomi ve kamusal alandaki bilimsel sonuçların hedefi olan gruplar bilgi üretimi hususunda söz sahibi olmaktadır. Böylelikle insanların hakikat tanımları açısından bilimsel bilgiye olan güveni sarsılmıştır ve insanlar, inanç temelli bilgilerle kendi hakikatlerini oluşturmaya başlamıştır (Beck, 2011: 234-235). Ulrich Beck'in risk toplumu teorisi için yaptığı açıklamalar, aşı tereddüdünün ve aşı karşıtlığının gelişimine ve bu dönemde toplumla bilimin ilişkisine ışık tutmaktadır. Bu bağlamda çalışmada Ulrich Beck'in risk toplumu teorisi üzerinden aşı tereddüdü ve aşı karşıtlığı kavramları ve ortaya çıkmasının sebepleri, dolayısıyla günümüz toplumunun bilimle olan ilişkisi incelenecektir.

2. AŞI TEREDDÜDÜ VE AŞI KARŞITLIĞI

Aşının ilk olarak milattan önce 1000 yıllarında Çinliler tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Daha sonraki yıllarda bu uygulamaların Orta Asya, Osmanlı ve Hindistan'a yayıldığı görülmektedir (Kılıçaslan, 2020: 25). 1796 yılına gelindiğinde, Edward Jenner'in çiçek hastalığının ne olduğunu anlamak ve bu hastalığı önlemek adına yirmi beş yıl boyunca geliştirdiği *Inquiry into the Causes and Effects of the Variolae Vaccinae* (Çiçek Hastalığının Nedenleri ve Etkilerinin Araştırılması) çalışmasını yayınlamıştır. Daha sonrasında Jenner'in geliştirdiği metot Dr. Benjamin Waterhouse tarafından satın alınarak Amerika'ya getirilmiştir (Kaufman, 1967: 463). Waterhouse, sonraki yıllarda çiçek aşısını geliştirmek ve yaygınlaştırmak adına çalışmalarda bulunmuştur. Kaufman (1967: 463) bu hususta, Waterhouse'un çiçek aşısının geliştirilmesi ve yaygınlaşmasındaki rolünü belirtmiş fakat yaptığı girişimin ve sonrasında çiçek aşısını geliştirmek adına yaptığı çalışmaların kendi kişisel kazançları doğrultusunda, aşı üretiminde tekel olmak adına gerçekleştirdiğini de unutmamak gerektiğini ifade etmiştir.

17. Yüzyılda ise aşı uygulamaları Avrupa'ya yayılmış, ilk olarak İngiltere'de kabul görmüştür (Wolfe ve Sharp, 2002: 430). Aşı karşıtlığı da neredeyse aşı uygulamalarının yaygınlaşmasıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Aşı uygulamalarına duyulan güvensizlik, aşından tereddüt etmek veya aşığı reddetmek şekilde iki davranış biçimi olarak tezahür etmektedir. Bu bağlamda aşı tereddüdü kavramı, aşından şüphe duyan, bu şüphe dolayısıyla aşığı öngörüldüğü tarihte yaptırmayı reddedenleri ifade etmekte fakat aşı karşıtlığı/reddi tüm aşıları radikal bir biçimde kabul etmeyenleri tanımlamaktadır (MacDonald, 2015: 1). İlk olarak aşı karşıtları, dini inançları gereğince hastalığın tanrı tarafından insana verildiği ve hastalığı önlemeye yönelik uygulamaların tanrının işine müdahale etmek olduğu gerekçesiyle aşı uygulamalarını reddetmişlerdir (Hayat Öktem v.d., 2023: 205). Fakat 1853 yılında İngiltere'de aşuya karşı ayaklanma inanç temelli olmamış, halk tarafından bireysel hak ve özgürlüklerine müdahale edildiği endişesiyle gerçekleşmiştir. 1853 yılında İngiltere'de ilk aşı yasası çıkartılmış, üç yaşına kadar bebeklerde aşı zorunlu hale getirilmiştir. 1967 yılında ise zorunlu aşı uygulamaları on dört yaşına kadar genişletilmiş, aşı yaptırmayanlara ceza uygulanmıştır. Bu durum, İngiltere halkının aşuya direncinin kurumsallaşmasına ve Zorunlu Aşı Karşıtlığı Derneği'nin (Anti- Compulsory Vaccination League) (Wolfe ve Sharp, 2002: 430) kurulmasına sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla aşı uygulamalarının siyasi otoritelerce zorunlu hale getirilmesi, halkın aşı hususuna direnç göstermesine sebep olmuş ve bu hususta siyasi otoritelere olan güveni azaltmıştır.

Doksanlı yıllara gelindiğinde devletin kontrolünün giderek artması sonucu aşı uygulamalarının artması, dolayısıyla aşılamanın faydalarının görülmesi ve aşı karşıtlarının birçoğunun çiçek hastalığından hayatını kaybetmesi sonucunda aşı karşıtlarının sayısı giderek azalmıştır (Kaufman, 1967: 478). Fakat yaşanan gelişmeler, dünya genelinde aşı karşıtlığını hiçbir zaman ortadan kaldırmamıştır (Kılıçaslan, 2020: 30). Bu süreçte aşı uygulamalarından doğan sonuçlarla bilim hem zaferlerle hem de yenilgilerle yüzleşmiştir. Örneğin, 1955 yılında Amerika'da yaşanan Cutter olayı, aşı uygulamalarında ihmallerin ortaya çıkabileceği felaketlerle yüzleştiren önemli gelişmelerden bir tanesidir. Amerika'da Kaliforniya Cutter Laboratuvarı'nda üretilen ve inaktif olması gerekirken canlı polio virüs içeren çocuk felci aşılarının iki yüz binden fazla çocuğa uygulanması sonucunda iki yüz çocuk sakat kalmış, on çocuk ise yaşamını yitirmiştir. Bu olay gerçekleşmeden önce Amerika'da aşı uygulamaları, sadece aşı şirketlerinin federal hükümete teslim ettikleri raporlarla denetlenmekte fakat ayrıca bir laboratuvar denetlemesi yapılmamaktadır. Bu durum, aşı şirketlerinin aşı uygulamalarında süreci hızlandırmak adına güvenilirlik raporlarının bir kısmını illegal bir şekilde yasaya uygun hale getirebilmelerine olanak sağlamaktadır (Offit, 2005: 60-65). Dolayısıyla, Cutter laboratuvarında üretilen aşıların hükümet yetkililerince gerektiği ölçüde denetlenmemesi ve aşı şirketlerinin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesi sonucunda yüzlerce kişinin sağlığı olumsuz yönde etkilenmiştir. Yaşanan bu olay sonrasında her ne kadar aşı üretimlerinde ve uygulamalarında alınan tedbir ve denetlemeler arttırılmış ve aşı uygulamaları daha güvenli hale getirilmiş olsa da böyle bir olayın yaşanmış olması, sadece aşı şirketlerine ve hükümetlere olan güveni değil bilime olan inancı da sarsmıştır.

20. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Cutter olayı gibi aşı ve diğer tıbbi uygulamalarda ihmallerden kaynaklanan çeşitli kazaların meydana gelmesi ve medyanın yaygınlaşmasıyla halka ulaşması sonucunda özellikle çocuk aşıları üzerinden aşı karşıtlığı hususu tekrar gündeme gelmiştir (Wolfe and Sharp, 2002: 431). 1970'li yıllarda kızamık, difteri- tetanoz- boğmaca ve suçiçeği aşıları İngiltere'de yayınlanan bir makale üzerine otizmle ilişkilendirilmiştir. Bu makale sonrasında Birleşik Krallık'ta boğmaca hastalığına karşı aşılama oranları 1974'te %81 iken 1980 yılında %31'e düşmüş, bu durum İngiltere'de boğmaca salgınına neden olmuştur. Daha sonrasında İngiltere'de ulusal aşı yararları ve etkinliğini bildiren yayının yayımlanmasıyla aşılama oranları normale dönmüş ve salgınla ancak bilimin ortaya koyduğu verilerle başa çıkılmıştır (Kılıçaslan,

2020: 31). Bununla beraber 1998 yılında *The Lancet* dergisinde Wakefield ve arkadaşları tarafından yayınlanan ve otizme kızamık, kızamıkçık, kabakulak (KKK) aşısı arasında pozitif bir ilişki olduğunu öne süren makale, sözde bilimsel kanıtlar sunduğu gerekçesiyle büyük yankı uyandırmıştır (Kader, 2019: 379-380). Fakat daha sonrasında Wakefield ve arkadaşlarının ulaştıkları verilerin kusurluluğu ve bu verilere ulaşmak için etik dışı yöntemler kullandıkları ortaya konmuştur. Aynı zamanda Wakefield'in aşı üreticilerine karşı birliklerden maddi kazanç sağladığı ve bunu çalışma arkadaşları ve yetkililere bildirmedeği ispatlanmıştır (Kılıçarslan, 2020: 31). Bulguların nihayetinde her ne kadar *The Lancet* yayınlanan makaleyi kaldırmış ve Wakefield'in doktor unvanı elinden alınmış olsa da doğru olmayan verilerin aşı karşıtlığı üzerindeki etkileri ilerleyen yıllarda da devam etmiş ve birçok komplo teorisinin doğmasına sebep olmuştur (Daldal v.d., 2023: 37). Görüldüğü üzere bu yıllarda bilimin ve bilim aracılığıyla elde edilen verilerin sözde bilim insanları tarafından çeşitli çıkarlar doğrultusunda yönlendirilmesi bilimin kendisine olan güveni sarsmıştır. Aynı zamanda bu durum, bilimsel kanıtları olduğu düşünülen fakat inanç temelli birçok komplo teorisinin oluşturulmasına neden olmuştur.

Türkiye'de hukuki anlamda aşı karşıtlığı hareketlerine örnek oluşturan ilk vaka, 2015 yılında Ordu'da görev yapan Cumhuriyet Savcısı Hüseyin Ayyayla'nın ikiz bebeklerine hepatit B aşısı yaptırmak istememesi üzerine mahkemeye verilmesiyle görülmüştür. Bu davada Ayyayla, 0-2 yaş grubundaki bebeklere aşı yapılmamasıyla ilgili bir savunma hazırlamış ve davayı kazanmıştır (Kılıçarslan, 2020: 31). Bundan sonraki dönemde Türkiye'de de görülen aşı karşıtı hareketler, covid-19 pandemi sürecinde hız kazanmıştır. Günümüzde internet ve sosyal medya platformlarının yaygınlaşmasıyla yanlış ve yanıltıcı haber içeren paylaşımların artması, infodemi² salgınının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Sosyal medya kanalları, sağlıkla ilgili gerçekleştirilen bilimsel çalışmaların sonuçlarını halka aktarmak hususunu kolaylaştırmaktadır. Fakat sosyal medyada bilim insanlarının paylaşım yapabildiği kadar, bilim insanı olmayan fakat bilimsel bilgiler hakkında konuşan kişiler de paylaşım yapabilmektedir. Bu bağlamda siyasi liderler, sağlık firmalarında çalışan kişiler, kanaat önderleri sağlık ve aşı hususlarında kendi görüşlerini insanlarla paylaşarak kitleleri etkileyebilmektedir (Yelsiz ve Çalışkan, 2023: 53). İnternet ve sosyal medyanın siyasi otoritelerce kullanımı, aşı ve sağlık hususlarını seçim propagandaları için malzeme haline getirmiştir. Örneğin Donald Trump, Wakefield'in iddialarının yalanlanmasına rağmen tekrar gündeme getirmiş ve aşı karşıtlığı üzerinden muhafazakar kesimden oy toplamaya çalışmıştır (Bosaley, 2018). Dolayısıyla insanların kaotik bir biçimde doğru veya yanlış içerikli birçok bilgiye maruz kalması neticesinde bilime ve bilimsel araştırmaların sonuçlarına olan güveni azalmaktadır. Aynı zamanda sosyal medya kanalları, çevrimiçi etkileşimlere dayalı platformlar olduklarından dolayı kitlelerin dikkatini çekebilmek adına sansasyonel dil kullanımının yoğun olduğu mecralar olarak görülmektedir (Yelsiz ve Çalışkan Söylemez, 2023: 53). İlgi çekmek adına yapılan bu paylaşımlar, doğru olmayan bilgilerin ortaya çıkmasına ve yaygınlaşmasına yol açmaktadır. Her ne kadar covid-19 döneminde aşı ile ilgili yanlış bilgilerin önüne geçmek adına sosyal medya platformlarında çeşitli çalışmalar yapılırsa da bu platformlar, ticari amaç güden ve şifrelerle korunan mecralar olduklarından dolayı denetlenme imkanı oldukça zordur (Özel, 2022: 137). Bunlara ek olarak sağlık hususundaki bilgilere internetten ve sosyal medyadan ulaşabilme imkanı, hasta ve sağlık çalışanı arasındaki ilişkileri değiştirmiş, sağlık hususunda karar verme mekanizmasını doktor ve

² Infodemi kavramı, Covid-19 pandemi döneminde Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından dijital kanallar veya sosyal ortamlar aracılığıyla yanlış veya yanıltıcı bilgilerin hızlı bir şekilde dolaşıma sokulması olarak kullanılmıştır. Aynı zamanda Dünya Sağlık Örgütü infodemiye açıklarken, Covid-19 pandemisi gibi spesifik ve acil açıklama ve çözüm önerisi geliştirilmesi beklenen durumlarda farklı kaynaklardan, aşırı miktarda doğru veya yanlış bilgilerin üretiminin de bir salgın olarak ortaya çıktığını vurgulamıştır (Pan American Health Organization ve World Health Organization, 2020: 2-3).

hasta arasındaki bağlamdan paylaşılan bir kanaate dönüştürmüştür (Kılıçaslan, 2020: 33). Bu bağlamda Özel (2022: 136), çalışmasında kişilerin sağlıkla ilgili duydukları bilgileri internet kanalları aracılığıyla teyit ettiği, bu davranışın genellikle düşük eğitim seviyesine sahip kişilerce yaygın olduğu sonucuna ulaşmıştır. Dolayısıyla internet ve sosyal mecralar bilimsel bilgiyi bilim insanlarının tekelinden çıkartmış, herkesin hakkında doğru ya da yanlış bilgi sahibi olabildiği hale getirmiştir. Bu durum bilime olan güveni zedelemekte, edinilen bilgilerin hangilerinin güvenilir olduğu hususunda şüpheye düşürmektedir.

Aşı karşıtlığı, bilime duyulan güvensizliğin önemli sonuçlarından birisidir. Bu bağlamda Ulrich Beck, modern dönem sonrasında ortaya çıkan “risk toplumunda” bilime duyulan güvensizliği ve bu güvensizliğin sebeplerini detaylarıyla açıklamıştır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde risk toplumu ve bu dönemde bilime olan güvensizlik aşı karşıtlığı üzerinden okunacak ve aşı karşıtlığı kavramı teorik temellere oturtulmaya çalışılacaktır.

3. RISK TOPLUMU

Risk kavramı, bir eylem sonucunda ortaya çıkabilecek tehlikeleri ifade etmek için kullanılmaktadır (Ertürk, 2018: 281). Buradan hareketle Ulrich Beck, risk toplumu teorisiyle sanayi toplumu sonrasında oluşan post-endüstriyel toplumu ve bu toplumda yaşayan insanların düşünce biçimini betimlemeyi amaçlamıştır. Risk toplumu teorisi, modern dönemin sonunu ifade etmemektedir. Öyle ki risk toplumu, modernizmin getirdiği hız olgusunun ve yaşanan değişimlerin farklı bir hayat tarzına doğru evrimini ortaya koymaktadır (Günerigök, 2015: 13). Beck (2005: 12), modernliğin yeni görüngüsüne “düşünümsel modernleşme” ismini vermiş, düşünümsel modernleşmeyi modernizmin kendisine dair öz eleştirisi olarak yorumlamıştır. İnsanoğlu, düşünümselliği sayesinde kendi eylemlerinin sonucunda ortaya çıkan riskleri algılamakta, bu risklerden dolayı korkuya kapılmaktadır.

Modern dönemde yaşanan teknolojik gelişmeler insanların günlük yaşantılarını kolaylaştırmıştır. Fakat yine teknoloji ve bilim aracılığıyla insanlar, teknolojinin neden olduğu riskleri daha iyi algılamaktadır. Dolayısıyla yaşanan gelişmeler insanlığı daha önce karşılaşmadığı ölçüde ve sayıda risklerle karşı karşıya bırakmıştır. Üstelik bu riskleri insanlık bilim ve teknoloji yoluyla kendisi imal etmiştir (Giddens ve Pierson, 2001: 222). Bu bağlamda bilimin ve teknolojinin insan hayatında faydaları olduğu kadar çeşitli yan etkilerinin de olduğu görülmüştür. Risklerin insanın düşünümselliği dolayısıyla algılanması ve bilim aracılığıyla tanımlanması toplumda bir korku kültürünün oluşmasına sebebiyet vermiştir. İnsanlar risklerin sebep olabileceği tehlikeler dolayısıyla belirsiz ve güvensiz bir ortamda, korku içerisinde yaşamaktadır. Bu korku, insanları eylemsizliğe, yaptığı eylemlerin sonucunda minimum derecede zarar görebileceği davranışlara ve statükoyu korumaya itmektedir (Ertürk, 2018: 282). İnsanın bilim ve teknoloji yoluyla kendisinin imal ettiği riskler birbirleriyle ilintili olabilmekte, bir riskin zararlı sonuçları ortaya çıktığı takdirde başka bir riskin ortaya çıkma ihtimalini arttırabilmektedir (Beck, 2011: 40). Bu şekilde döngüsel olarak sürekli risk içerisinde yaşayan insan, eylem yapacağı hususlarda riskler arasında seçim yapmaktadır. Örneğin aşı olmayı kabul eden veya reddeden insanların riskler arasında bir tercihte buldukları görülmektedir. Aşı uygulamaları, birçok hastalığın önlenmesi veya şiddetinin düşürülmesi açılarından bilimin insanlara sunduğu önemli katkılar arasında yer almaktadır. Fakat Cutter olayında olduğu gibi çeşitli ihmaller sonucunda aşı uygulamalarının sakatlıklara, hastalıklara ve ölümlere sebep olabildiği görülmüştür (Offit, 2005: 63-65). Dolayısıyla insanlar, aşı olmaya ya da olmamaya karar verirken ortaya çıkabilecek çeşitli riskleri göze almaktadır. Ancak aşı uygulamaları tarihsel bağlamda incelendiğinde, yaşanan kazalara kıyasla hastalıkların ve salgınların önüne geçilmesi hususlarında aşının insan sağlığına olumlu yöndeki etkilerinin göz ardı edilmemesi gerektiği düşünülmektedir.

Bunlara ek olarak Ulrich Beck, risk toplumu teorisini küreselleşme ile birlikte ele almaktadır. Doksanlı yıllarda enformasyon teknolojilerindeki ilerlemelerle birlikte zaman ve mekan kavramı ortadan kalkmış, küresel bağlamda ağ şeklinde yeni bir örgütlenme biçimi ortaya çıkmıştır. Bu süreçte, dünya üzerindeki ülkeler ekonomik, sosyal ve siyasal anlamda birbirine daha bağımlı hale gelmiş; üretim biçimlerinin yeni hammaddesi enformasyon olurken, iletişim teknolojilerinin gelişimiyle birlikte enformasyon akışı çok daha hızlı bir şekilde gerçekleşmeye başlamıştır (Castells, 2005: 89-90). Bu bağlamda Beck (2011: 14), bu dönemden sonra riskin küreselleşerek dünya imparatorluğunun yeni aktörü olduğunu iddia etmiştir. Risk olgusunun etkilerinin bir kısmı sınıfsal olarak yoksul insanlar ve ülkeler üzerinde daha çok hissedilmekte, bir kısmının ise küresel bağlamda her kesimden ve zümreden insanı etkilediği görülmektedir. Yoksulluk, riskli durumlardan kaçınabilme özgürlüğünü ve güvenli yaşama imkanını engellemektedir. Fakat küresel ısınma, hava kirliliği, sağlığın ve beslenmenin küresel manada tehdit edilmesi gibi riskler, küresel bağlamda sınıfsal farklılıkları ortadan kaldırmaktadır (Beck, 2011: 47-49). Tüm bunlar risk olgusunun çift yönlülüğüne vurgu yapmakta, teknolojik ilerlemelerin olumlu taraflarıyla birlikte dünyanın neresinde olursa olsun ve sınıf fark etmeksizin insanların risklerden kaçamayacağını vurgulamaktadır. Aynı zamanda modern dönemde kolektif gruplarla bağdaşık bir biçimde ele alınan ilerleme inancı, sınıf bilinci gibi kavramlar artık bireysel tanımlamalara ve beklentilere dönüşmüştür (Beck, 2005: 36-37). Bu dönemde ortaya çıkan bilgi kirliliği, sorunların muhatabı olarak görülen kişi ve kurumlardaki muğlaklık dolayısıyla otoritelere ve kurumlara da güveni kalmayan insan risk toplumu içerisinde yalnız hissetmektedir (Ertürk, 2018: 284). Dolayısıyla insanlar risk toplumunda bireysel bir biçimde küresel risklerle baş etmeye çalışmaktadır.

Modern dönemde yaşayan insanlar için bilimsel kurumlar ve bilim insanları en güvenilir bilgiyi sunmakta, toplumsal hayatı düzenlemektedir. Fakat risk toplumu içerisinde bilime ve bilim insanlarına olan güvenlerini kaybeden insanlar, belirsizliğin üstesinden bilimsel gibi görünen çeşitli inançlar vasıtasıyla gelmeye çalışmaktadır (Beck, 2011: 254). Aşı karşıtlığı da bu bağlamda geçmişten günümüze genellikle inanç temelinde gelişmiştir (Daldal vd., 2023: 37). Dolayısıyla çalışmada, risk toplumunda bilime olan güvensizliğin sonuçlarından birisi olan aşı karşıtlığını Ulrich Beck'in teorisi bağlamında incelemenin yerinde olacağı düşünülmüştür.

4. AŞI KARŞITLIĞININ RİSK TOPLUMU ÜZERİNDEN OKUNMASI

Modern dönem öncesinde insanlar, tanrıdan ve doğadan gelebilecek dışsal riskler için bir çözüm arayışındayken, modernizmden sonra oluşan risk toplumunda kendilerinin imal ettiği risklerle karşı karşıya kalmaktadır (Beck, 2011: 13-14). Bu noktada bilim, insanoğlunun riskleri ve sebeplerini anlama, tanımlama ve bu risklere karşı çözüm üretebilmesi için önemli bir araç haline gelmiştir. Fakat modern dönem sonrası oluşan yeni toplum yapısındaki kaotik durum, riskleri ve risklerin sebeplerini değiştirmesi ve modern dönemdeki bilim anlayışında ve uygulamalarında görülen eksikler ve hatalar bilim anlayışında da dönüşüme sebep olmuştur.

Modern dönemdeki bilimsel gelişmelerin ve yarattığı sonuçların insanlık üzerinde hem olumlu hem de olumsuz yönde birçok etkisi olmuştur. Gerçekleştirilen bilimsel çalışmalar toplumsal ilerlemenin önünü açarken risklerin görünürlüğünü de beraberinde getirmiştir. Bahsi geçen risklere dair çözüm arayışı, ilerlemenin getirdiği olumsuz yanları daha çok ortaya çıkarmakta, riskleri bilimsel analiz nesnesi haline getirmektedir. Dolayısıyla gerçekleştirilen bilimsel çalışmalar hem risklere dair çözüm önerileri getirmekte, hem de yeni riskler yaratmaktadır. Bu bağlamda Beck, (2011: 234-240) modernleşme riskleri üzerinde disiplinlerarası çalışmanın kendisinin bir sorun haline geldiğini, bilimselleşmenin kendisinin bir sorun olarak

bilimselleştğini dile getirmiştir. Bu noktada Beck, bilimin riskleri bir sorun olarak ortaya çıkardığını anlatmaktadır.

Modern dönemde bilimin içerisinde şüphecilik ilkesi işleyişini sürdürmektedir fakat bilimsel sonuçların uygulanması totaliter bir biçimde gerçekleşmektedir (Beck, 2011: 233). Bu bağlamda 19. yüzyıldan sonra pozitivistin hakim paradigma olmasının da etkisiyle bilimsel bilginin temelleri şüphecilikten muaf tutulmuş ve sonuçları totaliter bir biçimde uygulanmıştır (Beck, 2011: 246). Bu haliyle bilim *tabu kırıcı* işlevini kaybetmiş, akılcılık ve nesnellik iddialarıyla *tabu tasarımcısı* haline gelmiştir (Beck, 2011: 236). Böylelikle bilimin sonuçlarının dogmatlaştırılması, hem oluşan problemlerin çözülmesi hususunda siyasi çıkarlar için hem de piyasa mekanizmasının işleyişi hususunda ekonomik çıkarlar için uygun olduğundan dolayı hızlı ve sonuç odaklı ilerleyişi beraberinde getirmiştir. Çünkü bilimsel hizmet ve bu hizmetin alıcıları bilimsel şüpheciliğe değil, bilgiye para vermektedir (Beck, 2011: 246). Aynı zamanda siyasi liderlerin, ülkelerinde ortaya çıkan çeşitli problemlere hızlı ve sonuç odaklı çözümler getirmeleri işlerini kolaylaştırmaktadır. Tüm bunların nihayetinde modern dönemde bilimsel bilginin sonuçları dogmatlaştırılmış ve problemlere hızlı çözüm önerileri getirmek adına yeterli ölçüde sorgulanmadan uygulanmıştır. Bu durum, tıbbi müdahale hataları üzerinden açılan davalardaki artıştan görülebileceği üzere pratikte birçok probleme neden olmuştur (Beck, 2011: 247).

Aşı uygulamalarının 1853 yılında İngiltere’de zorunlu hale getirilmesi, Beck’in modern dönemde bilimsel bilginin sonuçlarının totaliter bir biçimde uygulanması hususundaki açıklamalarını anlamlı kılmaktadır. Bu bağlamda, modern dönemde aşı hususunda en çarpıcı örnek, 1853-1867 arasındaki dönemde bebeklerde çiçek aşısının uygulanmasının yasayla zorunlu hale getirilmesi ve çocuklarına aşı yaptırmayan ailelere çeşitli cezaların uygulanmasıdır. Bu durum İngiltere’de aşya karşı halkın ayaklanmasına ve örgütlenmesine sebebiyet vermiştir (Wolfe ve Sharp, 2002: 430). Bununla beraber, ilerleyen yıllarda da her ne kadar aşı uygulaması zorunlu tutulmaya devam etse de 1950’li yıllara kadar olan süreçte halkın aşı üzerinden bilimin olumlu çıktıklarına tanık olması (Kaufman, 1967: 478) bilime olan güveni arttırmıştır. Fakat 1955 yılında yaşanan Cutter olayı, modern dönemde hem bilimsel araştırma sonuçlarının dogmatlaştırılmasının hem de piyasa ve devlet çıkarları gereğince bu sonuçların yeterli düzeyde sorgulanmamasının yaratabileceği faciaya önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu tip insan hayatını etkileyen hataların bilimin ve bilimsel bilginin sorgulanması hususundaki payı oldukça büyüktür. Yaşanan bu gibi durumlar, modern dönemden sonra bilimi başka ilkeler ve çıkarlarla ilişkilendiren alternatif ve savunmacı bilim çeşitlerini ortaya çıkartmış, bilimsel bilgiler şimdiye kadar örneği görülmemiş bir şekilde siyasileşme testine tâbi tutulmuştur (Beck, 2011: 241-42). Tüm bunlar bilimin itibarını zedelemiş, risk toplumu içerisinde kişilerin nasıl bir tercih yaparlarsa yapsınlar kendilerini güvensiz hissetmelerine yol açmıştır.

Modern dönemde bilimsel bilginin güvenilirliğini sağlamak adına bilim insanları ve bilimsel yayın mecraları için itibar, yayım türü ve yeri, kurumsal temeller gibi çeşitli kriterler getirilmiştir. Fakat yaşanan gelişmeler getirilen kriterlerin başarısızlığını gün yüzüne çıkartmıştır. Bilginin üretiminde güvenliğin sağlanamaması, siyaset, ekonomi ve kamusal alandaki bilimsel sonuçların hedef gruplarını bilgi üretimi hususunda özne konumuna getirmiştir (Beck, 2011: 235). Beck’in bu bağlamda risk toplumunda bilgi üretimi hususunda yaptığı açıklamalar, günümüzde aşı hakkındaki bilginin medya kanalları aracılığıyla siyasi liderler, ilaç şirketleri, kanaat önderleri gibi tıp alanında uzmanlığı olmayan kişiler tarafından üretilebilir olmasını anlamlı kılmaktadır. Bu bağlamda Donald Trump’ın Wakefield’in iddialarının yalanlanmasına rağmen tekrardan gündeme getirerek siyasi çıkarları amacıyla kullanması bu hususta önemli bir örnektir (Bosaley, 2018). Dahası, günümüzde internet ve sosyal medyanın yaygınlığı Beck’in bahsettiği riskleri daha yüksek bir seviyeye getirmiştir. Bu bağlamda aşı tereddüdü olan veya aşı karşıtı kişilerin aşı hakkında daha

çok internet ve sosyal medya aracılığıyla bilgi edindikleri görülmektedir (Özceylan, 2020: 1038). Bunlara ek olarak gerçekliği bulunmayan, inanç temelli oluşturulmuş komplo teorileri kulaktan kulağa aktarılmakta veya internet ve sosyal medya aracılığıyla dolaşıma girmektedir. Komplo teorileri, belirsizlik ortamında insanların inançlarını korumalarına izin vermekte ve kendi içerisinde tutarlı bilgilere sahip gibi görünmektedir (Douglas vd., 2017: 538). Bu bağlamda komplo teorileri, risk toplumunda belirsizlikler içerisinde yaşayan insanların hayatında oldukça önemli bir yere sahiptir. Covid-19 döneminde aşığı reddeden insanların bir kısmının aşının akut yan etkilerinin olabileceği, kısırlığa yol açabileceği, aşığı vasıtasıyla vücuda çip yerleştirileceği ve aşının hayvan formunda nesillerin ortaya çıkmasına sebebiyet vereceği gibi birçok komplo teorilerine inandığı görülmüştür (Özel, 2022: 136). Bu hususta Beck, (2011: 245) risk toplumunda bu denli irrasyonel bir biçimde ortaya çıkan inançların sebebini, insanların risklerden kurtulabilmek için yine bilime muhtaç olduğunun farkına varması ve bu durumu protesto etmesi olarak yorumlamıştır.

Bunlara ek olarak aşığıyla ilgili olmasa da günümüzde, sağlıkla ilgili yanıltıcı birçok bilgi üreten ve sözde bilim olarak görülen astrolojinin geleneksel ve sosyal medya kanallarıyla popülerlik kazandığı görülmektedir (Uyar, 2016: 51). Astroloji aracılığıyla ticari kaygılar güdülerek hastalıkların burçlarla ilişkilendirildiği ve bu şekilde insanlarda kaygı oluşturulduğu görülmektedir (Dönmez ve Yurdakul, 2018: 55). Sağlık hususunun ticari amaçlarla medyada ve sosyal medyada bilimsel dayanağı olmayan bilgilerle ciddiyetsiz bir biçimde ele alınması, yine Beck'in risk toplumu içerisinde bilimsel bilginin yerini inanç temelli bilgilerin aldığı söylemlerini haklılaştırmaktadır. Beck, (2011: 254-255) risk toplumunda bilime ve bilim insanlarına güveni kalmayan insanların inançla bilimi birleştiren çeşitli alanlara yöneldiğini, hakikatlerini bilim öncesi bilgi biçimiyle değil, bilimle ilişkili bir biçimde oluşturduklarını ifade etmiştir. Bu bağlamda bilimsel bilginin toplumun hakikat tanımlamaları için yetersiz kalışı, insanları kendi hakikatini oluşturmaya (Beck, 2011: 234), riskler ve belirsizlikler içerisinde tutarlı bilgi arayışına itmektedir.

Tüm bunlara rağmen Beck, modern dönemin bilim anlayışının ve yöntemlerinin sorgulanmasının sebeplerinin yalnızca uygulamalarda meydana gelen hatalar ya da bilimsel bilginin çeşitli çıkarlar doğrultusunda şekillendirilebilmesinin anlaşılması olmadığını belirtmiştir. Bu bağlamda Beck, (2011: 233-34) aydınlanmanın hakikat iddiasının çürütülmesi ve bilimin gizemlerinden arındırılarak bilim insanlarının tekelinden çıkması sürecinin başlamasının sebebini yine bilimin içerisindeki şüphecilik olduğunu dile getirmiştir. Beck aslında, modern dönemin bilim anlayışına ve uygulamalarına getirilen eleştirileri bilimin gelişmesi ve ilerlemesinin bir sonucu olarak görmüştür. Beck'e göre (2011: 234) böylesine bilim üzerine yoğunlaşılacak bir dönemde bilimin kamusal düzeyde eleştirilmesi olağandır.

Günümüzde bilime ve bilim insanlarına olan güvensizlik bilimsel eğitim almış kişilerde dahi görülmektedir. Bu bağlamda Özceylan ve arkadaşlarının (2020: 1037) Türkiye'de gerçekleştirdiği çalışmasında aşığı tereddüdü taşıyanların veya aşığı karşıtı olanların daha çok eğitimli kişilerin olduğu sonucuna ulaşması, eğitim alan kişilerin bilime olan güvensizliğini gözler önüne sermektedir. Fakat bilimin yarattığı sorunlarla yine bilimin üstesinden gelinebildiği 1970'li yıllarda İngiltere'de boğmaca salgınının üstesinden aşılama oranındaki artışla gelinmesi (Kılıçaslan, 2020: 31) örneğindeki gibi birçok örnekle ortaya konulmuştur. Dolayısıyla bilimsel bilginin yanlışlanabilirliğini göz önünde bulundurmamakla birlikte, bilimsel bilginin alanında uzman kişilerce, çok sayıda deney ve gözlem yoluyla elde edildiğinin unutulmaması gerektiği düşünülmektedir.

5. SONUÇ

Günümüz risk toplumlarında insanların, bilim ve teknoloji aracılığıyla imal edilmiş risklerle sürekli olarak karşı karşıya oluşu bilime ve bilim insanlarına güvensizliği beraberinde getirmiş ve aşı tereddüdü ve karşıtlığı bu güvensizliğin tezahürü olmuştur. Kızamık, kabakulak, tetanoz, corona virüs ve daha birçok hastalığın önlenmesi, bu riskle başa çıkılabilmesi için aşı kabulünün oldukça önemli olduğu görülmektedir. Fakat aşı uygulanması esnasında hata ve ihmallerin olması durumu, uygulanan aşının içerisinde ne olduğunun aşı uygulanan kişiler tarafından tam olarak bilinmemesi insanlar için risk teşkil etmektedir. Böyle bir durumda kişiler, aşı uygulanmasından tereddüt etmekte, Beck'in bahsettiği şekilde aşı olma durumuna karşı bir eylemsizlik geliştirebilmekte, dahası aşığı reddedebilmektedir. Bu bağlamda aşı tereddüdü nedeniyle tıbbi otoritelerin kendilerine önerdikleri tarihlerde aşı olmak istemeyen kişilerin Beck'in bahsettiği şekilde bilime, kişilere ve kurumlara güvensizlik nedeniyle eylemsizlik durumunu ifade etmektedir. Aşı karşıtlığı ise risk toplumunda bilim dışı üretilen inanç temelli bilgiler kaynaklı olabileceği gibi aşı şirketlerine olan güvensizlik sonucu da gelişebilmektedir (Özel, 2022: 131). Sağlık uygulamalarında ticari amaçların devreye girmesi bilime olan inancı da sarsmaktadır (Daldal vd., 2023: 43). Cutter olayında görüldüğü üzere aşı uygulamalarında görülen hataların önemli bir kısmı bilimsel sonuçların uygulanması aşamasında ticari amaçların devreye girmesinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda neoliberal tıbbi pratikler, bilimin ve bilim insanlarının itibarını zedelemektedir (Daldal vd., 2023: 43). Beck (2011: 257), bu noktada bilim insanlarının gerçekleştirdikleri çalışmaların sonuçlarından koparıldıklarını ve dolayısıyla uygulamalardan kaynaklanan problemlerden bilim insanlarının sorumlu tutulamayacağını belirtmiştir. Fakat yine de Beck (2011: 239), bilimsel alt yapı sistemlerinin gelişmesinin şimdiye kadar olan yetersizliklerin ortadan kaldırılması hususunda fayda sağlayacağını ifade etmiştir.

Aynı zamanda günümüzde, çevrimiçi ağlar aracılığıyla bilgi meta haline gelmiştir. Bu dönemde, aşırı miktarda bilgi üretimi gerçekleştirilmekte ve hızlı bir biçimde dolaşımı sağlanmaktadır. Yaşanan bu gelişmelerin bir tesadüf olmadığı, insanların yargı mekanizmalarının köreltmek ve eleştirel akla zarar vermek amacıyla bilinçli bir şekilde gerçekleştirildiğine dair tartışmalar mevcuttur (Önen, 2023: 86). Bu bağlamda Foucault'nun bahsettiği üzere (2003:35) iktidar, bilgi aracılığıyla otoritesini sağladığından dolayı teknolojinin de imkanlarından faydalanarak amaçlarına yönelik bilgiyi sürekli yeniden üretmektedir. Dolayısıyla iktidar, hakikat kavramını muğlaklaştırmakta ve toplumsal manada kendi hakikatini yaratmaktadır. Böylelikle iktidarın siyasi ve ticari kaygılarla yeni bir toplum biçimi olan dezenformasyon toplumu oluşturduğu düşünülmektedir (Önen, 2023: 97). Böyle bir toplum yapısında insanlar hakikate erişmekte zorlanmakta, riskler karşısında savunmasız kalmakta ve neyin doğru neyin yanlış olduğuna karar verememektedir. Bu çerçeveden bakıldığında aşı ve sağlık hususlarında medya ve sosyal medya kanalları aracılığıyla alanında uzman bilim insanları tarafından üretilmeyen bilgiler dolayısıyla bir kaos ortamı oluşmaktadır. Bu durum, aşı ve sağlık hususlarında insanların kafalarının karışmasına, bazı durumlarda yargı mekanizmalarının ortadan kalkmasına ve eylemsizlik durumuna geçmesine sebep olmaktadır. Dolayısıyla Beck'in (2011: 234) söz ettiği şekilde bilimsel bilgi toplumun hakikat tanımı için yetersiz hale gelmekte ve toplumda hakikat tanımı muğlaklaşmaktadır.

Beck (2011: 255), risk toplumundaki aşırı bilgi üretimi ve hakikat krizi karşısında çok okuyarak üretilen bilgilerin karşı araştırmalarının da bilinmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Okurlar tarafından karşı araştırmaların bilinmesi, üretilen bilgilerin aksi olabilecek, onları yalanlayabilecek nitelikteki bilgilerin de değerlendirilme sürecine alınmasını sağlamaktadır. Bu şekilde, okurların çok yönlü bilgi edinmeleri, edindikleri bilgileri akıl süzgecinden geçirmeleri, risk toplumu içerisinde karşılaşılabilecekleri riskler hakkında mümkün mertebe bilgi sahibi olmaları ve

bu risklere karşı önlemler almaları beklenmektedir. Beck'in önerileri, günümüzde yaşanan bilgi kirliliği ortamında doğru bilgiye ulaşma ve karşılaşılabilecek risklere karşı önlem alma hususlarında önem arz etmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review: Externally peer reviewed.

Conflict of Interest: The author declared that she has no conflict of interest.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support

KAYNAKÇA

- Beck, U. (2011). *Risk Toplumu*. (K. Özdoğan ve B. Doğan, Çev.) İstanbul: İthaki Yayınları.
- Beck, U. (2005). *Siyasallığın İcadı*. (N. Ülner, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bosaley, S. (2018). How Disgraced Anti-Vaxxer Andrew Wakefield Was Embraced by Trump's America. *The Guardian*. 31.05.2024 tarihinde <https://www.theguardian.com/society/2018/jul/18/how-disgraced-anti-vaxxer-andrew-wakefield-was-embraced-by-trumps-america> adresinden alındı.
- Castells, M. (2005). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür Cilt 1*. (E. Kılıç, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Daldal, A., Conker, A. ve Nas, Ç. (2023). Aşı Karşıtlığı ve Covid-19 Pandemisi Sürecinde Türkiye'deki Yansımalarına Kuramsal ve Sosyo-Politik Bir Bakış: Bilimselliğin Reddi, Tıbbileştirme ve Komplocu- Popülist Söylemler. *Amme İdaresi Dergisi*, 56(3), 35-57.
- Douglas, K. M., Sutton, R. M. ve Cichocka, A. (2017). The Psychology of Conspiracy Theories. *Current Directions in Psychology of Conspiracy Theories*, 26(6), 538-542.
- Dönmez, İ. H. ve Yurdakul H. (2018). Sağlık Kültür Endüstrisinin Bir Aracı Olarak Yazılı Basında Sağlık ve Yaşam Haberleri. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 45-58.
- Ertürk, D. (2018). Risk Toplumu: Belirsizlik, Korku ve Güven Arayışında Özne. *Turkish Studies Social Sciences*, 13(10), 275-289.
- Foucault, M. (2003). *İktidarın Gözü: Seçme Yazılar*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. ve Pierson, C. (2001). *Modernliği Anlamlandırmak*. (M. Sağlam ve S. Uyrukulak, Çev.) İstanbul: Alfa Yayınları.
- Günerigök, M. (2015). *Risk Toplumu ve Din- Sosyolojik Bir İnceleme*. (Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Hayat Öktem, Ö., Karaoğlu, F. N. ve Kul Uçtu, N. (2023). Aşı Reddi. *YOBU Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(2), 204- 211.
- Kader, Ç. (2019). Aşı Karşıtlığı: Aşı Kararsızlığı ve Aşı Reddi. *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*, 4(3), 377-388.
- Kaufman, M. (1967). The American Anti-Vaccinationists and Their Arguments. *Bulletin of the History of Medicine*, 41(5), 463-478.
- Kılıçaslan, Ö. (2020). Aşı Karşıtlığı Tarihçesi. Cengiz Yakıncı (Ed.), *Güncel Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları* içinde (25-42). Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- MacDonald, N. E. (2015). Vaccine Hesitancy: Defination, Scope and Determinants. *Vaccine*, 33(34), 1-4.
- Offit, P. A. (2005). *Cutter Incident: How America's First Polio Vaccine Led to the Vaccine Crisis*. New Haven and London: Yale University Press.
- Önen, A. (2023). Hakikat Sonrası Çağda Enformasyon Toplumunun Dezenformasyon Toplumuna Dönüşümü. *Pamukkale Üniversitesi İletişim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 86-100.
- Özceylan, G., Toprak, D. ve Esen, E. E. (2020). Vaccine Rejection and Hesitation in Turkey. *Human Vaccines & Immunotherapeutics*, 16(5), 1034- 1039.
- Özel, M. (2022). Pandemi Sürecinde Aşı Kararsızlığının ve Aşı Karşıtlığının Sosyolojik Bir Değerlendirmesi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 127-144.
- Pan Health Organization ve Word Health Organization (2020). Understanding The Infodemic and Misinformation In The Fight Against Covid-19 Digital Transformation Toolkit- Knowledge Tools. 09.09.2024 tarihinde https://iris.paho.org/bitstream/handle/10665.2/52052/Factsheet-infodemic_eng.pdf adresinden alındı.
- Uyar, T. (2016). Astroloji Sözdablimi ve Toplum İçin Yarattığı Tehditler Üzerine Bir Tartışma. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 6(1), 50-60.
- Wolfe, R.M. ve Sharp, L.K. (2002). Anti-Vaccinationts Past and Present. *BMJ*, 325(7361), 430-432.

Yelsiz, M. ve alışkan Syilemez, Ő. (2023). İnfodemi: Covid-19 Aşıları Hakkındaki Paylaşımların Aşı Karşıtlığı Perspektifinden Değerlendirilmesi. *SDÜ Sağlık Yönetimi Dergisi*, 5(1), 52-72.

WALTER BENJAMİN'İN TARİHİ YERLER VE AURA KAYBI KAVRAMI ÜZERİNE BİR İNCELEME: ÇANAKKALE ÖRNEĞİ

Fatma YÜKSEL*

Mustafa Bekir YILDIZ**

ÖZET

Bu çalışmada popüler kültürün tarihle olan etkileşimi ve tarihi mekanlardaki rolü ele alınıp, tarihi mekanların orijinallliğini ve değerini nasıl etkilediği üzerinde durulmuştur. Tarihi objelerin replikalarının yapılması ile 'Kitsch' ürünler meydana gelmiştir. Kitsch ürünlerin yaygınlaşması, insanlar tarafından ilgi görmesi ve kabul edilmesi bu ürünlerin popülerleşmesini sağlamıştır. Neticede bu popülerleşme faaliyeti popüler kültür kavramına dönüşmüş ve popüler kültürün de etkisi ile insanların tarihi algılama, tarihi yerleri yorumlama biçimleri bir değişim geçirmiştir. Popüler kültür dönem dizileri, filmler ve influencer'ların paylaşımları aracılığıyla tarihi yerlere olan ilgiyi yeniden canlandırabilir fakat bu popülerlikle birlikte, tarihi yerler sadece yüzeysel olarak gezilen ve nesneleşen alanlara dönüşebilmektedir. Yaşanan bu değişim ile kültürel ve geliştirici bir aktivite olarak yapılan tarihi mekan ziyaretleri artık insanların farklı amaçlar ile bu mekanları ziyaret etmesine neden olmaktadır. Bu amaçlar arasında daha fazla takipçi kazanma, daha fazla görülme, tarihi mekanın atmosferinden yararlanarak içerik üretme, dikkat çekme gibi örnekler verilebilmektedir.

Bu çalışma ile Çanakkale şehri örneği üzerinden Walter Benjamin'in 'aura kaybı' kavramından yola çıkılarak popüler kültürün tarih, tarihi dokular, tarihi yerler ve mekanlar ile insanlar nezdinde tarih anlayışına etkisi incelenmektedir. Bu araştırmada Nitel Araştırma Yöntemi ve Literatür Tarama Yöntemi kullanılarak Instagram ve X uygulamaları üzerinden fotoğraflar karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Walter Benjamin, Aura Kaybı, Tarihi Yerler, Popüler Kültür, Çanakkale

AN EXAMINATION OF WALTER BENJAMIN'S CONCEPT OF HISTORICAL PLACES AND THE LOSS OF AURA: THE CASE OF ÇANAKKALE

ABSTRACT

In this study, the interaction of popular culture with history and its role in historical places were discussed, and how it affects the originality and value of historical places was emphasized. 'Kitsch' products have been created by making copies of historical objects. The spread of kitsch products, the interest and acceptance by people have made these products popular. As a result, this dissemination activity has turned into the concept of popular culture, and people's perception of history and the way they interpret historical places have changed under the influence of popular culture. Popular culture can revive interest in historical places with period series, movies and influencers' shares, but with this popularity, historical places can turn into areas that are visited and objectified only superficially. With this change, historical site visits made as a cultural and developmental activity are now causing people to visit these places for different purposes.

* YL. Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, fatmayuksel17@yandex.com,

** YL. Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, mustafabekiryildiz@gmail.com,

Among these goals, examples such as gaining more followers, being seen more, producing content by taking advantage of the atmosphere of the historical place, attracting attention examples can be given.

With this study, the influence of popular culture on the understanding of history, historical textures, historical places and spaces and people is examined by starting from Walter Benjamin's concept of 'loss of aura' through the example of the city of Çanakkale. In this study, photos were compared via Instagram and X applications using Qualitative Research Method and Literature Search Method.

Keywords: Walter Benjamin, The Loss of Aura, Historical Places, Popular Culture, Çanakkale

1. GİRİŞ

Tarihi yerler ve aura kaybı kavramı ilişkisi, sanat felsefesi ve kültür eleştirisi alanlarında tartışılan bir konudur. Walter Benjamin, aurayı sanat eserinin teklifi, eşsizliği ve tarihsel bağlamıyla ilgili bir nitelik olarak tanımlamaktadır (Daşdelen, 2021). Benjamin, teknik araçlarla yeniden üretim çağında sanat eserlerinin auralarını yitirdiklerini ve bunun da sanatın işlevi ve anlamı üzerinde etkileri olduğunu savunmaktadır (Çizmecici, 2011). Benjamin'in aura kaybı tezi sanatın sonu tezi ile de ilişkilendirilmektedir. Sanatın sonu tezi Hegel, Danto, Kuspit gibi farklı filozoflar tarafından farklı şekillerde dile getirilen bir iddiadır. Bu iddiaya göre sanat tarihinin belli bir aşamasında sanatın kendine özgü bir anlamı ve amacı kalmamıştır. Sanat, tarihsel gelişimini tamamlamış ve felsefenin ya da kültür endüstrisinin bir parçası haline gelmiştir (Yorgun, 2020).

Alman filozof Georg Wilhelm Friedrich Hegel'in sanatın sonu tezine göre sanatın en yüksek işlevi geçmişte kalmıştır ve yeni bir anlam taşımamaktadır (Daşdelen, 2021). ABD'li eleştirmen ve felsefeci Arthur Danto 1980'lerde sanatın sonu tezi ile tanınmıştır. Danto bu tezi ile sanatı anlamlandırabilecek bir anlatının imkansız olduğunu ifade etmiştir. Sanatın sonu tezi ile sanatın veya belli bir sanat stilinin sonunu değil, anlamın sonunu vurgulamıştır (Ümer, 2019). Jean Baudrillard ise sanatın sonu tezi için üretim toplumunun ayartma toplumuna dönüşmesi ile günümüz işleyişini anlamlandırabilmek için simülasyon kavramını kullanmıştır (Öztaş, 2016).

Tarihi yerler Benjamin'in aura kavramıyla ilgili olarak sanat eserlerinin orijinalliyi ve tarihselliği ile benzer bir şekilde değerlendirilebilir. Tarihi yerler geçmişte yaşanmış olaylara, kişilere, kültürlere tanıklık eden mekanlardır. Bu mekanlar belli bir zaman ve mekan içinde var olmuş ve kendine özgü bir atmosfer yaratmışlardır. Tarihi yerler teknik araçlarla yeniden üretim çağında fotoğraf, video, sanal gerçeklik vs. gibi yöntemlerle kopyalanabilmekte, yaygınlaştırılabilmekte ve tüketilebilmektedir. Bu durum tarihi yerlerin auralarını yitirmelerine ve tarihsel bağlamlarından kopmalarına neden olabilmektedir. Tarihi yerlerin aura kaybı tarihsel bilinç, kültürel kimlik veya toplumsal bellek gibi kavramlar üzerinde de etkili olabilmektedir. Çanakkale şehri ve Çanakkale'nin tarihi dokusu örnek alınarak hedeflenen Walter Benjamin'in kullandığı aura kaybı kavramını incelemektir. Bunu yaparken sanatın sonu tezi ve Kitsch kavramlarına da değinilmektedir. Kitsch kavramı Popüler Kültür ve Tarih İlişkisi başlığı altında daha detaylı olarak incelenmiş olsa da kısaca 'bayağı şeyler' olarak tanımlanabilir. Çanakkale'nin tarihi dokusu özelinden verilen örnekte popüler kültürün etkisi ile insanların tarihi anlayışı ve hissedişinin değişimi, tarihi auranın kayboluşu, bu durumlara Kitsch ürünlerin etkisi gibi unsurlar değerlendirilmektedir.

2. ÇANAKKALE'NİN TARİHİ DOKUSU

Çanakkale ve çevresinin öncelikli akla gelen özelliklerinden biri tarihi ve arkeolojik özellikleridir (ÇSATT, 2020). Çanakkale İstanbul gibi, Asya ile Avrupa kıtaları arasında bir köprü konumunda olan ve insanlığın yerleşik hayata geçtiği dönemden itibaren önemli kültürlerle ev sahipliği yapmış bir şehirdir (Çanakkale Belediyesi, 2020). Çanakkale farklı dönemlerde farklı aktörlerin etkin olduğu planlama yaklaşımları, mimari özellikleri ve kültürel mirası ile çok zengin ve çeşitlidir. Tarih öncesi dönemde, Çanakkale bölgesinde Neolitik, Kalkolitik ve Tunç Çağı yerleşimleri bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, Ege Denizini Marmara ve Karadeniz dünyasına bağlayan önemli bir noktada yer alan ve üst üste on ayrı yerleşim katının oluşturduğu bir höyük görünümündeki Troia'dır. Troia'nın yapılan ilk katlarının Mısır Piramitleri'nden daha eski olduğu bilinmektedir. Troia, Homeros'un İlyada destanında anlattığı efsanevi savaşa sahne olmuş ve Schliemann tarafından bulunan altın hazineleri ile ünlenmiştir. Günümüz araştırmacılarının da yüksek oranda fikir birliğine vardığı gibi Troia yerleşim alanı Homeros'un İlyada'sındaki bahsi geçen Troia ile uyuşmaktadır. Uyuşmayan önemli bir nokta vardır ki, Homeros'un İlyada'sında at

kelimesi ya da Truva Atı kelimesi geçmemektedir. Bunun yerine “hippo” sözcüğü kullanılmaktadır ve “hippo” kelimesinin denizcilik ile ilgili bir kavram olduğu bilinmektedir. Çeviri ve yorumlama kısımlarında hata yapılarak “hippo” sözcüğünün “at” şeklinde tercüme edildiği, aslında hiçbir zaman savaşta kullanılmış bir tahta at kandırmacasının olmadığı düşünölmektedir. İlyada’da “hippo” kelimesinin kullanılma sebebi ve Troia ile “hippo” kavramının ortak noktası ise savaşı kazandıkları için kaybeden tarafın Troialılara savaş tazminatı olarak gemilerle ganimet getirmesidir. Yine de Truva Atı aslı olmayan bir hikaye bile olsa gerek anlatılırken gerekse de verdiği dersler itibarı ile keyiflidir.

Antik dönemde Çanakkale bölgesi Anadolu’da egemenlik kuran Lydia, Pers, Makedon, Roma ve Bizans gibi devletlerin etkisi altında kalmıştır. Bu dönemde Çanakkale Boğazı ticaret ve ulaşım açısından stratejik bir öneme sahip olmuş ve bölgede birçok antik kent kurulmuştur. Bunlardan bazıları Assos, Parion, Alexandria Troas, Lampsakos, Abydos, Sestos, Tenedos ve Gargara’dır. Bu kentler sanat, bilim, felsefe ve edebiyat alanlarında önemli eserler ve kişiler ortaya çıkarmıştır. Ortaçağda Çanakkale bölgesi Bizans İmparatorluğu’nun parçası olarak kalmış ancak Haçlı Seferleri, Anadolu Selçukluları, Cenevizliler ve Venedikliler gibi farklı güçlerin saldırılarına maruz kalmıştır. Bu dönemde Çanakkale Boğazı doğu ve batı medeniyetleri arasında bir geçiş noktası olmaya devam etmiş ve bölgedeki kaleler, limanlar ve ticaret merkezleri önemini korumuştur (Çanakkale Belediyesi, 2020). Osmanlı döneminde Çanakkale bölgesi Osmanlı Devleti’nin Rumeli’ye geçiş yaptığı ve Avrupa ile ilişkilerini geliştirdiği bir bölge olmuştur (ÇSATT, 2020). Çanakkale Boğazı Osmanlı Devleti’nin deniz gücünü gösterdiği ve denizcilik faaliyetlerini yürüttüğu bir bölge olmuştur. Çanakkale Boğazı aynı zamanda Osmanlı Devleti’nin savunma hattını oluşturmuş ve bölgedeki kaleler, tabyalar ve askeri tesisler güçlendirilmiştir. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde ise Çanakkale Birinci Dünya Savaşının Çanakkale Cephesi ile büyük bir savaşa tanıklık etmiştir. Cumhuriyet döneminde Çanakkale Türkiye Cumhuriyetinin kurulması ve gelişmesi çerçevesinde önemli bir yere sahip olmuştur. 1936 Montrö Boğazlar Sözlüşmesi’ne kadar geçen sürede boğazlar sorunu üzerinden Çanakkale Boğazı ve kendi boğazlarımıza hakim olabilme mücadelemiz kapsamında uluslararası görüşmeler yapılmış, antlaşmalar düzenlenmiştir.

Çanakkale’nin tarihi dokusu bu gelişmelerin sonucunda ortaya çıkmış ve şehrin kimliğini oluşturmuştur. Çanakkale’nin tarihi dokusunu görmek için şehrin farklı bölgelerinde bulunan tarihi eserleri, müzeleri, anıtları, şehitlikleri, kaleleri, camileri, kiliseleri, çarşıları, evleri ve sokakları ziyaret etmek gerekmektedir. Çanakkale’nin tarihi dokusu şehrin geçmişini, kültürünü, sanatını, inancını, yaşamını ve ruhunu yansıtan bir mozaik oluşturmaktadır.

3. POPÜLER KÜLTÜR VE TARİH İLİŞKİSİ

Siyasal ve hukuki bir terim olan popöler kelimesi “halka ait” anlamında kullanılmakta iken “halk tarafından beğenilen, tercih edilen” anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Kültür ise “bakmak, yetiştirmek” anlamlarına gelmektedir. Popöler kültür ise gündelik yaşama hakim kültürdür. Popöler kültürün bir kaynağı ya da oluşturucusu vardır. Kültürel değerleri ve kültüre ait gelenekleri yeni formüller şeklinde göstermektedir. Ürünler tüketicilere hitap etmekte ve tüketiciler için eğlence içermektedir (Coşgun, 2012). Popöler kültürün tarih ile ilişki kurması ise tarihi filmler, diziler, belgeseller, yayımlar ve basılı yayımlar sayesinde kuvvetlenmektedir. Tarihi yerler, günümüzde popöler kültürde sıkça temsil edilmektedir. Filmler, diziler, kitaplar ve diğer medya araçları aracılığıyla tarihi yerlerin öyküleri ve görüntüleri geniş kitlelere ulaştırılmaktadır. Bu temsiller tarihi mekanları orijinal bağlamından koparıp, çoğu kez yalnızca görsel ve anlatsal bir deneyim haline getirebilmektedir. Bu durum tarihi yerlerin fiziksel ve tarihî özgünlüğünü zayıflatabilmektedir.

Kitsch, Almanca-Türkçe sözlükte “İlkel araçlarla ve yollardan duyguları harekete geçirmek isteyen sözde sanat eseri; sanat değeri olmayan değersiz eser, bayağı şey, zevksizlik” olarak tanımlanmaktadır. Benjamin, kitsch kavramını anında tüketimine izin veren, bir çeşit sanat formundan başka bir şey değildir diye tanımlamıştır. Baudrillard ise “kitsch-nesne”nin söylemdeki “klişe” olduğunu ve asla gerçek nesnelere karıştırılmaması gerektiğine dikkat çekmiştir. Baudrillard kitsch-nesneleri yalancı mermerlerden yapılmış, tüm ‘taklit’ nesnelere, aksesuarlar, folklorik biblolar, ‘anı eşyaları’, abajurlar ya da siyahların ürettiği maskeler yığını, her yerde özellikle tatil ve eğlence yerlerinde hızla çoğalan tüm tecim malları müzesi olarak özetlemektedir (Berk, 2017). Tarihi yerlerin çevresinde satılan hediyelik eşyalar ve replikalar orijinal objelerin özel niteliklerini sıradanlaştırabilmektedir. İnsanlar orijinal tarihî nesnelere yerine kültür endüstrisinin ürettiği popüler kültür haline gelmiş kitsch nesnelere satın almaktadır. Tarihi mekanların çevresinde satılan hediyelik eşyalar, örneğin Şehitler Abidesi minyatürü, özellikle boyanmış ve ilgi çekebilmesi adına komik hale getirilmiş bu tür objelerin tarihi mekanın ciddiyetini ve değerini azaltıp aura kaybına sebep olabilmektedir. Bu hediyelik eşyalar, ziyaretçilerin asıl amacının tarihi ve kültürel mirası anlamak olması gerekirken sadece yüzeysel bir alışveriş deneyimi haline gelmesine sebebiyet verebilmektedir. Ayrıca, tarihi mekanların çevresinde türeyen satış noktaları tarihi yapının aurasını bozup tarihi mekanı ticarileştirmektedir. Halk arasında, tarihi mekanlarda satın alınan kitsch hediyelikler, o yerin tarihi ve kültürel bağlamını yitirdiği ve sadece ticaret amacı güden bir endüstriye hizmet ettiği tartışma konusu olabilmektedir. Bu durum tarihi yerlerin aurasını zayıflatıp sıradanlaştırmaktadır. İnsanlar orijinal tarihî nesnelere yerine daha genel ve geleneksel ürünleri tercih etmeye başlayabilmektedir. Bu durum tarihi yerlerin aslından alınan hissi zayıflatabilmektedir. Walter Benjamin’e göre, yeniden üretim teknikleri ile beraber sanat yapının iç biçimini oluşturan aura ve auranın en temel malzemesi olan biriciklik niteliği yok olmaya başlamıştır (Kılıç ve Ceran, 2021).

4. POPÜLER KÜLTÜR VE AURA KAYBI KAVRAMI

Kültür; inanç, dil, sanat, dans, folklor, giyim, temsil, yemek tarzı, örf, adet, gelenek, görenek, mimari anlayış gibi somut (maddi) ve somut olmayan (manevi) pek çok unsurun bileşimidir. Söz konusu unsurlar ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar ve diğer kültürlerle etkileşim ile sürekli bir değişim ve üretim süreci içindedir. Sürekli bir üretimin ve etkileşimin konusu olan kültürdeki değişimin hızı, yönü, değişimdeki rol sahipleri ve bunların gücü ve iradi ya da zorlamayla olma konuları bizleri kültürel yabancılaşma konusuna götürmektedir. Kültürel yabancılaşma gerek toplumsal gerekse de bireysel olarak bir kültürün ruhunun tükenmesi, kültürel kimliğin yok olması gibi anlamları karşılamaktadır (Gülcan ve Bulut, 2018). Bu durum Walter Benjamin tarafından aura kaybı olarak adlandırılmıştır. Bu bağlamda aura kaybı yaşandığının en gözle görülür kanıtları derinlik kaybı yaşanması, kültürün veya tarihi eserlerin, tarihi yerlerin nesneleşmesidir. Benjamin, özgün bir sanat eserinin şimdi ve buradlığının o yapının aslı, gerçekliğini ve hakikatini oluşturduğunu söylemektedir. Sanat eserinin şimdi ve burada oluşu ona özel bir atmosferden söz edilebilmesini mümkün kılmakta ve bu atmosfer onun biricikliğini oluşturmaktadır; buna “aura” demektir. Aura kavramından hem insan için hem de nesne (sanat yapıtı özelinde) için söz etmek mümkün olmaktadır.

Popüler kültürün etkisi ile dönem dizilerinin, filmlerinin moda olması ya da Influencerların gezileri, seyahatleri, gittikleri yerlerdeki deneyimleri, gittikleri yerin yemekleri vs gibi paylaşımları ile Çanakkale gibi tarihi yerler yeniden popülerlik kazanabilmektedir. Kazanılan bu popülerlik biri bir şey yaptı diye diğerlerinin de yapması, biri bir yeri gördü diye diğerinin de görmesi, birinin bir mekanın duvarında çekildiği bir fotoğraf ile bir başkasının da o mekanı merak edip orada fotoğraf çekilmek istemesi, sosyal medya hesaplarından tarihi bir yerin konumu paylaşarak güzel bir manzaradan çay/kahve fotoğrafı paylaşılması gibi olaylar popüler kültürün tarih algımıza yeni bir

bakış getirmesidir. Artık önemli olan bulunduğumuz yerde yaşanmış olan trajediler, olaylar, kayıplar, kazançlar, milli duygular vs değil o konumun veya yerin güzelliği, manzarası, farklı özellikleridir. Orası artık tarihi bir öneme sahip olmaktan çıkmış, kişiye hissettirdiği duygular ve kişinin hissettiğini göstermek istediği her şey olmuştur. Tarihi aura kişiye bulunduğu yerde hissettirdiği manevi duygulardır, kişinin içinde uyanan huşudur. Yani aura, özgün sanat ürününü çevreleyen kendine özgü bir aydınlık ya da parıltı anlamını taşımaktadır (Sevim, 2010).

Aura kaybı, özellikle sanat eserlerinin orijinalliği ve benzersizliği ile ilgilidir. Benjamin, geleneksel sanat eserlerinin örneğin bir tablonun, tek bir fiziksel kopyasının olması ve bu kopyanın sanatçının elinden çıkmasıyla bir tür benzersizlik ve özgünlük, aura dediği özel bir atmosfer taşıdığını savunmaktadır. Bu aura, sanat eserinin kendine özgü tarihini, yaratılış sürecini ve orijinal değerini ifade etmektedir (Aydoğan, 2008). Benjamin'e göre, mekanik üretim tekniklerinin, özellikle fotoğraf ve film gibi medyaların gelişimiyle birlikte, sanat eserlerinin kopyalanabilir ve çoğaltılabilir hale gelmesi, bu özgün auranın kaybolmasına neden olmaktadır. Çoğaltılabilirlik sanat eserlerinin daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlasa da, onlardan özgünlük ve benzersizlik duygusunu ortadan kaldırmaktadır (Torun, 2015). Bu durum sanat eserinin algılanma şeklinde ve ona duyulan değerinde bir değişikliğe yol açmaktadır. Benjamin'in bu tezi medyanın ve teknolojinin sanatın doğasına etkisi üzerine önemli bir düşünce paradigması oluşturmaktadır. Aura kaybı kavramı sanatın toplumsal ve kültürel dönüşümleri anlamada kullanılan önemli bir araç haline gelmesine neden olmaktadır.

Teknik ilerlemenin auranın yıkımı sürecine etkisi yeniden üretilebilirlik sayesinde sanat eserinin çoğaltılabilir hale getirilmesiyle ilgili bir durumdur. Örneğin; bu dönemdeki bir şiir herkesin okuyabileceği kadar çok basılabilir veyahut bir müzik yapıtı plaklar aracılığı ile her an her yerden dinlenebilir hale gelmiştir. Kısaca sanat yapıtı herkesle, her an her yerde temas kurabilir durumdadır. Tüm bu yaşananlar alımlayıcının sanat eserine verdiği değeri zedelemiştir. Yani bu teknik çoğaltılma durumu sanat eserinin biricikliğini, şimdi ve buradalığını ve tüm bunlara bağlı olarak da aurasını ortadan kaldırmıştır. Bu yaşanan sürece bağlı olarak da sanat eserinin bir metaya dönüşmesi kaçınılmaz olmuştur ve sanat endüstrinin hizmeti altına girmiştir (Pehlivan, 2019).

Tüm bahsi geçen şeylerin yanı sıra tarihi yerlerin yoğun ziyaretçi trafiği orijinal auranın zayıflamasına yol açabilmektedir. Çok sayıda turist gelmesiyle mekanın sakinliği, huzuru ve tarihî anlamı kaybolabilmektedir. Bu yerler sadece fotoğraf çekilen ve yüzeyde gezilen alanlara dönüşebilmektedir. Sanal gerçeklik ve diğer teknolojik gelişmeler tarihi mekanları sanal olarak ziyaret etmeyi mümkün kılmaktadır. Ancak fiziksel olarak orada olma hissi ve mekanın gerçek dokusunu hissetme deneyimi azalabilmektedir. Sanal ziyaretler tarihi yerlerin yüzeyinde bir keşif sağlasa da, orijinal atmosferin tam anlamıyla hissedilmesini engelleyebilmektedir. Kısaca aura kaybı sadece insanların popülerleşme etkisi ile tarihi mekanların ruhunu hissedememesini ifade etmemekte, teknolojik gelişmelerin de etkisi ile sanal ortamlardan yapılan ziyaretler ile tarihi mekanın hissedilmesinin önünde bir engel olması anlamına da gelmektedir.

4.1. POPÜLER KÜLTÜRÜN TARİHİ YENİDEN YORUMLAMASI VE AURA KAYBINA BİR ÖRNEK: ÇANAKKALE

Bu başlık altında Walter Benjamin'in aura kaybı teorisine göre özgün sanat eserlerinin teknolojik ilerlemeyle birlikte kültürel değişim ile birlikte popüler kültür ögesine dönüşen tarihi eserlerin veya yerlerin sosyal medya paylaşımlarından yola çıkarak incelemesi yapılmak istenmiştir.

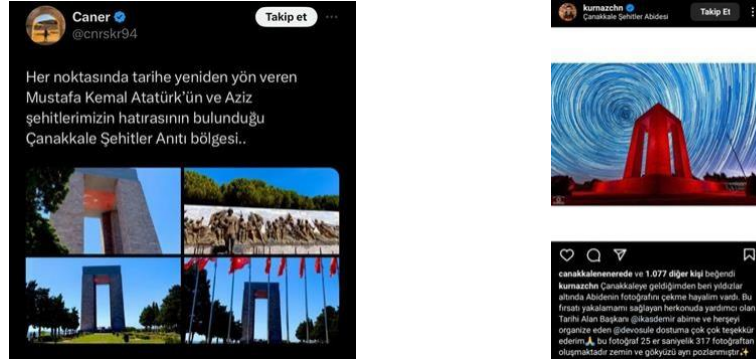
Resim 1. Kaynak: X, 2024; Instagram, 2024

- X fotoğrafı örneğinde görülen kişinin tarihi bir mekandaki paylaşımında bulunduğu mekanın tarihi, kendi hissiyatı ya da atmosferi anlatmak yerine kendini ön plana çıkardığı görülmektedir. Bu da bizlere popüler kültürün etkisi ile tarihi mekandaki aura kaybına bir örnek teşkil etmektedir.
- Instagram fotoğrafı örneğinde bir kişi ya da grup bulunmamaktadır. Bunun yerine bulunulan tarihi mekan belirtilmiş ve geniş açıdan bir görünüm sunulmaktadır. Bu şekilde fotoğrafı çeken kişi tarihinin dış atmosferini tanıtmaktadır.

Resim 2. Kaynak: X, 2024; Instagram, 2024

- İki görselde de dikkat çeken ilk şey doğal bir olay olan dolunay ve ender bir gök olayı olan mavi ay birleşiminin tarihi bir mekan bağlamında yaşanan doğal olayın öne çıkarıldığı ve yeni bir ürün olarak bir nevi bir remiks inşa edilerek tarih olgusunu ele alarak tarihi yapı dışında farklı bir kompozisyon meydana getirilmiştir.

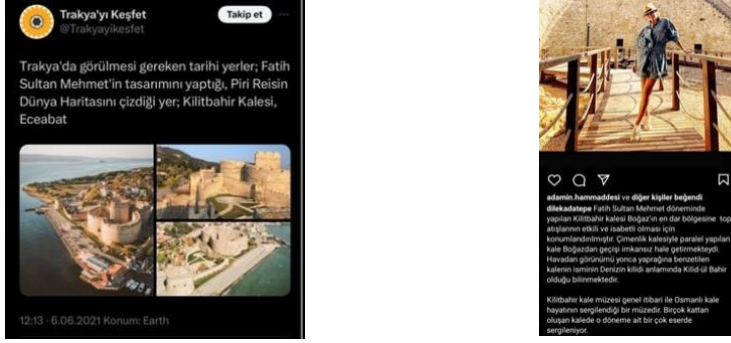
Resim 3. Kaynak: X, 2024; Instagram, 2024

- X'dan elde edilen fotoğrafta tarihi mekanın atmosferik özelliği yansıtılmış ve tarihi mekana bir ön bakış olmuştur.
- Instagram görselinde ise modern teknolojik aletler ile oluşturulmuş Olağanüstü Bir Gece'vari bir fotoğraf görölmektedir. Burada görünen tarihi mekan algısından ziyade yeni bir sanat türüdür ve tarihin aurası dışında farklı bir güzellik inşa edilmiş ve bir Kitsch görsel meydana getirilmiştir.

Resim 4. Kaynak: X, 2024; Instagram, 2024

- X kullanıcıları genel olarak paylaşımlarında bir bilinç oluşturmak istemektedir. Bu fotoğrafta da Çanakkale iskele yakınında bulunan Truva Atı ve Saat Kulesi gibi tarihi olgular kullanılarak Çanakkale İl Sağlık Müdürlüğü tarafından bir hastalığa dikkat çekebilmek için merkezi bir konumda yer alan ve sanat ve tarih eserlerinden yararlanılmıştır. Bu durum tarihi manada bir aura kaybı meydana getiriyor olsa da toplum sağlığı bakımından tarihi eserlerin yeşil renk ile ışıklandırılması farklı bir anlam taşımaktadır.
- Instagram görselinde ise kişi kendisini ön plana çıkararak Truva Atını bir yan araç olarak kullanmaktadır. Eserin atmosferinden yararlanarak popüler kültür bağlamında kendisini görünürlüklendirilmektedir.

Resim 5. Kaynak: X, 2024; Instagram, 2024

- İlk fotoğrafta mekanın tanıtım amacı gözetilmektedir. Kilitbahir Kalesi'nin uzaktan, genel bütünü kapsayacak şekilde kadraja alınarak genel atmosfer yansıtılmaktadır. Fotoğrafı paylaşan kanal bir keşif, seyahat ve yolculuk rehberidir. Kilitbahir Kalesi'nin görsellerini kullanırken aynı zamanda merak uyandırabilmek için tarihi mekanı inşa ettiren tarihi kişilikten ve mekanda gerçekleşen önemli olaydan da bahsetmektedir.
- Fotoğrafta kişi tarihi mekanda olduğunu belirtmese arka planda bir tarihi mekan ya da eser olduğu anlaşılmamaktadır. Kişi tarihi eseri ve tarihi eser ile ilgili bilgisini kullanarak tarihi eseri ikinci plana atmaktadır ve kendisini öne çıkarmaktadır. Tarihi bilgisi ile bir mesaj vermekte fakat kullandığı görsel ile bu mesajı desteklememektedir. Burada tarihi mekânın kullanımını aura kaybı ile açıklanabilmektedir.

Resim 6. Kaynak: X, 2024; Instagram, 2024

- X fotoğrafında amaç Kültür Yolu Etkinlikleri ile ilgili bilgi vermek ve tarihi yeniden canlandırmak, tarihe ve tarihi yerlere yeniden dikkatleri çekebilmek için sanattan da yararlanmaktır.
- İkinci fotoğrafta kişi mekan ile ilgili bilgi verirken popüler hale gelmiş sosyal medya dili olan emojiler ile renklendirmiştir. Instagram paylaşımlarındaki genel görünüme göre kişiler kendilerini ön plana çıkarmak için tarihi dokuyu umursamaksızın kullanmaktadır. Bu durum da aura kaybı ve popüler kültürün aura kaybına etkisini somutlaştırmaktadır.

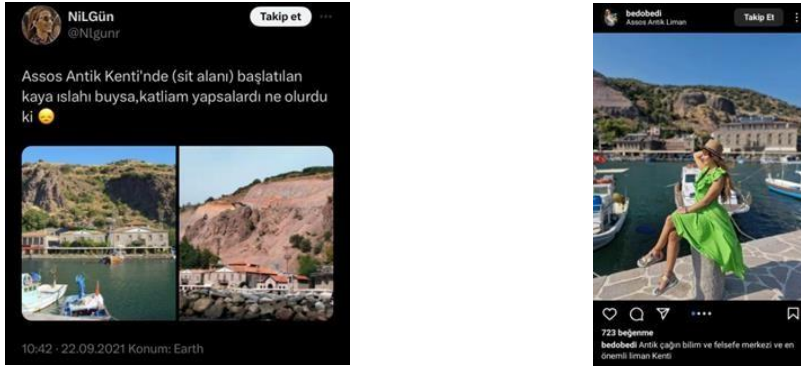
Resim 7. Kaynak: X, 2024; Instagram, 2024

- X’den elde edilen görselde incelemiş olduğumuz tarihi mekan olan Kilitbahir Kalesi’nin hangi nedenlerden ötürü yapılmış olduğu anlatılmaktadır. Kilitbahir Kalesi’nin tarihi ve yapılış amacı ile ilgili bilgi verilirken farklı açılardan Kilitbahir Kalesi’nin görünümü paylaşılmıştır. Görsel tanıtıcı ve bilgilendirici bir içerik sunmaktadır.
- Instagram görselinde görmüş olduğumuz durum herhangi bir tarihi hassasiyet dışında kalınarak kalenin uzaktan görülebildiği, kişinin doğa ile içe olduğu ve bu paylaşımı gören kişilere de “Ah şu manzarada bir kahve içsem.” dedirtecek bir içerik sunmaktadır. Burada amaç tarihi bir bilgi vermek ya da tarihi mekanı tanıtmak değil, manzara görselini sunarak kişilere kendisinin yaşadığı keyfi vaat etmektir ki, bu durum da tarihi dokunun aura kaybına bir örnek teşkil etmektedir.

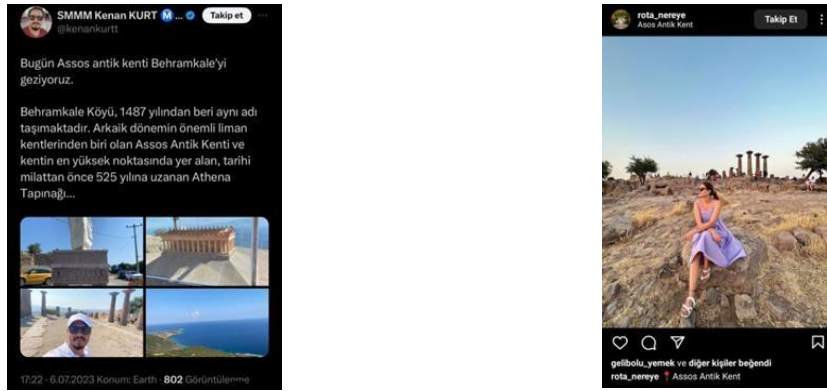
Resim 8. Kaynak: X, 2024; Instagram, 2024

- İlk görsel geçmiş ve bugün arasında bir benzerlik sunmaktadır. Şöyle ki, 1452 yılında yapılan tarihi bir mekanın yapımından asırlar sonra bir teknoloji devi tarafından bilinerek veya bilinmeyerek şeklinin neredeyse kopyalanması bir gurur kaynağı olmuştur. Bu durum da var olan tarihi eserin kültürüne sahip olan toplum için tarihlerini yeniden hatırlatan bir olgu olmuştur.
- İkinci görsel altındaki açıklama ile tarihi mekan ile ilgili bilgisini bizlere vermektedir. Fakat buna rağmen açıklama söylenen “Çayınızı içip yorgunluk atabilirsiniz.” cümlesi ile tarihi bir etkinliğin yanı sıra popüler etkinlikler de yapılabileceği bilgisi verilmektedir. Bu açıklama ile tarihi mekan popüler kültür etkisi ile aura kaybına uğramaktadır.

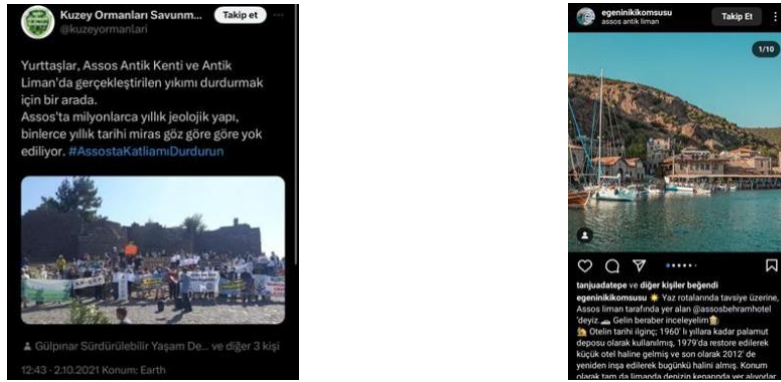
Resim 9. Kaynak: X, 2024; Instagram, 2024

- İlk fotoğrafta kaya ıslahı adı altında tarihi dokunun tahrip edilmesi bölge halkı ve tatilciler açısından bir katliam olarak nitelenmektedir. Kişiler de yapılan bu çalışmaya tepkilerini göstermiş ve kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardır.
- İkinci görselde Assos Antik Kenti ve limanı içeren mekan fon olarak kullanılmaktadır ve popüler kültüre bir örnektir.

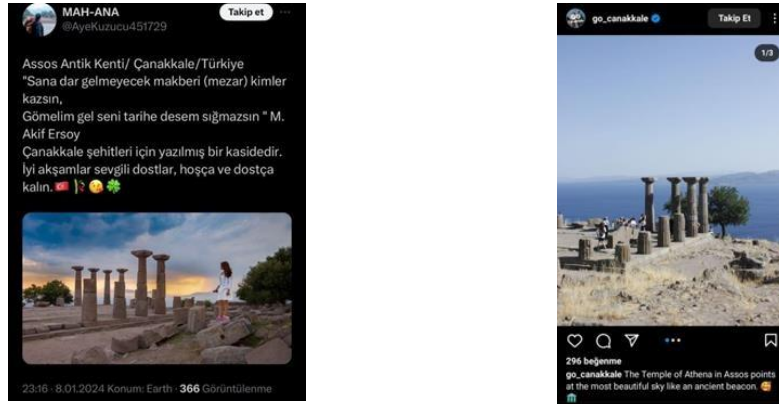
Resim 10. Kaynak: X, 2024; Instagram, 2024

- İlk fotoğraf farklı tarihi mekanların görselleri ile bölge ile ilgili genel bir açıklama yapmaktadır. Kullandığı görsellerde yalnızca tarihi mekanları vermesinin yanı sıra kendisini içeren fotoğraflar da kullanarak kendisinin tarihi mekanı teneffüs ettiğini paylaşmaktadır.
- İkinci fotoğrafta tarihi mekan olan Athena Tapınağı çok geride kalmaktadır. Bu fotoğrafın dili bakımından gösterilmek istenilen şey kişinin kendi imajıdır ve popüler kültürün tarihi aura üzerindeki etkisi görülmektedir.

Resim 11. Kaynak: X, 2024; Instagram, 2024

- X fotoğrafında kullanılan görsel bizlere birlik ve beraberlik olduğunu, tarihi bir atmosferde yapılan tahribata karşılık kamuoyu oluşturularak dikkat çekildiği ve yapılan hatanın düzeltilmesi için çaba harcandığı mesajını vermektedir.
- Instagram paylaşımında Assos limanının görseli kullanılarak atmosferi hakkında bilgi verilmektedir. Bilgi kısmında ise konaklanabilecek otellerin tarihsel serüveni ile ilgili bilgilendirilme yapılarak otellerin tanıtımı yapılmaktadır. Bu gibi reklamlar ile tarihi dokunun aurası kaybolmakta ve tarihi ile öne çıkması gereken bölgeler popülaritesi ile öne çıkmaktadır.

Resim 12. Kaynak: X, 2024; Instagram, 2024

- Kişi kendini ve imajını öne çıkarmak için Çanakkale'nin tarihi geçmişini ve yapısını kullanmaktadır. Bu esnada sadece tarihi dokudan yararlanmamış, İstiklal Şairi Mehmet Akif Ersoy'un şiirinden de alıntı yapmaktadır.
- İkinci görselde Athena Tapınağı'nın ambiyansını gözler önüne seren bir fotoğraf paylaşımı ile Athena Tapınağı ile ilgili genel bilgiler verilerek tanıtılması sağlanmaktadır.

5. SONUÇ

Çanakkale doğal güzelliklerinin yanı sıra tarihi dokusu ile de çok değerli bir şehrimizdir. İlk çağlardan bugüne üzerinde birçok tarihi desen barındıran Çanakkale gerek antik kentler gerekse de müzeler bakımından oldukça zengindir. Tarihi dokular ve mekanlar ile ilgili en çok arzu edilen

şeylerden biri geçmişin, tarihin ve o tarihi yerlerin insanlar tarafından değer görmesi ve ziyaret edilmesidir. Bu nedenle tarihi yerleri ziyaret eden insanlar için o bölgenin kültürü ile tarihi ile alakalı hediyelik eşyalar tasarlanmaktadır. Bu tarz hediyelik eşyalar aslının birer kopyası olmasından kaynaklı kitsch kavramını doğurmuştur. Amaç tarihi yer ile ilgili bir anı, hatıra saklayabilmek, ona sahip olabilmek ve o mekandaki hissiyatı anımsayabilmektir. Tarihi yerlerin çevresinde satılan kitsch hediyelik eşyaların, orijinal nesnelere özel niteliklerini sıradanlaştırabilmekte ve tarihi mekânın ambiyansını azaltabilmekte ve bu tür ürünlerin ticarileşmesi, tarihi mekânların aura kaybına neden olabilmektedir. Zira Şehitler Abidesi'ni evlerimize götüremeyiz fakat hediyelik eşya dükkanlarından aldığımız minyatürler, magnetler, motifler oraya gittiğimizi, gördüğümüzü hem bizlere anımsatmakta hem de bu eşyalarımızı görenlere anlatmaktadır. Başlarda gezdiğimiz, gördüğümüz yerlerden getirmekte olduğumuz hediyelik eşyalar bunları etrafımızdaki kişilere göstermek ile başlasa da zamanla bir teşhir, özendirme haline gelmiştir. Bu durumda da popüler kültür kavramı doğmuştur. Popüler kültür, kültürel değerleri yeni formlarda gösteren ve tüketicilere hitap eden bir olgudur. Tarih ile ilişkisi ise tarihi filmler, diziler, belgeseller ve basılı yayınlar aracılığıyla güçlenmektedir. Fakat bu temsiller tarihi yerleri orijinal bağlamından kopararak yalnızca görsel ve anlatsal deneyimlere dönüştürmektedir. Popüler kültürün tarih ile etkileşimi, tarihi mekânların temsil biçimlerinden kaynaklanan çeşitli sorunları ortaya koymaktadır. Tarihi yerlerin ticarileşmesi, kitsch ürünlerin yaygınlaşması ve aura kaybı gibi konular, kültürel mirası sürdürülebilir bir şekilde koruma çabalarını zorlaştırabilir. Bu bağlamda, tarihi mekânların orijinal atmosferlerini ve değerlerini koruma çabalarına odaklanmak, kültürel mirası gelecek kuşaklara aktarmak için önemli bir adım olabilir.

Kültürün sürekli değişim ve etkileşim içinde olduğu bir ortamda, tarihi mekânlar ve kültürel varlıklar da bu değişime ayak uydurmaktadır. Kültürel değişim ve aura kaybı gibi kavramlar, popüler kültürün etkisiyle tarihi mekânların algılanma biçimini ve kültürel değerini sorgulamamıza neden olabilmektedir. Bireylerin ve toplumların kendi kültürlerine yabancılaşması ve bu kültürel öğelerin anlamını yitirmesi anlamına gelebilmektedir. Tarihi mekânlar, popüler kültür araçlarıyla sıklıkla yeniden keşfedilebilmekte, ancak bu keşifler genellikle yüzeysel kalmakta ve mekânın derin anlamını, tarihini ve kültürel değerini gölgede bırakabilmektedir. Özgün tarihi eserlerin benzersizliğini ve özgünlüğünü yitirmesine neden olabilmektedir. Tarihi mekânlar, popüler kültür aracılığıyla sıklıkla ticarileşmekte ve bu ticarileşme süreci, mekânın özgünlüğünü ve tarihî atmosferini zayıflatabilmektedir. Tarihi yerler, sadece görsel bir cazibe merkezi olma eğilimindeyken, ziyaretçilerin duygusal ve manevi deneyimleri göz ardı edilmektedir. Tarihi mekânların popülerlik kazanmasına ve geniş kitlelere ulaşmasına katkıda bulunabilir fakat bu popülerlik, mekânların orijinal anlamını ve atmosferini gölgeleyebilir. Ziyaretçilerin sıklıkla tarihi mekânlara yüzeysel bir ilgi göstermesi ve sadece sosyal medya üzerinden estetik bir paylaşım yapma eğiliminde olmaları, kültürel değerlerin derinlemesine anlaşılmasını engelleyebilir. Bu durum, tarihi ve kültürel varlıkların sadece popülerlik kazanmak için değil, aynı zamanda derin anlam ve atmosferlerini korumak adına düzgün bir şekilde yönetilmesi gerektiğini gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda incelenmiş olan sosyal medya paylaşımları da göstermektedir ki, kişiler kendilerini ön plana çıkarmak istemektedirler ve tarihi mekânları fon olarak kullanmaktadırlar. Instagram kullanıcıları yoğunlukla popüler kültür etkisi ile paylaşım yaparken X kullanıcıları popüler kültür etkisinin yanı sıra tepki çekmek, kamuoyu oluşturmak gibi sosyal, toplumsal ve politik amaçlar ile de paylaşım yapmaktadırlar.

İncelemiş olduğumuz Çanakkale örneği üzerinden açıklanmak istenen; popüler kültür ve popüler kültür neticesinde doğan gösteri toplumunun etkilerinin Çanakkale'deki tarihi mekânlar ile ilgili X ve Instagram paylaşımlarından yararlanılarak tarihi mekânlardaki aura kaybını

açıklayabilmektir. Bu amaç doğrultusunda X ve Instagram uygulamalarında tarihi mekanların isimleri aratıldığında çıkan ilk görseller kullanılmıştır. Herkese açık olarak paylaşılan bu görseller alınarak görselin tarihi mekan ile bağlantısı, popüler kültür, tarihi mekanın aurası ile uyumu ya da aurasının kaybolması, kitsch bir ürünün kullanımı ya da yeniden inşaa edilmesi gibi olgular bakımından incelenmiş ve fotoğrafların altında kısaca tartışılmıştır. X ve Instagram'dan elde edilen fotoğraflar göstermektedir ki çoğu insan açısından tarihi mekanların aurası farklı algılanmakta ve taşıdığı anlamlar değişmektedir. İnternet ve sosyal medyaların da etkisi ile görünür olma çabası, tüketim toplumu, gösteri toplumu gibi kavramları doğuran durumlar meydana gelmektedir. Bunun neticesinde her şey tüketilebilir olmaktadır. Çanakkale şehri üzerinden incelemiş olduğumuz Çanakkale'nin tarihi yerlerinin sosyal mecralar üzerindeki işleniş tarzının da bu duruma örnek teşkil ettiği görülmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir.

Yazar Katkısı: Yazarlar bu çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Peer Review: Externally peer reviewed.

Conflict of Interest: The authors declared that they have no conflict of interest.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Authors Contributions: The authors contributed equally to this study.

KAYNAKÇA

- Aydoğan, E. B. (2008). Walter Benjamin ve Sanat Yapıtının Aurası. *Akdeniz Sanat*, 1(2), 27-33.
- Aytımur, R. G. (2019). *Theodor Adorno ve Walter Benjamin'de Sanat Eserinin Doğası*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Berk, E. (2017). Halk Zevki ve Zevksizlik Arasında: Bir Kitsch Sosyolojisine Doğru. *Ulakbilge*, 5 (14), 1205-1226.
- Bülbül, H. ve Erdem, Z. (2021). Troia ve Çanakkale Savaşları Üzerinden Tarih-Coğrafya Korelasyonu. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(3), 486-503.
- Coşgun, M. (2012). Popüler Kültür ve Tüketim Toplumu. *Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 837-850.
- Daşdelen, N. K. (2021). *Arthur Danto'nun Estetik Anlayışında Sanatın Sonu Tezi*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Delier, B. (2020). Sanat, Hayat, Acil Durum: "Yaşadım mı? Hayır, Ama Sevdim.". *Kocaeli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 8(8), 34-45.
- Erdem, P. (2019) *Walter Benjamin: Modern Şehir ve Sanat*. (Yüksek Lisans Tezi). İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Gülcan, B. ve Bulut, Y. (2018). Kültürel Yabancılaşmaya Bağlı Otantiklik Arayışına Türk Dünyası Turizmi Cephesinden Bakış. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 687-702.
- Kang, J. (2015). *Walter Benjamin ve Medya*. (D. Gedizlioğlu Çev.) İstanbul: Kafka Yayınları.
- Kılıç, L. ve Ceran, M. (2021). Walter Benjamin'in Aura Kavramı ve Koleksiyonere Bakışının "Ruben Brandt, Collector" Filmi Üzerinden İncelenmesi. *Medya Estetiği Dergisi*, 39(1), 58-66.
- Koç, P. ve Sakarya, İ. (2022). Çanakkale Kepez Beldesinin Planlama Tarihi Üzerinden Mekânsal Gelişiminin Değerlendirilmesi. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 33, 39-58.
- Öztaş, E. (2016). Hegel'den Derrida'ya Sanatın Sonu Olgusu. 29.07.2024 tarihinde <https://www.e-skop.com/skopbulten/tezler-hegelden-derridaya-sanatin-sonu-olgusu/3076> adresinden alındı.
- Parlakkalay, H. (2020). Görsel Dünyanın Simülasyonu ve Sanatta Gerçeklik Sorunsalı. *International Social Sciences Studies Journal*, 6(68), 3723-3734.
- Sevim, A. B. (2010). Walter Benjamin'in Kavramlarıyla Kültür Endüstrisi: "Aura", "Öykü Anlatıcısı" ve "Flâneur". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 509-516.
- Soyuer, B. (2023). Dijital Değiştirilemezlik Çağında Sanat Eseri. *Bodrum Sanat ve Tasarım Dergisi*, 2(1), 15-27.
- Torun, A. (2015). Walter Benjamin, Sanat Eserinin Aurası ve Yeni Medya Sanatı. *International Multilingual Academic Journal*, 2(1), 1-9.
- Ümer, E. (2019). "Sanatın Sonu" ve Andy Warhol'un Sanatı. *ODU Journal of Social Sciences Research*, 9(1), 37-47.
- Yorgun, F. (2020). Sanat Yapısının Halesini (Aura) Yitirmesinde Teknik Yeniden Üretim Araçları Olan Fotoğraf ve Filmin Etkisi. *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 3(1), 48-60.

İKİNCİ MEŞRUTİYET'İN TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMİ DEMOKRASİSİNE ETKİLERİ

Semih ŞEN*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı padişahlarının yüzyıllar boyunca sahip olduğu mutlak monarşi düzeninin, İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile sona erdirilmesinin ardından Türkiye'deki demokratikleşme sürecine olan etkilerini incelemektir. Çalışmada, öncelikle İkinci Meşrutiyet dönemi ele alınmış; bu dönemdeki olumlu ve olumsuz demokratik gelişmeler, seçim dönemleri ve siyasi olaylarla birlikte değerlendirilmiştir. İkinci Meşrutiyet'in Cumhuriyet dönemi üzerindeki doğrudan etkileri, demokratikleşme ve anti-demokratikleşme yönünden başlıklar halinde sunulmuştur. Veriler, ikincil kaynaklardan elde edilerek Osmanlı Devleti İkinci Meşrutiyet dönemi ile erken Cumhuriyet dönemi karşılaştırmalı bir analizle incelenmiştir. Bu dönemdeki demokratikleşme, siyasi partileşme, kadın hareketleri ve seçim süreçlerindeki hızlı değişim, Türkiye'nin siyasi yapısını derinden etkilemiştir. Çalışma, bu demokratik mücadelelerin Türkiye'ye olan etkilerini ortaya koyarak, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinin kökenlerini anlamaya yönelik önemli bir bakış açısı sunmaktadır. İkinci Meşrutiyet'in Türkiye'ye olan etkilerini özgün bir şekilde incelemek, çalışmanın değerini artıran önemli bir unsurdur.

Anahtar Kelimeler: İkinci Meşrutiyet, Osmanlı Devleti, Türkiye, Demokrasi, Demokratikleşme

THE EFFECTS OF THE SECOND CONSTITUTIONAL PERIOD ON DEMOCRACY IN THE REPUBLIC OF TÜRKİYE PERIOD

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the effects of the democratic transition process in Türkiye following the abolition of the absolute monarchy system that had been in place for centuries under the Ottoman sultans, with the proclamation of the Second Constitutional Era. The study primarily focuses on the Second Constitutional Era, evaluating both the positive and negative democratic developments during this period, along with the electoral periods and political events. The direct effects of the Second Constitutional Era on the Republic period are presented in terms of democratic and anti-democratic developments. The data, obtained from secondary sources, is analyzed through a comparative method between the Ottoman Second Constitutional Era and the early Republic period. The rapid changes in democratization, political party formation, women's movements, and electoral processes during this period deeply impacted Türkiye's political structure. The study provides important insights into the effects of these democratic struggles on Türkiye helping to understand the roots of Türkiye's democratization process. A distinctive analysis of the effects of the Second Constitutional Era on Türkiye adds significant value to this research.

Keywords: Second Constitutional Era, Ottoman, Türkiye, Democracy, Democratization

* YL: Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, semihsenakademi@gmail.com,

1. GİRİŞ

Meşrutiyet kavramının kökeni Arapça “şart” kelimesindedir ve bu kelimenin türetilmesiyle oluşmuştur. Tanımı ise belirli bir hükümdarın önderliğinde varlığını sürdüren parlamento yönetimi olarak yapılmaktadır. Osmanlı Devleti’nde ise Jön Türklerin önderliğinde 1876 Anayasası ile başlayan ve iki yıl içinde sona eren; ardından 1909 yılında yapılan değişikliklerle devam eden olan siyasi ve hukuki dönemler Meşrutiyet dönemleri olarak adlandırılmaktadır. Meşrutiyet kavramı Osmanlı Devleti yöneticileri arasında ancak 19. Yüzyılın sonlarına doğru konuşulmaya başlanan siyasi bir kavram halini alabilmiştir. O dönemlerde meşrutiyet tam anlamıyla meclise ve anayasaya sahip olan saltanatın– hilafetin rejimi olarak bilinmekteydi. Meşrutiyet kavramı 1876 yılına ilan edilmiş olan Kanun-i Esasi’den önce Esad Efendi’nin Hükümet-i Meşruta eserinde “anayasal monarşi” olarak tanımlanmıştır (Ayna ve Kuyuncu, 2021: 70).

Osmanlı Devleti, Sultan II. Mahmud’un yenileşme çabalarıyla birlikte yapısını değiştirmeye başlamıştır. Bu değişimlerin içinde, çalışmamızda İkinci Meşrutiyet döneminin bir evrim niteliğinde yön verdiği demokrasi üzerinden değerlendirme yapılacaktır. Dönem içerisinde anti-demokratik sayılacak olaylar da yaşanmasına rağmen, daha önce padişahın yetkilerinin bu derece sınırlandırıldığı, çoklu siyasal yaşam ve seçimlere gidildiği, laikliğe dair uygulamaların ortaya konduğu, sivil toplum kuruluşlarının ve cemiyetlerin serbestçe kurulduğu, kadınların da siyasete girişinin ilk adımının atıldığı başka bir dönem olmadığı için; İkinci Meşrutiyet dönemi Türk siyasal tarihi açısından bakıldığında değerli sayılabilecek bir dönemi barındırmaktadır. Bu dönem içerisinde yaşanmış olan olumlu ve olumsuz gelişmeler özellikle Erken Cumhuriyet dönemi içerisinde yapılmak istenen reformları doğrudan etkilemiştir.

Bu çalışmanın temel amacı, Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşanan İkinci Meşrutiyet dönemi sürecindeki çeşitli gelişmelerin, Türkiye Cumhuriyeti dönemine olan etkilerini incelemek ve bu etkileri ortaya koymaya çalışmaktır. Araştırmada, “İkinci Meşrutiyet döneminde yaşanan demokratik ve anti demokratik olayların etkileri ne olmuştur?”, “Bu dönemde yaşanan olaylar Cumhuriyet dönemine nasıl etki etmiştir?” soruları sorulmuş ve cevapları aranmıştır.

Bu çalışmada, ikincil kaynaklardan elde edilen verilerle, Osmanlı İmparatorluğu’nun İkinci Meşrutiyet dönemi ile erken Cumhuriyet dönemi karşılaştırmalı analiz yöntemiyle incelenmiştir.

Sorulan sorular ve araştırma yöntemi çerçevesinde hazırlanan bu çalışma, Giriş bölümü dışında dört ana bölümden ve sonuç bölümünden oluşmaktadır. Birinci Bölümde Türklerin demokratikleşmeye dair ilk adımların neler olduğundan kısaca bahsedildikten sonra İkinci Bölümde İkinci Meşrutiyetten söz edilmiştir. Daha sonra Üçüncü Bölümde ise demokrasinin değerlerinden olan seçimlerin İkinci Meşrutiyette nasıl gerçekleştiğinden söz edildikten sonra, son bölüm olan Dördüncü Bölümde ise İkinci Meşrutiyet döneminde gerçekleşen olayların demokratikleşme ve Türkiye Cumhuriyeti üzerindeki etkilerine değinilmiştir. Böylece, Osmanlı Devleti’nin son döneminde yaşanan İkinci Meşrutiyet sürecinin, Cumhuriyet dönemine olan doğrudan etkilerini somut verilerle ve karşılaştırmalı analizle ortaya konmaya çalışılmıştır.

2. TÜRKLERDE DEMOKRATİKLEŞMEYE YÖNELİK İLK ADIMLAR

Her ne kadar Türk siyasi tarihine baktığımızda halkın özgür bir şekilde seçme ve seçilme hakkını düzenli bir aralıkta olmasa ve günümüzdeki gibi halkın her kesimine eşit bir şekilde fırsat vermese bile Tanzimat Fermanı dönemi sonrası Islahat Fermanı dönemi içerisinde Muhassıllık Meclisleri ile kısmen elde ettiğini görüyoruz. Bu seçimler doğrudan Osmanlı toplumunun bir talebi olmadan, halktan mali açıdan daha faydalı bir şekilde vergi toplanması amacıyla ortaya atılmıştır (Şakacı, 2009). Halkın elde etmiş olduğu kısıtlı bu hak, uygulanırlığı; etkisi gibi konulara bakılmaksızın, devletin var olduğundan itibaren mutlak monarşi ile yönetilen bir toplum için demokratikleşmeye yönelik önemli bir adım ve bu yolda elde edilen önemli bir tecrübedir. Daha sonra Avrupa’daki gençlik hareketlerine benzer bir hareket olarak ortaya çıkan Jön Türk hareketinin de, Muhassıllık Meclisleri gibi devletin mutlak monarşisini kısıtlama ve halka demokrasi bilgisi öğretme potansiyeli olan bu kurumun mutlak monarşiyi zedelediğini farkına varmış olması ve bu hasardan kendine bir güç çıkartmış olması muhtemeldir.

Yine de 1908 yılından itibaren başlayan İkinci Meşrutiyet dönemi, kurulacak olan yeni Türk devletinin provasının yapıldığı, hataların notlarının çıkartıldığı ve modern toplum seviyesine ulaşılacak potansiyelin sınındığı bir dönemdir. Bu zaman diliminde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin meydana getirdiği ve toplumun da buna uyum sağlamaya çalıştığı demokratikleşme kavramı, liberalizmin yayılmaya başlaması, millet kavramının ortaya çıkışı gibi anılar, Türkiye Cumhuriyeti'ne uyum sağlama sürecini olumlu etkilemiştir. Zaten görülmektedir ki toplumun belirli bir kısmı, İkinci Meşrutiyet'i istemekteydi. Özellikle bu döneme giden yolda, Osmanlı Devleti içerisinde belirli bir kesimde edebiyat ile uğraşanlar eserlerinde bu döneme yer vermiştir. Örnek olarak, II. Meşrutiyet için Efsuncu Baba romanında en güzel devir veya en hoş zaman anlamına gelen Devr-i Dilara (Gürpınar, 2021:1) nitelendirmesi kullanılmıştır. Bu ve bunun gibi çeşitli nitelendirmeler aslında II. Meşrutiyet'in Türk edebiyatının belirli camialarında ve toplumda ne denli olumlu vurgu yaptığını ve ne denli beklenti yarattığını ortaya koymaktadır. Öyleyse, İkinci Meşrutiyet döneminin Türk siyasi tarihi açısından değerli bir dönem olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti dönemi üzerine yapılacak araştırmaların, bu dönemde yaşanan önemli olaylar üzerinden derinlemesine incelenmesi gerekmektedir. Çünkü bu olaylar, dönemin toplumsal, siyasi ve kültürel yapısını anlamak ve Türkiye'nin demokratikleşme sürecine etkilerini ortaya koymak açısından büyük bir önem taşımaktadır.

3. İKİNCİ MEŞRUTİYET

3.1. İKİNCİ MEŞRUTİYET'İN İLANINDA JÖN TÜRKLER

Çoğu kaynakta² Genç Osmanlı Cemiyeti'nin kökeni İttifak-ı Hamiyyet adlı derneğe bağlanmış olduğu görülse de Kaya Bilgegil ve Burak Onaran'ın bulgularına göre gizli olan bu cemiyete verilmiş olan isim İttifak-ı Hamiyye değil, "Meslek" olmuştur. Genç Osmanlı Cemiyeti'nin adı ise ilk kez Londra şehrinde çıkan "Muhbir" dergisinin son sayfasında yer almıştır (Czygan, 2010: 943-945). Dernek kurulduğunda Avrupa'da mevcut olan "genç" örgütleri, özellikle Genç İtalya Örgütünü örnek almıştır. Derneği kuran kişilerin tartışmasız genel fikirleri ise Ali Paşa ve Fuat Paşa'nın yürüttüğü siyasete karşı muhalif olmalarıydı, buna sebep olarak ise dış siyasette Paşaların Avrupa kıtasındaki büyük devletler karşısında oldukça fazla tavizci olduklarını düşünmeleri idi. Bunca tavize rağmen ise devletin egemenliğinin net bir şekilde korunamadığına ve dağılmaya doğru yol aldığına inanmaktaydılar. İç siyasette ise paşaların istibdat devri kurduklarını düşünmekte idiler. Buna çözüm olarak ortaya koydukları fikir ise, halkın da siyasette bir rolünün olması olmuştur. Halkın siyasete girmesi düşüncesiyle aslında, dönem içerisinde Türk olmayıp milliyetçilik akımından faydalanmak isteyen milletlerin bu arzusunun son bulacağı ve bu sayede Avrupa devletlerinin, Osmanlı Devleti iç siyasetine karışmalarının da engelleneceği planlanmaktaydı. Böylece hem Ali ve Fuat Paşaların istibdatına son verilecek hem de halkın siyasete girerek kendi kaderini tayin edebileceği ortam yaratılacaktı. Görünen o ki bu kişiler meşrutiyeti isteyerek devleti kurtaracaklarına ve demokrasi algısı yüksek siyasi ortam oluşturacaklarına inanmaktalardı. Paris'te örgüt yeniden "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" adı ile kuruldu. Ve artık Osmanlı Devleti'ni özgürlükçü gayeler ile kurtarmak, yükseltmek amacıyla olanlara Jön Türk dendi (Akşin, 1980: 14- 15). Birinci meşrutiyetin ilan edilmesinde fikren ve icraat olarak ön sırada duran Jön Türkler, II. Abdülhamid'in kesinti yaşamadan 30 yıl süren istibdat dönemini, bu sefer yöntem değiştirerek ve fikirlerini geliştirmiş bir şekilde İkinci Meşrutiyet'i ilan ettiler. İkinci Meşrutiyet dönemi, Türkiye Cumhuriyeti'ne giden yolda oldukça önemli bir geçiş aşamasıdır. Bu dönemde yaşanmış her olay Cumhuriyet dönemine olumlu veya olumsuz etkilerini hissettirmiştir. Cumhuriyeti kuran kadronun içinde İkinci Meşrutiyet'in kurulmasında söz sahibi olan kişiler İkinci Meşrutiyet döneminde oluşturdukları veya oluşan düşünceleri geliştirmiş, hatalardan ders almaya çalışmış ve yeni hükümet biçimini Türk siyasal sahnesine getirmişlerdir.

² Dönemin Jön Türk'ü EbuZZiya Tevfik'in Yeni Osmanlılar'ın hakkında yazdığı Yeni Osmanlılar Tarihi adlı eser, Enver Ziya Karal'ın Osmanlı Tarihi- Cilt: VII, sayfa: 302; Roderic H. Davison'un Osmanlı İmparatorluğunda Reform- Cilt: I, sayfa: 209-210; Tevfik Çavdar'ın Türkiye Demokrasi Tarihi, sayfa: 31-33; Şerif Mardin'in Yeni Osmanlılar Düşüncesinin Doğuşu, sayfa: 17-19, kitaplarında geçmektedir.

3.2. İKİNCİ MEŞRUTİYET'İN İLANI ÜZERİNE

İkinci Meşrutiyet'in ilanında giden yolda belirli bir zaman dilimi boyunca İttihat ve Terakki Cemiyeti Rumeli bölgesinde bir hayli hızlı şekilde yayılmıştı. Rumeli bölgesinde bu Cemiyetin oldukça yaygın görülmesinin önemli nedenlerinden biri ise Sırp, Yunan ve Bulgar çetelerinin bu bölgede mevcut varlığı ve Makedonya bölgesine adli denetim konmasıdır. Vatan sevgisine sahip üçüncü ordu subayları ise ülkelerinin maruz kaldığı ve kalacağı tehlikeyi sezmişler, böylece daha samimi bir fedakârlık hissine kapılıp yakınlaşmışlardır. İngiltere ve Rusya Çarlığı arasında görüşülen görüşmede Makedonya hakkında belli başlı anlaşmaların mevcut olduğu öğrenilince üçüncü ordunun içinden subaylar muhtemel müdahalelerin önüne geçebilmek amacıyla zaman kaybı yaşamadan isyan bayrağını çekmiş ve harekete geçmişlerdir. Kolağası Niyazi Bey yaşanan Reval görüşmesinden etkilenmiş, protesto etmek ve meşrutiyetin ilanını sağlamak amacıyla Resne'de arkadaşları ile yaptıkları toplantıdan sonra iki-üç subay ve memur, 150 civarı sivil fedai ile birlikte dağa çıkma ve hükümete isyana kalkışma kararı almıştır (Kuran, 2000: 298-309). Bu süreçte dönemin padişahı II. Abdülhamid'e defalarca telgraf çekilmiş ve Meşrutiyet'i tekrardan ilan etmesi istenmiştir. Padişahın ise bu duruma karşı verdiği tüm tepkilere karşı verilmiş ve padişahın Meşrutiyet'i ilan etmesinden başka bir çaresi kalmamıştır. Nihayetinde 24 Temmuz 1908 yılına gelindiğinde padişah Meşrutiyet'i tekrar ilan etmek zorunda kalmıştır (Birecikli, 2008: 216-217)

İkinci Meşrutiyet devrinin insanları, Osmanlı Devleti'nin içerisinde buldukları bu son dönem için "Hürriyetin İlanı" tanımlaması yapmışlardır. Çünkü devlet toprakları içinde ve dışında verilen hürriyet mücadelelerinin olumlu neticelenmesi bu tarihte görülmüştür. Nihayetinde Kanuni Esasi'nin uzun bir süre sonrasında tekrardan yürürlüğe girdiği dönem bu dönem olmuştur. Böylece Osmanlı padişahının mutlak siyasi erki sınırlandırılmış ve Osmanlı halkı ilk kez siyasi açıdan güç kazanmaya başlamıştır. İkinci Meşrutiyet'in önemi, Tunaya'nın tabiriyle Yıldız Sarayı içerisindeki Paşalardan Padişaha istibdatçı bir zihniyetten Namık Kemal ideallerine ulaşmanın başarısıdır. Yine bu dönem yani İkinci Meşrutiyet göstermektedir ki Jön Türklerin devlet içerisi ve devlet dışındaki hürriyet mücadelelerinin eseridir (Tunaya, 1998: 13)

Sonuç olarak padişah II. Abdülhamid iki defa Meşrutiyet ilan etmiştir. Birinci ilanda 1876 yılında Şinasi ve Namık Kemal gibi Genç Osmanlılar edebi ve fikri çalışmalar sonucunda bu hakkı elde edebilmişlerdir (I. Meşrutiyet). Bu dönem içerisinde demokratik isteğe sahip Genç Osmanlılar dışında tabandan destekli bir halk hareketi mevcut değildi. İkinci defa 1908 yılında meşrutiyet ilan edildiğinde ise İttihat ve Terakki'nin yanında Osmanlı vatandaşı Arnavutlar ile beraber diğer azınlıklar da bu harekete destek vermişlerdi, ilandan sonra ise her bir millet bayram havasında meşrutiyeti kutlamıştır (Fshazi, 2008: 169; Gökbayır, 2012: 74). İkinci Meşrutiyet'in ana iki nedeninden ilki, meclisin tatil edilmiş olması ve Kanun-i Esasi'nin yürürlükten kaldırılması olmuştur. Bir diğer neden ise Abdülhamid'in istibdat yönetimidir.

4. İKİNCİ MEŞRUTİYET'TE SEÇİM DÖNEMLERİ

4.1. 1908 SEÇİMLERİ

İkinci Meşrutiyet'in ilanının ardından 1908 yılının aralık ayında ilk seçimler, iki dereceli sistem şeklinde yapılmıştır. Seçmen olma şartını taşımış olan her bir Osmanlı vatandaşı birinci dereceden seçmen olmuştur. Birinci dereceden seçmenlerin görevi milletvekillerini belirlemesi gereken ikinci dereceden seçmenleri seçmektir. Birinci Meşrutiyet döneminde de iki dereceliye benzer seçimler yapılmıştır ancak 1908 yılındaki seçimler tam anlamıyla iki dereceli sistemdir. 1909 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti iki dereceli seçim sistemini değiştirmek adına reform teklifi sunmuştur ancak teklif meclis tarafından reddedilmiştir. Ayrıca 1909 yılında mebus Lütfi Fikri, seçim kanununda 65. Maddesinde erkek kelimesinin tamamen kaldırılması ve kadınların da oy kullanabilmesini teklif etmiştir. Fakat bu teklif kabul edilmemiştir (Olgun, 2004: 140-142; Ahmad ve Rustow, 1976: 259; Armağan, 1967: 61).

1908 yılındaki seçimlere İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ahrar Fırkası katılmıştır. Bu siyasi çekişme Türk tarihi içerisinde ilk defa serbest ve hür seçim olmuştur. Seçim sonucunda İttihat ve Terakki Cemiyeti seçimi kazanmıştır ve Ahrar Fırkası sadece 1 koltuk kazanabilmiştir. Bu seçimde 122 Seçim çevresi içerisinde toplam 281 mebus seçilmiştir. 1908 seçimleri demokratik seçimler

adına önemli bir merdiven sayılmaktadır. Seçimlerin sonucunda meclis içerisinde her an çatışmaya ve bölünmeye hazır bir mebus kitlesi ortaya çıkmıştır. Seçimlerde yerleşmiş çok partili bir rejim çerçevesinde yapılmadığından dolayı İttihat ve Terakki içerisindeki bazı mebuslar daha sonrasında muhalefet hareketine katılmışlardır (Çiçek, 2019: 113; Ahmad, 2020: 57).

Seçimden sonra meşrutiyet fikrini savunan kişiler yurtdışından rejimi sahiplenmek adına Osmanlı'ya dönerek rejim içinde kendilerine görev almak istemişlerdir. Fakat bu kişilerin belirli bir kısmı İttihat ve Terakki kadrosu tarafından dışlanmış ve bu kişiler muhalefete katılmaya başlamışlardır. Jön Türkler içinde geçmişten beri Prens Sebahattin'in adem-i merkezîyetçi düşüncesi ve Ahmet Rıza'nın merkezîyetçi düşüncesi şimdi meclis içerisinde yeniden gündeme gelmiştir. Ortaya çıkmış olan çok çeşitli meclis aritmetiği ile siyasi partilerin kurulma evresine girilmiştir. Bu durum ise Osmanlı Devleti'nde bir ilk olma özelliğine sahiptir (Aykaç, 2021: 664; Reyhan, 2008: 125-128).

İkinci Meşrutiyet'in ilk seçimleri olan 1908 seçimleri ile bu dönemin ilk parlamentosu oluşmuştur. Türk demokrasi tarihine bakıldığı zaman ilk siyasi parti Ahrar Fırkası'dır ve bu parti liberal görüşe sahiptir. Yoğun tartışmalar sonucunda siyasi parti şekline bürünmüş olan İttihat ve Terakki Fırkası ise İkinci Meşrutiyet'in en önemli siyasi partisidir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ise dönem içerisinde önemli muhalefet partisi olmuştur. Ayrıca dönem içerisinde farklı ideoloji ve görüşleri savunan siyasi partiler kurulmuştur, bunlardan bazıları ise şu partilerdir: İttihat-ı Muhammed-i Fırkası, Fedakaran-ı Millet Cemiyeti, Ahali Fırkası, Heyet-i Müttefika-i Osmaniye (Akıncı ve Usta, 2015: 43; Kaan, 2021: 364).

31 Mart ayaklanmasının ardından yönetimde söz sahibi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti sivil yapısını kaybetmiştir. Cemiyet, siyaset ile meşgul olan askerlerin yuvası konumuna gelmiş bu da cemiyetin sivil yapısının bozulmasında etkili olarak ordunun siyasi bir kurum olmasına sebebiyet vermiştir. Cemiyet ise meşrutiyetin korunması amacı güderek yukarıda sözü geçen duruma getirilen eleştiriler doğrultusunda kendini savunma konumunda yer almıştır (Zeyrek, 2013: 42).

4.2. TÜRK SİYASAL TARİHİNDE İLK ERKEN SEÇİM: 1912 SEÇİMLERİ

Türk demokrasi tarihi içerisinde yapılmış olan ilk erken seçim 1912 seçimleridir. Bu seçimlere İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası katılmıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 1908 meclisinde muhalefet olan oluşumların ve daha sonraki yıllar içerisindeki muhalif oluşumların topluca birleşmesinden oluşan Fırkadır. İktidarda söz sahibi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, seçimi kazanabilmek adına çok sıkı çalışmıştır. Bu seçimlerde din siyasete alet edilmiştir (Olgun, 2004: 142; Güneş, 1992: 471- 472).

1912 yılındaki seçimler çeşitli yönleriyle Türk demokrasi tarihine oldukça önemli izler bırakmıştır. Bu seçim öncelikle ilk erken seçim olma özelliğine sahip seçimdir. Bir başka önemi ise seçimlerin sıkıyönetim altında yapılmış olmasıdır. Ayrıca yine bu seçimlerde muhalefet bir blok halinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası adı altında seçime girmiştir. Muhalefetin yapmış olduğu ağır eleştirilere karşılık İttihat ve Terakki Cemiyeti ise muhalif aday ve seçmen üzerinde baskı uyguladığı bir seçim olmuştur (Çelik, 2014: 550).

1912 yılında seçim sonrası kurulmuş olan meclisin feshedilmesinden sonra yenine gelecek olan yeni meclis için geçici bir kanun ile asker kişilerin seçmen olamayacağına deniz ordusuna ait subayları jandarma ve askeri rütbesine sahip üniformalı bütün asker şahıslar askerlik hizmetinde buldukları süre içerisinde birinci veya ikinci seçmen olamayacaklarına karar kılınmıştır. Böylece 1914 seçimlerinde Türk siyasi tarihinde askeri kişiler ilk defa aday olamamış ve oy kullanamamıştır (Armağan, 1967: 63).

4.3. 1913 VE SONRASI

1913 yılından sonra ise modernleşme girişimleri hız kazanmıştır. Bu dönemde bakanlıkların işlevselliği artırılmış, vergi düzenlemeleri yapılmıştır. Şeriat ve ulema mahkemeleri üzerindeki denetleme Ziya Gökalp'in önerileriyle artırılmıştır. Taşralarda mevcut bulunan yönetim sistemi yeniden tasarlanmıştır. Belediye hizmetleri başlamış ve ilk önemli örneği İstanbul'da kurulmuş olan yeni belediye teşkilatıdır. Polis, toplu taşıma ve itfaiye hizmetlerinde düzenlemeler

yapılmıştır. Bu düzenleme ve atılımlar, Türkiye Cumhuriyeti'nde taşra ve yerel yönetiminde hukuki ve idari alt yapının temelini oluşturmuştur. Ayrıca bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti, ekonomi alanında milli politikayı izlemiş ve ekonomik hayatta Türklerin etkinliği ele geçirmesini hedeflemiştir (Shaw, 2016: 645). İzlenmiş olan bu politika Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir.

Bu dönemde eğitim hakkında tartışmalar yapılmış ve Cumhuriyet'e oldukça fazla etkide bulunulmuştur. Dönem içerisinde demokratik okullar ve eğitim anlayışları dile getirilmiştir. Belirli bir süre sonra toplumda da bilinçlenme yaşanmış ve bu eğitim çalışmalarına halkın yanında basın da destek vermeye başlamıştır. İkinci Meşrutiyet dönemi eğitim açısından çok canlı ve hareketli bir dönem olmuştur ve çağdaş düşüncelerin tümü sistemsiz bile olsa Cumhuriyet'e aktarılmaya çalışılmıştır (Çelebi ve Asan, 2014: 264).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 seçimlerinden sonra karşısında büyümüş olan muhalefetin 1911 yılında Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı kurması ve 1911 ara seçimlerinde İstanbul'da başarıya ulaşması sonucunda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sertleşen siyasi politikası ve dönem içerisinde meclis baskınlarının yaşanmış olduğu ve demokrasinin hatta siyasi iktidarın zarar gördüğünü bilen Cumhuriyet Halk Fırkası, 1924 ve 1930 yılında aynı şekilde kurucusu olduğu düşünceleri kaybedebileceğini kendisinin yapı taşlarını oluşturan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden bildiği için Cumhuriyet ilk döneminde tek partili hayat içerisinde kurulan bu partilerin İkinci Meşrutiyet dönemindeki gibi siyasi istikrarsızlığa yol açacağı, inkılaplara zarar vereceğini düşünüp tecrübeden yararlanarak bu partilere son vermiştir.

Seçimlerin yanı sıra yaşanan önemli bir gelişme ise, İkinci Meşrutiyet'in en önemli partisi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, 1913 yılına geldiğinde yine aynı adını kullanarak siyasi parti oluşuma dönüşmesidir. Siyasi parti olduktan sonra ise ülkenin her bölgesinde şubeler açmış ve halkın siyasete katılmasında yardımcı olmuştur. Bu dönem, karar verme yetkisi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin elinde olmuş olsa da taşra içerisindeki ileri gelenler ve aydınların siyasi hayata girişinin önünün açıldığı bir dönem olmuştur (Karpat, 2021: 54)

5. İKİNCİ MEŞRUTİYET'İN TÜRKİYE CUMHURİYETİN'E DEMOKRATİK ETKİLERİ

Cumhuriyet'e ait kazanımlar Osmanlı Devleti'nin tarihsel bakımdan ilerlemesinin bir sonucudur. İkinci Meşrutiyet dönemi ve hatta daha öncesinden itibaren yaşanmış olan modernleşme süreci yavaş yavaş ilerlemiş ve her reform bir sonraki olaylara zemin hazırlamıştır. Bu açıdan bakıldığında İmparatorluk döneminden milli devlete geçiş döneminde tarihsel bir süreklilik ve bağ söz konusudur. Bakıldığı vakit Osmanlı Devleti; parlamento, basın ve siyasi parti kadroları gibi siyasi kurumları Cumhuriyet'e miras olarak bırakmıştır. Cumhuriyet'in fen insanları, hekimleri, filolog, tarihçi ve diğer bilim insanları Osmanlı Devleti'nin son dönem aydınlarından çıkmıştır. Ayrıca Cumhuriyet İmparatorluktan ilk dönemde, üniversiteleri, eğitim sistemini, yönetim örgütünü ve mali sistemini almıştır. Meşrutiyet'in ilanının ardından 1909 yılında yapılmış olan değişiklikler ile kuvvetler ayrılığı ilkesinin kabulü sağlanmıştır. Yasama ve yürütme yetkisi padişahın kendisinden alınmış ve bağımsız kurumlara devredilmiştir. Bakanlar bu dönemde padişaha karşı değil, yalnızca meclise karşı sorumlu olmuş ve bu durum resmen parlamenter düzen içerisine girilmiş olmasını sağlamıştır. Bu nedenle hukukun üstünlüğünü kabul etmiş, demokratik ve laik devlet sisteminin önü açılmıştır. 1909 Kanun-i Esasi'si bu özellikleri ile Cumhuriyet döneminin hukuk sistemini ve siyasal rejiminin temelini atmıştır (Aykaç, 2021: 645-646).

Tarihi bir geçmişe sahip olan İmparatorluktan doğan siyasi yapı ile gelişen Türk toplumu, İmparatorluğun ardından tamamen yeni bir yapıya geçmiş olsa bile karşı karşıya kaldığı sorunlarda İmparatorluğun siyasi kültürünün temelleri üstünden çözüm arama yolunu seçmiştir. Bunun en önemli sebebi Cumhuriyet'i kurmuş olan kadronun büyük çoğunluğunun İmparatorluk sivil ve asker bürokrasisi mensubu olmasıdır. Bu kadro devralınmış olan siyasi kültür davranışlarını sahiplenmiş ve bu anane içerisinde kendilerini yetiştirmişlerdir (Mumyalmaz, 2019: 19-20).

5.1 İKİNCİ MEŞRUTİYET VE EĞİTİM POLİTİKASI

İkinci Meşrutiyet ile birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin oluşturmuş olduğu eğitim programları ve politikaları Cumhuriyet dönemi eğitim politikalarına ön ayak olmuştur. Cumhuriyet'i kurmuş olan kadroların İkinci Meşrutiyet döneminde belirli bir zaman dilimi içerisinde de olsa İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları olması ve bu düşünce ile yetişmiş olmaları, bu devamlılığın sürdürülmesini sağlamıştır (Acun, 2007: 59). Görülmektedir ki Türk tarihinde demokrasi kavramını anlayan gruplar her zaman eğitimini diğer vatandaşlara göre daha kaliteli seviyelerde almış kimselerdi. Bundan dolayı, Jön Türkler her zaman toplumun diğer kesimlerinin aksine düşüncelerini dergilerde, gazetelerde veya okudukları okulların içerisinde savunmuş ve yaymaya çalışmışlardır. İkinci Meşrutiyet'in ilanında da biz biliyoruz ki, Osmanlı toplumunun kültürel açıdan üstünde eğitim görmüş kişiler en ön safhada rol almıştır. Dolayısıyla ülkesinin yönetimine geçmiş olan Jön Türkler II. Abdülhamid'in aksine pek çok konuyu (eğitim de dahil) kamuya mal edebilmişlerdir. İkinci Meşrutiyet dönemi içerisinde, istibdat döneminin aksine aydın kimseler eğitim konusunu eleştirme ve kamuoyuyla düşüncelerini rahatlıkla paylaşabileceği zaman dilimine sahip oldular. Buna ek olarak eğitim dergilerinde ciddi oranda bir artış yakalandı, öğretmen dernekleri ilk olarak bu dönemde kurulmaya başlandı ve meslek olarak öğretmenlik ilk kez bu dönem içerisinde ciddi bir meslek sayıldı ve ele alındı. Yine İkinci Meşrutiyet döneminde 1917 tarihinde Maarif Nazırı (Eğitim işlerinden sorumlu olan bakanlık) Nazırı Şükrü Bey'in Meclis-i Mebusan içerisinde bütçe konuşmasında, ilköğretimin ana amaçlarından söz ederken vatan, millet, kanun ve devlete sadakat fikrinden yola çıkması; II. Abdülhamid dönemindeki eğitim düşüncesinin aksine (o dönemde padişaha itaat düşüncesi hakimdi) dikkat çekmiştir (Keklik, 2020). Başarılı demokrasiler için eğitimin ne denli önemli olduğunu düşündüğümüzde, İkinci Meşrutiyet döneminde eğitim düşüncesinin böylesi değişimi, Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren adımı atılmış olan belli bir eğitim ideasının üstünden devam etmesini sağladı.

5.2. İKİNCİ MEŞRUTİYET VE SEÇİM SİSTEMİ

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra başlamış olan seçim süreci, Birinci Meşrutiyet'in ilanından sonra ikinci defa toplanmış olan meclisin hazırlamış olduğu kanun taslağı otuz yıl aradan sonra onaylanmış ve yürürlüğe girmiştir. Bu yasa geçici olarak hazırlanmış olmasına karşın İkinci Meşrutiyet'in tamamında yani 1908, 1912, 1914 ve 1919 yıllarında geçerli olmuş ve hatta Cumhuriyet'in ilanından sonra 1942 yılına dek yürürlükte kalmıştır (Gökbayır, 2012: 75).

Buna ek olarak yukarıda da bahsedildiği üzere Birinci Meşrutiyet'in yanı sıra İkinci Meşrutiyet'te de kullanılmış olan seçim sistemi iki dereceli bir seçim sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kullanılmış olan bu sistem Cumhuriyet dönemi içerisinde 1946 yılına dek yapılmış olan seçimlerde uygulanmıştır (Olgun, 2012: 3).

5.3. İKİNCİ MEŞRUTİYET VE ASKERİ MÜDAHALENİN ETKİLERİ

Dönem içerisinde görülmüş olan askeri darbeler ise diğer önemli gelişmelerden sayılmaktadır. Bu dönem darbe geleneğinin olduğu dönemdir ve bunun Cumhuriyet'e olumsuz yönde etkisi vardır. İkinci Meşrutiyet'in 31 Mart Vakası'nın 1909 yılında gerçekleşmesi sonrasında asker siyasete girmiş ve II. Abdülhamid padişahlık görevinden alınmıştır, 1912 yılında gerçekleşen ve "Sopalı Seçim" diye adlandırılan seçim sonucundan birkaç ay sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkası destekçisi örgütlenme hükümetin istifasını sağlamış ve yaklaşık altı ay gibi bir süre sonunda 1913 yılında İttihat ve Terakki, Kamil Paşa'nın önderliğindeki hükümetin Edirne'yi teslim edebileceğinin haberini almış olması sonucunda Bab-ı Ali baskını ile tekrardan yönetimi kendi eline almış ve Mahmut Şevket Paşa Sadrazamlığı ile hükümet kurulmuştur. Dönem içerisinde asker siyasetin içindedir ve 31 Mart Vakası ile birlikte sıkıyönetim uygulamaları karşımıza çıkmaktadır. Cumhuriyet tarihine darbelerin negatif etkilerinin yanı sıra sıkıyönetim uygulamaları da negatif yönde etki ettiği görülmektedir. 31 Mart Vakasının ardından sıkı yönetim ilan edilmiş olması bu açıklamanın örneğidir. İkinci Meşrutiyet dönemi zaman içerisinde geleneksel değerlerden kopmuş ve demokratik açıdan değer arz eden seçim gibi konular önemli bir araç haline gelmiştir. Bu açıklamayı İkinci Meşrutiyet döneminde yapılmış olan 1908 genel seçimleri, 1911 yerel seçimleri, 1912 genel seçimleri, 1914 genel seçimleri ve 1919 genel seçimleri örnekleri ile pekiştirmemiz mümkündür. 1960 yılında ve 1980 yılında yapılmış olan darbenin arkasından meşrutiyetin

kaybolmaması adına seçime gidilmesi, İkinci Meşrutiyet döneminden tecrübe edinilmiştir. Bu iki örnek Meşrutiyet döneminden Cumhuriyet dönemine aktarılan negatif etkilere örnektir. Aksine Meşrutiyet döneminde 250'ye yakın siyasi parti kurulması, kurulmuş olan bu partilerin ise istisnai durumlar dışında engellenmemiş olması, muhalefetin görülmesi, parlamentonun kurumsallaşmış olması, Osmanlı vatandaşlarının çok partili seçimlere şahit olması ve basının kamuoyu belirlemede en etkili araçlardan biri olarak kullanılması örnekleri İkinci Meşrutiyet'te yaşanan ve etkilerini Türkiye Cumhuriyeti'ne aktaran pozitif gelişmelerdendir (Kaan, 2021: 350-353; Çınarlı ve Safi, 2019: 1788- 1791).

5.4. İKİNCİ MEŞRUTİYET İLE BİRLİKTE GELEN MİLLİ HAKİMİYET PRENSİBİ

Dönem içerisinde Türk demokrasisine girmiş olan en değerli yeniliklerden biri ise “Milli Hakimiyet” prensibidir. Padişahın Kanun-i Esasi'ye bağlılığı, göreve başlamadan önce meclis önünde yemin etmesi, yasama ve yürütme yetkilerinin birbirinden ayrılmış olması ve seçme, seçilebilme hakkının öneminin anlaşılması bu prensip içerisinde değerlendirilebilir (Demir, 2019: 61-62).

1908 sonrası İkinci Meşrutiyet ile hakimiyet-i milliyet kavramı kullanımı artmıştır. Jön Türkler bu dönemde bu kavramı sıkça kullanmışlar ve içeriğini işlemişlerdir. Kavram temel meşrutiyet kaynağı haline bu dönem içerisinde gelmiştir. Halkın meşrutiyetin kaynağı olduğu algısı bu dönem içerisinde vurgulanmıştır. Bilindiği üzere bu dönem içerisinde çokça sivil toplum kuruluşu, siyasi parti kurulmuş, seçim yapılmış ve parlamento oluşmuştur. Ayrıca dönem boyunca millet, halk, milli, milli hakimiyet vb. kavramlar ön plana çıkmıştır (Fedayi, 2020: 154).

5.5. İKİNCİ MEŞRUTİYET İLE OLUŞAN TOPLUMUN SİYASİ REFLEKSİ

1908 seçimlerinde seçmen kişiler, oy vermesi için seçilmiş adayları tanımıyorlardı. Buna karşın İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerini meşrutiyetin kurucuları olarak kendi içlerinde tanımadıkları için İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı büyük sempati beslemekteydiler. Bu Cemiyet halkın desteğini sağladığı için Abdülhamid karşısında güçlü konuma gelmiştir. (Öngüç, 2021: 314). Toplumun bu noktada demokratik bir vatandaş olarak, tanımadığı ve sırf sempati duyduğu için kendi içinde belirlediği partiye bağlanması Cumhuriyet dönemi Türk toplumuna yansımış etkilerin başında gelmektedir.

İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinde en önde görünen, mutlak monarşiden ve istibdattan rahatsız olan halkı ferahlatan bir siyasi parti (Her ne kadar kendilerini resmen o dönemde bir siyasi parti olarak ilan etmemişler de olsa, devletin siyasi politikalarında doğrudan söz sahibi olmuş örgütlü bir siyasi gruptur. Dolayısıyla rahatlıkla resmen olmasa da siyasi partidir diyebiliriz.) karşısında toplumun gözünde karizmatik şekilde liderliği elinde bulunduran İttihat ve Terakki Cemiyeti, önüne koyduğu hedefleri kendi iç ve kendi içinden bağımsız olan dış etkenler sayesinde uygulayamamıştır. Lakin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin karizmatik siyasi liderliğini yıkabilecek dönem içinde güçlü muhalefet partisi mevcudiyeti eksikliği ve Osmanlı vatandaşlarının yüzyıllar boyu yönetenlere itaate alışması sonucunda toplum büyük çoğunlukla İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden vazgeçmemiştir. Osmanlı toplumunun bu siyasi sosyolojik refleksi zaman içerisinde bir kültür haline bürünmüştür. İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarı döneminde rakip muhalefet siyasi parti eksikliği karşısında 1908 ile birlikte seçme ve seçilebilme hakkını kazanmış olmasına rağmen, daha önce yüzyıllar boyunca mutlak monarşi ile yönetilen vatandaşların muhalefet eksikliği karşısında iktidar partisine bağlılığından vazgeçememiştir. Kısaca Osmanlı vatandaşları mutlak monarşi dönemindeki siyasi erkine karşın sunduğu mutlak itaati, meşrutî monarşi ye geçtiğinde de yeterli görebildiği muhalefet olmayınca (belki de uzun zamandır siyasal erke itaat etmeye alıştıklarından siyasal erk muhafazakarlığı kazandıkları için yönetimde söz sahibi olan siyasal partiye rakip bulamıyorlardı.) bir nevi sürdürmüştür demek doğru olacaktır. Ardından Türkiye Cumhuriyeti'ne geçildiğinde bu sorun toplum nezdinde devam ettiği görülmektedir.

Yukarıdaki açıklamadan yola çıkarak 1950 tarihi itibarıyla yönetimde söz sahibi olma şansı yakalayan Demokrat Parti örneğine baktığımızdaysa, 1954 tarihinde bu parti Köy enstitülerini klasik ilköğretmen okullarına dönüştürmesi, aynı yıl içerisinde hükümete basın aracılığı ile eleştirilerde bulunan gazetecilerin ağır cezalara çarptırılması, siyasi amaçlarla yapılmış olan

ekonomik hamlelerin enflasyona ve mallar arası kıtlığa yol açması sonucu 1958'de Dolar 2,80 TL'den 9 TL'ye çıkması, 1958 yılında Adnan Menderes önderliğinde Vatan Cephesinin kurulması ve toplumu siyasi açıdan ikiye bölmüş olmasına rağmen 1961 darbesine dek iktidardaki gücünü korumuştur (Akşin, 2017).

Öyle ki Demokrat Parti döneminde toplumun doğrudan yaşam standartlarını etkileyen gelişmeler yaşanmış olmasına rağmen 1954 yılı Milletvekili Genel Seçimlerinde %93 oy, 1957 Milletvekili Genel Seçimlerinde ise %69 oy alarak siyasi gücünü göstermiştir (TÜİK, 2012).

Verilmiş olan örnek ile Türkiye Cumhuriyeti döneminde toplumun iktidarın yerine koyabilecek yeterli güce sahip muhalefet bulamamasından dolayı İkinci Meşrutiyet'te uyguladığı davranışın benzerini ve siyasi erke neredeyse mutlak biatini gözler önüne sermektedir.

5.6. İKİNCİ MEŞRUTİYET VE MİLLET KAVRAMI

İttihat ve Terakki'nin 1909 yılında yayınlanmış olan tüzüğünde cemiyetin mezhep veya ırk ayırmadan Osmanlı sınırları içindeki bütün Osmanlı vatandaşlarının hürriyet ve refah içerisinde yaşaması adına maddi-manevi ilerlemenin sağlanması için çalışacağını belirtmiştir (Çiçek, 2019: 115-116). İzlenmiş olan bu politika, Cumhuriyet döneminde de millet kavramına yansımıştır. Millet kavramı etnik olmanın aksine, aynı kültür içerisinde yaşayan, aynı dili kullanan kişilere kadar genişletilmiştir.

5.7. İKİNCİ MEŞRUTİYET VE TÜRKÇÜLÜK

1908 yılının sonunda Yusuf Akçura önderliğinde apolitik, kültürel ve milliyetçi dernek olan Türk Derneği kuruldu. Dernek dönemin ilk milliyetçi derneği olmuştur. Dernek yayın organı olan Türk Derneği dergisinden milliyetçi yazılar paylaşılmıştır. Aynı dönem içerisinde yazarlarının İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olduğu Genç Kalemler dergisi çıkmıştır ki bu dergi de milliyetçi dergidir. 1911 yılında kurulmuş olan Türk Yurdu Cemiyeti'nin kurucularından biri yine Yusuf Akçura'dır. Cemiyetin yayın organı Türk Yurdu dergisi de milliyetçilik hakkında sade dil ile toplumu aydınlatma amacı ile çıkmıştır. Sadece Jön Türk dönemi değil, Cumhuriyet dönemi içerisinde de çok önemli bir konumda olan Türk Ocağı örgütü 1911 yılında Türk toplumunun eğitim seviyesini yükseltmek amacıyla kurulmuştur. Bu örgütün kuruluşuna Askeri Tıbbiye öğrencileri öncülük etmiştir. 1914 yılına gelindiğinde Türk milliyetçiliğinin islam dinine ters olmadığını gösterebilmek amacıyla İslam Mecmuası'nı çıkartmışlar ve ayrıca bunun yanı sıra dergide kadınların özgürlüğü ve erkekler ile eşitliği üzerine yazılar yazılmıştır (Arai, 2016). Kurulan dernekler ve yayınlanan bu dergilerin ana amacı Osmanlıcılığı reddedip Türkçülüğü savunmaktır ve orta sınıfın bu bilince erişmesini amaçlamaktır. Bakıldığı zaman İkinci Meşrutiyet döneminde uygulanan bu davranış Türklerin Cumhuriyeti kurmasını sağlayan milli mücadele ruhunu ateşlediği anlaşılmaktadır. İkinci Meşrutiyet döneminde yaratılmış olan orta sınıf, bu dönem içerisinde ekonomik, siyasi vb. alanların yanı sıra Türk milliyetçiliği konusunda da beslenmiş ve milli mücadele sonucunda cumhuriyeti ve demokrasiyi getiren en önemli unsurlardan biri olmuştur.

5.8. İKİNCİ MEŞRUTİYET VE SEÇİM KOALİSYONU

İkinci Meşrutiyet dönemi içerisinde 1912 yılının bahar mevsimine gelindiği vakit ülke tamamen kendine has koşullar ile birlikte seçim yolculuğuna çıkmıştır. Bu seçim yolculuğunda daha önceden halkın tanıdığı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve karşısında ise muhalefet unsurlarının koalisyona biçiminde birleşmesi sonucu ortaya çıkmış olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası katılmıştır (Birinci, 2020: 47-49). Türk demokrasi tarihinde bu olay ile koalisyona ilk defa görülmüştür. Cumhuriyet tarihine gelindiğinde ise ilk koalisyona 1961 seçimlerinde görülmüştür (TÜİK, 2012).

İkinci Meşrutiyet dönemindeki Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefeti, farklı siyasi grupların ortak bir amaç doğrultusunda birleşme çabası olarak değerlendirilebilir. Bu, demokratikleşme yolunda koalisyona kültürünün ilk örneği olarak kabul edilebilir. Cumhuriyet döneminde de koalisyona kavramı, benzer şekilde, farklı görüşlerin bir araya gelmesiyle demokrasinin işleyişini sağlamaya yönelik bir araç olmuştur. Başka bir deyişle 1912'de İkinci Meşrutiyet koşulları, toplumdaki farklı grupların birleşerek güçlü bir muhalefet

oluşturmasını zorunlu kılmıştır. Benzer Şekilde, 1961 yılında Cumhuriyet dđneminde, siyasi partilerin birbirleriyle uzlaşarak koalisyon hđkđmetleri kurması, demokrasinin işleyişine katkı sağlamıştır. Her iki durumda da koalisyon, sistemin çok sesliliği ve uzlaşma gereksiniminin bir yansımasıdır. İkinci Meşrutiyet dđnemindeki koalisyon deneyimi, sonraki dđnemlerde, ۆzellikle Cumhuriyet yıllarında, siyasi gruplar için bir ilham kaynağı ve ۆrnek olmuştur. 1961'de koalisyonun bir yđnetim biçimi olarak benimsenmesi, bu siyasi mirasın bir devamı olarak dđřunđlürse yanlış bir dđřünce olmayacaktır.

Dolayısıyla, İkinci Meşrutiyet dđneminde farklı siyasi grupların koalisyon oluşturarak bir araya gelmesi, Tđrk siyasi tarihinde demokrasi ve uzlaşma kđltürünün erken bir ۆrneęi olarak değerlendirilebilir. 1961 yılında Cumhuriyet dđnemindeki ilk koalisyon hđkđmetinin ortaya ıkışı, İkinci Meşrutiyet'te başlayan bu geleneğin, değişen koşullara rağmen sđregelen etkilerinin bir yansıması olarak ele alınmalıdır.

5.9. İKİNCİ MEŞRUTİYET VE MİLLİ EKONOMİ POLİTİKASI

Dđnem içerisinde iktidarda bulunmuş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, milli ekonomi siyaseti gđtmeyi amaçlamıştır. Bu alan içerisinde yerli malı kullanmaya teşvik, kooperatifçilik gibi eylemler yapılyorken bir diğer yandan ise milli banka olan İtibar-ı Milli Bankası kurulmuştur. Ayrıca ekonomik alan içerisindeki dernekler de desteklenmiştir. Yasal alanda laiklikleşme temeli ۆzerinden birçok dđzenleme bu dđnemde yapılmıştır (Tunaya, 1998: 35). Cumhuriyet ilk dđneminde de bu çalışmalar ۆrnek alınmış ve ekonomi alanında bu çalışmalar ۆzerinden gidilmiştir.

İkinci Meşrutiyet dđneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti liberal bir politika izlemeyi tercih etmişti. Bu politika sonucunda ekonomi de liberal dđřünce ۆzerinden ilerledi. Ancak zaman ilerledikçe Mđslđman olmayan vatandaşların milliyetçilik talepleri çoğaldı ve bu durum Mđslđman girişimciyi de derinden etkiledi. Bunun farkına varan İttihat ve Terakki Cemiyeti ۆzellikle Balkan Harbi sonrası liberal dđřünce anlayışından tđmüyle vazgeçme kararı aldı ve Mđslđman-Tđrk merkezinde bir siyaset hedefleyip bu hedef doğrultusunda ilerleme kararı aldılar. Bđylece ekonomide doğrudan doğruya Tđrk-Mđslđman vatandaşlar ۆzerinden sđrdürölme yoluna gidildi ve milli iktisat politikası bunun ۆzerine kuruldu. Zaman içerisinde ise Mđslđman olmayan vatandaşlar da bu politikaya dahil edildi. ۆzellikle 1914 ile kapitđlasyonların kaldırılması, kapitđlasyonlardan doğan tđm hđkđmlerin geçerliliğinin sonlandırılması, ticari ve geek niteliklere sahip olan tđzel kişilerin Osmanlı mevzuatına dahil edilmesi ve yabancıların şirketlerine ait imtiyazlarına son verilmesi ve yine bu yabancı şirketlerin vergi ۆdenmesi sağlanması bu dđnemde milli iktisat politikası altında uygulanmış olan uygulamalardır. Tđrkiye Cumhuriyeti'nin ilanının ardından kurucu kadro, İkinci Meşrutiyet'te uygulanmaya çalışılmış olan milli iktisat politikasından vaz geçmemiş ve 1920'li yıllar boyunca bu ekonomik politikanın devam edilmesini sağlamak için kurucu kadro ve ۆst sınıf vatandaşlar taleplerini gđlđ Şekilde dile getirmekten kaçınmamışlardır (Varlı ve Koraltđrk, 2010: 129-131).

5.10. İKİNCİ MEŞRUTİYET VE HALKÇILIK

Dđnem içerisinde Jđn Tđrkler için toplumsal ve siyasi ۆrgütlenme denilince halkçılık, pozitivism ve meşrutiyet arzusu gđze çarpmaktadır. Devleti kurtarma ve mevcut toplumu ileri taşıma adına yzđnđ Batıya çevirip oradaki teknoloji ve bilimi ۆrnek almışlar, bilim içerisindeki pozitivist dđřünce ile parlamenter ve anayasal dđřüncenin yerleştirilmesini amaçlamışlar ve kđltürlđ ve "iyi"nin anlamına hđkim aydın kesim oluşturmayı amaçlayıp bu aydınların halka yol gđstermesi hedeflenmiştir (Köker, 2020: 136). Cumhuriyet dđneminde geçişte Jđn Tđrk ideolojisinin altyapısı yeni dđnem kadrolarında da gđrölmüř ve Batı ۆrnek alınmış, Batıyı yakalamak hedeflenmiş, anayasal dđřünce ve parlamenter sistemin gđlenmesi amaçlanmış ve aydın kesimlerin halka dokunması amalanmaya devam edilmiştir.

Yine bu dđnemde İttihat ve Terakki Cemiyeti, halkı yani bđyđk kitleleri peşinden gđtorebilmeyi başaran ilk siyasi ۆrgüt olmuştur ve bđylece siyaset ilk defa halkı bir nitelik kazanmıştır. Yaptıkları mitingler ile Őehirli kitleyi gerektiği zamanlarda kendi çıkarları adına kullanmışlardır. Başarılı ۆrgütlenme geekleştirildiği vakit Avusturya'nın mallarına boykot getirebildikleri gibi halk geçekten de kuvvetli bir silah olmuştur. Mđdafaa-i Milliye kavramı da ilk

kez bu dönemde kullanılmıştır. Bu kavram ile halkçılık akımını daha ileriye götürüp millet kelimesini geliştirmeyi amaçlamışlardır. Bu cemiyet ile bu dönemde halkçılık Türk siyasal hayatın bir parçası haline getirilmiştir (Ahmad, 2020: 224). Cumhuriyet döneminde de halkçılık özellikle üstünde durulan bir kavram olmuştur. Buradan anlaşılan, İkinci Meşrutiyet halkçılığı Cumhuriyet dönemine miras bırakmış ve İkinci Meşrutiyet döneminde bir başka provası denenmiş olan halkçılığın ise Cumhuriyet dönemine gelindiğinde geriye dönülüp bakıldığı vakit başarılı sonuç vermiş olmasından yola çıkılarak, Türkiye Cumhuriyeti ilk döneminde ülkenin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün altı ilkesinden biri olmuştur.

5.11. İKİNCİ MEŞRUTİYET VE ORTA SINIFIN DURUMU

İkinci Meşrutiyet döneminde, çeşitli toplumsal grupların, özellikle orta sınıfın, siyasal ve ekonomik hayatta daha görünür hale geldiği söylenebilir. Cumhuriyet dönemine baktığımızda demokrasi adına orta sınıf için görülebilecek en önemli şey, bu sınıfın kesinlikle Türk demokrasi tarihi içerisinde baş aktör rolüne geldiğidir. 1945 tarihinden sonra Demokrat Parti'yi kurmuş olan dört milletvekili de orta sınıfı temsil etmekteydi. Bu milletvekillerinden Adnan Menderes, ülkenin önemli şehirleri dışında kalan yerlerin orta sınıf toprak sahiplerini temsil ediyordu. Refik Koraltan ise geçmişinde bürokrasi üyesi olmuş taşra eşrafındandı. Celal Bayar, Milli Mücadele'de boy göstermiş orta sınıfın serbest teşebbüs taraftarı ve cumhuriyetçi grubunu temsil etmekteydi. Son olarak ise Mehmed Fuad Köprülü'ye baktığımızdaysa Osmanlı Devleti mirasını savunan biriydi. Bakıldığında Demokrat Parti neredeyse tüm orta sınıf katmanlarına vekalet etmiş kişilerden oluşmaktaydı (Karpaz, 2021: 60-61).

5.12. İKİNCİ MEŞRUTİYET'TE SİYASİ REKABET DOĞUŞU VE BİLİNCİ

İkinci Meşrutiyet döneminde yapılmış olan 1908 ve 1912 genel seçimleri ve 1911 yılındaki yerel seçimler sayesinde seçmenler partiler arası rekabet, muhalefet, kavramlarını kavramaya başlamışlardır. Ayrıca İkinci Meşrutiyet, politik cemiyetleri siyasal partilere dönüştürüp oluşumları ortaya koyduğu için önemli bir başlangıç sayılmaktadır (Sarıbay, 2001: 36).

Meşrutiyet döneminde yaşanmış olan toplumu demokratik seçimlere yönlendiren bir diğer olay ise İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde bulunan karşıt görüşlerin zamanla bu cemiyetten ayrılıp farklı cemiyetlere katılması ve sonucunda seçimlerde oy verecek vatandaşlara çoklu parti seçimi sunulmasıdır. 1908 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde ayrılan bazı mebuslar Ahrar Fırkası'na katılmış ve bu dönemde bu iki parti seçimlere girmiştir. Yine 1911 yılına gelindiğinde de görülmektedir ki İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde karşıt görüşe sahip mebuslar cemiyetten ayrılıp Hürriyet ve İtilaf Fırkası bünyesine dahil olmuşlar ve yine vatandaşlar 1908 seçimlerinde olduğu gibi bu seçimde de iki parti arasından birine oy vermiştir. Cumhuriyet dönemi içerisinde ise bu gelenek devam etmiştir. Seçimlere katılamasa da Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan milletvekili seçilmiş olan üyeler Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuşlar ancak seçim göremeden kapatılmıştır. 1946 yılında ise Cumhuriyet tarihinin ilk çok partili demokratik seçimi yaşanmıştır. 1946 seçimlerinden önce Cumhuriyet Halk Partisi, kendi içerisinde milletvekillerinin ayrılıp Demokrat Parti'yi kurmasıyla ufak bir bölünme yaşamıştır ve seçime bu iki siyasi parti damgasını vurmuştur. Görülmektedir ki İkinci Meşrutiyet siyasi seçim döneminde çok partili seçimlere giden yolda yaşanan ana parti bölünmesi sonucu karşısına rakip parti çıkartma kültürü, Cumhuriyet dönemi ilk muhalefet parti denemesi ve ilk çok partili seçimde de kendisini göstermiştir.

5.13. İKİNCİ MEŞRUTİYET VE DEMOKRATİK DENETİM SİSTEMİ

Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşanan olaylar, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi hayatının anlaşılmasında yardımcı olacaktır. Bilhassa İkinci Meşrutiyet dönemi bu konu üzerinde çok etkili bir dönemdir. Türkiye Cumhuriyeti'nde seçimler ve parlamentonun kurumsallaşması, meşrutiyet idrakının gelenekselci bir biçimden yasallığa dönüşmesi ve çoğulcu yapının varlığı; İkinci Meşrutiyet Dönemi'nin olumlu etkileridir. Yine bu dönem içerisinde yaşanmış olan askerin siyasetin içinde oldukça çok görünmesi, muhalefet ile iktidar arasındaki çatışmanın çok sert olması, darbelerin bu dönem içerisinde oldukça fazla olması ise Türkiye demokrasisine olumsuz etkileri de barındırmış olan bir dönemdir (Kaan, 2021: 347-348).

Osmanlı Devleti'nde ve Türk toplumunda ikinci defa parlamento düzeni Birinci Meşrutiyet'in ardından; İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile oluşmuş ve ayrıca çok partili hayatın ortaya çıkışı da bu dönemde görülmüştür. Bu dönem yaklaşık on yıl sürmüştür. Dönem içerisinde Selanik'ten iktidara gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri Yıldız Sarayı'nı gölgede bırakmış, başvuru makamı ve fiili iktidar olmuşlardır (Elove, 1952: 187; Tunaya, 1998: 35; Savaş, 1998: 4).

Türk tarihine bakıldığı vakit, 1908 yılında ilan edilmiş olan İkinci Meşrutiyet ile meşruti monarşinin kurulması, sadece halk tarafından seçilmiş kişilerin meclisteki temsili sayesinde hükümetin meclise karşı sorumlu olması, mutlak monarşiye hizmet etmiş olan sivil-asker bürokrasisinin yavaş yavaş dışlanmaya başlandığı bu dönem; Türk siyasi tarihi açısından bir dönüm noktası niteliindedir. Bu dönem içerisinde anayasanın belirli maddeleri yedi defa değiştirilmiş, mutlak monarşi idaresi parlamenter rejime dönüştürülmüş, meclisin kabineyi düşürmesi kolaylaştırıldığı gibi, kabinenin de meclisi feshettirebilmesi zorlaştırılmıştır. Kabine parlamentoya güvenoyu vermediği takdirde meclis feshedilebiliyor ve üç ay içerisinde yeniden seçim yapılabilirdi. Ayrıca kabine Padişah'a karşı değil; doğrudan vatandaşın seçtiği meclise karşı sorumlu olduğu bir sistem kurulmuştur. Bu şekilde İkinci Meşrutiyet ile demokratik denetim sistemi kurulmuş, padişahın yetkileri iyice sınırlandırılmıştır (Birecikli, 2008: 218-219).

Türkiye Cumhuriyeti'nde demokratik denetim mekanizmasının gelişimi, İkinci Meşrutiyet dönemindeki deneyimlerle doğrudan ilişkili bir haldedir. İkinci Meşrutiyet döneminde oluşturulan parlamenter sistemin temelleri, Cumhuriyet döneminde anayasal çerçevede daha da güçlendirildiği görülmektedir. İkinci Meşrutiyet'te padişahın yetkilerinin sınırlandırılması ve kabinenin meclise karşı sorumlu hale gelmesi, Cumhuriyet döneminde yürütmenin halkın seçtiği temsilcilerle hesap verebilirliğini sağlayan parlamenter denetim sistemine dönüşmüştür. Bunun yanı sıra, İkinci Meşrutiyet döneminde çok partili hayatın ortaya çıkışı, Cumhuriyet döneminde siyasi çoğulculuk ve seçimlerle birlikte daha kurumsallaşmış bir yapıya evrilmiştir. Bu bağlamda, İkinci Meşrutiyet'in demokratik denetim mekanizmaları üzerindeki etkisi, Türkiye Cumhuriyeti'nin demokrasi anlayışının şekillenmesine değerli bir katkı sunmuştur.

5.14. İKİNCİ MEŞRUTİYET'İN ANAYASAYA ETKİSİ

Anayasa için en önemli hüküm olan Meclis 1878 yılında II. Abdülhamid tarafından kapatılmış ve Anayasa askıya alınmıştır. Temmuz 1908 yılına gelindiğinde ise İkinci Meşrutiyet ile 1876 yılında çıkartılmış olan Kanun-i Esasi yapı olarak alınmış ve değiştirilerek çok partili meşrutiyetin ihtiyacı parlamenter sistem test edilmiştir ve meclis ve anayasa geri gelmiştir. Böylece kişi özgürlüklerinin dokunulmazlığı, basın özgürlüğü, hakimlerin görevlerinden alınmaması, mahkemelerin müdahaleden bağımsız olması şeklinde hükümlerin yanında Heyet-i Mebusan'ın kurulmuş olması vatandaşın siyasete girebilmesinin yolunu açmaktaydı. Yine siyasi düşüncelerin ortaya çıkması bu dönemde mümkün olabilmiştir. Özellikle 1912 yılında Halaskar Zabitân ile başlayan hükümet devirme sürecine dek siyasi partiler, eksiklerinin fazla olmasına rağmen iktidar ile muhalefet ilişkileri doğrultusunda çok partili sistemin çalışma ve savunmaları dönem içinde görülmüştür (Akalm, 2017: 2; Tunaya, 1960: 47-51). 31 Mart Vakasından sonra gerçekleşen 1909 Kanun-i Esasi değişikliği, meclisin artık varlığını padişaha borçlu olması yükümlülüğünü ortadan kaldırmış ve uygulama, düzenleme yetkisini padişahın almıştır. Bu anayasa değişikliği sonrası herhangi bir meselede yalnız padişahın imzası yeterli gereklikten çıkartılmış, sadrazam ve konuyla ilgili vekilin de imzası gerekli kılınmıştır. Padişahın meclisi sebepsiz yere feshetme gücünde kısıtlamaya gidilmiştir. Yine yeni Kanun-i Esasi ile birlikte Padişahın meclis başkanı ve vekillerini seçme yetkisi kaldırılmış, bu yetki meclisin kendisine verilmiştir (Gürdoğan, 1959: 95-99).

Cumhuriyet dönemine geçildiğinde ise İkinci Meşrutiyet'in getirdiği anayasal düzenlemelerin etkisi görülmektedir. 1924 Anayasası, Kanun-i Esasi'nin bireysel haklar ve özgürlükler alanında getirdiği yeniliklerden esinlenmiş, anayasal düzenin vatandaş merkezli bir yapıya evrilmesine olanak sağlamıştır. Özellikle meclisin güçlendirilmesi ve yürütme üzerindeki denetimin artırılması, Cumhuriyet döneminde anayasal demokrasinin temel taşları olmuştur. İkinci Meşrutiyet'teki çok partili sistem denemesi, ilerleyen yıllarda Türkiye'nin çok partili hayata geçiş sürecine bir referans noktası oluşturmuş, siyasi çeşitliliğin anayasal güvence altında şekillenmesine katkıda bulunmuştur. Bu nedenle, İkinci Meşrutiyet'teki anayasal deneyimler, Cumhuriyet döneminde anayasal düzenin daha ileri bir düzeye taşınmasına temel teşkil etmiştir.

5.15. İKİNCİ MEŞRUTİYET VE BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ

Meşrutiyet'in yeniden ilanı ve Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girmesi ile birlikte Osmanlı Devleti basın hayatı yoğun bir şekilde etkilenmiştir. Halihazırda mevcut olan dergi ve gazeteler özgürleşmiş ve yeni gazete ve dergi sayısı artmıştır. Böylece siyasi hayat daha tarafsız şekilde değerlendirilmiştir. Dönemden Servet-i Fünun gazetesi de oldukça etkilenmiştir. Daha önceki sayılarında edebi ve teknik konular ele alınmışken bu dönem içerisinde meşrutiyetin ilanını duygu yüklü yayımlar ile yayınlamıştır. Ağustos ayına dek Meclis, Meşrutiyet ve hürriyet kavramları üzerinde durmuştur. (Yılmazata, 2018: 28-29). Ancak basın, Cumhuriyet'e sadece olumlu özelliklerinin aksine; olumsuz özellikleriyle de geçmiştir. II. Meşrutiyet döneminde yaşananmış olan basın özgürlüğüne müdahale ve engeller Türkiye Cumhuriyeti dönemine negatif açıdan kalan miraslardan biridir. Buna örnek olarak, Sait Paşa kabinesi, çıkarttıkları madde hükümlerine göre hiçbir şekilde basın tarafından eleştirilmeme gücünü elde etmiş ve bunu korumuştur. Ayrıca yine o dönemde konuşulan ve ses yaratan bir başka madde ise kamuoyuna herhangi bir şekilde heyecan yaratacak makale yazılmasının önüne geçilmek istenmesi olmuştur lakin bu madde basın kanununa girmemiştir. Siyasette sürtüşmeler yaratan bu böylesi durumlar siyasi çalkantılara ve muhalefet-iktidar ilişkilerinde gerginliğe sebep olmuştur (Albayrak, 2017). II. Meşrutiyet sonrası dönemde de görüldüğü üzere basın üzerinde kurulan baskıların Türkiye Cumhuriyeti'nde etkilerini görmekteyiz. Basını engellemenin siyasi açıdan kullanılmasının temelleri yine II. Meşrutiyet içerisinde ortaya çıkmış ve devamında Türkiye Cumhuriyeti'nde görülmüştür.

5.16. İKİNCİ MEŞRUTİYET VE KADIN

İlan edilmiş olan bu meşrutiyet ile ülke içerisinde oldukça belirgin bir özgürlük havası vardı. Yaşanmış olan bu özgürlük havasının ortaya çıkarttığı somut olaylara baktığımızda, kadın hareketleri ve grev dalgasının başlamasını görmekteyiz. Halide Edip gibi kadınlar basında kadın hak, özgürlüklerini savunan yazılar çıkartmıştır. Daha önce görülmeyen erkek ile kadının birlikte alışveriş yapma eğilimleri de bu dönemde artmaya başlamıştır. Osmanlı toplumuna entegre edilmek istenen yeni yaşam tarzı ve zihniyet yaratma çabası dönem içerisinde broşürler, gazeteler ve dergilerle yani basın yolu ile sağlanmaya çalışılmıştır (Çavdar, 2019: 115; Gülaçar, 2018: 109-110).

İkinci Meşrutiyet, Türk modernleşmesi açısından en önemli basamaklardan biri değerindedir. Türk demokrasi tarihi için dönüm noktası sayılmış olan bu dönem ayrıca Cumhuriyet dönemine geçiş aşaması olarak da değerlendirilmektedir. Ortaya çıkmış olan taze demokrasi havası ile feminizm kavramı da toplumun hayatında etkisini göstermiştir. Kadınlar açısından bu dönem köklü değişimlere sahne olmuştur. Dönem içerisinde yaşayan birçok yazar, aydın ve siyaset insanı kadın meseleleri ile ilgilenmeye başlamıştır. Dönem içerisinde kadın konusuna değinmemiş yazar ve aydına rastlaması pek zordur (Arslanel ve Özkiraz, 2011: 3; Kurnaz, 1995: 353). Örnek olarak Ahmet Mithat Efendi'nin "Jön Türk" adlı romanında feminizm ve kadına bakış konusu çeşitli sayfalarda çok net bir biçimde ele alınmış ve okuyucuya sosyal mesaj vermek istenmiştir (Efendi, 2016).

Kadınlar bu dönemde milli ve siyasi konular ile ilgilenmesi konusunda teşvik edilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı olarak kadınlar şubesi kurulmuş bu sayede dernekler dışında kadınlar, sınırlı bir şekilde de olsa siyasal partiler ile ilgilenebilmişlerdir. Cevdet Paşa'nın kızı Emine Semiye Hanım, İttihat ve Terakki ve Osmanlı Demokrat Fırkası içinde yer almış, Şerif Paşa'nın eşi Emine Hanım ise Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası'nda bulunmuştur. Ancak bu ilgi geniş tabana yayılamamıştır. Ayrıca kadınlar bu dönem içerisinde parlamento dinleyici olarak girebilmekteydiler (İlkan, 2018: 58).

İkinci Meşrutiyet dönemine bakıldığı zaman siyasi partilerin ortaya çıkışı, sivil toplum kavramının yeşermesi ve toplumun bu bilinç doğrultusunda hareketlenmesi, hakimiyeti milliyet düşüncesi, basının özgürlüğü ve basının siyasi açıdan da kullanımı, mitinglerin oluşumu, grevler ve boykot hareketleri, parlamento oluşturulması vb. konuların demokrasiye özgü kavramlar olması Cumhuriyet'e giden yolda Türk toplumunun hazırlığı ve denemeleri olarak adlandırılabilir.

Verilebilecek bir başka örnek ise 22 Mayıs 1916 yılında Hukuk-i Aile komisyonu ilk defa olmak üzere toplanmıştır ve 1917 yılına girildiğinde bu komisyon Hukuk-i Aile Kararnamesini

çıkartmıştır. Bu kararname meclise sunulursa oy çoğunluğu sağlayamayacağı endişesi taşıdığı için doğrudan bir kararname olarak kabul edildiği düşüncesi hakimdir. Özellikle 1917 yılında Hukuk-i Aile Kararnamesi ile Osmanlı Devleti'nde aile hukukunun modernleşmiş bir kanuna dönüşmesi hem Türk hukukunun hem de kadın haklarının Cumhuriyet dönemine daha modern girmesini sağlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden olan Ziya Gökalp; 1917 kongresinde bu konuyu pek çok diğer aydın gibi dile getirmiştir. Nişanlanma bu dönemde hukuksal bir kurum şeklinde kabul görmüş ve nişanlanma resmen bir sözleşme olarak kabul edilmiş, hukuki bir değer kazanmıştır, çok eşliliğe bu kararname ile sınırlandırılması getirilmiştir, kocanın karısını boşamak istediğinde sadece sözlü boşayabilmesinden öteye gidilmiş ve bunu hâkime bildirmesini zorunlu kılmıştır. Ancak Türklerin ilk modern aile hukuku olan Hukuk-i Aile Kararnamesi 1919 yılına gelindiğinde kaldırılmıştır (Yurtseven, 2003; Yazıcı, 2015). Bu kararname ve kısa dönemde uygulanması Türk toplumunda Cumhuriyet dönemine girildiğinde sosyolojik olarak daha modern aile kanunlarına geçişin kabulünde oldukça etkili olmuştur.

İkinci Meşrutiyet döneminde kadınların kazandığı haklar ve toplumsal rollerindeki dönüşüm, Cumhuriyet döneminde kadın hakları konusundaki reformlara öncülük etmiştir. Bu dönemde başlayan kadın hareketleri ve sosyal farkındalık, Cumhuriyet'in kadın-erkek eşitliği anlayışını benimsemesine zemin hazırlamıştır. İkinci Meşrutiyet'te kadınların derneklere ve siyasal partilerde yer alması, parlamentoya dinleyici olarak katılabilmesi ve modern aile hukuku ile ilgili düzenlemeler, sonraki dönemde kadınların siyasal ve sosyal alandaki varlıklarını güçlendiren adımları beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, İkinci Meşrutiyet dönemindeki kazanımlar ile Cumhuriyet dönemindeki kadın hakları reformları arasında süreklilik ve etkileşim olduğu görülmektedir.

5.17. İKİNCİ MEŞRUTİYET VE YÖNETİŞİMİN İLK ADIMLARI

Yönetişim yeni bir kavram sayılmamaktadır. Yönetişim hakkında yapılmış olan tartışmalar milattan öncesi 400'lü yıllara dek dayandırılabilir. Fakat yönetim olgusu üstünden yapılan tartışmalara bakıldığı vakit en güncel tarihi 1989 yılına dayanmakta. Terim olarak yönetim ilk defa Kuzey Avrupa'da ve ardından ise bütün dünyada kullanılmıştır. Terimin kökeni 16. Yüzyıla dek götürülebilmektedir. 17. Yüzyılda Fransa'da hükümet ile sivil toplumu uzlaştırmak veya kombine etmek üzerine çalışan esinlendiği belirtilmekte (Demir, 2014; Yüksel, 2000).

İyi yönetim kavramı, hukuksal ve siyasal yapıdaki reformların iktidardaki siyasileri harekete geçirmek ve yakından izlemeye almak, ayrıca toplum için olana duyarlılık gösterme izlenimi vermek adına ortaya çıkmıştır. 1989 yılında Afrika'nın kalkınması adına ortaya koyulan bir raporda Dünya Bankası "iyi yönetim" kavramını ilk kez kullandıktan sonra, kapitalist küresel sistemin aktif unsurlarınca da hızlıca benimsenip kullanılmaya başlanılmıştır. Dünya Bankası yönetim kavramından bahsederken şeffaflık, hesap verme, katılım gibi demokratik yönetimin unsurlarından yararlanmıştı. Dünya Bankası bu kavram ile daha demokratik yönetim biçimine geçeceği görüntüsü yaratmak istemiştir (Zabçı, 2002).

Dünya Bankası'nın kapsamlı bir yönetim tanımı geliştirdiği söylenemez. Dünya Bankası'na göre yönetim en genel tanımıyla, hesap vermeyi, siyasal çoğunluğu ve hukuk devletini içermektedir. Daha sonra Dünya Bankası'nın hazırladığı çalışmada ise yönetim kavramı, ülkenin sosyal ve ekonomik kaynaklarını, kalkınma hedefi ile yönetme amacıyla kullanılma biçimi olarak tanımlanmıştır. Dünya Bankası, yönetim kavramını yeni liberal tezlerin özel girişimin üretkenliğinin artması ve daha az müdahalede bulunmayı sağlayan yönetim biçimi ekseninde inşa etmektedir. Bu açıdan yönetim kavramı, kolektif süreç içerisinde karar alma ile ilgilidir (Zabçı, 2002; Doğan, 2017).

Bir ülke içerisinde yönetim anlayışının ana kurumsal mimarı, o ülkenin hukuk sisteminde ortaya konulmaktadır (Canikalp & Ünlükaplan, 2015). İttihat ve Terakki ile meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi, meclisin açılması ve Kanun-i Esasi'nin tekrar geri getirilmesinde Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne yönetişimin temelleri atılmıştır. Ayrıca yine Prens Sebahattin'in adem-i Merkeziyetçi düşüncesi de Türk siyasi tarihi açısından yönetim algısını geliştirmiş önemli bir adımdır.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 1908 seçimleri dönemi içerisinde Ahrar Fırkası (ki bu partinin kurulmasında bir dönem İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin içerisinde bulunmuş olan Prens Sebahattin'in telkinleri etkili olmuştur.) ve İttihat ve Terakki Cemiyeti seçimlere katılmadan önce kendilerine seçim programı hazırlamışlardır. Ahrar Fırkası'nın siyasi programı adem-i merkezîyetçidir ve İttihat ve Terakki Cemiyeti de Ahrar Fırkası'nın siyasi programından yararlanıp adem-i merkezîyetçi bir siyasi program hazırlamıştır (Akşin, 1980; Dönmez ve Öztürk, 2018).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 yılındaki siyasi programının 1. Maddesinde, vekiller ve hükümet üyeleri Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu olacaktı. Güven oylaması yapılacak ve eğer hükümet gerekli oyu alamaz ise hükümetin düşmüş sayılacağını gerçekleştireceklerini taahhüt etmişlerdir (Tunaya, 2015). Bu maddeyi 1909 yılında Kanun-i Esasi ile uygulamışlardır. Böylece daha önce padişahın yargılanmazlığının ardından artık bakanlar da hükümetin eylemlerinden sorumlu olmuşlar, sorumluluğun kendileri bakanlıklarda yapılmış olan icraatlardansa kendi başlarına sorumlu tutulacaklardı (Dönmez ve Öztürk, 2018).

Cemiyet'in siyasi programın 3. Maddesinde ise 20 yaşını bitirmiş olan her Osmanlı erkeğinin servetine bakılmaksızın birinci dereceden seçmen olabileceğini içermekteydi ve Cemiyet'in siyasi programının 4. Maddesinde ise Kanun-i Esasi'nin ilk maddesine uygunluğu karşılığında koşulu ike siyasi cemiyetlerin kurulmasının önünün açılmasıydı (Tunaya, 2015).

Cemiyet'in siyasi programının 5. Maddesi ve 6. Maddesi ise yerel yönetimleri ilgilendiren maddelerdir. 5. Maddede vilayetlerin yönetim usulünün, yetki genişliğine ve görevler ayrılığı üzerine kurulduğundan bahsetmektedir. 6. Maddede ise birbirine yakın olan nahiye ve köylerin, idari işlem kolaylığı açısından vilayetlerin idari bölünüşlerinin yeniden yapılandırılacağından bahsedilmektedir (Dönmez ve Öztürk, 2018). Cemiyet burada yerel yönetimlerin güçlenmesi adına kararlar alacağını savunması ve bunu halk ile paylaşması, toplumun yönetim algısını düşünmesine neden olmuştur.

Cemiyet'in siyasi programının 8. Maddesinde ise mebuslar en az on kişi toplandığında kanun tasarısı teklif edebileceğini belirtiyordu. 9. Maddede tüm Osmanlı vatandaşlarının kanunun önünde eşit olacaklarından bahsediyordu. 14. Ve 15. Maddelerde ise köylerde yaşayan insanlara düşük faiz ile toprak verme hedefi vardı ve kadastro uygulamasına geçileceği söyleniyordu. 16 ve 17. Madde ise eğitim ile alakalıydı. Eğitimin tek biz düzen ile gideceği ve tüm okulların devletin kontrolüne bağlanacağından bahsediliyordu. 18 maddede ekonomik ilerleme ve tarımın gelişmesi ile ilgiliydi (Dönmez ve Öztürk, 2018). Farklı mebusların on kişi olmak şartıyla yeni kanun tasarısı ortaya koyabilmesi, yönetişimin kolektif faaliyetlere katılan aktörler ve kurumlar arasındaki güç bağıllığı ile açıklanabilir (Sobacı, 2007). Toplumun eğitime önem verilmesi, ekonominin başarı ile yükseltilmesinin amaçlanması, bütün Osmanlı halkının eşitliğine vurgu yapılması aslında programın Ahrar Fırkası'nın adem-i merkezîyetçi düşünceden alınmış olması ile İttihatçı düşüncede de yönetişimin düşünsel temelleri atılmıştır.

Ahrar Fırkasından bahsetmişken tabii ki Ahrar Fırkası'nın kuruluşunda önemli bir konumda olan Prens Sebahattin'den de bahsetmek gerekmektedir. Kendisinin yazmış olduğu eserde bireycilik ile birlikte, merkezi yönetimin gücünün kısıtlanması ve yerel yönetimlerde liyakat ile seçilen kişilerin yönetiminin oranının artmış olduğu ülkelerin; insanlığın ileri ve refahlıkla en önde olan toplumlara sahip olduğuna vurgu yapmıştır. Merkezîyetçiliği geri kamu yaşamı örgütü olarak görmüş, özel yaşamın düzenden uzak olduğunu savunmuş; merkezîyetsizliği ise kamu yönetiminde iş alanına göre güçlerin ayrılması ve sonucunda her alanda sorumlu ve yetkili kişilerin bulunması olarak değerlendirmiştir. Ayrıca kamuda belirgin bir ilerleme arzulanıyorsa ancak bu yöntem ile elde edilebileceğine vurgu yapmıştır. Hatta Tanzimat öncesi ve sonrasındaki hükümetlerin ve ayrıca meşruti ve parlamenter hükümetlerin Osmanlı Devleti'nde merkezci özelliği taşıması aynı çöküş tehlikesini barındırdığını savunmuştur. (Sebahattin, 2021: 41-43). Yukarıda yazılan örneklerle ek, Prens Sebahattin'in bu düşüncesiyle İkinci Meşrutiyet döneminde yönetim kavramının düşünsel yapıtaşlarının atıldığı görülmektedir.

İkinci Meşrutiyet döneminde atılan yönetim temelleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde hukuki, siyasal ve idari yapılar üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Özellikle hukuk devleti anlayışı, hesap verebilirlik, şeffaflık ve katılım gibi kavramların kökleri, bu dönemde

yapılan reformlarla şekillenmiş ve Cumhuriyet'in idari reformlarına ilham vermiştir. Eğitim, ekonomik kalkınma ve toplumsal eşitlik gibi alanlarda Meşrutiyet döneminde dillendirilen hedefler, Cumhuriyet'in erken dönem politikalarında kendine yer bulmuştur.

5.18. İKİNCİ MEŞRUTİYET VE GREV HAREKETLERİ

Osmanlı Devleti tarihine bakıldığında bilinen ilk grevin 1872 yılında İstanbul Beyoğlu Postahanesi çalışanları tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu tarihten sonra İkinci Meşrutiyet'in ilanına dek geçen süre zarfında ancak 50 civarı grev gerçekleşmiş ve bu grevlerin çoğunluğu örgütsüz hareketlenmeler olmuştur. İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte istibdat rejiminden çıkan işçiler, liberal siyasi ortamın vermiş olduğu güç sayesinde ve İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra yaklaşık yüzde 20'lik enflasyonun kendi emeklerinin üstünde kaldığı düşüncesiyle ücret artışı talebinde bulunmuşlar ve talepleri yerine getirilmeyince örgütlü grev dalgası hareketlerine girişmişlerdir. İşçiler İkinci Meşrutiyet'in kuruluşundan itibaren altı ay içerisinde yaklaşık 100 üzeri grev hareketinde bulunmuşlardır. Ayrıca 1908 tarihinden önce işçi sendikaları ve işçi örgütlenmeleri sayı ve aktiflik açısından oldukça zayıf ve güçsüzdü. Ancak 1908 tarihinden sonra bahsettiğimiz gibi özgürlük düşüncesinin yükseldiği bir ortamda işçi sendikaları ve örgütlenmeleri artmıştır. Ayrıca dünyadaki diğer işçi örgütleriyle ilişkiye geçen ilk işçi sendikası Mürettibin-i Osmaniye Cemiyeti 1908 yılında kurulmuştur (Zürcher, 2021: 120; Karakışla, 1998).

Cumhuriyet'in 1923'te ilan edilmesinin ardından, Türkiye'de özellikle ekonomik alanda ciddi bir çöküş yaşanıyordu. Çünkü Kurtuluş Savaşı, ülkenin zaten sınırlı olan sermaye birikimini büyük ölçüde tahrip etmişti. Bu durumun doğal bir sonucu olarak, 1923 yılı itibarıyla Türkiye'de işsizlik ve yoksulluk geniş bir şekilde yayılmakta idi. Ancak, yine de belirli ölçülerde örgütlü bir işçi kitlesinin varlığından söz edilebiliyordu. O yıllarda Türkiye'deki işçi nüfusu, çoğunlukla sanayinin gelişmiş olduğu bölgelerde yoğunlaşmıştı. Ülke genelindeki toplam işçi sayısı ise yaklaşık 110.000 civarındaydı. İşçilerin koşulları, sendikal haklar ve özgürlükler açısından ele alındığında ise, Osmanlı döneminden miras kalan Tatil-i Eşgal Kanunu'nun sınırları içinde şekillenen bir tablo ile karşılaşılmaktadır (Hikmet, 2007).

1924 yılında kabul edilen Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, sosyal ve ekonomik haklara dair belirgin bir düzenleme içermemekle birlikte, çalışma ilişkilerine yönelik sendikal haklar, toplu pazarlık, grev, sosyal güvenlik, sağlık ve konut gibi haklardan bahsedilmemiştir. Ancak, buna rağmen 1925 yılına kadar işçi örgütlenmeleri konusunda hızlı bir ilerleme gözlemlenmiştir. Örneğin, hükümetle yaşanan anlaşmazlıklar nedeniyle 1924'te feshedilen Türkiye Umum Amele Birliği'nin sol görüşlü yöneticileri, Amele Teali Cemiyeti'ni kurmuşlardır. 12 Ağustos 1924 tarihinde İstanbul'daki işçi örgütlerinin birleşerek kurduğu bu cemiyet, 1925 yılında "ulusal sendikalar zirvesi" niteliğinde bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıya Türkiye'nin farklı bölgelerinden sendika ve dernek temsilcileri katılmış, toplantı sonunda oluşturulan komisyon, mesai saatleriyle ilgili bir yasa tasarısı hazırlayarak TBMM'ye sunmuştur. Aynı dönemde, Şeyh Sait İsyanı da patlak vermiştir. İsyanın bastırılması amacıyla 1925 yılında çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu, Amele Teali Cemiyeti ve diğer işçi örgütlerine ciddi baskılar getirmiş, bu durum Türk işçi hareketi ve sendikacılığında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu baskılar sonucunda, tüm işçi örgütlerinin ortadan kaldırılması süreci yaşanmış ve Amele Teali Cemiyeti de 1928'de kapatılmıştır. Ancak, bu yasa ve baskılara rağmen işçilerin çalışma ve yaşam şartlarında herhangi bir iyileşme sağlanamayınca, grevler devam etmiştir. İstatistikler, 1925 ile 1933 yılları arasında toplam 35 grev yaşandığını göstermektedir. Bu grevler sırasında, ulaşım ve iletişim gibi stratejik sektörlerde çalışan işçiler, İstiklal Mahkemeleri tarafından yargılanmış ve ağır cezalara çarptırılmıştır (Hikmet, 2007).

Her iki dönemde de işçi hareketlerinin önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Osmanlı döneminin sonlarına doğru, özellikle İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte, işçilerin örgütlenmeye başladığı ve taleplerini daha açık bir şekilde dile getirdikleri bir ortam oluşmuştur. 1908'den sonra, liberal siyasi atmosferin etkisiyle işçi sendikaları artmış ve işçiler daha fazla hak talep etmeye başlamıştır. Bu dönemdeki grev hareketleri, işçilerin ekonomik ve sosyal haklarını elde etme çabalarının bir parçasıydı. Ancak Cumhuriyet dönemi, özellikle 1924 sonrası, işçi hareketlerinin daha sıkı bir devlet kontrolü altına girdiği bir dönemi işaret etmektedir. 1925'teki Takrir-i Sükun Kanunu ve sonraki baskılar, işçi örgütlenmelerinin önünü tıkamış, sendikaların

güçlenmesi engellenmiştir. Bu iki dönem arasındaki en belirgin fark, Meşrutiyet döneminde işçi hareketlerinin özgürlükçü bir ortamda şekillenmesi, Cumhuriyet döneminde ise devletin müdahalesi ve baskıları ile sınırlanmasıdır.

6. SONUÇ

Türk siyasal tarihi açısından İkinci Meşrutiyet dönemi, gerek toplumsal yapıyı gerekse siyasal düzeni etkileyen pek çok gelişmeyi içinde barındırması nedeniyle kritik bir dönüm noktasıdır. Bu dönem, hem siyasal sistemdeki dönüşümün hem de toplumsal aktörlerin demokratik süreçlere katılımında yaşanan değişimlerin başlangıcını temsil etmektedir. Parlamenter sistemin işlerlik kazanmaya başlaması, halkın siyasal karar alma mekanizmalarına etkisinin artması ve bireysel hakların daha fazla gündeme gelmesi gibi olgular, bu dönemi yalnızca tarihi bir süreç değil, aynı zamanda Türk demokrasisinin temel taşlarının döşendiği bir laboratuvar haline getirmiştir.

Dolayısıyla İkinci Meşrutiyet, demokrasi açısından da önemli bir konuma sahiptir çünkü bu süreç, modern demokrasinin en önemli unsurlarından olan temsil, siyasal katılım ve rekabet gibi kavramların ilk kez sistematik bir şekilde deneyimlendiği bir zemin oluşturmuştur. Bu dönemin, yalnızca siyasal yapıdaki reformlarla değil, toplumsal hareketlilik, hak arama bilinci ve siyasal muhalefetin örgütlenmesi gibi demokrasiye hayat veren unsurlar açısından da köklü etkiler bıraktığı açıktır.

Türk siyasal tarihi açısından İkinci Meşrutiyet dönemi, gerek toplumsal yapıyı gerekse siyasal düzeni etkileyen pek çok gelişmeyi içinde barındırması nedeniyle kritik bir dönüm noktasıdır. Bu dönem, hem siyasal sistemdeki dönüşümün hem de toplumsal aktörlerin demokratik süreçlere katılımında yaşanan değişimlerin başlangıcını temsil etmektedir. Parlamenter sistemin işlerlik kazanmaya başlaması, halkın siyasal karar alma mekanizmalarına etkisinin artması, sivil toplum kuruluşlarının sayısındaki artış ve bireysel hakların daha fazla gündeme gelmesi gibi olgular, bu dönemi yalnızca tarihi bir süreç değil, aynı zamanda Türk demokrasisinin temel taşlarının döşendiği bir laboratuvar haline getirmiştir.

Çalışmada, İkinci Meşrutiyet dönemi içerisinde orta sınıfın, demokratik değerler uğruna verdiği mücadelenin önemli sonuçlar doğurduğu vurgulanmaktadır. Bu süreçte, ilk kez toplumun belirli bir kesimi mecliste resmi olarak temsil edilmeye başlanmış ve bu durum, halkın siyasal süreçlere katılımını sağlayan önemli bir adım olmuştur. Ayrıca, kadınların siyasette aktif bir şekilde yer almaya başlaması, kadınların hukuk karşısındaki tanınırlığının artması gibi toplumsal cinsiyet eşitliği açısından önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde, milli ekonomik politikaların uygulanmaya başlanması, yerli üretimin desteklenmesi ve ekonomik bağımsızlık hedefine yönelik adımlar, hem ekonomik kalkınma hem de siyasal bağımsızlık açısından Türkiye'nin geleceğine dair önemli bir zemin oluşturmuştur.

Diğer yandan, siyasal rekabetin oluşmaya başlaması, toplumun ilk kez bu tür bir rekabetin ne olduğunu deneyimlemesine ve siyasal anlamda daha dinamik bir süreçle tanışmasına olanak tanımıştır. Bu durum, halkın siyasette farklı görüş ve fikirlerin varlığını kabul etmesine ve demokratik süreçlere daha etkin katılım göstermesine yardımcı olmuştur. Ayrıca, meclis içindeki etkin gruplara karşı muhalefetin örgütlenmesi, demokrasiye doğru atılan bir başka adımdır ve siyasal çeşitliliğin temellerinin atılmasına olanak sağlamıştır. Bunun yanı sıra, sivil toplum kuruluşlarının artışı, halkın kendi haklarını savunma ve sosyal meselelerde etkin bir rol oynama bilincinin güçlenmesine katkıda bulunmuş, böylece demokrasinin gelişimine önemli bir ivme kazandırmıştır. Tüm bu olaylar, Türk demokrasisini olumlu yönde etkilemiş ve demokratik bir toplumun inşa edilmesinde temel yapı taşlarını oluşturmuştur.

Detaylıca incelendiğinde, İkinci Meşrutiyet dönemi ve sonrasındaki gelişmelerin, Türk toplumunun demokrasiye bakış açısını şekillendiren önemli bir dönüm noktası olduğu görülmektedir. Bu süreçte, özellikle mutlak monarşi döneminin ardından meşruti monarşiye geçişin getirdiği değişimler, toplumun demokrasi anlayışını dönüştürme noktasında önemli bir rol

oynamıştır. Ancak, bu dönüşümün her kesimde eşit şekilde gerçekleşmediği, farklı sınıflar arasında önemli farklar olduğu anlaşılmaktadır.

İlk olarak, mutlak monarşi döneminde ve meşruti monarşiye geçişte, toplumun alt sınıflarının demokrasi anlayışından uzak, daha çok muhafazakâr bir tutum sergilediği görülmektedir. Bu kesim, tarihsel olarak demokrasiye dair yeterli bilinç ve donanımına sahip olmamış, dolayısıyla demokratik haklar konusunda da pasif bir tutum izlemiştir. Diğer taraftan, Jön Türkler ve orta sınıf, demokrasiye uygun bir yaşam tarzı geliştirme konusunda istekli olmuş, demokrasiye olan inançları ve bu inancı topluma aşılama konusunda çabaları belirleyici olmuştur. Bu sınıfın, halkın demokratik değerlerle tanışmasında ve bu değerlerin kökleşmesinde aktif bir rol oynadığı söylenebilir.

Ancak, bu gelişmelerin sonucu olarak, alt sınıflar, Jön Türklerin ve üst sınıfın çabaları sayesinde demokrasiye dair bazı haklara sahip olsa da, bu süreç çoğunlukla alt sınıfların katılımından yoksun bir şekilde ilerlemiştir. Demokrasiye sahip olma ve demokratik gelişimi destekleme tutkusunu, daha çok belirli bir sınıfın özlemi olmuştur. Alt sınıfların ise bu gelişime dair doğrudan bir katkı sunma, haklarını arama ya da demokrasiye olan bağlılıklarını gösterme konusunda ciddi bir eksiklikleri olduğu ortadadır.

Sonuç olarak, bu toplumsal kesimler demokrasiye dair bir bilinç geliştirme fırsatından mahrum kalmış ve genellikle sorumluluktan uzak kalmışlardır. Bu durum, özellikle demokrasiye karşı negatif bir tutumla karşılaşıldığında, bu kesimlerin demokrasiyi savunma ve koruma refleksinden yoksun kalmalarına yol açmıştır. Bu tür bir eksiklik, Türkiye Cumhuriyeti'nin demokrasi açısından karşılaştığı en büyük sorunlardan birini teşkil etmektedir. Yani, demokrasiye inanç ve bağlılık yalnızca belirli bir sınıf tarafından taşınmış ve bu sınıfın dışındaki grupların, demokrasiyi savunma noktasında zayıf kalması, demokratik gelişim için uzun vadede ciddi engeller oluşturmuştur.

Mustafa Kemal Atatürk de Ankara ileri gelenlerini toplayarak yaptığı konuşmada bu konudan bahsetmiştir: *“Kişiler düşünür olmadıkça, haklarını anlamış bulunmadıkça, topluluklar da herkes tarafından, iyi veya kötü, her istenen yöne sürüklenebilirler. Kendini kurtarabilmek için herkesin, kendi mukadderatı ile kendinin ilgilenmesi gerekir. Aşağıdan yukarıya, temelden çatıya doğru yükselen bir kuruluş elbette kuvvetli olur. Ancak, şüphe yok ki, yukarıdan aşağı olmak zorunluluğu da vardır.”* (Galoğlu, 2021: 27-28).

Türk siyasi ve demokrasi tarihini derinlemesine anlamak isteyen okuyucu ve araştırmacıların, özellikle Jön Türklerin İkinci Meşrutiyet dönemi boyunca uygulamaya çalıştıkları politikaları incelemeleri büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu dönem, Türk demokrasisinin temellerinin atıldığı, demokratik değerlerin ilk kez somut bir şekilde sahneye çıktığı bir dönemi yansıtmaktadır. İkinci Meşrutiyet dönemi, sadece siyasi anlamda bir değişimi değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel alanda da dönüşümün işaretlerini vermiştir.

Türk siyasi ve demokrasi tarihini derinlemesine anlamak isteyen okuyucu ve araştırmacıların, özellikle Jön Türklerin İkinci Meşrutiyet dönemi boyunca uygulamaya çalıştıkları politikaları incelemeleri büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu dönem, Türk demokrasisinin temellerinin atıldığı, demokratik değerlerin ilk kez somut bir şekilde sahneye çıktığı bir dönemi yansıtmaktadır. İkinci Meşrutiyet dönemi, sadece siyasi anlamda bir değişimi değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel alanda da dönüşümün işaretlerini vermiştir. Bu dönemde, Jön Türklerin politikaları doğrultusunda yapılan reformlar ve girişimler, halkın siyasal katılımını artırmak, siyasi özgürlükleri genişletmek ve bir anayasal düzenin temellerini atmak gibi hedeflere yönelik atılan adımlar, Türk demokrasisinin gelişim sürecinin bir ön provası oluşturmuştur. Demokrasiye dair yapılan bu deneysel uygulamalar, ilerleyen yıllarda Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi yapısını etkileyen önemli bir referans noktası olmuştur.

Özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nde demokrasinin gelişimini inceleyen araştırmacıların, İkinci Meşrutiyet dönemi içerisinde yaşanan bu politik dönüşümleri göz önünde bulundurarak, cumhuriyetin demokratik temellerinin nasıl şekillendiğini daha iyi anlayabilecekleri açıktır. II. Meşrutiyet dönemi, sadece bir siyasi evrim sürecinin değil, aynı zamanda toplumun demokratik bilinçlenmesinin de yaşandığı bir dönem olarak, Türk demokrasi tarihinin kritik bir dönüm

noktasıdır. Bu nedenle, dönemin politikalarının, toplumsal yansıma ve sonuçlarının incelenmesi, demokrasinin kökleşmesi yolundaki en önemli referanslardan birini sunmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

ıkar atışması: Yazar çıkar atışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review: Externally peer reviewed.

Conflict of Interest: The author declared that she has no conflict of interest.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

- Acun, F. (2007). Osmanlı'nın Torunları Cumhuriyet'in Çocukları: Osmanlıdan Cumhuriyet'e Değişme ve Süreklilik. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 39-64.
- Ahmad, F. (2020). *İttihat ve Terakki 1908 - 1914*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ahmad, F., & Rustow, D. A. (1976). İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 245-284.
- Akalın, M. (2017). 1908-1977 Arası Seçimleri. *Şehir ve İrfan Araştırmaları Dergisi*, 58-65.
- Akıncı, A., ve Usta, S. (2015). Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan İç Faktörlerin Etkisi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1-52.
- Akşin, S. (1980). *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Akşin, S. (2017). *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Albayrak, S. (2017). *İrtica'nın Tarihçesi - II Meşrutiyet İslamcılığı ve Siyonizm*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Arai, M. (2016). *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Armağan, S. (1967). Türkiyede Parlamento Seçimleri. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 45-100.
- Arslanel, M. N. ve Özkiraz, A. (2011). İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1-10.
- Aykaç, Z. (2021). Cumhuriyetin Devraldığı Siyasi Miras: II. Meşrutiyet. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 635-652.
- Ayna, B. ve Kuyuncu, F. (2021). 22. Meşrutiyet'in İlanı Sonrasında Sadrazam Kamil Paşa ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İktidar Mücadelesi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 67-82.
- Birecikli, İ. B. (2008). Yüzüncü yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme. *Gazi Akademik Bakış*, 211-226.
- Birinci, A. (2020). *Hürriyet ve İtilaf Fırkası 2. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Canıkalp, E. ve Ünlükaplan, İ. (2015). Yönetişim Kalitesi ve Yönetişimin Ölçülebilirliği. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 81-100.
- Czygan, C. (2010). Reflections on Justice: A Young Ottoman View of the Tanzimat. *Middle Eastern Studies*, 943-956.
- Çavdar, T. (2019). *Türkiye'nin Siyasi Tarihi*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Çelebi, N. ve Asan, H. T. (2014). Meşrutiyet dönemi eğitimi ve insan/birey yetiştirme paradigmaları analizi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 262-270.
- Çelik, B. (2014). Osmanlı Avrupasında Seçim Deneyimleri 1908 ve 1912 Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimleri. *II. Uluslararası Balkan Sempozyumu: Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Defter-i Hâkânî*, (s. 541-564). Podgorica, Karadağ.
- Çiçek, Ö. (2019). İttihat ve Terakki Partisi: Tarihsel ve Kuramsal Bir Değerlendirme. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 107-123.
- Çınarlı, Ö. ve Safi, İ. (2019). İngiliz Yazılı Basınına Göre Bab-ı Ali Baskını ve Uluslararası Sonuçları. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 1786-1808.
- Demir, A. (2014). Klasik Kamu Yönetimi Yapısından Yerelleşmeye Geçiş: Yönetişim Kapsamında Bir Değerlendirme. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 151-171.
- Demir, S. (2019). II. Meşrutiyet Dönemi Hakimiyet-i Milliye Düşüncesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Çağdaş Düşünce Hayatı Dergisi*, 50-63.
- Doğan, K. C. (2017). Yönetişim Kavramı Ve Türkiye'de Demokratikleşme Reformları: Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsman) Örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 267-287.

Dönmez, G. ve Öztürk, C. (2018). İttihat ve Terakki Cemiyetinin Siyasi İktidar Anlayışı: İttihat ve Terakki Cemiyeti Bonapartist Miydi? *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 201-217.

Efendi, A. M. (2016). *JönTürk*. İstanbul: Halk Kitabevi.

Elove, M. E. (1952). İkinci Meşrutiyet Döneminin Siyasi Hayatına Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 183-235.

Fedayi, C. (2020). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hakimiyet-i Milliye ve Demokrasi. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 151-164.

Fshazi, F. (2008). 2. Meşrutiyet ve Arnavutluk'taki Osmanlı Algısı: Arnavutlarla Osmanlı'nın Düşman Olduğu" O An". *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 161-178.

Galoğlu, M. (2021). *Milli Mücadele Tarihi -III Üçüncü Meşrutiyet (1920) Birinci Büyük Millet Meclisi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Gökbayır, S. (2012). Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 61-96.

Gülaçar, A. G. (2018). II. Meşrutiyet Dönemi İktidar Oluşumu Sürecinde Basının Rolü. *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 119-120.

Güneş, İ. (1992). 1912 Seçimleri ve Eskişehir'de Meydana Gelen Olaylar. *Belleten*, 459-482.

Gürdoğan, B. (1959). İkinci Meşrutiyet Devrinde Anayasa Değişiklikleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 91-105.

Gürpınar, H. R. (2021). *Efsuncu Baba*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Hikmet, K. (2007, 12 1). *Tek Partili Dönemde İşçi Örgütlenmeleri ve Sendikal Hareketler*. sendika.org: <https://sendika.org/2007/12/tek-partili-donemde-isci-orgutlenmeleri-ve-sendikal-hareketler-kemal-hikmet-16972> adresinden alındı

İlhan, S. (2018). İkinci Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını. *Bayterek International Journal of Academic Research*, 56-76.

Kaan, O. (2021). II. Meşrutiyet Dönemi Siyasal Gelişmelerinin Türkiye Demokrasi Tarihine Etkileri. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 346-368.

Karakışla, Y. S. (1998). Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevleri. *Toplum ve Bilim. Toplum ve Bilim*, 187-208.

Karpat, K. H. (2021). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Keklik, E. (2020). İkinci Meşrutiyet Döneminde Eğitim Sorunu ve Osmanlı Aydınları. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 1487-1517.

Köker, L. (2020). *Mondernleşme Kemalizm ve Demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kuran, A. B. (2000). *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Kurnaz, Ş. (1995). *Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

Mumyılmaz, A. (2019). Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecinde Darbe, Ordu ve Vesayet. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 17-27.

Olgun, K. (2004). 2. Meşrutiyet Dönemi Seçim Sistemi ve 1912 Seçimlerinde İzmit Sancağında Uygulanışı. *Tarih Dergisi*, 139-154.

Olgun, K. (2012). Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Ara Seçimler (1908-1912 Dönemi). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1-24.

Öngüç, B. (2021). 1912 Seçimleri: Demokratik Seçim İlkeleri Işığında Kısa Bir İnceleme. *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 307-323.

Reyhan, C. (2008). Jön Türk Hareketi Üzerine Kavramsal Bir Çerçeve. *Gazi Akademik Bakış*, 121-138.

Sarıbay, A. Y. (2001). *Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Savaş, M. (1998). İkinci Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terâkki ve Basın. 1-24.

- Sebahattin, P. (2021). *Türkiye Nasıl Kurtarılabılır?* Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Shaw, S. J. (2016). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye Cilt: 2*. İstanbul: E Yayınları.
- Sobacı, M. Z. (2007). Yönetişim Kavramı ve Türkiye'de Uygulanabilirliği Üzerine Değerlendirmeler. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 219-236.
- Şakacı, B. K. (2009). Osmanlı Devleti'nde Yerel Seçimlerin Gelişimi. *Türk Yurdu Dergisi*.
- Tunaya, T. Z. (1960). *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketi*. İstanbul: Yedigün Matbaası.
- Tunaya, T. Z. (1998). *Hürriyetin İlanı İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar*. İstanbul: Yedigün Haber Ajansı.
- Tunaya, T. Z. (1998). *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (2015). *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 3: İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- TÜİK. (2012). *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- Varlı, A. ve Koraltürk, M. (2010). II. Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet'e Milli İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 127-142.
- Yazıcı, A. (2015). Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi (1917) ve Sadreddin Efendi'nin Eleştirileri. *EKEV Akademi Dergisi*, 567-584.
- Yılmazata, M. (2018). 2. Meşrutiyet, Bosna-Hersek İlhak Krizi ve Osmanlı Matbuatı. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, 24-41.
- Yurtseven, Y. (2003). 1917 Tarihli Hukuk-i Aile Kararnamesi ve Osmanlı Aile Hukukuna Getirdiği Yenilikler. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 199-250.
- Yüksel, M. (2000). Yönetişim Kavramı Üzerine. *Ankara Barosu Dergisi*, 145-159.
- Zabçı, F. Ç. (2002). Dünya Bankasının Küresel Pazar için Yeni Stratejisi: Yönetişim. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 151-179.
- Zeyrek, S. (2013). II. Meşrutiyet Döneminde İktidar- Muhalefet Çekişmeleri Üzerine Genel Bir Bakış. *Uşak Sosyal Bilimler Dergisi*, 25-58.
- Zürchrer, E. J. (2021). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

TÜRKİYE'DE ORGANİZE SANAYİ BÖLGELERİNİN YAPISAL SORUNLARI VE ÇÖZÜME YÖNELİK ÖNERİLER

Mehmet ÖLMEZ*

Bülent BAYRAK**

Yusuf KARAKILÇIK***

ÖZET

Yakın tarihe kadar duysız ve plansız yürütölen sanayileşme politikaları tarım alanlarını mahvetmiş, havayı ve su kaynaklarını kirletmiş, plansız ve çarpık kentleşmenin önünü açmış ve doğal kaynakları geri dönölmez biçimde bozmuştur. Bu plansız ve çarpık sanayileşmeye karşı ortaya çıkan OSB'ler, ölkelerin ekonomik kalkınmasında, sanayileşmesinde ve katma değer üretme kapasitelerinde büyük önem taşımaktadır. OSB'ler ile tarımsal araziler korunmakta, kentsel yaşam kalitesi yükselmekte ve ortak kurulan atık tesisler ile fabrikaların çevre kirliliğine etkisi önlenmektedir. Ancak önemi gittikçe artan ve neredeyse her yerleşim yerine kurulan OSB'ler kendi içlerinde ve işleyişlerinde yapısal ve yönetsel sorunlar yaşamakta, bürokratik engellerle karşılaşmaktadır. Çalışmanın amacı bu sorunları ve engelleri belirlemek ve bunlara yönelik çözüm önerileri sunmaktır. Çalışmada iki aşamalı yaklaşım yöntemi benimsenmiştir. İlk aşamada OSB'lerin genel durumlarına yönelik nitel analiz tekniği kapsamında literatür taraması yapılmış ve OSB'lerin yapı ve işlevleri hakkında betimleyici açıklamalar yapılmıştır. İkinci aşamada ise neden-sonuç ilişkisi doğrultusunda OSB'lerin yapısal ve işlevsel sorunlarına yönelik çözüm önerileri geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sanayileşme, Sanayi Bölgesi, Organize Sanayi Bölgeleri, OSB'lerin Sorunları, İyi Yönetim

STRUCTURAL PROBLEMS OF ORGANIZED INDUSTRIAL ZONES IN TURKIYE AND SUGGESTIONS FOR SOLUTION

ABSTRACT

Industrialization policies, which were carried out insensitively and unplanned until recently, have destroyed agricultural lands, polluted the air and water resources, paved the way for unplanned and unplanned urbanization, and irreversibly damaged natural resources. OIZs, which emerged against this unplanned and distorted industrialization, are of great importance in the economic development, industrialization and added value production capacity of countries. With OIZs, agricultural lands are protected, the quality of urban life increases, and the impact of jointly established waste facilities and factories on environmental pollution is prevented. However, OIZs, which are increasingly important and established in almost every settlement, experience structural and managerial problems within themselves and in their functioning, and encounter bureaucratic obstacles. The aim of the study is to identify these problems and obstacles and to offer solutions to them. A two-stage approach method was adopted in the study. In the first stage, a literature review was conducted within the scope of qualitative analysis technique for the general conditions of OIZs and descriptive explanations were made about the structure and functions of OIZs. In the second stage, solution suggestions for the structural and functional problems of OIZs were developed in line with the cause-effect relationship

* Öğr. Gör. Dr., İnönü Üniversitesi, olmez23@hotmail.com,

** Dr., GİB Malatya Vergi Dairesi Başkanlığı, ardadoruk3588@gmail.com,

* Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, yusuf.karakilcik@inonu.edu.tr,

Keywords: Industrialization, Industrial Zone, Organized Industrial Zones, Problems of OIZs, Better Managament

1. GİRİŞ

Organize Sanayi Bölgelerinin (OSB'lerin) ortaya çıkışı, sanayi bölgelerinin standardını ve kalitesini artırmak amacıyla yapılan planlama çalışmalarına dayanmaktadır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası yaygınlaşan ve 2000'li yıllarda önemi daha bir artan OSB'ler, gelişmekte olan ölkelerin kalkınmasında yaőamsal işleve sahip kurumsal yapılara dönüşmüş durumdadır. Bugün OSB'ler, kendi alanlarında faaliyet gösteren firmalara altyapı, sosyal tesis ve teknopark hizmetleri sunmakta, çalışanlara daha iyi şartlarda çalışma imkânları sağlamakta, sosyal ve ekonomik anlamda önemli işlevler yürütmektedir. Bunun yanında OSB'ler, sanayi kuruluşlarını geliştirmeyi, sanayileşme kaynaklı çevre sorunlarını önlenmeyi, şehirleőmeye katkı sağlamayı, kaynakları rasyonel kullanmayı, bilgi ve bilişim teknolojilerini yaygınlaőtırmayı, sanayi kuruluşlarını bir plan dâhilinde yerleőtirilmeyi amaçlayan alanlardır (Dağlar, 2015: 616).

Dünyada ilk OSB 1896 yılında İngiltere'nin Manchesther şehrinde Trafford Park adıyla kurulmuşken, Türkiye bu konuda ilk adımı 1960'lı yıllarda atmıştır. 1960'da planlı ekonomiye geçiőle birlikte OSB'lerin ölk ekonomisindeki etkinliği artmış ve Türkiye'nin ilk OSB'si 1962 yılında Bursa'da kurulmuőtır. İlgili ilk yasal düzenlemesi 2000 yılında çıkarılmış olan OSB'ler, daha düzenli bir ekonomik yapının oluşturulması, sanayileşmenin ve üretim süreçlerinin gerçekeőtirilmesi için uygun alanlar olarak görölmektedirler (Koç ve Bulmuş, 2014: 179). Organize Sanayi Bölgelerinin il ve ilçelerde yapımları devam ettiğinden dolayı işletme ve planlama aşamasında olan OSB'lerin sayıları hergeçen gün artmaktadır. Organize Sanayi Bölgesi Üst Kuruluşu (OSBÜK) verilerine göre 2024 yılı itibariyle Türkiye'de Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı onaylı 404 OSB bulunmaktadır.

Özellikle küçük ve orta ölçekli kentlerde OSB'ler günümüz sanayi girişimlerinin itici gücünü oluşturmaktadır. OSB'ler yerel ve bölgesel kalkınma açısından önemli aktörler olmanın ötesinde, bilhassa gelişmekte olan ölkelerde bölgeler arası dengesizlikleri gidermede vazgeçilmez yapılardır. İşsizliği önlemede, yenilikçi teknoloji üretiminde ve özellikle sanayi kaynaklı çevre sorunlarını önlemede OSB'lerin payı giderek artmaktadır. Bu çerçevede, Türkiye sanayisinin üretim – ticaret – istihdam sarmalında önemli bir konumda yer alan OSB'lerin yapısal sorunlarının belirlenerek bunlara yönelik çözüm önerilerinin sunulması çalışmanın amacı içerisindedir. Bu çalışmada iki aşamalı yaklaşım yöntemi benimsenmiştir. İlk aşamada OSB'lerin genel durumlarına yönelik nitel analiz tekniği kapsamında literatür taraması yapılmıştır. Bu tarama sonucunda OSB'lerin yapı ve işlevleri hakkında betimlemeye gidilmiştir. İkinci aşamada ise neden-sonuç ilişkisi doğrultusunda OSB'lerin yapısal ve işlevsel sorunlarına yönelik çözüm önerisi geliştirilmiştir.

2. LİTERATÜR İNCELENMESİ

OSB'lerin sorunlarına ilişkin literatürdeki çalışmalar incelendiğinde İbicioğlu, Karadal, Doğan ve Çuhadar (2008: 306-307) tarafından yapılan çalışmada OSB'lere ilişkin yasal düzenlemeler ile ilgili birçok problemlerin olduğu belirtilmiştir. Bu sorunların çözümü için başka yasal düzenlemelerin yapıldığı bunun da bürokrasiye neden olduğu vurgulanmıştır.

Demirbaş ve Tosun (2012: 189) yaptıkları çalışmada özellikle İhtisas OSB'ler üzerinde durmuőtır. Bu çalışmada tarım ve hayvancılık İhtisas OSB'lerin bölgelerdeki küçük üreticiye hitap etmediği, Türkiye'de hayvancılık işletmelerinin şehir dışına çıkarılması için küçük işletmelere hitap edecek OSB'lerin kurulması gerektiğini ifade etmiştir. Dağlar (2015: 616) tarafından yapılan çalışmada ise Türkiye'deki organize sanayi bölgelerinin en temel probleminin kurumsallaőma olduğu iddia edilmiştir. Çalışmada Türkiye'nin tüm illerinde OSB'lerin olduğu ve bu OSB'lerin kurumsallaőma düzeylerinin birbirlerinden farklı olduğu belirtilmiştir. Oflazoğlu (2016: 87-89) yaptığı çalışmada OSB'lerin yenileşme (inovasyon) kapasitesinin ve pazar fırsatlarının arttırılması için yerel kurumlarla yapılacak işbirlikleri ile bünyesindeki işletmelerin gelişimi daha hızlı olacağını belirtmiştir. Khaled ve Shalaby (2021: 97) tarafından yapılan çalışmada gelişmekte olan ölkeler arasında olan Mısır'ın geleneksel sanayi bölgelerinin (CIZ) ekolojik sanayi parklarına dönüőtürölmesini savunmaktadır.

3. ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ

OSB kavramının ilk örnekleri, dünya genelinde 1800’lerin sonunda ABD ve İngiltere gibi gelişmiş ülkelerde ortaya çıkmıştır. Türkiye’de ise 1960’lı yıllarda planlı kalkınma döneminin en önemli araçlarından biri olarak uygulanmaya başlamış ve günümüze kadar her manada gelişim göstererek sanayileşmenin önemli bir unsuru haline gelmiştir.

OSB kavramı esas olarak düzensiz ve plansız kentleşmeyi önlemek ve sanayi kaynaklı çevre sorunlarını engellemek amacıyla düşünülen ve kurgulanan bütüncül kalkınma ve yenileşme bölgelerini ifade etmektedir. Bu bağlamda OSB’ler alt ve üst yapısı önceden hazırlanmış; işletmelerin ihtiyacı olan sağlık ocağı, itfaiye, banka ve okul gibi birçok sosyal ve kültürel mekânlar ile donatılmış sanayi yerleşim bölgeleridir. Bu planlanmış alanlar bölgeler arası dengesizlikleri ve sosyoekonomik geri kalmışlığı gidermek gibi makro hedeflere sahip alanlar olarak kurgulanmaktadır.

Aynı sektörde faaliyet gösteren işletmelerin bu özel alanlarda ve bir kümelenme doğrultusunda faaliyet yürütmeleri ve bir çatı altında bulunmaları işlerini kolaylaştırmakta ve onlara yeni fırsatlar sunmaktadır. İşletmelerin bir arada bulunması belli bir sinerji oluşturmalarına ve verimliliklerinin artmasına yol açmakta ve daha yenilikçi üretim yapmalarına katkı yapmaktadır (Çağlar, 2006: 17-21). Kümelemeyi, Porter (1998: 78) ise şu şekilde tanımlanmıştır: "Kümelenme birbiriyle bağlantılı olan işletmelerin ve kurumların belirli yerlerde coğrafi olarak yoğunlaşmalarıdır. Kümelenmeler, rekabet açısından önemli olan birbiriyle bağlantılı endüstrileri ve diğer kurumları içine alan bir sistemidir.

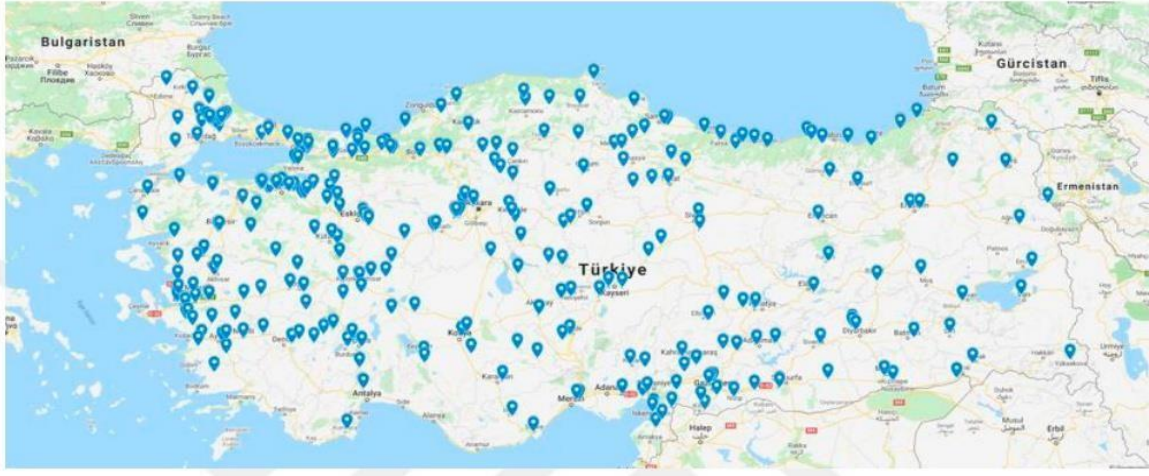
Dünya genelinde bir kalkınma modeli olarak kabul edilen ve düzensiz gelişen sanayi hareketlerinin yol açtığı sorunlara çözüm niteliğinde ortaya çıkan OSB’lerin ilk örneği 19’uncu yüzyılın sonlarında İngiltere’de ve 20’nci yüzyılın ilk yıllarında ABD’de başlamıştır. Endüstrinin altyapıya sahip arsa ihtiyaçlarının giderilmesi amacı doğrultusunda OSB’lerin ilk planlı çalışması 1896 yılında İngiltere’nin Manchester şehrinde kurulan ve Trafford Park olarak adlandırılan endüstri bölgesi olmuştur (OSBÜK, 2024; Ardoğan, 1983: 10; Cansız, 2010: 16). İngiltere’de işsizlikle mücadele amacı ile ön plana çıkmış olan OSB’ler 1936 yılında çıkarılan özel gelişme alanları ve ilerleme yasası aracılığı ile kısa süre içerisinde bölgede hızla yayılmıştır (Özdemir, 1990: 8).

OSB’ler, II. Dünya Savaşı’ndan sonra gelişmekte olan ülkelerde devletin sosyo-ekonomik destekleri kapsamında bir bölgesel kalkınma aracı olarak görülmeye başlanırken, gelişmiş ülkelerde ise daha çok özel kurumların kâr amacı doğrultusunda hızla yayılmıştır (Eyüpoğlu, 2005: 21).

Günümüz dünyasında yaklaşık 5 bin civarında özel sanayi bölgesi bulunmaktadır. Bu özel bölgelerin çoğu ileri teknoloji ile işleyen yerlerdir. Özellikle Çin, İrlanda, Kore, Malezya ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkelerde kurulu OSB’ler kamu-özel sektör işbirliğine dayanmakta ve kamu idareleri tarafından denetlenmektedir (Cansız, Kurnaz ve Çağlar, 2019: 11).

Türkiye’de OSB’ler, sanayileşme sürecinin başlaması ve sanayi politikalarının oluşması bağlamında atılmış en önemli adımlardan birisi olmuştur. Yaklaşık yarım asır boyunca herhangi bir yasal dayanak olmaksızın varlıklarını sürdüren OSB’ler, 2000’li yılların başında çıkarılan 4562 sayılı kanun ile yasal konumları belirlenerek özel hukuk tüzel kişiliği statüsüne kavuşmuşlardır.

OSB’lerin Türkiye’deki gelişimi incelendiğinde bölgesel kalkınmayı sağlamak ve kırsal alanda düzensiz olarak yaygınlaşan sanayi kuruluşlarını bir çatı altında toplamak amacıyla 1962 yılında Bursa’da ilk OSB kurulmuştur. Aynı dönem içerisinde Ankara, Bartın, Konya ve Manisa OSB’lerinin planlaması yapılmıştır. İlk kurulduğundan bu yana geçen altmış yıllık süreçte ülkenin 81 ilinde toplam 404 OSB’nin altyapı ve planlanma aşamaları yapılmıştır. Bu süreçte ülkedeki tüm OSB’lerde yaklaşık 60 bin işletme kurulmuş ve 2,5 milyon istihdam sağlanmıştır (OSBÜK, 2024).

Şekil 1. Türkiye’deki OSB’lerin İl ve Bölgelere Göre Dağılımı

Kaynak: The World Bank ve Moit, 2020

Türkiye’de OSB Kanunu’nun yürütülmesinden ve gerekli değişiklerin yapılmasından sorumlu ilk kurum Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı’dır. Organize Sanayi Bölgeleri Üst Kurulu (OSBÜK) ise OSB’lerin birlik ve beraberliklerini sağlayan, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ile devlet arasında bir köprü görevi gören özel bir tüzel kişiliktir. Türkiye’deki OSB’ler ilk etapta kamu kurumu desteği ile kurulmaktayken bölgelerin gelişimine bağlı olarak günümüz şartlarında daha çok kamu-özel ortaklık modeli ile kurulmaktadır (The World Bank, 2022: 4-9). Türkiye’de uygulanan ve kalkınmanın temel dinamiği sayılan OSB politikası, yerel sermaye birikiminin il dışına çıkmasını engellemede ekonomik planlama unsuru olarak görülmektedir (Yıldız, 2009: 144).

4. TÜRKİYE’DE ORGANİZE SANAYİ BÖLGELERİNİN YAPISI VE İŞLEVLERİ

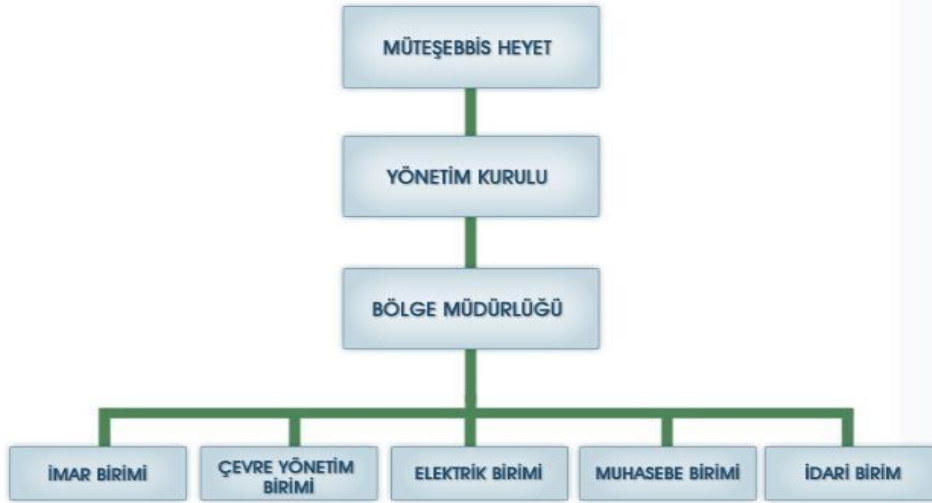
Türkiye’de kurulan ve halen faaliyet yürüten OSB’lerin kuruluşu, yönetim sistemi, örgütsel yapısı, organları, görevleri, yetkileri, mali yapısı ve denetim sistemi bu başlık altında incelenmiştir.

4.1. TÜRKİYE’DE OSB’LERİN KURULUŞU

Ülkenin bölgesel kalkınma açısından başarılı sanayi politika araçlarından olan OSB’ler, 1962 yılında Bursa’da ilk Organize Sanayi Bölgesi’nin kurulmasıyla başlamış ve tüm ülkeye hızlı bir şekilde yayılmıştır. OSB yatırımlarının % 99’unu Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, % 1’ini ise OSB’nin kuruluşunda yer alan yerel yönetimler ve mesleki sivil toplum örgütleri karşılamaktadır. Türkiye’de OSB’lerin kuruluşunun ilk adımı ilin valisi tarafından onaylanan ortaklık protokolü ile başlamaktadır. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı’nın bu protokole onayı ile OSB’ler özel hukuk tüzel kişiliği kazanmaktadır (The World Bank ve Moit, 2022: 44).

OSB’ler, kamulaştırma yetkisi verilen özel hukuk tüzel kişileridir (Eyüpoğlu, 2005: 48). OSB’lerin kuruluşu, işleyişi ve yönetimi ile ilgili Kanun 15 Nisan 2000 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanan, 27 madde ve 7 geçici maddeden oluşan 4562 sayılı Organize Sanayi Bölgeleri Kanunudur. Türkiye’de 4562 sayılı OSB Kanunu ve OSB Yönetmeliğine göre OSB çeşitleri; Özel OSB’ler, Tarıma Dayalı İhtisas OSB’leri, Karma OSB’ler ve İhtisas OSB’ler olmak üzere 4 gruba ayrılmaktadır.

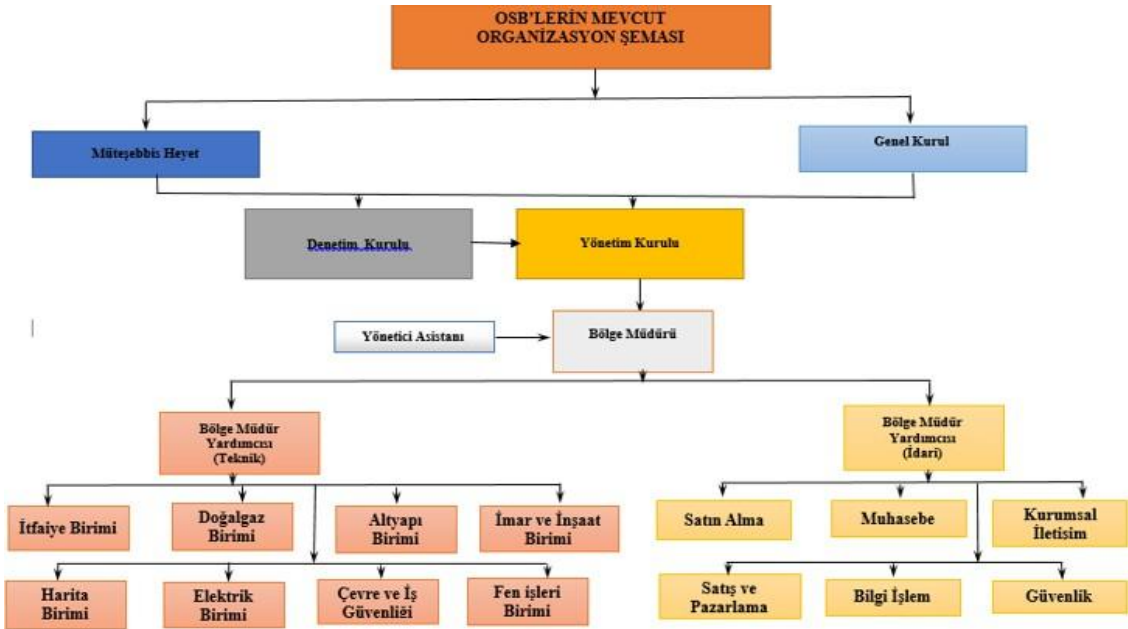
4562 sayılı kanununda OSB’lerin kuruluş ve işleyiş sürecindeki organları Şekil 2’de belirtildiği gibi müteşebbis heyet, yönetim kurulu, denetim kurulu ve bölge müdürlüğü olarak oluşturulmuştur. Bu organların görev ve sorumlulukları 4562 sayılı kanunda ve yönetmelikte detaylı şekilde belirlenmiştir.

Şekil 2. Türkiye’deki OSB’lerin Kuruluş Aşamasındaki Yönetim Şeması

Kaynak: OSBÜK, 2024

Üst yürütme organı olan Müteşebbis Heyet, OSB’lerin ilk kuruluş aşamasında yer alan kurum ve kuruluşların yöneticileri arasında seçilen 15 asil ve 15 yedek üyeden oluşan en yetkili organdır. Müteşebbis heyetin görevleri OSB’lerin kuruluş sürecini gerçekleştirmek için gerekli kararları almak ve yer seçimi raporunda belirtilen hususları yerine getirmektir. Aynı zamanda müteşebbis heyet belli dönemlerde toplanarak yönetim ve denetim kurulu çalışmalarını ve hesaplarını ibraz etmektedir. OSB’ler Şekil 3’de belirtildiği gibi genel kurul aşamasına geldiğinde yönetim yapısı değişmektedir.

Şekil 3. Türkiye’deki OSB’lerin Organizasyon Şeması

Kaynak: Ölmez, 2022: 152

Müteşebbis heyet yönetim sistemindeki OSB’lerde yönetim kurulu, beş asıl ve beş yedek üyeden oluşurken genel kurul yönetim sistemine sahip OSB’lerde ise bu sayı en fazla on bir

olabilmektedir. OSB yönetim kurulu üyeleri 4 yıl için seçilebilmektedir. Yönetim kurulu üyeleri icracı konumdadır.

OSB'lerin denetim kurulu üyeleri, müteşebbis heyet/genel kurul üyeleri tarafından seçilen iki asil ve iki yedek üyeden oluşmakta ve 4 yıl için seçilmektedir. Denetim kurulu, OSB'lerin yıllık ve üç aylık dönemlerde yapmış oldukları mali harcamalar ile ilgili raporu genel kurula/müteşebbis heyete sunmaktadır. Bölge müdürleri, yönetim kurulu tarafından seçilmektedir. Bölge müdürlükleri personelleri ise idari ve teknik personellerden oluşmaktadır.

4.2. TÜRKİYE'DE OSB'LERİN ÖRGÜTSEL YAPISI

2000 yılı başından itibaren yürürlükte olan 4562 sayılı Organize Sanayi Bölgeleri Kanununun 6. maddesinde OSB'nin organları müteşebbis heyet / genel kurul, yönetim kurulu, denetim kurulu ve bölge müdürlüğü olmak üzere dörde ayrılmaktadır. Bu kanunda her bir organın görev, yetki ve sorumlulukları detaylı bir şekilde belirtilmiştir.

OSB'nin kuruluşta en üst karar organı müteşebbis heyet yılda en az 4 defa başkan veya başkanvekili başkanlığında salt çoğunluk ile toplanmaktadır. OSB'lerin yönetim kurulu üyelerinin kurumlardaki görevleri sona erdiğinde OSB üyelikleri de sona ermekte ve kurumun belirlemiş olduğu yedek üye kalan süreyi doldurmaktadır (OAİB, 2021).

OSB'lerin kurulmasına ilişkin ilgili mevzuatta yer alan düzenlemelerin yerine getirilmesinden sonra, yapılan toplantı sonucunda alınan karar doğrultusunda müteşebbis heyet görev ve sorumluklarını, OSB'lerin en üst karar organı olan genel kurula devreder (Sarı, 2021: 20). 4562 sayılı OSB kanunu gereği genel kurul üyesi olabilmek için mesleki kuruluşlardan sanayi sicil ve iş yeri açma belgesine sahip olmak gereklidir. OSB'lerde genel kurul yönetim sistemine geçebilmek için iki aşamanın gerçekleşmesi gerekmektedir. Genel kurul yönetim sistemine geçebilmenin ilk aşaması OSB bünyesindeki işletmelerin yarısının işyeri açma ve çalışma ruhsatı alması; ikinci aşama ise olağanüstü genel kurul toplantısında üyelerin salt çoğunluğunun genel kurul yönetim sistemine geçmeyi kabul etmesidir. Bu yönetim yapısı ile beraber Yönetim Kurulu tarafından bir hafta içerisinde, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na genel kurul raporları bildirilmektedir.

Bölge Müdürlüğü ise idari anlamda OSB'lerin en üst yönetimidir. Bölge müdürlüğünün idari ve teknik personeli sayısı OSB'lerin büyüklüğüne göre değişebilmektedir. OSB bölge müdürü, yönetim kurulu tarafından atanmaktadır. OSB bölge müdürleri kuruluş aşamasından itibaren daha çok alt ve üst yapı işlerinin organizasyonu, inşaat işlerinin takibi ve idari personelin yönetiminden sorumludur.

Bölge müdürleri ayrıca OSB'lerin ihtiyaçların karşılanması amacıyla, katılımcılardan bölge yönetim kadrosu oluşturarak, idari, mali ve hukuki konularda mevzuata uygun işlemlerin gerçekleştirilmesi için gerekli denetimleri yapmaktadır (Alacadağlı, 2019: 56).

4.3. TÜRKİYE'DE OSB'LERİN GÖREV VE YETKİLERİ

Türkiye'de OSB'ler, bölgelerin ekonomik kalkınmasını sağlamak ve bünyesinde yer alan işletmelerin verimliliğini ve kârlılığını arttırmak amacı ile kurulmaktadır.

OSB'lere 4562 sayılı kanun ile imar, ruhsat ve altyapı tesislerine ilişkin birçok kamusal yetkiler tanınmıştır. OSB sınırları içerisinde yapılacak imar çalışmaları ve değişikliklerinin OSB tarafından hazırlanacağı belirtilmiştir. OSB'lerin imar planları hazırlama yetkisi ile beraber imar planlarını onaylama yetkisi de Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ve merkezi idarenin taşra teşkilatı olan il idaresine aktarılmıştır (Kalabalık, 2015: 160). OSB'ler çatısı altında yer alacak işletmelerin yapı ve tesislerin projelendirilmesi OSB'ler tarafından verilmekte ve denetlenmektedir. OSB'ler kuruluş aşamasında, bedelini kendi bütçesinden karşılamak üzere önceden belirlediği alanların kamulaştırma işlemini yapabilmektedir (Sarı, 2021: 34-35).

OSB'lerin başlıca yetkilerini şu şekilde sıralayabiliriz: Yapı kullanma izin verme yetkisi, ruhsat ve izinlere ilişkin denetleme yetkisi, inşaat (yapı) ruhsatı verme yetkisi, işyeri açma ve çalışma ruhsatı verme yetkisi, ruhsatsız veya ruhsata aykırı yapılara ilişkin idari yetki ve hafta sonu çalışma izinlerinin verilmesi. OSB'lerin bu yetkileri kullanırken başta Sosyal Güvenlik Kurumu

(SGK) olmak üzere ilgili kurumlara karşı bildirimde bulunma yükümlülüğü de bulunmaktadır. Ayrıca OSB çatısı altında yer alacak işletmeler bu işlemlere başvurmadan önce SGK’dan borcu yoktur yazısını ibraz etmek zorunluluğu bulunmaktadır (OSBÜK, 2024).

4.4. TÜRKİYE’DE OSB’LERİN MALİ YAPISI VE DENETİMİ

Türkiye’de OSB’lere yönelik yapılan denetimler; iç denetim, bağımsız dış denetim ve hiyerarşik denetim olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. OSB’lerin iç denetimi, denetim kurulu; bağımsız dış denetimi, Yeminli Mali Müşavirler ve hiyerarşik denetimi ise Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından yapılmaktadır.

OSB’lerin 4562 sayılı Uygulama Yönetmeliğine göre yapılan iç denetimi ile “OSB’lerin ilgili kayıtlarının düzenli olarak tutulması sağlanmakta, OSB’nin nakit/menkul değerleri kontrol edilmekte, bütçe, bilanço, gelir–gider cetvelleri denetlenmekte, yıllık bilanço ve sonuç hesapları” incelenmektedir. Yeminli Mali Müşavir tarafından yılsonunda yapılan bağımsız dış denetim raporları en geç 15 gün içinde müteşebbis heyet/genel kurul ile yönetim kuruluna ve Bakanlığa eş zamanlı olarak verilmektedir.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından yapılan hiyerarşik denetim, 4562 sayılı kanunun 53’üncü maddesinde belirtilen unsurlara göre yapılmaktadır. Bu denetim daha çok şikâyet durumlarında yapılmakla beraber Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı yetkilileri OSB’lerin her türlü hesap ve işlemlerini denetlemeye yetkili kılınmıştır. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı adına bu denetimi Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Rehberlik ve Teftiş Başkanlığı yapmaktadır. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, OSB’lerin tüm idari ve mali işlemlerini denetlemekle yükümlüdür.

5. TÜRKİYE’DE OSB’LERİN SORUNLARI

Bu bölümde OSB’lerin sırasıyla; yapısal ve işlevsel sorunları irdelenmiş ve bu sorunların çözümüne yönelik öneriler sunulmuştur.

5.1. OSB’LERİN YAPISAL SORUNLARI

OSB’lerin yapısal sorunlarını birkaç başlık altında toplamak mümkündür.

a) Kuruluş Sürecinde Yaşanan Sorunlar

OSB’lerin en önemli sorunlarından biri özellikle kuruluş aşaması sürecinde bürokrasinin fazla olmasıdır. OSB’lerin kuruluş aşaması, müteşebbis heyet üzerinden yürütülmekte ve bürokratik formaliteler yüzünden karar vermede ciddi gecikmeler yaşanmaktadır. Özellikle karar sürecine farklı kurumların dâhil edilmesi kritik işlemlerin hızını azaltmaktadır. Bir OSB için yer seçimi de kuruluş aşamasında karşılaşılan önemli yapısal sorunlardan birisidir.

b) İnşaat Süreciyle İlgili Sorunlar

İnşa aşamasıyla ilgili kurumlar arasında yaşanan teknik ve mali görüş ayrılıkları OSB’lerin inşaat tamamlanma süresini uzatmaktadır. Bu da ülkedeki aylık enflasyon farkları göz önüne alındığında inşaatla ilgili birçok maliyetin artmasına neden olmaktadır. OSB’lerin inşa aşamasında " Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Müteşebbis Heyet ve İnşaat Firması" üçgeni arasında yaşanan olumsuz durumlar OSB’lerin tüm aşamalarını olumsuz etkilemekte ve inşaatın yapılmasını geciktirmektedir.

c) Yetkilerin Belirsizliği Sorunu

Organize Sanayi Bölgeleri mevzuatından kaynaklı sorunlardan biri, belki de en önemlisi “yetkilendirme” sorunudur. OSB yönetimlerinin yetkileri ve sorumlulukları mevzuatta tam anlamı ile açık ve net bir şekilde belirtilmemiştir. Hatta OSB’lerin bazı yetkileri diğer kamu kurumları arasında paylaştırılmıştır (Koşmaz, 2004: 1). Bu da OSB’lerin etkinliğini ve verimliliğini olumsuz etkilemektedir.

d) Altyapı ve Danışmanlık Sorunları

Yeni kurulmuş OSB’lerin bilgi ve teknoloji alt yapıları yetersiz olmakla birlikte kendilerine sunulan danışmanlık hizmetleri de istenilen düzeyde değildir. Tüm OSB’lerde işletmelere yönelik

hukuk, finansman, yönetim, insan kaynakları, pazarlama ve AR-GE gibi danışmanlık hizmetleri konusunda eksiklikler vardır. Aynı şekilde OSB'lerin tekno-kentlerden yeterli düzeyde yararlandıkları söylenemez.

e) Diğer Yapısal Sorunlar

OSB'ler il ve bölge genelinde yeterli düzeyde temsil edilemediği gibi nitelikli ara eleman tedarikinde de yeterli alt yapı sistemine sahip değildir (Zorlu, 2012: 52-75). Öte yandan yapılan bir anket çalışmasında OSB bölge müdürleri; OSB'lerin en önemli sorunlarının kaynak yetersizliği, eşgüdüm eksikliği (kurum ve işletmeler ile birlikte hareket edememek) ve kriz kaynaklı sorunlar olduğuna vurgu yapmışlardır (Ölmez, 2022: 96).

5.2. OSB'LERİN İŞLEVSEL SORUNLARI

OSB'lerle ilgili temel sorunlarından birisi de OSB alanı dışına taşan "kaçak" sanayi işletmeleri gerçeği ile OSB'lerin zamanla kentsel yerleşim alanları içinde kalması meselesidir. OSB'lerin kuruluş aşamasında gerekli altyapı ve üstyapı sistemleri kurulmakta ve işletmelerin etkili ve verimli çalışmalarına uygun ortam sunulmaktadır. Zira OSB'lerin ana amacı, sanayi işletmelerinin bir yörede-yerleşim alanında yatırımlarını gerçekleştirmek için ihtiyaç duydukları arazi ve fiziksel olanakları sağlamak ve tarıma elverişli arazileri korumaktır (Karaköse, 2018: 15). Fakat bazı işletmelerin giderek OSB alanı dışında konuştukları ve plan dışı sanayileşmenin her geçen gün arttığı görülmektedir.

Bu açıdan OSB'lerin işlevsel sorunlarını özetlemek gerekirse:

*Geçmiş yıllarda kurulmuş olan OSB'ler, zamanla kentsel yerleşim alanlarında kalmaya başlamıştır. Şehir merkezlerinde artan nüfusu karşılamaya yetersiz kalan yerleşim yerleri, yerel halkın şehrin etrafında yerleşmeye başlamasına ve bu da OSB alanlarının yerleşim yerlerinin yakınında veya içerisinde kalmasına sebep olmaktadır.

*OSB'lerin bünyesinde büyük sanayi yatırımlarının yer alması nedeniyle arıtma ve katı atık bertaraf tesislerinin kurulması zorunluluğu, yüksek maliyetli bu yatırımların OSB'leri zorlaması ayrı bir sorundur. Öte yandan belediyelerin OSB'lere çevre ve temizlik gibi herhangi bir hizmet vermemesine rağmen, OSB'lerde faaliyet gösteren işletmelerden emlak vergisi talep edilmesi mali sorunları artırmaktadır.

*Dünya genelinde küçük ve emek işçiliğine yönelik yatırımlardan ziyade bilgi teknolojisi yoğun ve katma değeri yüksek sanayi türlerine yönelik yatırımlar giderek daha bir önem ve hız kazanmaktadır. Drucker'in (2000) belirttiği gibi "gelişmiş ülkelerde mücadele merkezli el işçiliğini verimli kılmaktansa bilgi işçiliğini verimli kılmak hedef" olmalıdır. Bu da ancak OSB'lerle mümkün olacaktır. Ancak OSB'lerin mevzuat, patent ve bilgiye erişimde yetersizlik gibi işlevsel sorunları vardır.

*OSB'lerin bölgelerin gelişmişlik durumlarına ve yönetim sistemlerine göre değişen fakat devletin destekleri ve teşvikleri ile çözülebilecek olan mali ve idari kaynaklı başka sorunları da bulunmaktadır.

5.3. OSB'LERİN MALİ SORUNLARI

OSB'ler kentleşmenin sağlanması, istihdamın artırılması, bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilmesi ve işletmelerin yatırım yaparken maliyetlerin düşürülmesi açısından en önemli araç konumuna gelmiştir. Ancak OSB'ler işletmelerin yatırım maliyetlerini düşürürken bazı mali sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır.

OSB'lerin kuruluşu aşamasında devletten alınan kredilerin ödenme zamanı geldiğinde borç erteleme ve faiz oranlarının indirilmesi talep edilmektedir. Bu konuda ciddi sıkıntılar yaşanmaktadır. Bilindiği üzere OSB'ler, kuruluş aşamasında Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ile Maliye Bakanlığı arasında gerçekleşen protokol uyarınca kredi kullanabilmektedir. Kredinin denetimi Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından yapılmaktadır (Çuhadar, 2005: 160-161).

Organize Sanayi Bölgeleri Uygulama Yönetmeliğinin 50'nci maddesinin 10'uncu bendinde "Yol, su, kanalizasyon, elektrik şebekesi inşaatlarının tamamlanması veya OSB'de toplam sanayi

alanının en az %50’sinin tahsis edilmiş olması halinde Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından verilen genel idare giderlerinin kredilendirilmesi durdurulmaktadır.” ifadesi yer almaktadır. Fakat bu durumda OSB’lerin cari dönem giderleri devam ettiğinden ve kredileri durdurulduğundan, gelecek dönemler için ciddi mali sıkıntılar yaşanabilmektedir. Ayrıca aynı yönetmeliğin 52’nci maddesinin 2’nci bendinde “kredi faiz desteğinden yararlanabilmek için OSB yatırım projelerinin her biri için asgari sabit yatırım tutarı” şeklindeki miktar, kalkınmada öncelikli yörelerde yapılacak yatırımlar için yetersiz kalmaktadır.

OSB Uygulama Yönetmeliğinin 52’nci maddesinin 4’üncü bendinde “Faiz desteği uygulanacak krediler asgari 6 ay anapara ödemesiz olup, faiz desteği geri ödemeleri altışar aylık dönemler halinde yapılır” şeklinde olup bu maddede belirtilen süreler, yeni kurulan OSB’ler bakımından sorun oluşturmaktadır.

5.4. OSB’LERİN YÖNETİM VE DENETİM SORUNLARI

Türkiye’de birçok kurumda mevcut olan idari ve denetsel sorunlar, OSB’ler içerisinde de bir an önce çözülmeyi bekleyen sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’deki OSB’lerin yönetim ve denetim ile ilgili sorunlarına bakacak olursak;

*OSB’lerin yönetim kurulu üyeleri genelde profesyonel yönetici değildir ve yönetim görevini ikincil görev olarak üstlenmişlerdir. Bu da onların OSB yönetimindeki etkinliğini azaltmaktadır. Aynı durum denetim kurulu üyeleri için de geçerlidir. Denetim kurulu üyeleri, OSB’nin mali işlemlerini her üç ayda bir ve yıllık olarak yapmaktadır.

*OSB’lerin yönetim ve denetim sorunlarının başında bürokratik engeller gelmektedir. OSB’lerin bünyesinde yer alan işletmeleri denetleme ve yaptırım uygulama yetkisi bölge müdürlüğüne verilmiştir. Ancak genel kurul yönetim sisteminde yönetim kurulu üyeleri OSB alanında yer alan işletme yöneticilerinden seçildiği için cezai işlem ve yaptırım uygulamada sorunlar meydana gelmektedir. OSB’lerin kuruluş süreçlerindeki yönetim yapısı ildeki önemli kurumların yöneticilerinden oluşan müteşebbis heyet ve yönetim kurulu başkanın vali olması nedeniyle denetim uzmanları istenilen düzeyde sağlıklı denetim yapamamaktadırlar.

*OSB çatısı altındaki işletmeler valiye ulaşmada sorun yaşamaktadır. OSB’lerin ilk kuruluş sürecinde epeyce büyük finansal destek gelmesinden dolayı, yolsuzluk iddiaları ve yanlış harcama kalemleri gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır (Çuhadar, 2005: 310-312).

*Türkiye’de toplamda 404 OSB bulunmaktadır. Bu OSB’leri temsil eden OSBÜK, OSB’lerin birlikte hareket etmelerini sağlamada ve OSB’lerin sorunlarını çözümede yeterli olamamaktadır. Ayrıca OSB’lerin ve bünyesindeki işletmelerin tanıtımla ilgili ciddi eksiklikleri vardır. OSB’lerle ilgili mevzuat ve destekler hakkında bölge müdürlüğü personeli yeterli bilgi sahibi olamamaktadır.

*OSB’lere kamulaştırma, iş yeri açma ve işletme belgesi verme gibi birçok kamusal yetkiler verilmiştir. Ancak OSB’ler, özel hukuk tüzel kişisi olarak tanımlandıklarından bazı sıkıntılar yaşamaktadırlar. Zira OSB’ler kamu tüzel kişisi değildirler ve kamusal yetkiler kullanmamaları gerekir. Oysa kamu gücü ayrıcalığına dayalı yetkiler kullandıkları için bazı hukuksal sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar.

5.5. OSB’LERİN MERKEZLE İLİŞKİLERİ VE VESAYET-ÖZERKLİK SORUNU

OSB’ler mevcut yasal durumları itibariyle özel hukuk tüzel kişisi olsalar da birçok açıdan devletin kurumlarına bağlı olarak, devletin bir organı gibi faaliyet göstermektedirler. Bu durum da merkezi yönetimin OSB’ler üzerindeki kontrol mekanizmasının sorgulanmasına yol açmaktadır. OSB’lerin merkezi yönetimle ilişkileri ve vesayet özerklik açısından sorunlarına bakıldığında;

*OSB’lerin kuruluş giderleri oldukça fazladır ve devletin OSB’lerin yapı maliyetlerine ayırdığı kaynaklar yetersiz kalmaktadır. Finansal kaynak sorunu yüzünden OSB’lerin kamulaştırma işlemleri ve bazı projelerde alt/üst yapı yatırımlarının büyük bir kısmı yapılamamaktadır. Ayrıca OSB’lerin merkezi yönetimle ilişki düzeyleri ve ilin siyasi gücü doğrultusunda

ödenekler belli bir zaman aralığında alınmaktadır. Bu ödeneklerin süresine göre OSB'lerin inşaat süreci tamamlanmaktadır.

*OSB'lerin faaliyet alanında yer alan parsellerin yatırımcılara dağıtımında da sorunlar yaşanmaktadır. Arsa tahsislerinde özellikle spekülative satışlarının olduğu görülmektedir. Bu arsaların birçoğu yatırımcı tarafından bekletilmektedir. Bu olumsuz durumu çözmek için OSB'lerle Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı arasında yatırımcıların arsa tahsis başvurularının en kısa zamanda sonuçlanması için karşılıklı işbirlikleri yapılmaktadır. Yatırım yapılmayan arsaların gerekçeli kararlarla başka bir yatırımcıya verilmesi ya da başka bir yatırımcıya ret olarak verilen kararın gerekçeleri detaylı bir şekilde bakanlığa bildirilmektedir.

*OSB'ler birçok organ tarafından denetlenmesine rağmen, bu denetimlerin yerindelik ve performansa dayalı denetim olmaması nedeniyle etkili bir denetimden söz etmek güçtür. OSB'lerin bağımsız denetim kuruluşlarınca dıştan denetlenmesi, denetim kurulu üyeleri eliyle içten denetlenmeleri ve ayrıca Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı gibi başka denetleyici kurumların olması bazı sorunların yaşanmasına yol açmaktadır. Zira denetim tekrarları ya da yetki çatışmaları olabilmektedir. Dolayısıyla etkili ve yerinde bir denetimden söz etmek pek mümkün değildir.

OSB yönetimlerinin yerel yönetimlere bırakılması konusunda Ekim 2021'de bir yasa çalışması başlatılmıştır. Bu yasa tasarısı ile merkezin taşra uzantısı olan il ve ilçelerin en üst düzey yöneticilerinin (vali ve kaymakamların) OSB'lere başkanlık etmeleri ve OSB'lerin merkezi yönetimin katı vesayeti altına alınması planlanmaktadır (Dünya Gazetesi, 2021). Bu yönetim yapısı ile OSB'lerin kuruluş aşamasındaki müteşebbis yönetim yapısına tüm OSB'ler için devam edilmesi ve genel kurul yönetim sisteminin kaldırılması öngörülmektedir. Bu yeni yapıyla OSB'ler üzerinde daha katı bir vesayet uygulanması amaçlanmaktadır.

6. TÜRKİYE'DE OSB'LERİN SORUNLARINA YÖNELİK ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

OSB'lerin gerek kuruluş aşamasında ve gerekse sonraki süreçte birçok sorun yaşadığı, bunları çözmek için de ciddi çabalar harcadığı ortadadır. Bu sorunların önemli bir kısmını yapısal sorunlar oluşturmaktadır. Bu sorunlara, özellikle yöneticiler öncülüğünde yaratıcı ve yenilikçi çözüm yolları geliştirilmelidir (Antoncić and Hisrich, 2001: 496-498).

OSB'lerin yaşadığı sorunlara yönelik çözüm önerilerini özetlemek gerekirse; öncelikle OSB'lerin kuruluş sürecindeki bürokrasi ve formaliteler azaltılmalıdır. OSB'lerin özellikle yer seçiminde çok sayıda kurumun bilgisine başvurulmakta ve bu süreç uzun bir zaman almaktadır. Bu sürecin kısaltılması şarttır.

OSB'lerin üst kuruluşu olan OSBÜK ve OSB'ler, sorunların çözümü için birlikte hareket etmeli ve işbirliği yapmalıdır. Özellikle teknik sorunların çözümünde ve bilişim-iletişim kaynaklı sorunlarda yeni ve yenilikçi projeler üretilebilir. Örneğin OSBÜK bilgi portalında her OSB'nin bir şifresi olmalı ve her OSB bilgilerini bu sistem üzerinden sürekli güncel tutmalıdır. OSB'ler mevzuat düzenlemelerini ve değişikliklerini bu portal üzerinden sürekli takip edebilmelidir. Bu portal üzerinden e-ticaret sistemi oluşturulmalı ve elektronik pazar sistemi ile OSB bünyesinde yer alan işletmelerin elektronik ticaret yapımları sağlanmalıdır. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ile OSBÜK koordinatörlüğünde OSB çatısı altında yer alan işletmelere yönelik yeni mevzuatlar, gelişen teknoloji ile beraber patent, marka ve endüstriyel tasarım sistemleri hakkında sürekli eğitim ve bilgilendirme toplantıları yapılmalıdır.

OSB'lerin tanıtımını sağlamak için OSBÜK ya da Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından kitle iletişim araçları ile toplu işbirliği yapılmalı ve her ilin OSB'si ayrı olarak tanıtılmalıdır. OSB'lerin genel tanıtımını sağlayacak dergi, broşür vs. baskıları yapılmalıdır.

Üst yönetimce OSB bölge müdürlük personeline gerek motivasyona yönelik gerekse mevzuat ve genel prosedür hakkında eğitimler verilerek 'ortak amaç' vurgusu yapılmalıdır (Ozan ve Yolcu, 2021: 387; Yolcu ve Ozan, 2021: 395). OSB'lerin yurtdışı ve yurt içi tanıtım fuarları yapılmalıdır. OSB yöneticileri ve işletmelerinin yurtdışı OSB'ler ile ilişkileri güçlendirilmeli, sürekli iş ve tanıtım gezileri yapılmalıdır.

Chen ve Wang’a göre (2011: 225) bilgiyi üretenler üniversitelerdeki öğretim üyeleri, mühendisler ve girişimciler olup, bu yapı içerisinde ise öğretim üyeleri ve beyaz yakalı mühendisler özellikle yenileşmeye katkı sağlamaktadır. Üniversitedeki bilim adamlarının ve mühendislerin işletmelerde sürekli istihdamının işletme için oldukça pahalı olması bilginin dışarıdan alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu bilim adamları ticari anlamda çalışmalarını yapmış oldukları Teknokentler daha çok üniversite bünyesinde kurulmaktadır. Teknokentlerin OSB çatısı altında yer alması sanayicilerin AR-GE ve ileri teknoloji kullanımını ve uluslararası pazarda işletmeler açısından rekabet gücünü artıracaktır. Ayrıca OSB’ler sanayi ve teknoloji alanında ortaya çıkan yeniliklerin kentsel düzeyde tabana yayılabilmesi için önemli bir rekabet gücü sağlamalıdır.

OSB’lerin cazibe merkezleri haline gelmesi ve yatırımcıların OSB’leri tercih etmeleri için bölgesel ve OSB’lerin yönetim yapılarına göre devlet destekli özendirici teşvikler verilmelidir. Organize Sanayi Bölgeleri Yönetmeliğinin 43’üncü maddesinde yapılan son düzenleme ile “*zemin seviyesinin altında ve üstü yeşillendirilmiş arıtma tesisi, katı atık deposu ve su deposu*” yapılabilecektir. Bu madde ile hem çevre düzenlenmesi sağlanmakta hem de çevre zararlı atıklardan korunmaktadır. Ancak bu tesislerin maliyetinin yüksek olmasından dolayı devletin teşvik desteklerini artırması gerekmektedir.

Geçmiş yıllarda kurulmuş olan ve zaman içerisinde yerleşim yerleri yakınlarında kalan OSB’lerin şehir merkezi dışına çıkarılması gerekmektedir. OSB’lerde boş parseller bulunurken şehir merkezi içinde ya da dışında tarım deposu adı altında sanayi yapılaşmalarına izin verilmemeli ve belediyelerin sanayi imarlı alanlar oluşturması engellenmelidir.

Bu anlamda belediyeler ve valilikler yapısı ve kapasitesi itibari ile büyük sayılabilecek işletmelerin OSB dışında kurmaları engellenmelidir. Merkezi yönetim ise OSB dışında kurulan işletmeleri teşvik uygulamasından muaf saymalıdır. Çünkü tarıma elverişli alanlar her geçen gün azalmakta ve her işletme için alt/üst yapı talep edilmektedir. Şehir merkezi dışında kurulan OSB’lerin toplu taşımacılık sistemleri yaygınlaştırılmalı ve karayolları bağlantıları sistemli bir şekilde yapılmalıdır (Büyükdede, 2003: 20). OSB’lerin içinde yük taşımaya uygun sistemlerin kurulması önerilmektedir. Tüm OSB’leri birbirine bağlayacak lojistik raylı sistemlerin planlanması ve OSB’ler içerisinde ise hafif raylı sistemlerin kurulması önerilmektedir.

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ve Belediye gibi yatırımcıları destekleyen ve işletme kurulmasına destek veren kurumların il temsilcilerinden OSB bünyesinde danışma kurulları oluşturulmalıdır. Bu danışma kurulu il ve bölgedeki OSB’ler dolmadan şehir merkezi ya da dışında yatırımların yapılmasına izin vermemelidir. Öncelikli olarak OSB’lerdeki parsellerin dolması gerekmektedir. Bu işbirliği ile OSB’lerin kurumlar ile birlikte hareket etme kültürünü oluşmakta çarpık kentleşmenin önüne geçilmiş olacaktır.

OSB’lerin bünyesinde büyük sanayi yatırımlarının yer alması nedeniyle arıtma ve katı atık bertaraf tesislerinin kurulması zorunluluğu kapsamında, maliyeti çok yüksek olan bu tesislerin OSB’lerde yapılması için devletin teşvik sistemleri artırılmalıdır. Öte yandan OSB’lerin işletmelerinden alınan emlak vergisinin alınmaması için yeni bir düzenleme yapılmalıdır (İTOSB, 2022).

Türkiye’de sanayi ürünleri maliyetinin en önemli unsuru elektrik enerjisidir. Devlet tarafından enerji fiyatlarına verilecek teşvikler ile sanayicilerin desteklenmesi sağlanmalıdır.

Mesleki sivil toplum örgütleri ya da kalkınma ajansları yatırımcılara yönelik danışmanlık hizmeti amacıyla yatırımcı bilgilendirme ofisleri açmalıdır. Özellikle işletmelerin daha çok kümeleme çalışması yapabilmesi için sektörlere yönelik ihtisas OSB’lerin sayısı artırılmalıdır.

Bilgi teknolojisi yoğun ve katma değeri yüksek sanayi türlerine yönelik yatırımların geliştirilmesine yönelik olarak “gelişmiş ülkelerde mücadele merkezli el işçiliğini verimli kılmaktansa bilgi işçiliğini verimli kılacak” hedefler seçilmeli ve doğrultuda OSB’lerin önündeki mevzuat, patent ve bilgiye erişimde yetersizlik gibi işlevsel sorunlar çözümlenmelidir.

Yatırımcıya verilen aralarda spekülatif davranışlar önlenmeli ve girişimciler zamanında yatırım yapmadığı takdirde verilen arsa geri alınmalıdır. OSB'lerin yapı ve imar faaliyetlerinin etkin bir şekilde denetlenmesi için imar mevzuatında köklü değişikliklerinin yapılması ve bakanlığın denetimlerini daha şeffaf bir şekilde artırılması sağlanmalıdır.

OSB'nin yönetim yapısından kaynaklanan önemli bir sorun ise OSB'nin denetim kurulu üyelerinin, müteşebbis heyet/genel kurul üyeleri tarafından seçilmesidir. OSB'lerde denetim kurulu, yönetim kurulunun iş ve işlemlerini denetlemektedir. Müteşebbis heyet/genel kurul üyeleri tarafından seçilen ve yönetim kurulu içerisinde yer alan denetim kurulu üyeleri bu görevleri yerine getirirken nesnel bir şekilde kalmalarında çoğu zaman zorlanmaktadır. OSB'lere yönelik yasal bir zorunluluk olduğu için bağımsız kuruluş olarak yeminli mali müşavirler tarafından hukukilik denetim sistemi doğrultusunda yılda bir defa mali denetim yapılmaktadır. Aynı zamanda Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından daha çok şikâyet doğrultusunda OSB'lerin denetimleri yapılmaktadır (Çuhadar, 2005: 194). Bu sorunu gidermek için denetim kurulu üyelerinin profesyonel denetçilerden seçilmesi, denetçilik görevini profesyonel bir görev olarak üstlenmeleri bir çözüm olabilir. Ayrıca yeminli mali müşavirler yıllık denetimlerini 3 aylık şeklinde yapmalıdır. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ise her yılın aralık ayında OSB'lerin genel denetimlerini yapmalıdır.

OSB'lerde nitelikli eleman problemlerini çözmek için OSB çatısı altında meslek yüksekokullarının ve meslek liselerinin kurulması sağlanmalıdır. OSB'lerin bölgesel gelişmişlik durumlarına göre ve yönetim yapıları doğrultusunda farklı teşvik imkânları sağlanmalıdır.

OSB'lerin kuruluş aşamasındaki protokoller ve aşamalar sadeleştirilmelidir. Kırtasiyeciliğin önüne geçmek amacıyla istenilen belge, rapor ve formlar online sistem üzerinden doldurulabilmelidir.

Ayrıca OSB'lerin kuruluş sürecinde verilen kredi ve desteklerin OSB'deki parsellerin %50'sinin dolması halinde Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından verilen genel idare giderlerinin kredilendirilmesi durdurulmaktadır. OSB'lere verilen bu destek ve kredilerin ödeme süresi, OSB'lerin tüm parsellerin verilmesi sürecine kadar devam ettirilmelidir.

OSB'lerin kuruluş aşamasında çok sayıda kamu kurumu yer almaktadır. OSB adına alınan kararlar bu nedenle istenilen hızda olmamaktadır. Çünkü gruplar, bireylere göre daha uzun sürede karar almaktadır. Tek bir karar verici ile bir kitlenin vermiş olduğu karar süreci arasındaki bu fark özellikle belirli sorumluluk ve yükümlülüklerin bu gruplar tarafından ortaklaşa paylaşılmasıdır (Kim ve Ahn, 1997: 1106). Ancak günümüz teknoloji çağında kurumların teknoloji çağı ürünleri olan uzaktan katılımlı toplantı, e-imza vs. gibi teknoloji ürünlerini daha çok kullanmalı ve gereken şartlara ayak uydurmalıdır.

OSB'lerin kuruluş aşamasında en büyük sorunlardan birisi de yer seçiminin yanlış yapılmasıdır. Her ile bir OSB düşüncesi doğrultusunda başlatılan kalkınma sürecinde il ve bölgede uygun nitelikte ve yeterlilikte arazinin bulunmaması veya sanayi işletmeleri için gelişme potansiyeli yeterli olmayan alanların seçilmesi OSB'lerin önemli sorunlarından biridir. OSB'ler için Yer Seçimi Yönetmeliğine uygun vasıfta arazilerin seçilmemesi, gelecek dönemde OSB'lerin doluluk oranını etkileyecek ya da bu bölgeye belli yatırımların getirilmesi için ülke kaynakları heba edilecektir. İl ve bölgenin imar planlarında geleceğe yönelik olarak OSB'lerin yerlerinin belirlenmesi ve buna göre alt/üst yapı çalışmalarının o bölgeye uygun bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir.

OSB'lerin kuruluş öncesi ve kuruluş aşamasında kurumlar arası görüş ayrılıklarını ortadan kaldırmak için OSB'lerin kuruluş mevzuatında köklü değişikliklerin yapılması gerekmektedir. Bu görüş ayrılıkları kurumların inisiyatifine bırakılmamalıdır. İlgili mevzuatta kuruluş süreci ve OSB'lerin yetkileri ile ilgili aşamalar detaylı bir şekilde belirtilmelidir.

OSB'ler il ve bölge genelinde yeterli düzeyde temsil edilememektedir. OSB'lerin yönetim kurulu başkanı veya bölge müdürlerinin Kalkınma Ajanslarının genel kurul üyeleri arasında yer alması gerekmektedir. Ayrıca İl İstihdam ve Mesleki Eğitim Kurullarında OSB temsilcilerinin yer alması OSB'lerin bölgesel kalkınmaya katkısını daha da artıracaktır.

OSB Uygulama Yönetmeliğinin 52’nci maddesinin 4’üncü bendinde “Faiz desteği uygulanacak krediler asgari 6 ay anapara ödemesiz olup, faiz desteği geri ödemeleri altışar aylık dönemler halinde yapılır” şeklindeki düzenlemedeki süreler, yeni kurulan OSB’ler bakımından sorun oluşturmaktadır. Söz konusu Uygulama Yönetmeliği, OSB’lerin kuruluş türlerine, kalkınmada öncelikli yörelere ve OSB’lerin hacmine göre revize edilmelidir.

OSB’lerin bölgelerin gelişmişlik durumlarına ve yönetim sistemlerine göre değişen fakat devletin destekleri ve teşvikleri ile çözülebilecek olan mali ve idari başka sorunlarının çözümü konusunda Kalkınma Ajansları, her bir OSB’nin durumuna özel çözümler ve yeni fonlar oluşturmaktadır.

OSB’lerin sorunlarına yönelik diğer çözüm önerileri de şunlardır:

OSB’lerin 4562 sayılı OSB Kanunundaki "özel hukuk tüzel kişiliği" vasfının "kamu kurumu niteliğinde mesleki kurum" olarak değiştirilmesi ve bölge müdürlerinin, genel kurul ve bakanlığın onayı doğrultusunda atanması sağlanmalıdır. Bu değişiklik ile OSB’lerin denetimleri daha sistemli olacaktır. OSB’lerin kuruluş ve işleyişinde Sanayi ve Ticaret Bakanlığının varlığı icracı bir birim olarak devam etmelidir. Ayrıca OSB’lerin kuruluş süreci içerisinde yer alan kurumların kamu kurumu olmasından dolayı ve Maliye Bakanlığı tarafından OSB’lere yönelik kredi kullandırma protokolü yapılması nedeni ile OSB’ler Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından her zaman denetlenebilmelidir.

OSB’lerin denetim sistemi farklılaştırılmalıdır. OSB’lere yönelik performans dayalı bir denetim sistemi kurulmalı ve bu sistem merkezle ilişkilerde köprü görevi görmelidir. OSB yönetim kurulu ve bölge müdürlüğü tarafından özellikle idari, mali ve teknik açıdan yapılan denetimlerde rutin zamanlarda yaşanan sorun ve uyuşmazlıklar hakkında gerektiğinde Bakanlığın görüşünü alarak karar vermek gerekmektedir. Bu karşılıklı sürdürülen ilişki, merkezi anlamda işbirliğini kuvvetlendirecektir.

OSB’lerin yönetim ve denetim kurulu üyelerinin OSB çatısı altında yer alan işletmelerin sahipleri arasından seçilmesi OSB’lerin yönetim ve denetimdeki etkinliğini azaltmaktadır. Bu yöneticilerin profesyonel yöneticiler olması OSB’lerin etkinliğini daha da artıracaktır. Özellikle denetim kurulu üyelerinin tercihen iktisadi ve idari bilimler fakültesi mezunu olması OSB’lerin denetim mekanizmasını daha da güçlendirecektir.

OSB’lerin en önemli sorunlarının kaynak yetersizliği, eşgüdüm eksikliği ve kriz kaynaklı sorunlar olduğu düşünülürse daha düşük maliyetli ve sürdürülebilirli bir maliyete sahip olan yeşil enerjiye yönelmek OSB’ler açısından çağdaş ve daha verimli bir yol olabilecektir. Bu doğrultuda yeşil enerjiye geçmek için teşvikler verilmeli; merkezi yönetim ve yerel yönetimler tarafından yeşil enerji hibe programları yapılmalıdır.

7. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

OSB’ler, bölgelerarası gelişmişlik farkının dengelenmesi, ekonomik kalkınmanın sağlanması ve istihdamın artırılması açısından dünya genelinde yaygın olarak uygulanan ve çok önemli işlemlere sahip olan planlı sanayi bölgeleridir. OSB’ler, Türkiye’de sanayileşme ve istihdam politikaları açısından tarihinin en önemli kalkınma araçlarından biri olmuştur. Ancak ağırlıklı olarak OSB’ler üzerinden yürütülen kalkınma ve sanayileşme çabaları yetersiz kalmakta, OSB’ler ülke ekonomisine ve kalkınmasına çok önemli katkılar sağlamasına rağmen yapısal ve kurumsal sorunlar yüzünden beklenen başarıyı gösterememektedirler. Başta yasal düzenlemeler olmak üzere, OSB’lerin karşılaştığı bürokratik, yönetsel ve mali sorunların bir an önce çözülmesi gerekmektedir.

Bu çalışma ile OSB’lerin söz konusu sorunlarına yönelik çözüm önerileri geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu sorunların başında bürokratik sorunlar gelmektedir. Bu bağlamda öncelikle OSB’leri ilgilendiren yasal düzenlemelerin, yani kanun ve yönetmeliklerin yeniden ele alınması ve düzenlenmesi gerekmektedir. OSB’leri düzenleyen ve neredeyse çeyrek asırdır uygulanan 4562 sayılı kanun sonradan birkaç kez değiştirilse de ihtiyaçları karşılamada halen yetersizdir. O nedenle

OSB'leri düzenleyen tüm yasa ve yönetmeliklerin çağın gerekleri ve ihtiyaçlarına göre bürokrasi ve kırtasiyecilikten arındırılarak yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

OSB kanununda yapılması gereken en önemli değişiklikler; OSB yatırımcılarına bürokrasi anlamında ayrıcalık tanınması, OSB'lere kamusal yetki verilmesidir. Ayrıca bölge dışı sanayileşmenin önlenmesi ve sanayi kümelerinin oluşturulmasında Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ve OSB'ler yetkili kılınmalıdır. OSB'lerin yer seçiminin kısıtlanması yönünde Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı yeni düzenlemeler getirmelidir. OSBÜK ile bünyesindeki OSB'lerin birlikte hareket etmelerine yönelik birleştirici projeler yapılmalıdır. Her ildeki OSB'lerin ve işletmelerin genel tanıtımını sağlayacak kitle iletişim araçları ile toplu işbirliği yapılmalıdır.

Üniversiteler bünyesinde kurulan Teknokentler, OSB'lere taşınmalı ve OSB'lere yönelik devletin teşvikleri artırılmalıdır. Çarpık kentleşmenin önüne geçmek için OSB'lerin yer tercihleri önceden planlanmalı ve OSB'lerdeki parseller dolmadan başka yerde işletme açmaya izin verilmemelidir. İhtisas OSB'lerin sayısı artırılmalıdır.

OSB'lerin yönetim ve denetim kurulu üyeleri profesyonel denetçilerden seçilmelidir. Dış denetim görevini yerine getiren yeminli mali müşavirlerin yıllık olarak yapılan denetimlerini ara denetimler şeklinde üç aylık olarak yapmalıdır. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ise her yıl düzenli olarak tüm OSB'lerin genel denetimlerini yıl içerisinde yapacak şekilde planlamalıdır. OSB'lerin denetim sistemi performansına dayalı olmalıdır. OSB'lerin il ve bölge genelinde yeterli düzeyde temsil edilmesini sağlamak adına Kalkınma Ajansları ve İl İstihdam Kurullarında OSB temsilcilerinin yer alması sağlanmalıdır.

OSB'lere tahsis edilen arsaların spekülasyon ve rant amaçlı yatırımcılara verilmesi engellenmelidir. Bu arsaların gerçek yatırımcılara tahsis edilmesi ve verilen zaman içerisinde yatırımların gerçekleştiği denetlenmelidir. OSB'lerin şehir merkezi dışında kurulması ulaşım sorunlarına neden olmaktadır. Bunun için OSB'lerin çevresi konut yerleşimine açılmakta, bu da ileriki dönemlerde OSB'lerin şehir merkezi içerisinde kalmasına neden olacaktır.

OSB'lerin nitelikli iş gücü temininde zorluk yaşamaması için MEB ve YÖK işbirliğinde kurulan meslek liseleri ile meslek yüksekokullarının sayıları hızlı bir şekilde artırılmalıdır. Bu okullar bünyesinde özellikle iş sağlığı ve iş güvenliği bölümlerinin sayısı artırılmalıdır. OSB'lerin kuruluş sürecinde “kamu tüzel kişiliği” olarak kabul edilmesi, genel kurul yeterlilik sayısı sağlandıktan sonra ise “yarı kamu tüzel kişiliği” olarak bir düzenleme yapılmalıdır (Çolak, 2013: 21).

OSB'lerin bölge müdürlüğü binasında işletmelerine yönelik danışmanlık ve rehberlik yapabilecek uzmanlarla güçlendirilmelidir. OSB'lerin Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından denetlenmesi konusunda ilgili kanunda daha çok “Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı uygun gördüğü, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından belirlenen, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından gerekli görülen” gibi hükümler belirtilmiştir. Bu hükümler yerine her yılın aralık ayında tüm OSB'ler denetlenecektir şeklinde bir hüküm olması önerilmektedir.

Sonuç olarak OSB'ler yerel ve bölgesel kalkınmanın en güçlü ve akılcı araçlarıdır. İyi düşünüldüğünde her bir OSB kurulduğu bölgenin kalkınmasında ve özellikle sanayileşmesinde hayati rol oynayabilecek niteliğe sahiptir. Ancak, kendisi sanayileşme ve kalkınma atılımı için çözüm olarak uygulanan OSB'ler ciddi kimi sorunlar yaşamaya devam etmektedir. O nedenle OSB'lerin kurumsal ve yapısal sorunları akılcı yol ve yöntemlerle bir an önce çözüme kavuşturulmalıdır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir.

Yazar Katkısı: Yazarlar bu çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Peer Review: Externally peer reviewed.

Conflict of Interest: The authors declared that they have no conflict of interest.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Authors Contributions: The authors contributed equally to this study.

KAYNAKÇA

- Alacadağlı, E. (2019). *Koruma Gelişme Çıkılmazında Organize Sanayi Bölgeleri*. Ankara: Astana Yayınları.
- Antoncic, B. ve Hisrich R. D. (2001). Intrapreneurship: Construct Refinement and Cross Cultural Validation. *Journal of Business Venturing*, 16(5), 495-527.
- Ardoğan, L. (1983). *Türkiye'de Dünya'da Sanayi Bölgeleri ve Uygulamaları*. Ankara: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Yayınları No:311
- Büyükdede, H. (2003). *Organize Sanayi Bölgeleri/Siteleri ve Serbest Bölgelerin Sorunları: Yeni Yaklaşımlar ve Çözüm Önerileri*. Ankara: MÜSİAD Yayınları.
- Cansız, M. (2010). *Türkiye'de Organize Sanayi Bölgeleri Politikaları ve Uygulamaları*. Ankara: DPT Yayınları.
- Cansız, M., Kurnaz, Z. ve Çağlar, E. (2019). *2023'e Doğru Türkiye'de Organize Sanayi Bölgelerinin Dönüşümü*. Ankara: UNDP Yayınları
- Chen, X. ve Wang, J. (2011). Analysis on Intrafirm Organizational Adaptaion to Sustainable Knowledge Transfer, Computer Sciencea and Service System (CSSS), *International 27-29 June Conference* içinde (221-234. ss.). USA
- Çağlar, E. (2006). *Decentralization and Competitiveness in Turkey: Cluster-Based Policy and to Organized Industrial Zones. Economic Policy Research Foundation of Turkey*. TEPAV Yayınları
- Çolak, N. İ. (2013). Organize Sanayi Bölgelerinin Hukuki Durumu. *Standart Dergisi*, 616, 18-22.
- Çuhadar, M. (2005). *Organize Sanayi Bölgelerinin Bürokratik Sorunları ve Yasal Düzenlemeler: Bir Model Önerisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Dağlar, H. (2015). Türkiye'de Organize Sanayi Bölgelerinin Kurumsallaşması ve Karşılaştıkları Sorunlara Çözüm Önerileri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12, 615-638.
- Drucker, P. F. (2000). 21. Yüzyıl İçin Yönetim Tartışmaları. (Çev. İ. Bahçivangil ve G. Gorbon) İstanbul: Epsilon Yayınları.
- Dünya Gazetesi. (2021). OSB'lerin Yapıları Bozulmasın. 07.10.2023 tarihinde <https://www.dunya.com/gundem/sanayici-osblerin-yapisi-bozulmasin-haberi-635065/> adresinden alındı.
- Eyuboğlu, D. (2005). 2000'li Yıllarda Organize Sanayi Bölgelerimiz. *Verimlilik Dergisi*, 3, 56-58.
- İbicioğlu H., Karadal H., Doğan, İ., ve Çuhadar M.T. (2008). Organize Sanayi Bölgelerinin Bürokratik Sorunları ve Yasal Düzenlemeler Üzerine Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19), 291-311
- İTOSB. (2022). OSB'lerin Sorunları ve Çözüm Önerileri Hakkında. 08.09.2023 tarihinde http://www.itosb.org.tr/haberler/osblerin-sorunlari-ve-cozum-onerileri-hk_2/ adresinden alındı.
- Kalabalık, H. (2015). *İmar Hukuku Dersleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Karaköse, M. E. (2018). *Türkiye'de Organize Sanayi Bölgeleri ve Kayseri Uygulaması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kayseri Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Khaled O., ve Shalaby M. E. (2021). Intellectual Framework for Transforming Conventional Industrial Zones into Eco- Industrial Parks. *Journal of Urban Research*, (42), 97-115.
- Koç, S., ve Bulmuş, C. (2014). Organize Sanayi Bölgelerinin Bölge Ekonomilerindeki Etkinliklerinin Karşılaştırılması: Kayseri ve Sivas Örneği. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 177-215.
- Koşmaz, B. (2004). *Türkiye'de Organize Sanayi Bölgeleri Kuruluşu ve Gelişimi*, 1. Organize Sanayi Bölgeleri Üst Kuruluşu Zirvesi 12-14 Şubat 2004, Ankara.
- Kim, S. H., ve Byeong, S. A. (1997). Group Ecision Making Procedure Considering Preference Strength Under Incomplete İnformation. *Computers & Operations Research*, 24(12), 1101-1112.
- OAİB. (2021). Orta Anadolu İhracatçılar Birliği Verileri. 26.05.2023 adresinde <https://www.oaib.org.tr/tr/bilgi-merkezi-sıkça-sorulan-sorular/> adresinden alındı.

Oflazoğlu, S. (2016). Organized Industrial Zones and Their Effect On Regional Development. Mario Franco (Ed.), *Entrepreneurship-Practice-Oriented Perspectives* içinde (ss. 137-152). Rijeka: Hırvatistan.

OSBÜK. (2024). Türkiye’de ve Dünyada OSB Uygulamaları Sanayinin Üretim Üssü Organize Sanayi Bölgeleri Uluslararası Rekabette Sanayicimizin Yanında Olan OSB’lerin Tarihçesi. 08.09.2024 tarihinde <https://osbuk.org/turkiyede-ve-dunyada-osb-uygulamalari/> adresinden alındı.

Ozan, M. S. ve Yolcu, F. S. (2021). Etkili Liderlik. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(54), 385-391.

Ölmez, M., ve Karakılıç, Y. (2022). *Bölgesel Kalkınma Politikalarında Değişim: Organize Sanayi Bölgeleri İçin Yeni Bir “Yönetişim Modeli” Önerisi*”(Yayımlanmamış doktora tezi). Malatya İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Özdemir, M. (1990). *Türkiye’de Organize Sanayi Bölgeleri*. Ankara: TOBB Yayınları.

Porter, M. E. (1998). Clusters and New Economics of Competition. *Harvard Business Review*, 77-90.

Sarı, A. (2021). *OSB’lerde Ruhsat*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Kültür Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

The World Bank (W.B.). (2020). *Turkey Organized Industrial Zones Project, Concept Project Information Document (PID), Concept Stage | Date Prepared/Updated: 23-Sep2019 | Report No: PIDC27599, Oct 14, 2023. Document Date: October 15.*

The World Bank and Ministry of Industry and Technology (MOIT). (2022). “*Ministry of Industry and Technology ministry of Industry and Technology, Turkey Organized Industrial Zones Project (P171645), Environmental And Social Management Framework environmental And Social Management Framework (Draft). November 2020. Document Date: December 17, (Erişim Tarihi: 12.02.2023).*

Tosun, D. ve Demirbaş N. (2012). Türkiye’de Hayvancılık İhtisas Organize Sanayi Bölgelerinin Gelişimi ve Konunun Büyükbaş Hayvancılık Sektörünün Sorunları Açısından Değerlendirilmesi. *10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi 5-7 Eylül 2012 içinde* (182-190). Konya

Yıldız, M. Z. (2009). *Van’da Sanayi Faaliyetleri ve Geliştirilme Olanakları*. İstanbul: Yalın Yayıncılık.

Yolcu, F. S. ve Ozan, M. S. (2021). Modern Liderlik Teorileri. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(54), 392-400.

Zorlu, K. (2012). Türkiye’de Ara Eleman İhtiyacına Yönelik Tespitler ve Karşılaşılan Sorunlar Üzerine Bir Araştırma. *TİSK Akademi Dergisi*, 1, 52-75.

AMBALAJ TASARIMINDA YAPAY ZEKÂ KULLANIMI

Elif Arzen DEMİREL İNAL*

Elif TARLAKAZAN**

ÖZET

Yapay zekâ teknolojisi, çağımızın en dikkat çekici gelişmelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yapay zekâ teknolojisinin bilimsel önemini vurgulayan en belirgin göstergelerden biri, 2024 Nobel Fizik Ödülü'nün bu alandaki çalışmalara tahsis edilmesidir. Yapay zekânın muhtelif akademik disiplinler üzerindeki dönüştürücü etkisi ve bazı mesleklerin geleceğine yönelik oluşturduğu potansiyel tehditler, akademik çevrelerde giderek artan bir tartışma konusu haline gelmiştir. Görsel iletişimin temel unsurlarından biri olan grafik tasarım disiplini, teknolojik gelişmelerle doğrudan etkileşim içinde olması sebebiyle, bu dönüşümden kaçınılmaz olarak etkilenmektedir. Bugünün ticari dünyasında, birçok marka ürün ambalajlarını tasarlarken yapay zekâ teknolojilerinden giderek daha fazla yararlanmaktadır. Bu araştırma kapsamında Nutella, Albeni ve Blade gibi markaların yapay zekâ destekli olduğu belirtilen ambalaj tasarımları sistematik bir incelemeye tabi tutulmuştur. Gerçekleştirilen analizler neticesinde, söz konusu ambalajların köklü tasarım unsurlarının büyük oranda muhafaza edildiği ve yapay zekânın yalnızca belirli tasarım öğelerinin modifikasyonunda kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu bulgular, ambalaj tasarım süreçlerinin halen büyük ölçüde profesyonel tasarımcılar ve ajansların kontrolünde yürütüldüğüne, yapay zekânın ise tamamlayıcı bir araç olarak kullanıldığına işaret etmektedir.

Araştırma sonuçları, yapay zekânın grafik tasarım alanında çoğunlukla bir pazarlama argümanı olarak kullanıldığını, ancak gerçek tasarım süreçlerinde henüz sınırlı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgular, yapay zekâ teknolojisinin grafik tasarımdaki mevcut rolünün, sektörde sıkça dile getirilen aksine oldukça dar kapsamlı olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Grafik Tasarım, Yapay Zekâ, Ambalaj Tasarımı, İnovasyon

USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN PACKAGING DESIGN

ABSTRACT

Artificial intelligence technology is one of the most remarkable developments of our age. One of the most prominent indicators emphasizing the scientific importance of this artificial intelligence technology is the allocation of the 2024 Nobel Prize in Physics to studies in this field. The transformative impact of artificial intelligence on various academic disciplines and the potential threats it poses to the future of some professions has become a subject of increasing debate in academic circles. The discipline of graphic design, which is one of the fundamental elements of visual communication, is inevitably affected by this transformation due to its direct interaction with technological developments. In today's commercial world, many brands are increasingly utilizing artificial intelligence technologies in designing their product packaging. Within the scope of this research, the packaging designs of brands such as Nutella, Albeni and Blade, which are stated to be supported by artificial intelligence, were subjected to a systematic analysis. As a result of the analysis, it was found that the established design elements of these packages were largely retained and AI was only used to modify certain design elements. These findings suggest that packaging

* Sanatta Yeterlik, Kastamonu Üniversitesi, arzendmrl@gmail.com,

** Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, etarlakaza@hotmail.com,

design processes are still largely under the control of professional designers and agencies, with AI being used as a complementary tool.

The research results revealed that artificial intelligence is mostly used as a marketing argument in the field of graphic design, but has yet to have a limited impact on actual design processes. These findings suggest that the current role of AI technology in graphic design is quite narrow, contrary to what is often stated in the industry.

Keywords: Graphic Design, Artificial Intelligence, Packaging, Packaging Design, Innovation.

1. GİRİŞ

Yapay zekâ kavramı son yıllarda popülerliği giderek artan günlük yaşamda sıkça telaffuz edilen sözcüklerden biri olmuştur. Teknolojinin hızla gelişmesi ve dijital dönüşümün ivme kazanmasıyla birlikte, yapay zekâ sistemleri günlük hayatımızın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Günümüzde kullanıma açık yapay zekâ modellerinde genel itibariyle sözcüklerden oluşan komutlar girdi olarak modele verilmektedir. Bu modeller, doğal dil işleme yetenekleri sayesinde insan dilini anlayıp yorumlayabilmekte ve çeşitli çıktılar üretebilmektedir. Modelin çalıştığı alana has olarak fotoğraf, görsel, müzik, video ve metin gibi üretkenlik gerektiren çıktılar sunmaktadır.

Yapay zekâ insanın somut veya soyut üretimler yaptığı bilişsel faaliyetlerinde yardımcı olmakta veya üretimin büyük kısmında rol almaktadır. Bu sistemler, geleneksel tasarım süreçlerini dönüştürmekte ve yaratıcı endüstrilere yeni perspektifler kazandırmaktadır. Üretkenlik ve tasarım bilgisi gerektiren birçok alana etkisi olan yapay zekânın ambalaj tasarımı sürecine de etki ettiği ve bu süreçlerde kullanıldığı görülmektedir. Özellikle son yıllarda, yapay zekâ destekli tasarım araçlarının (AI-assisted design tools) yaygınlaşması, tasarımcıların iş akışlarını önemli ölçüde değiştirmiştir.

Ambalaj tasarımı genel itibariyle metin, fotoğraf, illüstrasyon ve zeminden (background) oluşmaktadır. Bu temel unsurlar, ürünün kimliğini oluşturan ve tüketiciyle ilk teması sağlayan kritik bileşenlerdir. Görsel üretebilen yapay zekâ modelleriyle bu unsurları kısım kısım ya da bütünüyle yapay zekâyâ ürettirmek mümkündür. Bu teknolojik gelişme, tasarımcılara zaman kazandırmanın yanı sıra, daha önce düşünülmemiş yaratıcı çözümler sunma potansiyeli taşımaktadır.

Günlük yaşamın önemli bir parçası olan görsel iletişim ve tasarım süreçlerinin yapay zekânın gelişiminden payını alması kaçınılmazdır. Modern toplumda, görsel iletişimin önemi giderek artmakta ve bu durum, tasarım süreçlerinin teknolojik gelişmelere adapte olmasını zorunlu kılmaktadır. Modern günlük yaşamda insan gözünün gördüğü birçok alanda grafik tasarım ürünlerini görmek mümkün hale gelmiştir. Dijital ekranlardan sokak tabelalarına, ambalajlardan reklamlara kadar her alanda grafik tasarımın izlerini görmek mümkündür.

Günlük yaşamımızın ayrılmaz bir parçası olan alışveriş deneyimi ve bu deneyimin gerçekleştiği sanal veya fiziksel mağazalardaki ürün ambalajları, çağdaş görsel iletişim tasarımının en çarpıcı örneklerini oluşturmaktadır. Özellikle e-ticaretin yaygınlaşmasıyla birlikte, ambalaj tasarımının dijital platformlardaki görünürlüğü ve etkisi daha da önem kazanmıştır. İnsanlar artık ürünle temasa geçmemekte, direkt olarak ambalaj ile temas kurmaktadır. Bu paradigma değişimi, ambalaj tasarımının stratejik önemini artırmış ve yeni tasarım yaklaşımlarının geliştirilmesini teşvik etmiştir.

Ambalaj tasarımının üzerine yüklenen görevler çok önceleri halihazırda keşfedilmiş ve alan yazında bununla ilgili sayısız araştırma yapılmıştır. Tüketici davranışları, algı psikolojisi ve pazarlama stratejileri gibi disiplinlerarası çalışmalar, ambalaj tasarımının bilimsel temellerini oluşturmuştur. Reklam ajansları, global ölçekte faaliyet gösteren tüketime yönelik sektörler ve grafik tasarımcılar insan fizyolojinin sınırları çerçevesinde market raflarındaki ambalajı nasıl seçtiklerini nöropazarlama yöntemi ve diğer bilimsel metotlar kullanarak açıklayabilmektedir. Bu araştırmalar, göz izleme teknolojileri, beyin görüntüleme teknikleri ve tüketici davranış analizleri gibi çeşitli yöntemlerle desteklenmektedir. Markalar reklam mecralarında tüketicilere verdiği mesajlarda ambalajlarını yapay zekâ kullanarak tasarladıklarını ifade etmektedirler. Bu trend (eğilim), yapay zekânın tasarım süreçlerindeki rolünün artık bir rekabet avantajı ve inovasyon göstergesi olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

Yapay zekânın ambalaj tasarımındaki rolü, sadece görsel üretim süreciyle sınırlı kalmamaktadır. Bu teknoloji, aynı zamanda tüketici tercihlerinin analizi, sürdürülebilirlik kriterleri ve üretim optimizasyonu gibi konularda da önemli katkılar sunmaktadır. Gelecekte, yapay zekâ teknolojilerinin daha da gelişmesiyle, ambalaj tasarımı süreçlerinin daha verimli, yaratıcı ve sürdürülebilir hale gelmesi beklenmektedir.

2. YAPAY ZEKÂ VE GRAFİK TASARIM

İnsan türünün ayırt edici niteliği olan zekâ, zihinsel yeteneklerin bütününe kapsayan bir olgudur. Düşünme, muhakeme yürütme, nesnel gerçeklikleri algılama, değerlendirme ve sonuç çıkarma becerileri, insanoğlunun kültürel ve teknolojik gelişimindeki temel itici güç olmuştur. Günümüz teknolojisinin öncelikli hedeflerinden biri, bu bilişsel yeteneklerin yapay sistemlere aktarılması ve böylece insan yaşam kalitesinin yükseltilmesidir. Yapay zekâ olarak adlandırılan bu alan, zeki davranış örüntülerinin ve problem çözme yöntemlerinin sistematik incelenmesini kapsamaktadır. Bu doğrultuda geliştirilen sistemler, mevcut bilgi birikimine dayanarak otomatik ve rasyonel çözümler üretmektedir. Bu yaklaşım, insan zihninin ürettiği çözümleri taklit etmenin ötesinde, insanın bilişsel kapasitesinin ötesindeki olası çözümleri de araştırmaktadır. Yapay sinir ağları üzerine yapılan çalışmalar; algılama, tartışma, bağımsız öğrenme ve problem çözme yeteneklerinin makinelerle kazandırılmasını hedeflemektedir (Yakar ve Kınık, 2020: 491-492). Kurzweil'in (1985) belirttiği gibi, insan zekâsını modelleyerek belirli komutları yerine getiren ve verileri işleyerek bu komutları tekrarlayabilen sistemler olarak tanımlanan yapay zekâ, çok sayıda bilim dalının ortak araştırma konusunu oluşturmaktadır (Kurzweil, 1985: 260-262).

Yapay zekâ kavramı, bilim dünyasına ilk kez 1956 yılında Dortmund Konferansı'nda sunulan akademik bir çalışma ile girmiş ve o tarihten itibaren bilimsel literatürdeki yerini almıştır. Bu mektubun yazar ve araştırmacıları John McCarthy, Marvin L. Minsky, Nathaniel Rochester ve Claude E. Shannon olmakla birlikte, terimin yaratıcısı olarak John McCarthy kabul görmüştür (Alpaydın, 2013).

Alan Turing, yapay zekâ alanının temel sorularından birini 1950 tarihli "Computing Machinery and Intelligence" başlıklı çalışmasında ortaya koymuştur. "Makineler düşünebilir mi?" sorusunu merkeze alan Turing, makine ve düşünme kavramlarını tanımlamış ve bu sorunun doğrudan cevaplanamayacağını, kendi geliştirdiği "Taklit Oyunu" metodolojisi ile test edilebileceğini öne sürmüştür (Turing, 1950: 433). Yapay zekâ kavramı, zaman içerisinde kapsamını genişletmiş ve sağladığı hızlı, akıllı ve ekonomik çözümler sayesinde dikkat çekmeye başlamıştır. Modern dünyada yapay zekâ, insan potansiyelini artırması ve sağladığı verimlilik açısından önemli bir teknolojik gelişme olarak değerlendirilmektedir. Yapay zekânın tarihsel gelişimi incelendiğinde, Ada Lovelace ve Alan Turing gibi öncülerin düşünceleri yapay zekâ ve bilgisayar biliminin temellerini oluşturmuştur (Yao, 2019: 141).

Yapay zekâ araştırmalarının temel hedefi, insan düşünce süreçlerini yapay yöntemlerle simüle etmektir. Ancak, mevcut yapay zekâ sistemlerinin insan düşünce yapısını tam anlamıyla taklit etme konusundaki yeterliliği halen tartışma konusudur. İnsan zihninin kompleks düşünce üretimi, yaratıcılık ve özgünlük gibi nitelikleri, bilimsel açıdan tam olarak açıklanamamıştır. Bu bilgi eksikliği, yapay zekâ sistemlerinin bu özellikleri replike (taklit) etme kabiliyetini sınırlandırmaktadır. Bununla birlikte, yapay zekâ teknolojisi, insan müdahalesi olmaksızın öğrenme ve otonom hareket etme yeteneğine sahip sistemler geliştirme yönünde hızla ilerlemektedir. Bu alandaki araştırmalar, sürekli olarak yeni metodolojiler keşfetmeye odaklanmaktadır. Özdemir'in belirttiği gibi bu araştırmaların temelinde, insanın evren ve doğa hakkındaki anlayışını genişletebilecek, potansiyel olarak insan zekâsını aşan yapay varlıklar veya makineler üretme arzusu yatmaktadır. Bu bağlamda, yapay zekâ çalışmaları, teknolojik ilerlemenin

ötesinde insanlığın bilgi edinme ve dünyayı anlama çabasının bir uzantısı olarak da değerlendirilebilir. Bu yaklaşım, yapay zekâ araştırmalarını bilim felsefesi ve epistemoloji ile ilişkilendirmekte ve gelecekteki araştırmaların yönünü şekillendirmektedir (Özdemir, 2022: 628).

Son yıllarda, ileri dil modelleri ve görselleştirme teknolojilerinin gelişimiyle birlikte yapay zekâ geniş kitlelerin dikkatini çekmeyi başarmıştır. Bu gelişmeler, yapay zekâ otomasyonunun insan gücüne dayalı birçok alanda hâkimiyet kuracağı öngörüsünün yaygınlaşmasına neden olmuştur. Günümüzde yapay zekâ, çeşitli disiplinlerde iş gücüne katkı sağlayabilecek bir konuma ulaşmıştır. Önde gelen teknoloji şirketlerinin yapay zekâ alanında yatırımlarını artırması ve kendi bünyelerinde yapay zekâ modelleri geliştirmeleri, bu alandaki rekabeti ve ilerlemeyi hızlandırmaktadır. Bilgisayar donanımlarının işlem kapasitesindeki artış ve yapay zekâ teknolojisindeki ilerlemeler, gelişmiş görselleştirme modellerinin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Yapay zekânın grafik tasarım süreçlerine entegrasyonu ve bu modeller aracılığıyla tasarım uygulamaları, henüz yeni gelişen pratikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kum'un literatür taramasına göre, bu alanda yapılan araştırmalar çeşitli odak noktalarına sahiptir: Yapay zekânın tasarım ve tasarımcı üzerindeki etkisi (Karaşahinoğlu, 2020; Gürdal vd., 2023; Özdemir, 2022; Rezk, 2023; Karaata, 2018; Karabulut, 2021), Grafik tasarımcıların gelecekteki rolü ve tasarımcı kimliğinin sorgulanması (Karaşahinoğlu, 2020; Şen ve Atiker, 2020), Yapay zekânın tasarım sektörüne olumlu katkıları (Çeken ve Şen, 2023; Karaata, 2018; Şen ve Atiker, 2020; Karaşahinoğlu, 2020) araştırılmıştır. Araştırmacılar arasında yapay zekânın tasarım alanındaki rolü konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bazı araştırmacılar yapay zekânın yeni ve özgün tasarımlar üretme potansiyeline ve sağladığı pratikliğe vurgu yaparken (Çeken ve Şen, 2023; Karaata, 2018; Şen ve Atiker, 2020), bazıları ise yapay zekâ ile çalışan tasarım programlarını yaratıcılıktan yoksun bulmaktadır (Karaata, 2018). Özdemir, yapay zekânın tasarımcılar kadar kapsamlı bir bilgi birikimine sahip olmadığını, bu nedenle tasarımcılara yardımcı bir araç olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Kum'un “Grafik tasarım bölümü öğrencilerinin yapay zekâyâ yönelik tutumları” çalışmasında da vurgulandığı üzere, yapay zekânın grafik tasarım alanındaki etkisi oldukça çok boyutlu ve bir o kadar da tartışmalı bir konudur. Literatür taraması, bu alandaki araştırma spektrumunun genişliğini ve konunun farklı perspektiflerden ele alınabileceğini açıkça göstermektedir. Gelecekteki akademik çalışmaların, yapay zekânın tasarım süreçlerine entegrasyonunun etik, estetik ve profesyonel boyutlarını daha kapsamlı ve derinlemesine incelemesi gerektiği öngörülmektedir (Kum, 2023: 80).

Karaşahinoğlu'nun “Yapay zekânın grafik tasarım alanında kullanım örneklerinin ve gelecekteki olası rolünün incelenmesi” çalışmasında, yapay zekânın grafik tasarım alanındaki potansiyel etkilerini incelemekte ve gelecekteki rolüne dair önemli öngörüler sunmaktadır. Araştırmanın bulguları, kısa zamanda yapay zekâ teknolojilerinin grafik tasarımcıların yerini tamamen almasının beklenmediğini ortaya koymaktadır. Bu araştırma bulguları, insan yaratıcılığının grafik tasarım sürecindeki vazgeçilmez rolünün devam ettiğini teyit ederken, aynı zamanda yapay zekânın, sektörde köklü değişikliklere yol açacağını ortaya koymaktadır. Özellikle, tekrarlanan tasarım süreçlerinin otomatikleştirilmesi, farklı kullanıcı profillerine hızlı ve özgün tasarımlar üretilmesi ve tasarım şablonlarının daha verimli hazırlanması gibi alanlarda yapay zekânın grafik tasarımcıların iş akışını temelden dönüştüreceği öngörülmektedir. Karaşahinoğlu, yapay zekânın rutin tasarım görevlerini üstlenerek grafik tasarımcılara daha stratejik ve yaratıcı alanlara odaklanma imkânı sağlayacağını savunmaktadır (Karaşahinoğlu, 2020: 625). Böylece, tasarımcıların rolünün geleneksel dizaynörlükten (tasarımcı) sanat yönetmenliği veya küratörlük benzeri bir konuma doğru evrilmesini öngörmektedir. Çalışmasında, bu dönüşümün tasarımcılara iki temel avantaj sunacağını belirtmektedir: artan zaman ve stratejik odaklanma fırsatı. Karaşahinoğlu'nun bulgularına göre, yapay zekâ grafik tasarım alanında bir tehdit olarak değil, tam

tersine tasarımcıların yeteneklerini ve yaratıcılıklarını daha üst düzeyde kullanmalarına olanak sağlayan bir araç olarak görülmelidir. Bu perspektif, yapay zekâ ile insan yaratıcılığının iş birlikçi bir ilişki içinde gelişebileceğini ve böylece sektörün sürekli evrimine katkıda bulunabileceğini ortaya koymaktadır.

3. AMBALAJ TASARIMI

Ambalaj kavramı ürünleri koruma ve taşıma işlevinin ötesinde, çok boyutlu bir anlam kazanmıştır. Becer'in tanımına göre ambalaj, ürünü muhafaza eden temel malzemelerden başlayarak, bunları bir araya getiren daha büyük paketleme birimlerine kadar uzanan geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Bu tanım, ambalajın fonksiyonel rolünün yanı sıra lojistik ve depolama süreçlerindeki önemini de vurgulamaktadır (Becer, 2014: 15). Ambrose ve Harris'in belirttiği gibi ambalaj tasarımı sürekli bir gelişim içindedir ve çağın değişen ihtiyaçlarına cevap verebilmek için evrilmektedir. Bu evrim, sadece teknolojik ilerlemelerle sınırlı kalmayıp tüketici beklentilerindeki değişimleri de yansıtmaktadır (Ambrose ve Harris, 2012: 120).

İlisulu'nun "Bir Meslek Olarak Ambalaj Tasarımı" çalışmasında, modern tüketim alışkanlıklarındaki değişime dikkat çekmektedir. Artık ambalaj, basit bir koruma aracı olmaktan çıkıp, tüketici için bir deneyim unsuruna dönüşmüştür. Market raflarında diğer ürünlerden farklılaşan ve öne çıkan ambalaj tasarımları, tüketiciyi ürünü deneyimlemeye teşvik etmektedir. Bu durum, ambalaj tasarımının pazarlama stratejilerindeki artan önemini göstermektedir (İlisulu, 2019: 196). Kaya ve Kavuran'ın "Pazarlama Açısından Ambalaj Tasarımında Renk Olgusu ve Yapay Zekâ ile Olan İlişkisi Araştırması" başlıklı çalışmasında da benzer şekilde ambalaj tasarımının tüketici davranışları üzerindeki etkisini vurgulanmaktadır. Günümüzde, tüketicileri satın almaya yönlendirecek etkili ambalaj tasarımlarının önemi artmıştır. Ambalajın tüketiciyle ilk buluşma noktası olan market rafları, kritik bir etkileşim alanı oluşturmaktadır. Bu ilk temas, tüketicinin satın alma kararını doğrudan etkileyebilmektedir (Kaya ve Kavuran, 2024: 52).

Bu perspektifler, ambalaj tasarımının sadece ürün koruması ve taşınması için değil, aynı zamanda marka iletişimi, tüketici deneyimi ve satış stratejileri açısından da kritik bir rol oynadığını göstermektedir. Ambalaj tasarımı, ürünün fonksiyonel özelliklerini korurken, aynı zamanda tüketiciyle duygusal bir bağ kurma ve ürünü rakiplerinden ayırma potansiyeline sahiptir.

Ambalaj tasarımı, özellikle gıda sektöründe faaliyet gösteren küresel şirketler için stratejik bir öneme sahiptir. Bu önem, sadece ürünün korunması ve taşınması açısından değil, aynı zamanda marka kimliği ve tüketici algısı üzerindeki etkisi bakımından da kritiktir. Harte ve Jeltema'nın 2017 yılındaki çalışmasında bahsedilen Tropicana vakası, ambalaj tasarımının marka değeri ve satış performansı üzerindeki doğrudan etkisini gösteren çarpıcı bir örnektir (Şekil 1). Tropicana'nın meyve suyu ambalaj tasarımını radikal bir şekilde değiştirme kararı, satışlarda ciddi bir düşüşe ve 50 milyon doların üzerinde zarara yol açmıştır. Bu vaka çalışması, tüketicilerin alışık oldukları ve benimsedikleri ambalaj tasarımlarına olan bağlılığını ve ani değişikliklerin potansiyel risklerini açıkça ortaya koymaktadır (Harte ve Jeltema, 2017).

Şekil 1. Tropicana Ambalaj Değişikliği
Kaynak: Packly, 2020

Ambalaj tasarımı üzerine gerçekleştirilen bilimsel araştırmalar, bu alanın karmaşık ve stratejik doğasını ortaya koymaktadır. Söz konusu çalışmalar, olası tasarım hatalarını incelemekte ve ikonikleşmiş ambalaj konseptlerinden vazgeçmenin potansiyel sonuçlarını detaylı olarak ele almaktadır. Elde edilen literatür, ambalaj tasarımının salt estetik bir unsur olmadığını, marka kimliği ve tüketici davranışları üzerinde derin etkileri olan stratejik bir araç olduğunu net bir şekilde göstermektedir. Tüketicinin zihninde iz bırakan ikonik ambalaj tasarımlarının önemi, bu araştırmalar sonucunda daha net biçimde anlaşılmıştır. Söz konusu tasarımlar, tüketiciler için tanıdık ve güvenilir referans noktaları haline gelmekte, dolayısıyla satın alma kararlarını doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle, ambalaj tasarımı değişikliklerinin son derece hassas ve dikkatli bir şekilde planlanması gerekmektedir. Markalar, ikonikleşmiş ambalaj tasarımlarını revize ederken, tüketici algısını ve marka kimliğini mutlak surette göz önünde bulundurmalıdır.

Bilgisayar bileşenlerinin işlem gücünün artması ve yapay zekâ teknolojisinin göstermiş olduğu atılımla birlikte gelişmiş görselleştirme modelleri doğmuştur. Bu gelişmeleri takiben yapay zekânın grafik tasarımı süreçlerine dâhil edilmesi ve bu modeller kullanılarak tasarım yapılması oldukça yeni pratiklerdir (Kaya ve Kavuran, 2024).

Şen ve Atiker'e göre, yapay zekâ teknolojilerinin grafik tasarım alanındaki konumunun yalnızca yardımcı bir araç olmaktan öteye geçtiğini ortaya koymaktadır. Yapay zekâ sistemleri, sunduğu hız, maliyet etkinliği ve profesyonel çıktı vaatleriyle tasarım süreçlerinde aktif bir üretici rolü üstlenmektedir. Bu bağlamda, yapay zekâ tarafından üretilen tasarım çalışmalarının yaratıcılık, özgünlük ve işlevsellik parametreleri çerçevesinde değerlendirilmesi kritik bir önem taşımaktadır. Günümüzde yapay zekâ teknolojileri, logo tasarımından web ara yüzlerine, karakter tasarımından tipografiye kadar grafik tasarımın çeşitli alt disiplinlerinde üretim kapasitesi sergilemektedir (Şen ve Atiker, 2020: 3947). Grafik tasarımı ürünlerinin birçoğunda olduğu gibi ambalaj tasarımında da birçok tasarım unsurunun bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Bu unsurlar tasarım sürecinin içerisinde bir bütün oluşturacak şekilde ayrı ayrı ele alındığı görülmektedir.

Tasarım sürecinde mevcut tasarım pratiklerinin yapay zekâ kullanımıyla daha kolay ve hızlı üretildiği söylenebilir. Örneğin tasarımcıların sıkça kullandığı Photoshop uygulamasında zorlu süreçlerin hızlı ve kolay şekilde yapılmasını sağlayan araçlar eklenmiştir. Ancak bu uygulamanın dışında "Prompt" adında bir çeşit kelime dizisiyle yapay zekâyâ verilecek komutlarla da görsel üretimi yapılabilir. Yapay zekâdan istenilen çıktının alınabilmesi için doğru promptların girilmesinin önemli olması sebebiyle neredeyse sayısız prompt paylaşım platformu doğmuştur.

2024 yılı itibariyle toplam ziyaretçi sayısı 12.5 milyonun (Similarweb, 2024) üzerinde olan görsel üretebilen yapay zekâ modeli olan “Midjourney”, prompt girdisiyle görsel üretmektedir. Şekil 2’de gösterilen ambalaj görsellerinin üzerinde yer alan promptlarla istenen ambalaj tasarımlarını oluşturduğu görünmektedir (Şekil 2). Bu örnekten farklı olarak görsel üreten yapay zekâ modellerinden spesifik bir konuda da görsel üretmesi istenebilir. Bu durumda tasarımcı, ambalaj tasarımı için zemin, logo gibi unsurları tasarlama görevini yapay zekâ modeline yaptırabilir ardından parçaları birleştirerek tasarımı tamamlanabilir.

Şekil 2. Promptlarla Oluşturulan Ambalaj Tasarımları

Kaynak: OpenArt, 2024

Küresel çikolata endüstrisinin önde gelen aktörlerinden Ferrero şirketi, 2017 yılında pazarlama stratejilerini inovatif bir yaklaşımla güçlendirmek amacıyla reklam sektörünün saygın kuruluşlarından Ogilvy & Mather Italia ile stratejik bir iş birliğine imza atmıştır (Şekil 3). Bu iş birliği kapsamında, yapay zekâ teknolojisinden faydalanılarak özgün ambalaj tasarımları üreten bir algoritmanın geliştirilmesi hedeflenmiştir. "Nutella Unica" adı verilen bu inovatif proje çerçevesinde, yapay zekâ sistemi, kapsamlı bir desen-renk veri tabanını işleyerek ve gelişmiş algoritmik süreçleri kullanarak, Nutella'nın klasik ambalajının yedi milyon benzersiz varyasyonunu oluşturmayı başarmıştır (Karaşahinoğlu, 2020: 620).

Şekil 3. Yapay Zekâ İle Oluşturulan Nutella Background Tasarımı

Kaynak: Goyal, 2023

Nutella, dünya çapında tanınan ve satışı yapılan ikonikleşmiş ambalaj tasarımıyla küresel bir marka haline gelmiştir. Dönem dönem ambalaj tasarımı üzerinden pazarlama stratejileri yürüten marka kişiye özel ambalaj tasarımları üretmiştir (şekil 4). Nutella'nın ikonikleşmiş ambalaj tasarımında logoda yer alan "Nutella" yazısını, aynı oran ve renklerde farklı kelimelerle uygulandığı görünmektedir. Yapay zekâ ile tasarlanan ambalaj tasarımlarında da benzer bir yaklaşım sergilenmiştir. Nutella'nın cam kavanozunun markaya has formu ve logonun ikonikliği sayesinde ambalaj tasarımının tüketiciden tanınacağının varsayıldığı söylenebilir. Markanın kullandığı logotype küresel ölçekte tüketiciden benimsendiği ve bilindiği için tasarımda radikal değişiklik riskini aldığı gzelemlenmektedir.

şekil 4. Promtlarla Oluşturulan Nutella Ambalajı

Kaynak: Sobolev, 2017

Albeni ikolatası, yapay zekâ tarafından tasarlanan ambalaj tasarımını reklam filminde tanıtmaktadır. Marka üç farklı ambalaj tasarımı geliştirmiş olup bunlar; "heyecanlı albeni", "trend (modaya uygun) albeni" ve "eğlenceli albeni" olarak adlandırılmıştır (lker, 2023). Nutella rneğinde grldği üzere, Albeni ambalajında logotype yapısında herhangi bir değişiklik yapılmamış, klasik Albeni ambalajıyla yapay zekâ ile tasarlanan ambalajlar arasında benzer bir kullanım gözlemlenmiştir. Farklılığın esas olarak zemin tasarımında oluşturulduğu görülmektedir (şekil 5).

şekil 5. Albeni'nin Yapay Zekâyla Oluşturulan Yeni Ambalaj Tasarımları

Kaynak: MediaCat, 2023

Albeni markasının tasarladığı ambalaj örneklerinde (Şekil 6), A tasarımı geleneksel Albeni ambalajını temsil ederken, B, C ve D tasarımları yapay zekâ teknolojisi kullanılarak geliştirilmiş versiyonları temsil etmektedir. Karşılaştırmalı analiz sonucunda, konvansiyonel tasarım ile yapay zekâ destekli tasarımlar arasındaki temel farklılığın yalnızca zemin tasarımında gözlemlendiği tespit edilmiştir. Marka kimliğinin temel unsurları olan ürün illüstrasyonu ve logotype uygulamaları, Nutella örneğinden farklı olarak, değişime tabi tutulmamıştır. Yapay zekâ ile oluşturulan ambalaj tasarımlarında, klasik Albeni ambalajının renk paleti korunurken, bu renklere eşlik eden soyut formların entegrasyonu dikkat çekmektedir. Ayrıca, yapay zekâ ile tasarlanan ambalajlarda yer alan "Yapay Zekâ Dizaynı" ibaresi, çağdaş pazarlama stratejilerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Şekil 6. Albeni'nin Yapay Zekâyla Oluşturulan Background Tasarımları

Kaynak: MediaCat, 2023

Güncel yapay zekâ uygulamalarının kozmetik sektöründeki yansımalarından biri de "Blade" markasının deodorant ambalaj tasarımında görülmektedir (Şekil 7). Tasarist'in OpenAI tarafından geliştirilen "DALL-E3" yapay zekâ modelini kullanarak gerçekleştirdiği bu tasarım projesi, teknolojik inovasyon ve endüstriyel tasarımın entegrasyonuna örnek teşkil etmektedir. Blade markasının yeni nesil koku serisinde tercih edilen ambalaj tasarım stratejisi, markanın inovatif yaklaşımını ve ileri teknoloji vizyonunu yansıtmakta olup, yapay zekâ teknolojisinin tasarım süreçlerindeki potansiyelini ortaya koymaktadır. (Tatarist, 2023).

Şekil 7. Yapay Zekâ Üretimi Blade A.I 1.0 ve 2.0 Deodorant Ambalaj Tasarımları

Kaynak: Tsarist, 2023

Blade deodorant serisinin farklı hedef kitlelere yönelik hazırlanmış ambalaj tasarımları bulunmaktadır. Yapay zekâ serisinin dışında markanın 6 çeşit koku ve ambalaj tasarımı olduğu görülmektedir (Şekil 8). Tasarımlarında logotype'ın ambalaj yüzeyinde dikey konumlandırıldığı ve yüzeyin büyük bir bölümünü kapladığı görülmektedir. Logotype'ın dikey kullanılmasının nedeni, yatay konumlandırıldığında görünürlüğünün azalması ve ambalaj yüzeyinde daha az alan kaplaması olarak açıklanabilir. Koku içeriği ve deodorantın serideki ismine uygun olacak şekilde logotype'ın yanında uygun illüstrasyonların kullanıldığı ve yine içeriğe uygun şekilde renklendirildiği fark edilmektedir.

Şekil 8. Yapay Zekâ Üretimi Ambalaj Tasarımları Blade Deodorant Serisi

Kaynak: Evyap, 2024

A ve B ambalajları yapay zekâ modeli kullanılarak tasarlanan C ve D ise klasik ambalaj tasarımlarıdır (Şekil 9). Diğer örneklerde olduğu şekliyle Blade ambalajlarında da hiyerarşik olarak logotype ön plandadır. Yapay zekâ ile tasarlanan ambalajlarda göze çarpan farkın renk kullanımı ve logotype yanında kullanılan görsel olduğu bariz bir şekilde öne çıkmaktadır. Logotype yanında yer alan görsel içerisinde Yapay zekânın İngilizce kısaltması A.I. (Artificial Intelligence) kullanıldığı bu ifadeyi bilişimi temsil eden soyut formlarla çevrelenmiştir. Bu tasarım yaklaşımında, bilişim teknolojilerinin sembolik anlatımı, minimalist ve dinamik çizgisel kompozisyonlarla görselleştirilmiştir. Söz konusu soyut formların, yapay zekâ teknolojisinin akışkan ve kompleks yapısını metaforik bir dille ifade ettiği gözlemlenmektedir.

Şekil 9. Blade Deodorant Serisinin Yapay Zekâ ile Oluşturulan Background Tasarımları

Kaynak: Evyap, 2024

4. SONUÇ

Ambalaj tasarımı, grafik tasarım disiplininin ticari değer yaratma potansiyeli en yüksek çıktılarında biri olarak değerlendirilmektedir. Bu değerlendirme, yalnızca estetik kaygılardan değil, aynı zamanda pazarlama stratejilerinin başarısında oynadığı kritik rolden kaynaklanmaktadır. Markanın satışlarına olan direkt etkisi, tüketicinin ambalajla yakın ilişki içinde olması ve market raflarında ambalajın müşteriyle baş başa kalarak kendini pazarlama misyonunu üstlenmesi ambalajın önemini katbekat artırmaktadır. Özellikle perakende sektöründe, tüketicilerin satın alma kararlarının büyük bir kısmını mağaza içinde verdikleri göz önüne alındığında, ambalaj tasarımının önemi daha da belirgin hale gelmektedir.

Büyük veya küçük ölçekli fark etmeksizin işletmeler, ambalaj tasarımının öneminin bilinciyle ciddi yatırımlar yapmaktadırlar. Bu yatırımlar, sadece tasarım sürecini değil, aynı zamanda tüketici araştırmaları, malzeme geliştirme ve üretim teknolojilerini de kapsamaktadır. Küresel ölçekte faaliyet gösteren işletmeler ambalaj tasarımlarının tüketici davranışları üzerindeki etkisini ve satın alma kararlarına etkisini bilimsel metotlar kullanarak sürekli ölçümlemektedirler. Bu ölçümler, göz izleme teknolojileri, nöropazarlama araştırmaları, odak grup çalışmaları ve detaylı pazar analizleri gibi çeşitli yöntemleri içermektedir.

Bu araştırmaların sonuçları doğrultusunda tasarım sınırları şekillenmekte ve tasarımın kodları adeta deşifre edilmektedir. Bu süreç, başarılı ambalaj tasarımının arkasındaki bilimsel temelleri ortaya koymakta ve tasarım kararlarının rastgele değil, veri odaklı bir yaklaşımla alınması gerektiğini göstermektedir. Tropicana örneğinde olduğu gibi, ambalaj tasarımında yapılan radikal değişiklikler paradigmatik bir risk örneği teşkil etmektedir. 2009 yılında gerçekleşen bu vaka, markanın yeni ambalaj tasarımının tüketiciler tarafından benimsenmemesi sonucu sadece iki ay içinde satışlarda %20'lik bir düşüşe neden olmuş ve şirket eski tasarımına geri dönmek zorunda kalmıştır. Bu vaka, ambalaj tasarımında stratejik olmayan değişimlerin işletmeler üzerindeki olumsuz etkilerini net bir şekilde göstermektedir.

Güncel pazarlama paradigmasında, ürün ve ambalajların yapay zekâ teknolojileri kullanılarak üretildiğine dair kurumsal iletişim stratejisi, tüketici davranışlarını etkilemeye yönelik güçlü bir pazarlama stratejisi olarak konumlandırılmaktadır. Bu strateji, markaların teknolojik yenilikçilik algısını güçlendirirken, aynı zamanda tüketicilerin ilgisini çekmeyi ve rekabet avantajı elde etmeyi hedeflemektedir. Bununla birlikte, yapay zekânın bu süreçteki rolünün doğru kontekste (bağlamda) değerlendirilmesi gerekmektedir: Yapay zekâ sistemleri, pazarlama profesyonelleri ve tasarımcıların direktifleri doğrultusunda çalışan sofistike (üst düzey) araçlar olarak işlev görmektedir.

Farklı algoritmik yapılaraya sahip yapay zekâ asistanlarının varlığına rağmen, ortaya çıkan tasarımların nihai formunu belirleyen unsur, kullanıcılar tarafından sisteme entegre edilen parametreler ve direktiflerdir (Kaya ve Kavuran, 2024: 66). Bu sistemler, insan yaratıcılığının yerini almaktan ziyade, tasarım sürecini destekleyen ve hızlandıran araçlar olarak değerlendirilmelidir. Bu durum, yapay zekânın yaratıcı süreçteki rolünün, insan faktörünün yönlendirmesi ve kontrolü altında şekillendiğini göstermektedir.

Yapay zekâ ile yeniden tasarlanan veya tasarlandığı ifade edilen Nutella, Albeni ve Blade örneğinde görüldüğü üzere tüketici zihninde yer etmiş ambalaj imajlarının sınırlarından çıkılmadığı görülmektedir. Bu örnekler, markaların yapay zekâ kullanımında bile geleneksel tasarım prensiplerini ve marka kimliğinin temel unsurlarını koruma eğiliminde olduklarını göstermektedir. Örneklerde ambalaj tasarımlarının hiyerarşik yapısına göre ana unsur olan logotype konumu ve oranının neredeyse hiç değişmediği, zemin tasarımlarında değişikliğin ise sınırlı olduğu, tüketici

zihninde önemi büyük olan ambalaj formunun hiç değişmediği görülmüştür. Bu korumacı yaklaşım, markaların risk almaktan kaçındıklarını ve yapay zekâyı daha çok var olan tasarım dilini geliştirmek için kullandıklarını göstermektedir.

Buradan hareketle markaların yapay zekâ desteğiyle ambalajı tasarladıkları söyleminin pazarlama stratejisi olduğu sonucuna ulaşılabilir. Bu stratejik yaklaşım, markaların teknolojik yenilikçilik imajını güçlendirmeyi hedeflerken, aynı zamanda mevcut marka değerlerini ve tüketicisi algısını koruma çabasını da yansıtılmaktadır.

Yapay zekânın disiplinleri ve mesleki pratikleri dönüştürmesi, değiştirmesi ve inovatif yaklaşım potansiyeli oldukça kuvvetli bir alan olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu teknoloji, tasarım süreçlerini otomatikleştirme, veri analizi ve görsel üretim gibi alanlarda önemli avantajlar sunmaktadır. Henüz gelişme aşamasında olan bu teknolojinin şimdiden grafik tasarımı pratiklerini etkilediği görülmektedir. Bu etki, özellikle tekrar eden tasarım görevlerinin otomatikleştirilmesi ve tasarım varyasyonlarının hızlı üretimi gibi alanlarda kendini göstermektedir.

Ancak, ambalaj tasarımı gibi hata maliyetinin yüksek olduğu ve sürekli tasarım değişikliğini kaldırmayacak bir alanda, tüm kontrolleri yapay zekâya bırakmanın cesur bir hamle olduğu ve bunun markalar tarafından şimdilik kabul görmediği açıktır. Bu durum, yapay zekânın mevcut aşamada daha çok destekleyici bir araç olarak kullanıldığını ve kritik tasarım kararlarının halen insan tasarımcılar tarafından alındığını göstermektedir. Gelecekte teknoloji geliştikçe ve yapay zekâ sistemleri daha sofistike hale geldikçe, bu dengenin nasıl değişeceği merak konusudur. Ancak şu an için, yapay zekânın ambalaj tasarımındaki rolü, insan yaratıcılığını ve stratejik düşünceyi tamamlayıcı bir unsur olarak kalmaya devam etmektedir.

Gelecekteki araştırmalar için sürdürülebilirlik, dijital etkileşim ve kişiselleştirilmiş ambalaj tasarımı gibi alanlarda ambalajın evrimini incelenebilir. Ayrıca, tüketicisi davranışlarındaki değişimlerin ambalaj tasarımına nasıl yansdığı ve ambalaj tasarımının çevresel etkileri gibi konular da gelecekteki çalışmalar için önemli araştırma alanları olabilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir.

Yazar Katkısı: Yazarlar bu çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Peer Review: Externally peer reviewed.

Conflict of Interest: The authors declared that they have no conflict of interest.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Authors Contributions: The authors contributed equally to this study.

KAYNAKÇA

- Alpaydın, E. (2013). *Yapay Öğrenme*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Ambrose, G. ve Harris, P. (2012). *Grafik Tasarımın Temelleri* (M. E. Uslu, Çev.). İstanbul: Literatür Yayınları.
- Becer, E. (2014). *Ambalaj Tasarımı*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Çeken, B. ve Şen, E. (2023). Animasyonun Eğitimde Kullanımı ve Değerleri Aktarmadaki Rolü. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 12(35), 333-360.
- Evyap. (2024). Kişisel Temizlik. 08.09.2024 tarihinde <https://www.evyap.com.tr/> adresinden alındı.
- Goyal, S. (2023). AI for Branding. 27.09.2024 tarihinde <https://www.packagingconnections.com/blog-entry/ai-branding.htm/> adresinden alındı.
- Harte, B. ve Jeltema, M. (2017). Design of Packaging That Fills the Promise and Meets/Exceeds Consumer Expectations. *Accelerating New Food Product Design and Development*, 205-233.
- İlisulu, T. İ. (2019). Bir Meslek Olarak "Ambalaj Tasarımı". *Sanat ve Tasarım Dergisi*, (24), 195-207.
- Karaşahinoğlu, Ş. (2020). Yapay Zekânın Grafik Tasarım Alanında Kullanım Örneklerinin ve Gelecekteki Olası Rolünün İncelenmesi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 612-626.
- Kaya, A. ve Kavuran, T. (2024). Pazarlama Açısından Ambalaj Tasarımında Renk Olgusu ve Yapay Zekâ ile Olan İlişkisi. *İstanbul Aydın Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 10(19), 51-69.
- Kum, Ö. (2023). Grafik Tasarım Bölümü Öğrencilerinin Yapay Zekâya Yönelik Tutumları (Tokat İli Örneği). *EKEV Akademi Dergisi*, (96), 172-181.
- Kurzweil, R. (1985). What is Artificial Intelligence Anyway? *American Scientist*, 73, 258-264.
- MediaCat. (2023) Albeni'nin Yeni Ambalajları Yapay Zekâ'dan. 13.09.2024 tarihinde <https://mediacat.com/albeninin-yeni-ambalajlari-yapay-zekadan/> adresinden alındı.
- OpenArt. (2024) The Best 25 Midjourney Prompts for Packaging Design. 15.09.2024 tarihinde <https://openart.ai/blog/post/midjourney-prompts-for-packaging-design> adresinden alındı.
- Özdemir, A. (2022). Yapay Zekânın Grafik Tasarıma ve Tasarımcıya Etkisi. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 628-637. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1205445>.
- Packly. (2020). Tropicana Restyling: 5 Mistakes to Avoid in Packaging. 19.09.2024 tarihinde <https://blog.pack.ly/en/tropicana-restyling-the-5-mistakes-you-should-avoid-in-packaging/> adresinden alındı.
- Similarweb. (2024). Trafik ve Etkileşim Analizi. 19.09.2024 tarihinde <https://www.similarweb.com/tr/website/midjourney.com/#overview/> adresinden alındı.
- Sobolev, V. (2017). Nutella Used the Algorithm to Make Seven Million Jars with a Unique Pattern. 20.09.2024 tarihinde <https://medium.com/@withsobolev/nutella-used-the-algorithm-to-make-seven-million-jars-with-a-unique-pattern-e1ae4694ecad/> adresinden alındı.
- Şen, E. ve Atiker, B. (2020). Grafik Tasarım Uygulamalarında Yeni Bir Aktör: Yapay Zekâ. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7(63), 3946-3957.
- Tatarist. (2023). Blade AI. 18.09.2024 tarihinde <https://tr.tatarist.net/portfolio-item/blade-a-i/> adresinden alındı.
- Turing, M. A. (1950). Computing Machinery and Intelligence. *Mind*, (236), 433-460.
- Ülker. (2023). Albeni'nin Yapay Zekâ ile Tasarlanan Yeni Paketleri Karşınızda! [Video]. Youtube. 18.09.2024 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=qAOzh9GFu4Q/> adresinden alındı.
- Yakar, G. ve Kınık, M. (2020). Yapay Zekâ ile Üretilen Görsel Sanatlar Eserlerinde Fikrî Mülkiyet. *Art-e Sanat Dergisi*, 13(26), 490-516.
- Yao, W. (2019). *The Application of Artificial Intelligence in the Internet of Things*. International Conference on Information Technology and Computer Application (ITCA), London.